

Шаров Ігор Федорович

Народився 1961 року в багатодітній селянській родині Радивської Аріївської району. У 1976 році закінчив середню школу і вступив до Київського державного педагогічного університету ім. Шевченка. У 1980 році служив у Африці в складі загону ЮНА вогняної десантної дивізії. У 1983 році вступив до Київського національного педагогічного університету ім. Шевченка факультету історії. З 1983 року — викладач кафедри суспільних наук. З 1989 по 1991 рік працював на кафедрі історії Радивської школи. Заснував дві громадські організації: «Духовний суспільствознавчий клуб» і територіальну організацію «Фонд історії». Займався громадською діяльністю. Автор збірника «Свідчення з історії». Народився в селі Історичне. З 1991 по 1993 рік працював на посаді першого заступника директора в сільськогосподарській організації «Аграрний клуб». З 1993 по 1995 рік працював на посаді першого заступника директора в сільськогосподарській організації «Аграрний клуб». З 1995 по 1997 рік працював на посаді першого заступника директора в сільськогосподарській організації «Аграрний клуб». З 1997 по 1999 рік працював на посаді першого заступника директора в сільськогосподарській організації «Аграрний клуб». З 1999 по 2001 рік працював на посаді першого заступника директора в сільськогосподарській організації «Аграрний клуб». З 2001 по 2003 рік працював на посаді першого заступника директора в сільськогосподарській організації «Аграрний клуб». З 2003 по 2005 рік працював на посаді першого заступника директора в сільськогосподарській організації «Аграрний клуб». З 2005 по 2007 рік працював на посаді першого заступника директора в сільськогосподарській організації «Аграрний клуб». З 2007 по 2009 рік працював на посаді першого заступника директора в сільськогосподарській організації «Аграрний клуб». З 2009 по 2011 рік працював на посаді першого заступника директора в сільськогосподарській організації «Аграрний клуб». З 2011 по 2013 рік працював на посаді першого заступника директора в сільськогосподарській організації «Аграрний клуб». З 2013 по 2015 рік працював на посаді першого заступника директора в сільськогосподарській організації «Аграрний клуб». З 2015 по 2017 рік працював на посаді першого заступника директора в сільськогосподарській організації «Аграрний клуб». З 2017 по 2019 рік працював на посаді першого заступника директора в сільськогосподарській організації «Аграрний клуб». З 2019 по 2021 рік працював на посаді першого заступника директора в сільськогосподарській організації «Аграрний клуб». З 2021 по 2023 рік працював на посаді першого заступника директора в сільськогосподарській організації «Аграрний клуб». З 2023 по 2025 рік працював на посаді першого заступника директора в сільськогосподарській організації «Аграрний клуб».

100
видатних
імен
України

Ігор Шаров

100
видатних імен
України

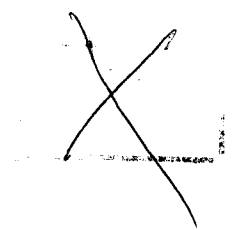
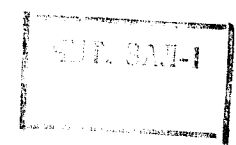
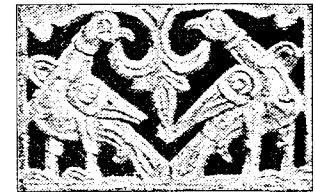
7.3(431кп)57.3
Ш.26

Ігор Шаров

От де, люде,
наша слава,
Слава України!

Тарас Шевченко

100
видатних імен
України

Видавничий Дім
«Альтернативи»
Київ-1999

Шаров І.Ф.

100 видатних імен України.

— К., Видавничий дім «Альтернативи»

1999. — 496 стор.

Унікальна книга
кандидата історичних наук,
народного депутата України
Ігоря Шарова репрезентує
сто славетних імен України,
які є гордістю, славою,
духовним надбанням нації.

Рекомендовано Міністерством освіти України

Відповідальний за випуск *М.І.Шпаковатий*

Художнє оформлення,
комп'ютерна верстка –
дизайн-студія «Коваль»

408368

ISBN 966-7217-54-X

© Ігор Шаров, 1999

© Видавничий дім «Альтернативи», 1999

Поколінню, яке переступає рубіж третього тисячоліття, випала щаслива нагода, хай змоглядно, але все ж відчути себе причетним до таких грандіозних історичних перетворень, як зміна епох.

Звісно, наївно і безпідставно чекати від віку, що настає, якихось несподіваних механічних нововведень, покликаних до невпізнанності змінити життя, чи тішити себе надією на раптовий вплив незбагнених добрих див. Мова про інше: волею долі, свідомо чи несвідомо, нам дано відчути саму атмосферу цього незвичного часу. Об'єктивна реальність складається таким чином, що мимохіть заповнює свідомість уявленнями масштабними — від прадавнини до неозорого майбутнього.

У жодному разі не претендуючи на всезагальність і всеприйнятність, висловлю припущення, що все-таки більшість з нині суціль певним чином ревізує своє минуле, покладаючи одночасно привабливі сподівання і на грядуще. Це абсолютно нормальний процес своєрідного пошуку смислу буття. Безперечно, кожному хочеться мати у своїх активах якомога більше добрих справ, адже це основний (якщо не єдиний!) критерій доцільності існування. Підсумовують прожите люди, зводять надбання і втрати народи, нації.

Молодою країною, восьмирічною.. діяльною державою, вступає на неоглядну путь майбутніх віків незалежна Україна. Плани у неї — величні! Підстава тому — велична історія!

Так сталося, що до цього часу у нас не було, та, зрештою, й не могло бути літописного іменного зводу своєї історії. Раніше кожна українська сім'я мала таку маленьку книжечку, граматку, куди вносила живих і померлих своїх родичів. Так, на родинному рівні, писалася історія роду. Безумовно, в глибині душі свідомих патріотів так карбувалася й історія України — оскільки ми ствердилися! — але значно надійніше й значно приємніше робити це зараз відкрито, вільно і щиро!

Моя спроба написати таку граматку свого народу — потреба душі!

Ця книга задумана як природна відповідь на основоположні питання, що так чи інакше постають перед нами в усій повноті з завидною регулярністю: хто ми? Чиї ми діти? Куди ми йдемо? Що чекає на нас завтра?

Це видання повинно дати найзагальніше уявлення про масштабність і велич наших надбань, про їх загальнолюдську цінність, про ті духовні джерела, які завжди готові наповнити своєю життєдайною енергетикою, віковою мудрістю й істинною спрямованістю душі й серця своїх нащадків — від покоління до покоління.

«Сто видатних імен України» — перший крок до осягнення нашої історії через призму сприйняття життя й діяльності найвидатніших постатей, що прославили своїми подвигами й ділами українську землю. Звісно, одно-значно й точно окреслити це коло подвижників цілком конкретним числом неможливо — як кількісно, так і якісно. Переконали, суперечки велися б навіть тоді, коли треба було б визначити, усього десять славетних імен. Переді мною стояли зовсім інші завдання й мета. Ця книга аж ніяк не розрахована на сприйняття як пробної кулі для безпідставних, безглузких і безкорисних дискусій. Хотілося одного, реального і дієвого відкриття тих духовних напластунків нашої історії, які й до сьогодні сприймаються суспільством ситуативно, оглядово й відірвано від єдиного контексту загального поступу. Власне, видання й мислилося як унікальний довідник духу нації.

Зворушливий інтерес, непідробна цікавість багатьох фахівців і солідних державних установ, що брали безпосередню участь у підготовці упорядкування та добору довідкових матеріалів до цієї книги, ще раз засвідчили важливість і насущність даної теми. Подібних робіт має бути набагато більше, і з'являтися вони повинні якомога частіше. Прикрим підтвердженням цьому слугують, на жаль, далеко не поодинокі факти розбіжностей у датах, назвах, числах, іменах, пов'язаних з нашими великими сучасниками й попередниками. Сподіваюся, нинішнє й наступні покоління зроблять усе, аби поступово заповнити численні «білі плями» й вичистити страхітливі «чорні діри» в духовній біографії нації.

Видання з самого початку бачилося зорієнтованим на широкий загал читачів. Воно повинно було стати простим у користуванні, доступним за формою, повним за змістом, корисним за інформативною насиченістю. Умовно кожен матеріал складається зі стислого біографічного викладу, нарисового огляду життєдіяльності або ж опису певного, визначального, періоду буття. Довершує образ цитатний ряд — як вислови самого героя оповіді, так і думки про нього. Все це покликано і підпорядковано одній меті — подати постать якнайповніше, зважаючи на обмежений обсяг для викладу.

Зауваження стосовно побіжного огляду нових і новітніх часів України цілком слушні, та, сподіваюся, вони будуть зняті наступною подібною роботою, зорієнтованою саме на цьому періоді.

Це видання присвячується епохальному святу і даті — 2000-літтю Різдва Христового. Своєю сутністю воно наvertsало і наvertsає нас до вищих моральних категорій, до самих основ буття. Ще і ще раз воно нагадає: після всього лишаються тільки справи. За ними нас сприймають і оцінюватимуть нащадки. Як усвідомлення цього — видання «Сто видатних імен України».

Окремо хочу подякувати всім, хто причетний до підготовки та видання цієї роботи, зокрема вченим АН України, працівникам галузевих академічних інститутів, кожному, хто через це творче дійство задекларував свою небайдужість до історії власного народу. Їхні консультації, поради, дієва допомога і підтримка були вкрай бажаними й необхідними.

Андрусов
Микола Іванович
(1861—1924)
— геолог, стратиграф,
палеонтолог.

Народився 1861 р. в Одесі. Закінчив Новоросійський університет (1884). Доповнював освіту в закордонних університетах і лабораторіях. Викладав у Петербурзькому й Новоросійському університетах. 1896—1905 рр. — професор Юр'євського університету; 1905—1912 рр. — професор Київського університету; 1912—1914 рр. — професор Вищих жіночих курсів у Петербурзі і співробітник Геологічного комітету; 1914—1918 рр. — директор Геологічного музею Петроградської Академії наук; 1918—1920 рр. — професор Таврійського університету. З 1921 р. працював у лабораторіях Сорбонського (в Парижі) і Карлового (у Празі) університетів.

Праці М.І.Андрусова, опубліковані наприкінці XIX — на початку XX ст., складають епоху в стратиграфії, палеонтології, палеографії, палеоекології, океанології. Вони дали змогу розробити детальну стратиграфію неогенових відкладень Понто-Каспійської області, яка й досі є неперевершеним зразком щодо чіткості та точності підрозділів. Подальші роботи лише деталізували закладену в цих схемах раціональну основу. Плідність спадщини М.І.Андрусова вплинула і на практику відкриття родовищ нафти на нових територіях.

Усе життя і дослідницька праця М.І.Андрусова були тісно пов'язані з Чорним морем, на берегах якого він народився. Ще в гімназії він виявив великі здібності, захоплювався археологією, а згодом — зоологією, збирав окам'янілості, яких було багато на околицях Керчі. У гімназії він прочитав перші книги з геології, отож до університету прийшов уже досить підготовленим, маючи запас не лише книжних, а й здобутих у полі геологічних знань.

У Новоросійському університеті на перших курсах М.І.Андрусов особливо захоплювався зоологією. Цьому сприяли блискучі лекції І.І.Мечникова, а також те, що ще у восьмому класі гімназії він зацікавився вивченням морської фауни, яку невдовзі почав обробляти у геологічному кабінеті університету під керівництвом професора І.Ф.Синцова, що став його першим учителем з геології. Починаючи з 1882 р. Новоросійське товариство дослідників природи відряджає Андрусова-студента в літню пору для геологічних досліджень на Керченський півострів. У 1884 р. вийшла друком його перша наукова праця «Замітки про геологічні дослідження на околицях міста Керчі». Обробка колекцій, зібраних у 1882—1884 рр., стала основою цілої серії його наукових публікацій.

Курс університету М.І.Андрусов завершив блискуче. Йому призначили стипендію на дворічну поїздку за кордон для доповнення освіти. Ця поїздка мала для М.І.Андрусова велике значення. Він ознайомився з роботою європейських наукових центрів — у Відні, Мюнхені, Загребі — і найвидатніших учених.

Після повернення з-за кордону М.І.Андрусова було залишено професорським стипендіатом у Петербурзькому університеті.

У 1889 р. М.І.Андрусов здійснив подорож у Закаспій, який згодом стане другою, після Чорномор'я, геологічною провінцією, котрій він присвятить усю свою діяльність. Того ж року він знову переїхав в Одесу у зв'язку з обранням на посаду лаборанта геологічного кабінету, а після захисту 1890 р. у Петербурзькому університеті магістерської дисертації «Керченський вапняк та його фауна» почав також викладати як приват-доцент.

Близькість до Чорного моря знову пробудила в М.І.Андрусова зацікавленість до вивчення чорноморських областей, тим більше, що вони мають багато спільного з неогеновими відкладеннями Закаспію та деяких інших областей, в яких йому випало побувати.

Важливою віхою одеського періоду діяльності М.І.Андрусова стали підготовка та участь у Чорноморській глибоководній експеди-

ції, яка відбулася у 1890 р. Експедиція одержала важливі наукові результати, зокрема, зробила два відкриття: на дні моря знайдено залишки післятретинної фауни каспійського типу і відкрито зараженість глибин сірководнем, що відразу пояснювало багато особливостей Чорноморського басейну. Ці та інші наукові результати М.І.Андрусов висвітлив у серії публікацій, які мали велике наукове значення.

М.І.Андрусов був добровільним консультантом керченської міської думи з питань водопостачання. Водогін у м. Єнікале, споруджений за його вказівками, було названо його іменем.

В 1891—1892 рр. відбулася друга поїздка М.І.Андрусова за кордон, спричинена родинними обставинами: у 1889 р. він одружився з дочкою легендарного археолога Г.Шлімана, а в 1891 р. його тесть помер. Цю поїздку М.І.Андрусов знову використав для удосконалення своїх геологічних та океанографічних знань, для розширення контактів із зарубіжними вченими. Він працював у Сорбонні, у Загребському університеті, брав участь у з'їзді британських натуралістів, де познайомився з учасниками челленджерівської експедиції і згодом підтримував із ними наукове спілкування. У ці роки він почав готувати велику наукову працю про дрейсенесидів, яка стала його докторською дисертацією.

Після повернення до Росії М.І.Андрусов почав працювати приват-доцентом Петербурзького університету, займаючись не тільки геологією, а й океанографією. Продовженням чорноморської експедиції стала експедиція 1894 р. на Мармурове море на турецькому судні «Селяник», ініціатором та керівником її був М.І.Андрусов. Ця експедиція з'ясувала питання про взаємний обмін вод Чорного і Середземного морів, про склад їх глибинної фауни та про геологічну історію.

М.І.Андрусова давно приваблював ще один великий водний басейн — Кара-Богаз, і з 1894 р. він почав працювати на його берегах, згодом у 1897 р. на судні «Красноводськ» здійснив експедицію, яка дала багато нових відомостей.

З 1896 р. М.І.Андрусов працює в Юр'євському університеті. У 1897р. він захистив у Петербурзькому університеті докторську дисертацію, за яку Академія наук присудила йому Ломоносовську премію. 1897 р. став для нього пам'ятним завдяки активній участі в сесії Міжнародного геологічного конгресу, який уперше відбувався в Росії. М.І.Андрусов організував для членів конгресу екскурсію на Керченський півострів. Велике значення для розвитку науки мала пропозиція М.І.Андрусова на засіданні конгресу про організацію міжнародного плавучого

інституту — прообразу сучасних кораблів науки. Він працює в Румунії, на Керченському півострові, у Криму, на Кавказі, розробляючи свою головну тему — відновлення геологічної історії Понто-Каспійського басейну та вивчення стратиграфії неогену. З 1901 р. почалися його експедиції у Закаспій, що дали йому багатющий фактичний матеріал, який він опрацьовував до кінця життя.

У 1905 р. М.І.Андрусов очолив кафедру геології Київського університету, об'єднав багатьох здібних молодих учених, які утворили його школу. Головним об'єктом уваги М.І.Андрусова у київський період стало створення детальної стратиграфії неогену Півдня Росії на палеонтологічній основі. Широке визнання дістав андрусовський стратиграфічний метод, який базувався на детальних палеогеографічних реконструкціях, створених із застосуванням екологічного аналізу.

У 1912 р. М.І.Андрусов переїхав до Петербурга і почав працювати в Геологічному комітеті. У 1914 р. видатні наукові досягнення М.І.Андрусова було гідно відзначено: його обрали дійсним членом Петербурзької Академії наук, він став завідувачем академічного Геологічного музею.

М.І.Андрусов після обрання в Академію наук повністю зосередив-

ся на дослідницькій роботі. Події Лютневої революції його мало схвилювали. У той час, коли близький йому В.І.Вернадський активно відгукнувся на ці події й опинився у вирі політичного життя Росії, М.І.Андрусов і далі працював у Геологічному музеї, не виявляючи інтересу до громадського життя. Жовтень 1917 р. став для нього пам'ятним лише через страждання і погіршення умов життя, які принесли йому, його родині, багатьом петроградцям осінь і зима 1917 р. Робота Геологічного музею, як і багатьох інших наукових установ, розладналася. Голод, холод, дорожня неча вигнали з міста багатьох співробітників М.І.Андрусова, та й сам він часом думав про переїзд у південні краї. Найбільше підходив Київ, звідки йому писав В.І.Вернадський. Однак кинути Академію наук було непросто.

Влітку 1918 р. Академія наук відрадила його на польові роботи до Криму. Микола Іванович з родиною переїхав у Керч і там продовжив працю на берегах протоки. Повернутися восени до Петрограда було важко, і М.І.Андрусов вирішив тимчасово залишитися у Криму. Він почав працювати у шойно відкритому Таврійському університеті. Тут з листа В. І. Вернадського він дізнався про обрання його в засновану у Києві Українську Академію наук, але дістатися

до Києва було неможливо. До Сімферополя після довгих поневірянь на фронтах першої світової війни приїхали сини Вадим та Дмитро. І лише доля старшого, Леоніда, який супроводжував Миколу Івановича у багатьох експедиціях, вкрай непокоїла його.

Жити у Криму було нелегко. Діти захворіли на висипний тиф. У жовтні 1919 р. Микола Іванович одержав страшну звістку — про загибель на Півночі старшого сина Леоніда. Ця звістка стала для нього фатальною: його звалив інсульт, відмовили рука і нога. Упродовж кількох місяців він перебував у вкрай тяжкому стані. Рідні вирішили вивезти його до Парижа. 25 березня 1920 р. Андрусови сіли у Севастополь на пароплав, який узяв курс на Константинополь. Саме в ці дні до Сімферополя приїхав В.І.Вернадський, який перехворів на тиф і почав викладати у Таврійському університеті.

М.І.Андрусов змушений був виїхати за кордон через те, що хвороба позбавила його можливості працювати. Лікарі заборонили йому читати лекції, писати він не міг, проте найголовніше — йому дозволили ходити лише два-три кілометри на день. Утримувати велику родину в голодуючій країні він не зміг би. А в Парижі був будинок, який залишив йому у спадок тесть, знаменитий археолог.

Після нетривалого перебування у Константинополі Андрусови навесні 1920 р. прибули до Парижа. Миколу Івановича деякий час лікували газовими ваннами та душами, і це його трохи зміцнило. Однак він не міг багато ходити, насилу міг написати кілька рядків. Йому купили друкарську машинку, на ній він непогано друкував. Микола Іванович почав ходити у геологічний кабінет Сорбоннського університету, яким тоді керував відомий професор-геолог Е.Ог, і потроху виконувати визначальницьку роботу. Але швидко стомлювався, тому про активну діяльність не могло бути й мови. Матеріальне становище родини було важким: діти навчалися, і це потребувало немалих коштів.

У 1922 р. Андрусови переїхали до Праги, тут життя було дешевшим, легше було дати освіту дітям. Микола Іванович і тут намагався працювати, але просувався мало через нездужання, відсутність матеріалів, колекцій, книг, контактів з науковим співтовариством, а головне — через відсутність перспективи. Він помер у Празі 27 квітня 1924 р.

Праці М.І.Андрусова ще за його життя здобули всесвітнє визнання. У наступні десятиріччя ХХ ст. його праці в галузі стратиграфії неогенових відкладень стали винятково актуальними, зокрема вони були базовими для пошуків нафти на Кавказі та у Причорномор'ї. Його

праці лягли також в основу подальшого вивчення морського літо-та седиментогенезу. Широкий розвиток дістали його реконструкції палеографічної обстановки через порівняння викопних осадів та фауни, що містяться в них, з осадами та фауною сучасних морів. Найкращим пам'ятником М.І.Андрусову стало опублікування у 60-ті роки його вибраних праць у чотирьох томах. Це фундаментальне видання мало далеко не меморіальне значення, — його широко використовують сучасні спеціалісти різного профілю. Його син Дмитро Андрусов став видатним геологом, академіком Словацької Академії наук.

Насамкінець наведемо слова М.І.Андрусова про природу науки, якій він так вірно служив. Ці слова, сказані багато десятиріч тому, хви-

люють нас своєю актуальністю й життєвістю: «Наука — це та галузь, де, можливо, більше, ніж у будь-якій іншій галузі людських стосунків, виявляється почуття єдності й братерства, де не існує національності, де вчені усіх країн прагнуть разом до досягнення однієї мети — до пізнання істини. Бувають тут і війни, і лється чорнило, і через властиву людині слабкість завдаються тяжкі рани взаємному самолюбству, але і в цій війні, можливо, менше, ніж будь-де, відіграють роль національності, і перед спільними інтересами науки зникають кордони держав. Упродовж останніх років створено безліч міжнародних підприємств, які поступово з'єднують між собою вчених усього світу в єдине братство, прообраз того братства всіх народів, яке є нашою вічною мрією».

Анна Ярославна
(між 1024 і 1032 — бл. 1075)
— дочка
Ярослава Мудрого,
з 1049 — дружина
французького короля
Генріха I.

Дочка великого князя київського Ярослава Мудрого і княгині Інгігерди, Анна Ярославна народилася, ймовірно, 1024 року. Зростала у Києві, освіту здобула при князівському дворі, де навчалася у приватних учителів грамоти, історії, іноземних мов, математики, малювання.

Наприкінці 40-х — на початку 50-х років XI століття Київська держава встановлює дружні стосунки з Францією, з королівською династією Капетингів. Близько 1044 року до Києва прибуло французьке посольство просити руки князівни Анни для французького короля Генріха I, до якого дійшла слава про розумну й чарівну князівну. Ярослав спершу відмовив послові. 1048 року до Києва прибуло друге посольство на чолі з єпископом Готьє Савояром, яке після тривалого чекання дістало згоду великого князя на шлюб з престарілим французьким королем. 4 травня Анна Ярославна, здійснивши тривалу подорож через Краків, Прагу та Регенсбург, опинилася в резиденції короля в місті Санлісі, за 40 кілометрів від Парижа. 14 травня 1049 року у стародавній французькій столиці Реймсі, у день Трійці, у Реймському кафедральному соборі відбулося вінчання. Вінчав молодих архієпископ Рейнський Гі де Шатільйон. Анна як королева Франції прийняла католицьку віру.

1060 року король Генріх помер, і Анна стала регентшею під час правління свого сина Філіппа I (1060—1108). Разом з ним підписувала державні папери, ставлячи підпис кирилицею. Вдруге вийшла заміж Анна за графа Рауля III з роду де Крепі і Валуа. У 1062 році у лісі під Санлісі під час полювання, до якого Анна, як справжня слов'янка, мала великий інтерес, граф викрав її, відвіз до себе в замок і вступив з нею у таємний шлюб. Покинута графова дружина, Елеонора Брабантська, покаржилася Папі Римському на підступного графа. Папа наказав розірвати шлюб, але закохані зігнували цей наказ. 12 років подружжя прожило разом аж до смерті графа.

Вчені припускають, що після смерті Рауля Крепі 1074 року Анна таємно відвідала Київ, але потім повернулася у Францію, продовжувала правити разом із сином і підписувала укази і розпорядження, в яких називає себе вже не королевою, а «матір'ю короля». У Софії Київській збереглася фреска із зображенням родини Ярослава Мудрого, де зображено Анну Ярославну, а на порталі церкви святого Вінцента у Санлісі у Франції є її скульптурне зображення.

На одному з державних документів, що їх Анна, фактична правителька Франції після смерті її чоловіка, короля Генріха, підписувала разом зі своїм сином, малолітнім королем Франції Філіппом, — грамоті Суссанському абатству — стоїть її власноручний підпис, зроблений кириличними літерами: «Анна регіна» — Анна королева. Те, що Анна Ярославна й через багато років не забула мови, якої її навчили у Києві, при княздорі, як і те, що вона взяла з собою у далеку Францію Євангеліє, переписане у скрипторії Софійського собору, як оберіг у невідомій країні, свідчить, що її батьківщина, Київська держава, в якій правив батько, великий князь київський Ярослав Мудрий, була країною високої освіти, культури. Незвичайною для середньовічної Європи була велика кількість освічених людей серед руських, як з вищих верств населення, так і серед звичайного люду — ремісників, священників, купців, дружинників. Одним з доказів цього є те, що серед давньоруських державців раз у раз трапляються то філософи (Володимир Мономах), то просвітники й правознавці (Володимир Святий), то будівники й письменники (Ярослав Мудрий), у той час як Західній Європі це не було властиво. Європейські монархи зі своїм найближчим оточенням кохалися здебільшого у війнах,

рицарських турнірах, дворових інтригах, а в переважній більшості й узагалі були неосвіченими.

Дитинство Анни Ярославни пройшло в атмосфері великого культурного піднесення у Київській державі. Невідомо, хто конкретно вчив її. Можливо, Іларіон, пресвітер заміської князівської церкви у селі Берестові, де був князівський палац у часи дитинства князівни, людина великих знань, неперевершений оратор і полеміст, творець славнозвісного трактату «Слово о Законі Мойсеевому та о благодаті Ісуса Христа». Чи, можливо, хтось із освіченої чернечої братії печерного монастиря, що тоді тільки-но засновувався на печерських горах неподалік Берестового... Знаємо тільки, що у Францію Анна приїхала, маючи ґрунтовну, як на той час, освіту, могла вільно читати кількома мовами, зокрема старослов'янською, грецькою, писала кирилицею, глаголицею. Згодом, опинившись у французькому католицькому середовищі, прийняла католицьку віру і вивчила латинську мову. Певно, освіченість і висока культура дозволили їй вирізнитися серед оточення французького короля й залишитися в історії не тільки через високе становище королеви, а й, напевно, завдяки мудрості, освіченості. Недаремно ж по смерті короля Генріха I Капетінга вона тривалий час фактично виконувала

обов'язки правителя великої європейської країни. Не дивно й те, що королева Анна, замість участі в придворних інтригах, як тоді велося в світі, розуміє, як розумів і її батько, Ярослав Мудрий, що людина, яка збудує церкву, залишиться навіки під Божою Благодаттю і в пам'яті людській. Так робили київські князі, і так вона зробила у Франції, збудувавши там кілька церков, як свідчать історики, подібних деякими рисами до київських храмів. Один з цих храмів, споруджений 1060 року в місті Санлісі, зберігся до наших днів.

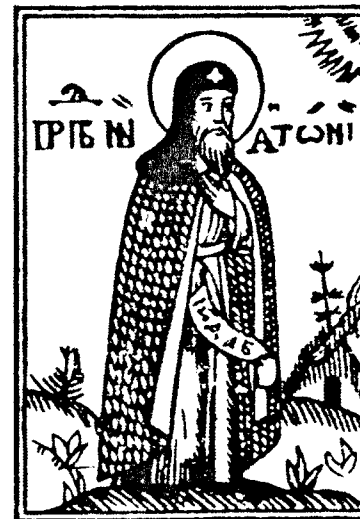
Життя Анни у Франції було нелегким і сповненим тривоги. Її чоловік, король Франції, немолодий уже Генріх I, одружився з нею не тільки через її вроду та розум, а й з державних інтересів, шукаючи завдяки династичному шлюбові підтримки у могутнього в той час великого князя київського Ярослава. Невідомо, як жилося їй перші роки у Франції, але французькі дослідники цитують рядки з листа Анни до батька у Київ: «У яку варварську країну ти мене послав; тут житла похмурі, церкви потворні і звичай жадливі». Можливо, ці рядки дають підстави для сумнівів у їх достовірності, але безсумнівне те, що високоосвіченій православній киянці, яка виросла в умовах слов'янської ментальності, нелегко було пристосуватися до умов фран-

цузького вищого товариства, в якому вже визрівали глибока криза і пізніші безперервні війни та церковний розкол. Проте вдачі Анна, певно, була толерантною, бо ж прийняла католицьку віру, хоч і не забувала свою, бо Євангеліє, писане слов'янською мовою, було їй священною згадкою про батьківщину.

Відомо, що родинне життя Анни було не солодким. У 1053 році вона народила сина Філіппа, пізніше Робера та Гуго. Робер у підлітковому віці помер. Король весь час перебував у військових походах, тож виховувати синів довелося їй самій. Певно, чутки про шляхетну королеву дійшли до апостольського Рима, і Папа Римський Миколай II шле до неї листа: «Раб із рабів Господніх славній королеві шле привітання і апостольське благословення. Вознесемо гідну подяку всемогутньому Богові, подателю благовоління, бо, як ми чули, у жіночих грудях міститься чоловіча сила доблестей. До наших вух також дійшло, преславна дочко, що твоя світлість пребагато виливає благочестивої щедрості на недостойних, широко старається у благоговійних молитвах. Ти застосовуєш силу суворості до злісно упертих, а у добрих справах, як це від тебе вимагається, виявляєш почуття обов'язку і королівської гідності».

Рядки з цього напівлегендарного листа якнайкраще характеризують королеву Анну, гідну свого високого роду. Про авторитет Анни у французькому суспільстві свідчить хоча б те, що вона ставила свій підпис на документах великої державної ваги поряд з хрестами неписьменних королівських придворних та й самого короля. Вона знала латинь, офіційну мову того часу, але підписувалася рідною мовою, не забуваючи свою батьківщину. Саме королева Анна, за свідченням самих французів, принесла на галльську землю книжки, любов до знань. Після неї ще багато століть королі Франції присягалися на Реймському Євангелії, навіть не підозрюючи про його київське походження.

Наприкінці XVII століття на території Вільєрського абатства поблизу міста Етамп, на старому кладовищі було виявлено загадкову могилу із зображенням на кам'яному надгробку жінки у короні. Латинський напис повідомляє, що там упокоїлася Агнес, дружина короля. Легенда говорить, що це могила Анни Ярославни, бо саме Агнес у дворі Генріха I звали його королеву. Існує й інша версія, більш достовірною, за якою королева Анна знайшла останній спочинок у заснованому нею монастирі в містечку Санлісі, де їй стоїть мармуровий пам'ятник.

Антоній,
преподобний
Печерський
(983-1073)
— святий,
один із засновників
Києво-Печерського
монастиря.

Антоній, преподобний Печерський, народився близько 983 року в Любечі на Чернігівщині за часів княгині рівноапостольного Володимира, просвітителя і хрестителя Київської Русі.

Любеч — одне з найдавніших міст нашої вітчизни. За правління Олега воно було серед тих головних міст, де сиділи його «великі князи». Пізніше Любеч втрачає своє важливе громадсько-політичне значення і перетворюється на заштатне містечко.

Мальовнича сіверська земля, безкраї заміряні чарівні простори ще змалечку пробудили в дитячій душі прагнення до незбагнених таїн життя. Безсумнівно, окрім вищого Божого покликання визначальним для формування світогляду і характеру маленького Антипи (а саме таке ім'я дали йому від народження) був приклад благочестивих батьків. Міщансько-селянська родина, прийнявши християнство, відзначалася особливою побожністю.

Зернята віри, потрапивши на благодатний ґрунт душі, дуже скоро дали свої сходи. Ще в зовсім молодому віці, почувши про чернече життя, викопав Антипа собі печеру, в темній тіснязі якої збирався гартувати волю, готувався здійснювати подвиги. Та йому, зрештою, судився інший шлях святості.

Хлопчаком, за велінням серця, вирушає він до грецької землі, на гору Афон. Знайомлячись з цими священними місцями, обходячи монастирі, він дивувався і захоплювався життям у них святих отців, які, перебуваючи в земному бутті, возвеличувалися над плоттю, людською природою, уподоблюючись ангелам, їхнім безтілесним подвигам.

Атмосфера святості, високої духовності підкорила юнака. Полум'яний вогонь віри, розгорівшись з новою силою, полонив душу повністю. Щирістю бажаючи уподібнитися життю цих отців, гаряче благав він ігумена возвести на нього ангельський чин чернечого сану.

Провидництвом майбутнього подвижницького життя преподобного можна пояснити згоду ігумена на постриг. Мабуть же, не випадково йому було дано й ім'я Антоній. Можливо, що цим виражалось бажання, аби Антоній став для Київської Русі тим, ким був Антоній Великий, отець східного чернецтва, для Єгипту.

За короткий час своїм богоугодним життям на Афоні він здивував навіть старих ченців. У постійному прагненні внутрішнього вдосконалення, провівши тут досить тривалий час, Антоній врешті отримав від ігумена пораду повернутися на батьківщину, «щоб і тут бути на користь і підтримку багатьох».

Повернувшись до Києва, преподобний обійшов чернечі обителі з метою обрати місце, де б він зміг поселитися. Та монастирі, що засновувалися ченцями-греками, не мали того чину й статуту, які б задовольняли Антонія. На Афоні він звик до іншого чернечого життя.

Пошуки привели його до заміського села Берестове. Тут, серед порослих лісом пагорбів, знайшов він печеру, в якій і оселився.

Після смерті благовірного князя Володимира владу перебрав безбожний і жорстокосердий Святополк, який захопив великокнязівський престол у Києві.

Аби позбутися суперників за владу, він убиває своїх братів Бориса і Гліба.

Не бажаючи миритися з таким безчинством, преподобний Антоній знову повертається на святу гору Афон.

Невдовзі, перемігши Святополка, владу в Києві перебирає князь Ярослав. Як свідчать літописи, Ярослав надзвичайно любив церковні статuti, любив священників, а особливо ченців. Він був дуже освіченою людиною і прагнув знань. Про його церковно-просвітницьку діяльність літописець зазначав: «Якщо ж хтось землю розоре, інший її засіє, так і цей (Ярослав): батько його Володимир хрещенням просвітив, цей же засіяв книжними словами серце вірних людей».

І от саме тоді, перебуваючи в монастирі свого постригу, Антоній знову отримує пораду і благословення від ігумена повернутися на рідну землю.

Тепер він оселяється у печері, в якій перед тим відбував подвиг посту й молитви благочестивий Іларіон, якого пізніше буде обрано Митрополитом Київським.

У печері преподобний Антоній проводив увесь час у постійній праці духовного чину. Жив з безперервною молитвою, тамуючи голод сухим хлібом, а спрагу — помірною кількістю води. Але й це він робив через день, іноді через два, а то й взагалі через тиждень. Молитва, піст, праця.

Скоро слава про нього розійшлася між людьми, і незабаром сюди стали приходити христолюбці, маючи при собі лиш найнеобхідніше для підтримки свого тіла. Одні просили у преподобного благословення, інші хотіли мати його своїм наставником і жити за його прикладом.

Саме тоді прийшов до Антонія і благочестивий Феодосій. Постриг двадцятилітнього юнака в ченці преподобний повелів зробити блаженному Никону — ієрею і досвідченому чорноризцю.

Це й були початки існування знаменитої тепер Києво-Печерської лаври.

Після смерті князя Ярослава влада перейшла до його старшого сина Ізяслава.

На той час слава преподобного Антонія Печерського досягла найвіддаленіших куточків Київської Русі.

Подвижницьке життя ченців та їхнього наставника стало відоме й великому князю Ізяславу. Зі своєю дружиною князь узяв у преподобного Антонія благословення та звернувся до нього з проханням молитовного заступництва.

Число ж ченців постійно збільшувалося. Вони розширили печери, влаштували в них церковку.

Згодом преподобний Антоній, бажаючи відбувати подвиг на самоті, поставив над братією першого ігумена преподобного Варлаама, а сам відійшов до окремої печери на сусідній горі, яку власноруч викопав. Ця нова печера разом з іншими, викопаними біля неї, одержала пізніше назву Ближніх, або Антонієвих, печер, для відрізнення від старих, що стали називатися Дальніми, або Феодосієвими.

Невдовзі маленька церковка не могла вже вмішувати братію, і преподобний Антоній благословив збудувати на горі над печерами церкву Успіння Пресвятої Богородиці, аби ченці, перебуваючи й надалі у своїх підземних келіях, могли б збиратися у цій церкві для спільних молитов — богослужінь.

Незабаром після цього князь Ізяслав узяв Варлаама до збудованого ним у самому місті кам'яного храму на честь великомученика Дмитрія (християнське ім'я якого носив), а преподобний Антоній поставив ігуменом Печерського монастиря Феодосія.

Саме на цей час припадає найбільший ріст чисельності бажаючих прилучитися до духовного подвижництва. На горі було закладено монастир з келіями, куди пізніше з печер перейшли ченці.

Оскільки перші ченці цього монастиря жили в печерах, він дістав назву Печерського, яку зберіг за собою й до сьогодні.

Під кінець свого життя, внаслідок лихих обмов та князівського гніву, преподобний Антоній ненадовго залишив монастир й оселився в печері на Болдиній горі поблизу Чернігова. Але те тривало недовго. Усвідомивши свою провину й малодушність, князь Ізяслав спорядив ченців на пошуки праведника зі слізним благанням повернутися. Після декількох марних днів вони нарешті потрапили до преподобного і, передавши прохання князя, умовили Антонія повернутися до своєї братії.

З розумінням і смиренням зустрів він князівську спокуту і, усамітнівшись у своїй печері, підносив вдячні молитви Господові за своє вірне стадо, яке примножу-

валося не лише числом, але й благочинністю. Так у праведних ділах і упокоївся він 7 травня 1073 року, проживши 90 літ.

Преподобний Антоній Печерський шанується як основоположник чернецтва у Київській Русі, як засновник Києво-Печерської лаври, молитовно прославляється як обернець Божий, святий нашої землі, заступник і помічник усіх страждених і немічних, усіх, хто прагне благочестивого життя.

Він був суворим аскетом, пристрасним молитвеником, непохитним у пості. Він був добрим порадиником, мудрим наставником, творив незліченні чудеса зцілення.

Затворництво і духовне подвижництво преподобного Антонія стало дороговказом істинного шляху спасіння для всіх поколінь.

Неможливо не тільки описати, а навіть просто назвати всі діяння святого, означені Божим промислом, провидінням і волею. Найбільше відомостей пов'язано з чудодійним даром повертати немічним здоров'я — душевне й тілесне.

Подвижник сам прислужував хворим, зцілював їх своєю молитвою. Будучи ж з природи людиною надзвичайно скромною, він прикривав смиренністю ті оздоровлення по своїй молитві. З благоговінням давав він як ліки звичайні трави, які вживав сам у їжу. Хворі, скуштувавши їх, позбувалися недугів.

Прославився преподобний Антоній і ясновидінням.

Якось три Ярославичі — Ізяслав, князь Київський, Святослав, князь Чернігівський, Всеволод, князь Переяславський, — вирушаючи в похід на половців, захотіли взяти у святого благословення.

Він же, передбачаючи на них гнів Божий, попереджував: «За гріхи ваші будете ви переможені варварами, доведеться вам втікати. Багато з воїнів потонуть у річці, інших візьмуть у полон, а решта — впаде від меча».

Так все і сталося після битви на річці Альті. Рятуючи своє життя, безславно розбіглися з поля бою Ізяслав і Всеволод у Київ, Святослав — у Чернігів. Вороги ж, шаленіючи від перемоги, розліталися лиховісними зраями нашими землями, грабуючи і спустошуючи їх.

Одночасно з цим пророцтвом святий провістив Шимону, сину варязького князя Африкана, що той чудом врятується від смерті, перебуваючи уже в її пазурах. Більше того, через багато років він першим буде захоронений у мурованому печерському храмі, який зведеться чудесним чином.

Сам Шимон, повернувшись з кривавої битви, розповідав преподобному Антонію, що якась божественна сила вихопила його з поля, заваленого трупами, і зцілила від ран. Своїх воїнів і обслугу він теж знайшов неушкодженими. Сама ж

церква, що мала бути колись збудованою і де мав упокоїтися його прах, двічі проявлялася у повітрі маревом. Один раз при річці Альті, коли той лежав серед убитих, а другий — раніше, на морі, коли тікав він у ці землі до князя Ярослава від дядька Якуна, що вигнав його з варязького князівства.

Аби слова його були достовірніші і предметно підтвержені, Шимон передав Антонієві пояс і золотий вінець, повідавши, що це він зняв з ікони розп'яття Христа Спасителя, коли залишав свою вітчизну. «Ти провістив, що я буду похований тут; мені ж був голос Божий, який наказував, що шим поясом буде виміряно підмурки для храму, де мене поховують і образ якого був явлений мені у повітрі. Вінець же повинен бути, за Божим велінням, прикріплений над жертвником».

Це пророцтво, означене преподобним Антонієм, як підтвердила дійсність, у всьому збіглося з Божою волею.

Справді, багато років по тому Шимона першим було покладено у кам'яну печерську церкву.

Сама ж церква зводилася за чудотворним богоданним планом. Перебуваючи у постійній і настійній молитві, преподобний Антоній просив благословення й допомоги у Творця для створення храму Пречистої Владичиці Богородиці.

Одного разу, коли святий підніс свої гарячі слова до Господа, відбулося диво: не відлучаючись з монастиря, його, разом з преподобним Феодосієм, було перенесено в Константинополь, явлено Цариці небесній, Пресвятій Діві Марії. Від неї вони отримали золото, яке дали майстрам-будівникам, аби вони, за велінням Богоматері, йшли до Києва для зведення печерської церкви.

Коли ж майстри, прибувши в монастир, розпитували преподобного Антонія, де б хотів він будувати храм, святий отець три дні молився, аби Господь сам вказав своїм знаменням достойне місце.

Князь Святослав подарував монастирю поле, що межувало з печерами. Але цього було явно замало. В першу ніч, коли Антоній стояв на молитві, сам Творець постав перед святим.

— Антоній! — сказав Господь. — Ти знайшов благодать переді Мною.

Зачувши це, святий отець просив Господа, аби цієї ночі скрізь на землю впала роса, а на місці майбутньої будови було сухо. В другу ніч він просив Господа сухої землі, а на передбачуваному місці — росу.

На третій день преподобний Антоній благословив визначене місце і велів зміряти його золотим поясом, взятим з ікони Спасителя Шимоном. Тридцять поясів у довжину, двадцять — у ширину, — таке було веління Шимону.

Потім святий отець своєю молитвою послав вогонь, що знищив усю рослинність на означеному місці, яке після оточення його ровом було вже абсолютно готовим. Тут і було зведено чудотворну печерську церкву, «небеси подобну».

Азбука духовної премудрості:

- *Безумного голос у багатослів'ї. Безумному по безумності його і відповідай йому.*
- *Якщо беззаконно перед Богом будеш жити, то і приношення твоє буде Богові огидним.*
- *Гріхи свої і всю неправедність, перед Богом сотворену, відстежуй і покаяння за них принось.*
- *Як преподобний в житті уникав людських очей, молячись Богові таємно, так і для моцій своїх також випросив дарування, щоб були сховані від людських очей.*

Димитрій Ростовський

**Антонов
Олег
Костянтинович**
(1906-1984)
— авіаконструктор.

Народився в селі Троїці (зараз Московської області). Закінчив Ленінградський політехнічний інститут (1930 р.). Працював головним конструктором заводу, дослідно-конструкторських бюро. З 1962 р. — генеральний конструктор літакобудування. Професор Харківського авіаційного інституту (1976 р.).

Автор наукових робіт з питань планеризму, літакобудування. Під його керівництвом створено велику кількість навчальних, транспортних та спортивних планерів і літаків, у тому числі поршневі літаки Ан-2 і Ан-14, турбогвинтові літаки Ан-10, Ан-24, Ан-26, Ан-28, Ан-30, турбогвинтові літаки Ан-12 і Ан-22 («Антей»), реактивний Ан-72, цільнометалеві спортивні планери А-11, А-13, А-15.

Захопився О.К.Антонов авіацією з дитинства. Почав він, як і численні авіаконструктори, з конструювання планерів. Перший його планер «Голуб», зроблений з фанери і водопровідних труб у 1924 р., було відзначено грамотою за оригінальну і гарну конструкцію. Це зміцнило бажання будувати нові літальні апарати. Олег Костянтинович згадував, що, навчаючись у Ленінградському політехнічному інституті, «лік планери як млинці». Проекти молодого конструктора, що з'являлися один за одним,

вирізнялися сміливістю та оригінальністю, завойовували загальне визнання.

Після закінчення інституту О.К.Антонов одержує направлення до Москви для організації Центрального бюро планерних конструкцій та налагоджування їх серійного виробництва. Тут він побудував планери, що зіграли видатну роль у становленні планеризму. В 1933 р. 27-річний О.К.Антонов — головний конструктор планерного заводу в Тушино (Москва). Тут він створив близько 30 типів безмоторних літальних апаратів, на яких було встановлено численні світові рекорди. На випущених заводом планерах, що надходили у всі аероклуби СРСР, проходили підготовку майбутні авіатори і ставилися численні аеродинамічні експерименти.

У роки Великої Вітчизняної війни планери О.К.Антонова отримали несподіване широке застосування. Більш як 600 транспортно-десантних планерів А-7 регулярно доставляли солдатів, техніку, бойове спорядження на різних ділянках фронту, широко використовувались для допомоги партизанам. Недаремно Олега Костянтиновича було нагороджено медаллю «Партизану Вітчизняної війни» першого ступеня.

До безмоторних апаратів О.К.Антонов зберіг прихильність на все життя. Завдяки їм, за словами

Б.Є.Патона, «він став великим конструктором великої авіації». Він будував планери і дельтаплани майже до кінця свого життя. Однак головною його справою стали літаки. Особисто О.К.Антоновим і під його керівництвом виконано більш як 50 конструкторських розробок, спроектовано і побудовано десятки літаків різноманітного класу і призначення.

У серпні 1947 р. здійснено перший зліт знаменитого первістка і довгожителя О.К.Антонова — Ан-2. З 1949 р. Ан-2 будується серійно. Іншого такого прикладу світова практика не знає. Задуманий як сільськогосподарський, Ан-2 швидко став багатопільовим, отримав 16 модифікацій і набув 40 професій, зв'язав з промисловими центрами віддалені гірські селища, райони тундри і тайги, стоянки буровиків, полярників, добре зарекомендував себе в небі Туреччини, Куби, Монголії, північноафриканських країн. Зараз Ан-2 випускають за ліцензією польські літакобудівники.

У 1952 р. Конструкторське бюро О.К.Антонова переводять з Новосибірська до Києва. Починається новий етап в його історії, відзначений чудовим спеціалізованим транспортним літаком Ан-8. Він був обладнаний двома газотурбінними двигунами, здатний був перевозити до 11 тонн великогабаритних вантажів. Схема його — об'є-

мистий фюзеляж, високо розмішене крило, шасі у прифюзеляжних обтікачах, великий вантажний люк — стала класичною для наступних транспортних літаків. За кордоном подібна модель з'явилася лише через десять років.

У 1957 р. складальний цех залишили пасажирський Ан-10 і транспортний Ан-12. Ан-10, працюючи на лініях 500 - 2000 км, у середині 1960-х років займав перше місце в країні за кількістю перевезених пасажирів, вантажів і пошти на один літак на рік. На Всесвітній виставці у Брюсселі в 1958 р. його було удостоєно диплома і Великої Золотої медалі. Ан-12, що став одним з основних транспортних літаків Аерофлоту, мав більш як 20 модифікацій, експортувався в 14 країн світу.

В 1960-ті роки перед конструкторами було поставлено завдання: створити літак надійний і безпечний, з вищою, ніж у Іл-14, швидкістю і вантажопідйомністю, оснащений сучасним аеронавігаційним обладнанням, пристосований для польотів з ґрунтових аеродромів місцевих повітряних ліній. Усім цим вимогам відповідав Ан-24. Знаменитий авіаконструктор А.М.Туполєв назвав його «найдосконалішим зразком світового значення для машин свого класу». При створенні цього літака колектив О.К.Антонова широко застосував

нові технологічні рішення, що дало змогу знизити витрати на виробництво, збільшити транспортну ефективність, значно підвищити льотний ресурс. Цей літак встановив рекорд з експорту в 26 країн світу.

У 1960-1970-ті роки в Конструкторському бюро О.К.Антонова було створено безліч нових і модифікованих літаків: пасажирських, санітарних, метеорологічних, аерофотозйомочних, літаків короткого злітання і посадки та ін., особливо багато транспортних машин (це основна спеціалізація антоновського КБ). Побудовано було цілий парк вантажних «Анів»: Ан-8, Ан-12, Ан-24Т, Ан-26, Ан-22, Ан-32, Ан-72, Ан-124.

Етапним став перший реактивний літак О.К.Антонова — Ан-72, який піднявся у повітря в 1977 р. Основні його достоїнства — короткі дистанції розбігу і пробігу, висока прохідність, що дає змогу сідати на ґрунт і засніжений аеродром, комплекс сучасного радіозв'язкового і навігаційного обладнання, герметичність.

Унікальними не лише для сімейства «Анів», але й для всієї авіації стали знамениті антоновські гіганти — Ан-22 («Антей»), випущений у 1965 р., і Ан-124 («Руслан») — остання модель О.К.Антонова. Створення «Антея» зумовило появу за рубежом цілої генерації широ-

кофюзеляжних літаків. Тільки «Антей» міг узяти 60 тонн великогабаритних вантажів, пролетіти з ними близько 5000 км і сісти на ґрунтовий аеродром. Цей літак дозволив на рік наблизити початок промислової експлуатації нафти і газу Тюмені.

Створення «Руслана» — новий крок у розвитку літакобудування та авіаційної науки. Він піднімає 150 тонн вантажів, доставляє їх на

відстань 4500 км зі швидкістю 800—850 км/год. Чотири турбореактивних двигуни дозволяють здійснювати польоти завдовжки 16,5 тис. км на висоті 10—12 км.

Серед інших знаменитих авіаконструкторів О.К.Антонов виділявся науковістю підходу до проблем авіабудування, широтою культури — він був талановитим митцем і письменником, невтомним у популяризації авіації.

**Бабко
Анатолій
Кирилович**
(1905-1968)
— хімік-аналітик.

Народився у м. Судженському Томської губернії у родині залізничника. З дитячих років захопився хімією, дослідами. Закінчив хіміко-технологічний факультет Київського політехнічного інституту (1927), працював у ньому. У 1930—1933 рр. викладав у Київському інституті харчової промисловості, в 1933—1941 рр. — у Київському університеті. В 1941—1968 рр. — завідуючий лабораторією Інституту загальної та неорганічної хімії АН України, водночас з 1944 р. — завідуючий кафедрою аналітичної хімії Київського університету.

Вивчав рівноваговий стан комплексних сполук у розчинах. Обґрунтував загальні положення східчастої дисоціації у розчинах. Розробив методику визначення складу комплексів, що містяться у розчині. Велике практичне значення мають його дослідження у галузі потрійних комплексів, а також дослідження каталітичних реакцій. Створив школу хіміків-аналітиків.

У Київському політехнічному інституті А.К.Бабко пройшов добру школу в галузі аналітичної хімії в академіка М.О.Тананаєва, проте й сам виявив винятковий талант і працьовитість. Кафедра аналітич-

ної хімії КПІ була великим дослідницьким центром, і це також сприяло формуванню дослідницького таланту А.К.Бабка, який, крім праці у лабораторії та виконання численних замовлень підприємств, почав вести ще й викладацьку роботу.

Перейшовши у 1934 р. в Київський університет, а з 1937 р. водночас працюючи ще й в Інституті загальної та неорганічної хімії АН України, А.К.Бабко захистив кандидатську дисертацію «Вивчення алізаринату алюмінію» (1937), трохи згодом — докторську дисертацію «Вивчення процесів комплексоутворення до застосування внутрікомплексних сполук у колориметрії». З 1941 р. і до кінця життя А.К.Бабко керував відділом аналітичної хімії Інституту загальної та неорганічної хімії АН України. Під час війни, перебуваючи разом з інститутом в евакуації в Уфі, він виконував важливі роботи для оборонної промисловості: провадив вивчення кольорових та рідкісних елементів уральських покладів руд, вивчав прилади запалювання авіаmotorів, вів організацію контролю виробництва деяких нових сплавів. З 1944 р. він очолив кафедру аналітичної хімії Київського університету і викладав до кінця життя, багато зробивши для формування у Києві сильної школи хіміків-аналітиків.

А.К.Бабко розробив ряд методів аналізу, які широко використовувалися пізніше: титрометричний метод визначення кремнієвої кислоти у силікатах, вапняковий метод визначення лужних металів у силікатах та гірських породах, фотометричний метод визначення церію тощо.

Головною справою його життя стало вивчення комплексних сполук та їх застосування в аналітичній хімії. Він довів, що стійкість та дисоціація утворених комплексних сполук залежить від кислотності розчину. Утворення комплексних сполук різної стійкості в той час ще недостатньо використовувалося для аналізу складних об'єктів. Неодноразово робилися спроби застосувати утворення малодисоціюючих груп для прямого титрування. Головну трудність при цьому становить східчаста дисоціація комплексних сполук. А.К.Бабко експериментально, в циклі роботи з вивчення оксалатних комплексів алюмінію, довів східчастий характер утворення комплексних сполук.

Особливе значення в аналітичній хімії має утворення нерозчинних комплексних сполук. Анатолій Кирилович довів, що з органічних реагентів найбільше значення мають ті, що дають внутрікомплексні сполуки. Окрім використання самого процесу утворення комплекс-

них сполук для реакцій осадження і розчинення, він вказав на застосування вже готових комплексних сполук як осаджувачів. Він підкреслював велике значення розчинності численних комплексних сполук в органічних розчинниках для аналітичної хімії. А.К.Бабко багато зробив для розширеного застосування екстракції в аналітичній хімії.

Особливе місце у творчій спадщині вченого займали дослідження з фізико-хімічного аналізу комплексних сполук у розчині. Через ряд труднощів затрималося застосування фізико-хімічного аналізу для вивчення комплексоутворення в розчинах. А.К.Бабко розробив основи фізико-хімічного аналізу по відношенню до забарвлених сполук у розчинах, що дало змогу встановити склад багатьох сполук, а за допомогою принципів рівноваги розробити основні способи досягнення оптимальних умов.

Велику увагу впродовж усього життя А.К.Бабко приділяв розвитку фотометричного аналізу, вважаючи, що теорія фотометричних методів аналізу повинна забезпечити таке розуміння реакції, щоб хімік міг керувати нею, обґрунтовано знаходити оптимальні умови і вибирати найкращий реагент при даному поєднанні елементів. Він першим запропонував об'єктивний критерій для вибору реагентів у фотометричному аналізі.

А.К.Бабко розвинув і широко впровадив метод ізомолярних серій, шляхом якого встановлено склад і стійкість багатьох компонентів сполук у розчинах.

В останні роки життя Анатолій Кирилович захопився хемілюмінесцентними реакціями та їх застосуванням в аналізі. На основі оригінальних досліджень було розроблено комплекс хемілюмінесцентних методик, які широко застосовуються і розвиваються в сучасній науці.

Багато великих учених, досягнувши певного рівня, безпосередньо експериментів уже не проводять. А.К.Бабко працював експериментально практично до кінця своїх днів. Рецензуючи праці, він нерідко сам перевіряв твердження, які здалися йому сумнівними, а в роки евакуації в Уфі ночами, коли в лабораторії нікого не було, він сам розливав у пляшки запалювальну суміш.

А.К.Бабко створив, напевно, найбільшу в Україні і відому за рубежом наукову школу хіміків-аналітиків, яка у своїх дослідженнях охопила найважливіші напрямки і розділи аналітичної хімії.

Видатний хімік академік М.О.Тананаєв писав про А.К.Бабка: «Важко сказати, з ким можна порівняти А.К.Бабка у класі колег світового значення». Високу оцінку А.К.Бабку дав відомий учений академік Ю.А.Золотов (А.К.Бабко багато років тому був опонентом його

докторської дисертації): «Це був висновок глибокий, розумний, він мене схвилював. Там були і критика, і побажання. Якщо взагалі бувають критичні зауваження, що дають задоволення критикованому, то зауваження у цьому відгуку були саме такими: обміркованими,

конструктивними, в них була справжня зацікавленість у розвиткові наукового напрямку, який нас об'єднує... Анатолій Кирилович — людина, що любить свою справу, відповідальний, дуже значущий вчений і дбайливий наставник...»

**Білокур
Катерина Василівна**
(1900-1961)
— майстер народного
декоративного
живопису.

Катерина Василівна Білокур народилася 7 грудня 1900 року в селі Богданівці Пирятинського повіту Полтавської губернії (нині Київської області) в бідній селянській родині. Писати й читати навчилася самотужки. «На цьому моя освіта початкова, середня й вища закінчилася», — згадувала потім Катерина Білокур. У дитинстві, що пройшло у злиднях, малюванням не займалася, про мистецтво дізналася вже дівчиною з книжок та від сільського учителя Івана Калити. Перші спроби малювати робила вуглиною на шматку домашнього полотна. Не змігши вступити через нестатки в сім'ї до якогось навчального закладу, удень працювала в полі, на городі, а увечері, попоравшись у господарстві, до ночі малювала. Пензлі виготовляла сама із щетини, використовувала фарби, які робила з буряка, бузини, калини, цибулі й різних трав. Іноді вдавалося діставати й олійні фарби. Малювала здебільшого квіти, іноді й портрети. У 20-х роках двічі хотіла вступити до художньо-керамічного технікуму в Миргороді та до Київського театрального технікуму, але не мала документів про закінчення семирічки. З раннього періоду творчості збереглися портрет сестри Олі Білокур (1928) та колгоспниці Тетяни Бахмач (1932). Пізніше малює переважно квіти, вчиться komponувати, поєднувати

кольори у єдину гармонійну цілість. В другій половині 30-х — у 40-х роках опанувала техніку живопису. Водночас з малюванням керувала драматичним гуртком у сільському клубі, сама виступала на сцені. Перші значні роботи цього періоду — «Берізка» (1934), «Квіти за тинном» (1935), «Квіти», «Портрет племінниць» — засвідчили її високе обдаровання. Завдяки сприянню видатної української співачки Оксани Петрусенко, якій написала листа селянка з Богданівки, її творами зацікавилися працівники Полтавського будинку народної творчості. 1940 року картини Білокур експонуються на виставі в Полтаві, потім на республіканській виставі у Києві. 1941 року відбулася персональна виставка її творів у Полтаві, що мала величезний успіх. Художниця побувала в Києві та Москві, де вперше побачила музеї і твори видатних митців. Більшість творів тогочасного періоду втрачено під час війни.

Після визволення села від фашистів Білокур створює одні з найкращих своїх творів — «Буйна», «Декоративні квіти» (1945), «Привіт урожаю» (1946) і славнозвісне полотно «Цар-кокос» (1949). 50-ті роки — найбільш плідний період творчості. Їй до-

помагає Спілка художників України, вона бере участь у багатьох виставках, у Богданівку приїжджають видатні представники української культури. Білокур зустрічається й листується з Павлом Тичиною, Миколою Бажаном, Василем Касіяном, Антоном Середою, Матвієм Донцовим, Степаном Таранушенком, Степаном Кириченком. Але після смерті батька на її плечі лягло господарство та догляд за старою матір'ю, що забиравало багато сил і здоров'я.

1954 року в Парижі на міжнародній виставці демонструються її картини «Цар-кокос», «Берізка» і «Колгоспне поле», які високо оцінив Пабло Пікассо. 1956 року їй присвоєно звання народного художника України. В останні роки життя художниця створила чудові картини «Півонії» (1959), «Букет квітів» (1959), «Квіти і овочі» (1959), «Натюрморт» (1960). Вона тяжко хворіла, давалися ознаки злигодні тогочасного сільського побуту, невлаштованість в особистому житті, хвороба матері.

Померла художниця 9 червня 1961 року. 1977 року в селі Богданівці відкрито меморіальний музей художниці, на території якого встановлено пам'ятник (автор І. Білокур).

Коли 1954 року всесвітньо відомий маєстро Пабло Пікассо побачив на міжнародній виставі в Парижі картини Катерини Білокур, кажуть, що він довго стояв біля них, мов загіпнотизований, а потім назвав її геніальною й порівняв із Серафін Луїз із міста Санлі, відомою художницею, що вславилася в наївному мистецтві й також малювала квіти. І додав: «Якби в нас була такого рівня художниця, ми змусили б світ заговорити про неї».

Через два роки Катерині Білокур було присвоєно звання народного художника України. Її ім'я стало знане в республіці й поза її межами, про неї пишуть статті, в Богданівку, раніше богом забуте село, як казала сама Білокур, почали навідуватися гості з Києва, її згадують поряд із славетними примітивістами Анрі Руссо, Іваном і Йосипом Генералічами, Марією Приймаченко, Ніко Піросманішвілі, Ганною Собачко-Шостак. А до цього були довгі роки сповненого буденної тяжкої праці сільського життя, голод, розруха, колективізація, війна, знову голод 1946 року... Все це пережила Катерина Білокур, як і мільйони українських селянок, але зуміла завдяки своєму величезному, даному Богом талантові й дивовижній наполегливості сягнути вершин успіху і прославити українське

мистецтво на цілий світ. Їй довелося пережити осуд і нерозуміння односельців, які вбачали в її заняттях малюванням спробу ухилитися від роботи. Вона зустріла нерозуміння матері, що вважала її малювання безглузлим, і все-таки, подолавши ці такі непрості в сільському житті перешкоди, вона самотужки, крок за кроком відкривала для себе таємниці живопису. Не маючи коштів на фарби й пензлі, готувала їх сама з рослин та щетини, не маючи спеціальної художньої освіти, альбомів та книжок, навчалася у природи.

«В будні мені малювати заборонялося, — згадує вона про свою молодість у листі до художника Матвія Донцова. — А лише в неділю, після обіду, як уже все впораю».

На більшості з полотен Катерини Білокур стоїть авторський напис: «Малювала з натури Катерина Білокур». Справді, природа, «натура» були її головними вчителями, а квіти — найулюбленішими мотивами. «Квіти, як і люди, — живі, мають душу!» — казала художниця й тому ніколи не зривала їх, а змальовувала, сидячи біля стеблини чи куша, бо вважала, що «зірвана квітка — вже не квітка».

Не зазнавши особистого щастя, бачачи докруг себе злидні й гризоти щоденної боротьби за існування, Катерина Білокур у квітах, у малюванні їх бачила високий сенс.

Малюючи їх, вона неначе сягала найдосконалішої, найгармонійнішої краси, яку закладено природою в квітах і якої їй бракувало в житті особистому. «Та й як же їх не малювати, як вони ж такі красиві! А як прийде весна, та зазеленіють трави, а потім і квіти зацвітуть! Ой Боже мій! Як глянеш кругом, то та гарна, а та ще краша, а та ще чудовіша, та начебто аж посихаються до мене, та як не промовляють: «Хто ж нас тоді буде малювати, як ти покинеш?» То я все на світі забуду, та й знову малюю квіти. Ой, не гнівайтесь на мене, мої близькі й далекі друзі, що я малюю квіти, бо із квітів картини красиві».

І вже пізніше, у повоєнні роки, а найбільше у п'ятдесяті, коли до неї прийшло визнання, вона варіювала квіти нерідко у найфантастичніших сполученнях, кольорах, поєднувала з найрізноманітнішими предметами.

І донині точаться суперечки щодо приналежності творів Білокур: чи то до професійного живопису, чи то до народного мистецтва. Проте всі дослідники її творчості одноставно визнають високу філософську насаженість їх, глибоке осмислення життя. Зображені на її полотнах квіти, овочі, предмети побуту осяяні її незвичайним чуттям кольору, оживлені її філігранною майстерністю й сприймаються як величальний гімн природі, людині.

Перед тим як почати роботу над картиною, художниця довго виношувала задум, вивчала навколишню природу, найтонші нюанси сонячного освітлення. Вона ніколи не робила попередніх ескізів, етюдів з натури, а, опрацювавши задум в уяві, швидко, немов на одному диханні, виконувала його на полотні. Саме тому її квіти зворушують своєю ліричністю й співзвучні з мелодійністю народних пісень.

Другим захопленням художниці була література. Змалку кохалася вона у поезії Тараса Шевченка, не знаючи його мистецької творчості, а коли побувала вперше 1949 року в Музеї Т.Шевченка в Києві й побачила його картини, ще глибше захопилася його генієм, а його біографія стала для неї взірцем у подоланні труднощів. Лише через рік вона наважилася подарувати музею свій твір — «Квіти на голубому тлі» — з написом: «Цю картину присвячую Київському музею Тараса Григоровича Шевченка. Катерина Білокур, село Богданівка на Полтавщині». У п'ятдесяті роки, коли їй стало трохи легше жити, вона читала багато літератури з образотворчого мистецтва, твори Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника, Генріха Гейне, Вольфганга Гете і свої враження переливала у свої твори, а також у листи до друзів та знайомих. Її листи вражають не лише точними й глибокими характеристиками

подій, людей, мистецьких творів, своїх і чужих, а й глибокою філософською мудрістю в поглядах на життя і його найбільші вартості. Вони — це немов сповідь її душі, як мудрість її народу. Леонід Новиченко назвав їх «людськими документами величезної сили», в яких — весь драматизм і все подвижництво її життєвого шляху. Ці листи, на думку багатьох письменників, зокрема Олесь Гончара, Миколи Бажана, щось більше, ніж література. Вони, писав Микола Бажан, «наче сплески світла, осяюють ту незбагненну, загадкову... путь, яку проходить творчий геній, таємниче зароджений в якійсь людській істоті і, незважаючи на дошкульні терни, завади, перешкоди, розцвілий і стверджений своїми виношеними, вистражданими свідченнями правди життя і краси... Листи жінки, яка навіть не вчилася у початковій школі, такі ж талановиті, як і її картини...»

❖
Якби в нас була такого рівня майстерності художниця, ми змусили б заговорити про неї весь світ.

❖
Пабло Пікассо. 1954.

❖
Вона мовби розповідала світові, який талановитий її народ, як глибоко розвинуте в ньому естетичне почуття, яка сприятлива його душа до всього прекрасного в світі... До кінця її днів малярство, мистецтво залишилося для неї з епітетом: святе. Проста українська жінка усвідомила його як своє покликання високе.

❖
Олесь Гончар. 1975.

**Боголюбов
Микола
Миколайович**
(1909-1992)
— математик,
механік, фізик.

Народився у 1909 р. в Нижньому Новгороді. Після завершення семирічки самостійно займався математикою і фізикою. У віці 17 років закінчив аспірантуру при Академії наук України. В 1934—1958 рр. працював у Київському університеті (з 1936 р. — професор). З 1950 р. — в Математичному інституті АН СРСР і Московському університеті, з 1958 р. — також в Об'єднаному інституті ядерних досліджень (з 1965 р. — директор). У 1963 р. — академік-секретар відділення математики АН СРСР, водночас у 1965—1973 рр. — директор Інституту теоретичної фізики АН України.

Основні роботи з математики і механіки належать до варіаційного числення, наближених методів математичного аналізу, диференціальних рівнянь, рівнянь математичної фізики, асимптотичних методів нелінійної механіки, теорії стійкості, теорії динамічних систем та багатьох інших розділів.

Вивів кінетичні рівняння в теорії надтекучості (1947 р.). Побудував нову теорію матриць розсіяння, сформулював поняття мікроскопічної причинності, отримав важливі результати у квантовій електродинаміці, вивів дисперсійні співвідношення, що мають важливе значення в теорії елементарних часток. Створив послідовну математичну теорію надпровідності

(1958 р.), встановив аналогію між явищами надпровідності та надтекучості. Запропонував новий синтез теорії Бора квазіперіодичних функцій, розвинув засоби асимптотичного інтегрування нелінійних рівнянь, що описують коливні процеси. Засновник шкіл нелінійної механіки та теоретичної фізики.

Микола Боголюбов — один з класиків сучасної науки. Його праці належать до численних розділів математики, механіки, фізики. В кожному з них результати, отримані ученим, є фундаментальними.

Становлення М.М.Боголюбова як ученого відбулося в Українській Академії наук, де він, не маючи закінченої середньої освіти, під керівництвом академіка М.М.Крилова досить швидко досягнув видатних результатів. Перший цикл досліджень присвячено проблемам варіаційного числення. З 1927 р. він спільно з М.М.Криловим розробляв методи нелінійної механіки, написав серію монографій, присвячених практичному застосуванню отриманих результатів. Працю М.М.Боголюбова «Про деякі нові засоби варіаційного числення» (1930 р.) на Міжнародному конгресі з проблем варіаційного числення було відзначено премією Болонської Академії наук.

Спільно з М.М.Криловим М.М.Боголюбов розвивав операційне числення та його застосування до математичної фізики.

Наступний цикл праць присвячено проблемам статистичної фізики, в яких М.М.Боголюбов розробив методи одержання кінетичних рівнянь на підставі механіки сукупності молекул.

Починаючи з 1932 р. М.М.Крилов і М.М.Боголюбов розвивали новий напрямок математичної фізики — теорію нелінійних коливань. Вони створили методи асимптотичного інтегрування нелінійних рівнянь, що описують коливні процеси, а також математичне обґрунтування цих методів. Особливо важливе значення мало обґрунтування загальної теорії динамічних систем, що має винятково важливе значення для розвитку багатьох наукових напрямків. До сучасної науки ввійшли запропоновані ними поняття ергодичної множини, нерозкладного розподілу ймовірностей.

Асимптотичні методи періодичних і неперіодичних коливань дозволили вирішувати широкий спектр технічних завдань. Оригінальні дослідження учених у галузі нелінійних коливань опубліковані в монографіях «Нові засоби в нелінійній механіці та їх застосування до вивчення роботи електричних генераторів» (1934 р.), «Вступ у нелінійну механіку» (1937 р.).

Особливість творчої манери М.М.Боголюбова — глибина і всеосяжне охоплення явищ. Досліджуючи нову для себе галузь, він настільки ґрунтовно піднімає цілину її невіршених проблем, що іншим дослідникам часом залишається іти прокладеним ним шляхом. Як відзначав його учень академік А.О.Логунів, науковій творчості М.М.Боголюбова притаманна вражаюча єдність теоретичного підходу до природи, різноманітної у виявах, але єдиної у своїй сутності. Ця єдність виявляється в тому, що у працях М.М.Боголюбова гармонійно поєднуються методи математики і фізики. При вирішенні завдань, поставлених фізикою, він відкривав нові математичні методи, які після цього розвивалися в самостійні розділи математики. Досить згадати відкритий при доведенні дисперсних співвідношень новий принцип голоморфного продовження — теорему «про вістря клина» і канонічні перетворення операторів народження і знищення, вперше застосовані ним при діагоналізації гамільтоніану теорії надтекучості.

Найбільшим внеском М.М.Боголюбова у статистичну механіку неідеальних класичних систем стали праці, що склали його знамениту монографію «Проблеми динамічної теорії у статистичній фізиці» (1946 р.), в якій було роз-

роблено метод ланцюжків рівнянь для багаточасткових функцій розподілу. Метод ланцюжків є основним і найбільш ефективним у статистичній механіці рівноважних та нерівноважних процесів. У світовій літературі він дістав назву методу Боголюбова—Борна—Гріна Кірквуда—Івона.

У цій праці М.М.Боголюбова класичну статистичну механіку було сформульовано в термінах послідовностей функцій розподілу і рівнянь для них, що називаються тепер рівняннями Боголюбова. Микола Миколайович вказав методи розв'язання рівнянь для функцій розподілу щодо найбільш важливих фізичних випадків. Поширення апарату функцій розподілу дало змогу М.М.Боголюбову розробити регулярні методи побудови кінетичних рівнянь для одночастотних функцій системи взаємодіючих часток. Цей цикл праць став етапним не лише в його творчості, він справив величезний вплив і на подальший розвиток статистичної фізики.

Уміння М.М.Боголюбова виділяти загальні елементи у, здавалося б, найбільш різномірних царинах фізики робить можливим плідне взаємне перенесення ідей і методів. Так, він одним з перших зрозумів до кінця глибоку математичну і фізичну спорідненість нерелятивістської задачі численних тіл і квантової теорії поля.

Розповідають, що знаменитий американський фізик, керівник робіт зі створення першої атомної бомби Р.Оппенгеймер у свій час був дуже здивований, коли вперше почув про праці М.М.Боголюбова у галузі дисперсійних співвідношень: він знав його праці щодо нелінійних коливань, тобто зовсім в іншій галузі. Зарубіжні вчені взагалі певний час мали припущення, що М.М.Боголюбов — це збірне ім'я, псевдонім, за яким заховано декілька фізиків і математиків.

Тим не менше сам М.М.Боголюбов завжди вважав, що в його працях є щось спільне. Він казав: «Єдиною ланкою у мене була математика, бо мій підхід чи до проблем механіки, чи до проблем фізики — математичний». У сучасній науці

вимагається відточена логіка математики, поєднана з інтуїцією фізика, що найвищою мірою було притаманне М.М.Боголюбову.

Той же академік А.О.Логунів (тоді ректор Московського університету) ставив М.М.Боголюбова в один ряд з такими корифеями науки, як І.П.Павлов і В.І.Вернадський, не тільки за рівнем його наукових досягнень, але й у моральному плані: «Звичайно, в одному ряду вони стоять передусім завдяки нечуваному обдарованню, але кожний водночас є зразком найвищих моральних якостей. Немає жодних сумнівів, що коли наше наукове середовище втратить цей моральний капітал, таку втрату не заповнить жодне наймудріше планування досліджень».

**Богомолець
Олександр
Олександрович**
(1881-1946)
— патофізіолог.

Народився в Києві. Закінчив Новоросійський університет (1906 р.). Працював там на кафедрі патологічної фізіології. В 1911 р. стажувався у Сорбонні (Париж). В 1911-1925 рр. — професор Саратовського університету, в 1925-1931 рр. — завідувач кафедри патофізіології 2-го Московського медичного інституту, в 1928-1931 рр. — директор Інституту гематології і переливання крові в Москві. Організатор і директор Інституту експериментальної біології і патології Міністерства охорони здоров'я України (1930 р.) та Інституту клінічної фізіології АН України (1934 р.).

Основні наукові праці присвячено питанням патологічної фізіології, ендокринології, вегетативної нервової системи, онкології, проблемам довголіття. Створив вчення про фізіологічну систему сполучної тканини, запропонувавши для підсилення її функцій при ряді захворювань антиретікулярну цитотоксичну сироватку, що широко застосовувалася в роки Великої Вітчизняної війни для прискорення зростання переломів і загоєння ран. Ініціатор і керівник робіт з консервування крові. Заклав основи геронтології, під його керівництвом проведено в СРСР перший у світі перепис довгожителів. Створив школу патофізіологів. Видатний організатор науки і громадський діяч.

Найважливішим напрямком творчих пошуків О.О.Богомольца стало вчення про сполучну тканину, її морфогенез, клітинні компоненти та безклітинні структури, їх участь і роль у фізіологічних і патологічних процесах в організмі як цілому. Вчений встановив, що сполучна тканина утворює в організмі своєрідну систему зі складними функціональними проявами, а її гістологічні елементи надзвичайно різноманітні. Ця так звана неоформлена тканина населена різними активними клітинними елементами. О.О.Богомолець запропонував нову, основану на глибокому аналізі світової літератури і власних фундаментальних дослідженнях, оригінальну концепцію сполучної тканини як фізіологічної системи, що відіграє важливу роль у життєдіяльності організму.

Упродовж тривалого часу в центрі наукових пошуків О.О.Богомольца перебувала проблема цитотоксинотерапії. Цитотоксини відкрив І. І. Мечников, який припускав, що вони діють як сильна клітинна отрута і могли б застосовуватися для стимулюючих ефектів. Однак як це зробити, вчені не знали. О.О.Богомолець блискуче вирішив цю проблему, застосувавши модифіковану ним реакцію зв'язування комплементу. З'явилася імовірність кількісного і якісного визначення біологічної активності

цитотоксинів, їх дозування, вивчення ефекту дії залежно від дози. А це дало змогу встановити закономірність стимулювання малими дозами і пригнічення більшими функції тканин. Так було визначено антиген (матеріал) для приготування цитотоксичної сироватки.

Створивши свою концепцію і показавши значення її реактивних можливостей при деяких патологічних процесах, учений писав: «Фізіологічна система сполучної тканини, яка в своєму стані відбиває стан інших фізіологічних систем, є тією ареною, на якій розігруються патологічні процеси. Зі сказаного зрозуміло, що немає і не може бути захворювання організму, в розвитку і перебігу якого фізіологічна система сполучної тканини не брала б особливо діяльної участі. Ось чому можливість тримати реактивність фізіологічної системи сполучної тканини, її пластичні, трофічні і захисні функції на належній висоті є одним із найістотніших завдань патогенетичної терапії». Запропонована О.О.Богомольцем антиретікулярна сироватка вплинула не лише на збудників інфекції та їх токсини, а й на реактивність фізіологічної системи сполучної тканини, від стану якої значною мірою залежить знищення мікробів та їх токсинів при будь-якій інфекції. Показання до застосування антиретікулярної цитото-

кисної сироватки визначалися не причиною захворювання, а станом реактивності фізіологічної системи сполучної тканини організму.

Вчення О.О.Богомольця про фізіологічну систему сполучної тканини сприяло виникненню ряду нових наук, наприклад, алергології, а також різноманітних модифікацій вчення про імунітет, яким зараз надається важливого значення. Це вчення надало цілісності і багатством іншим науковим досягненням О.О.Богомольця, як-от його розробкам проблем довголіття організму.

Подальша доля цього важливого наукового відкриття була складною. Після смерті О.О.Богомольця через певні ідеологічні кампанії в радянській науці проти генетики, фізіології та патофізіології розвиток його вчення було загальмовано, фактично припинила існування і його наукова школа, хоча розроблена ним антиретиккулярна сироватка широко використовувалася.

Зараз уже нема потреби доводити, що сполучна тканина бере участь у найважливіших функціях організму як чинник забезпечення його діяльності. Завдяки багатьом дослідженням встановлено і вивчено роль цієї системи у процесах норми і патології, що відбуваються

в організмі. Підтверджено також положення О.О.Богомольця про активну участь фізіологічної системи сполучної тканини в реактивних можливостях організму у ролі важливого механізму, що забезпечує його нормальне існування.

Антиретиккулярна цитотоксична сироватка (у багатьох країнах її називають сироваткою О.О.Богомольця) — ефективний засіб для стимуляції фізіологічної системи сполучної тканини. Вона не є панцеєю від усіх хвороб, але дуже ефективна при таких захворюваннях: відкриті і закриті переломи кісток, довго незагоювані мляво інфіковані гранульовані рани і загальна гнійна інфекція організму, гнійні запалення порожнин і тканин, затяжні пневмонії і абсцеси легень, тонзиліти, висипний тиф, гінекологічний сепсис, ревматизм, мастопатії, виразки шлунка і дванадцятипалої кишки, розсіяний склероз, ряд психозів тощо. Сироватка О.О.Богомольця — єдиний засіб специфічної стимуляції фізіологічної системи сполучної тканини, що є надзвичайно важливим у сучасних умовах, коли організм людини поставлено в складні екологічні умови, що порушують стан його компенсаторних механізмів.

Бойчук
Михайло Львович
(1882—1939)
— живописець.

Михайло Львович Бойчук народився у селі Романівці на Тернопільщині. Ще у своєму селі почав займатися малюванням. Романівський учитель, помітивши здібності юнака, дав об'яву про нього в газеті, на яку відгукнувся художник Юліан Панькевич і допоміг Михайлові переїхати до Львова, де він знайомиться з церковним мистецтвом — іконописом та книжковою мініатюрою. Вже тоді Бойчук виявив зацікавлення візантійськими витоками українського християнського мистецтва. У Львові Бойчук починає самостійно працювати, отримує допомогу від Наукового товариства ім. Шевченка і Товариства для розвитку руської штуки й 1899 року навчається у Віденській Академії мистецтв. Згодом за наполяганням І.Труша переходить до Краківської академії. У 1906—1907 роках удосконалюється у Мюнхенській Академії мистецтв. Велику роль у його житті відіграв митрополит Андрей Шептицький, який фінансував його поїздку до Парижа, відвідав його паризьку майстерню й підтримав матеріально. Від Андрея Шептицького Бойчук перейняв захоплення й розуміння українського церковного малярства. 1907 року молодий художник їде на кошти Шептицького до Італії. Перебуваючи у Парижі, Бойчук мріє про заснування української школи церковного

монументального малярства, яка, відштовхнувшись від візантійського мистецтва, творчо переосмислила б національні традиції іконопису й утворила б свій стиль монументального живопису в оздобленні храмів. Наприкінці 1910-х років М.Бойчук очолює групу молодих художників, які склали школу «Renovation Byzantine», що мала на меті відродження візантійського мистецтва на українському ґрунті. 1910 року в паризькому Салоні незалежних відбулася виставка митців цієї школи, що мала гучний успіх. У вересні 1910 року Бойчук повертається до Львова, починає працювати у заснованому 1905 року Андреем Шептицьким Національному музеї, директором якого був Іларіон Свенціцький. У музеї Бойчук реставрує старі ікони, удосконалює свою майстерність живописця, створює школу ідейних послідовників, яка проіснувала до 1914 року, розписує каплицю Дяківської бурси у Львові, церкву монастиря отців Василян села Словіта, створює композицію «Тайна вечеря», ікону «Покрова Богородиці», в якій зобразив свого покровителя митрополита Андрея Шептицького та автопортрет. У 1912—1914 роках Бойчук відвідав Новгород, Ярослав (нині територія Польщі) та село Лемеші на Чернігівщині, де працював як реставратор. 1917 року бере участь у заснуванні Української Академії

мистецтв, стає професором майстерні монументального живопису. З 1924 року Бойчук — професор Київського художнього інституту. Заклав основи українського монументального мистецтва, майстри якого об'єдналися в Асоціацію революційних митців України. Серед його послідовників — брат Тимофій Бойчук, К.Гвоздик, А.Іванова, С.Колос, О.Мизін, О.Павленко, О.Бізуков, М.Рокицький, І.Падалка, В.Седляр. 1919 року бойчукісти виконали розписи Луцьких казарм у Києві, санаторію ВУЦВК в Одесі (1928), Червонозаводського театру в Харкові (1933—1935) та ін. 26 листопада 1936 року М.Бойчук був заарештований НКВД і звинувачений радянською владою у контрреволюційній фашистській діяльності. Після тривалих допитів «трійка» присудила Бойчука без суду до розстрілу. Вирок було виконано в Києві 13 липня 1937 року. Разом з ним загинули його послідовники — художники В.Седляр, І.Падалка, його дружина, художниця Софія Налепинська-Бойчук.

З іменем Михайла Бойчука пов'язане виникнення творчого об'єднання художників-монументалістів, відомих як «бойчукісти». Саме завдяки бойчукістам Україна у 20-30-х роках вийшла на широкий

обшир світової культури, про що свідчать численні виставки, у яких брали участь послідовники й учні Михайла Бойчука, велика кількість публікацій, присвячена бойчукізму як мистецькому явищу.

Після поразки національно-визвольного руху в Україні й входження її до Радянського Союзу в українській культурі ще певний час тривало піднесення, яке дехто називає періодом культурного відродження. Намагаючись повернути до себе неросійські народи й продемонструвати добровільність цього союзу, більшовицька партія на перших порах надавала республікам певну самостійність у вирішенні економічних та культурних питань. Політика українізації, розвиток національної освіти давали українській культурі широке підґрунтя для розвитку. В мистецтво, літературу прийшло багато нових талантів. Деякі митці були далекі від будь-якої політики, але значна частина належала до різних політичних угруповань, насамперед до боротьбистів та українських комуністів. Зайнята насамперед збереженням своєї гегемонії, комуністична партія ще не підпорядкувала собі культурну діяльність в Україні, відтак дозволяла спершу утворення численних мистецьких об'єднань, які шукали шляхи створення нової української культури. Коли не збулися їхні сподівання на самостійну державу,

то багато хто з письменників, художників, артистів почав убачати в розвитку культури своєрідний спосіб вираження національної ідентичності. Перед митцями поставали проблеми пошуку нових шляхів розвитку української культури, пошуки взірців та орієнтирів, на яких вони мали будувати як свою творчість, так і всю українську культуру.

В образотворчому мистецтві, насамперед у живописі, нові пошуки пов'язувалися головним чином з монументальним мистецтвом, яке бурхливо розвивалося у зв'язку з великим промисловим і житловим будівництвом, що почалося після років розрухи та громадянської війни. Художники мріяли про світлі нові будівлі, прикрашені грандіозними фресками та мозаїками, творами декоративно-ужиткового мистецтва. Вони вбачали в спорудах нового часу органічний синтез мистецтва з архітектурними формами, який творив би естетичне середовище життя трудівника нової України.

Творча програма Михайла Бойчука полягала у послідовному вивченні й використанні візантійського та давньоукраїнського церковного монументального малярства, мистецтва італійського Проторенесансу, української книжкової гравюри та народної картини. Пройшовши тернистий шлях науки у Віденській, Краківській акаде-

міях, тривалий час перебуваючи в Парижі серед розмаїття течій, напрямів та стилів, що вирували в столиці європейського культурного життя початку ХХ століття, Михайло Бойчук прагнув витворити новий монументальний стиль, в якому б органічно поєднувалися ці засади. У своїх лекціях студентам Київського художнього інституту 1922 року Бойчук так висловив свою орієнтацію й мистецьке кредо: «Хоча померли старі майстри, але живе їхнє вічно молоде мистецтво, і помиляється той художник, котрий розглядає творчість минулого як археологію. Довершений твір мистецтва не археологія, а вічно жива правда».

Таким чином концепція Михайла Бойчука йшла врозрід з утверджуваною тоді офіційною «пролеткультівщиною», яка заперечувала досягнення старих майстрів у будівництві так званої «пролетарської культури». Михайло Бойчук як професор і відомий вже у той час художник європейського рівня, який виставлявся в Парижі, утверджував необхідність для молодих художників вивчати усталені закони пластичного мистецтва, втілені у старовинних зразках, і непохитно дотримуватися їх у творчості, водночас наповнюючи свої твори новим змістом.

До найвизначніших робіт українського монументального мистец-

тва 1920 — початку 1930-х років належать розписи Луцьких казарм у Києві (1919), Селянського санаторію ВУЦВК в Одесі (М.Бойчук, К.Гвоздик, А.Іванова, М.Рокицький, О.Мизін, М.Шехтман, 1927—1929), у Соціальному музеї в Харкові (Б.Косарев, Г.Цапок, 1925), у клубі Одеської артшколи (Л.Мучник, 1922—1923), в комсомольських клубах у Києві (З.Толкачов, 1922), у Червонозаводському театрі в Харкові (М.Бойчук, В.Седляр, О.Павленко, І.Падалка, 1934—1935).

М.Бойчук виробив концепцію монументального стилю, в якому органічно сплавлено орнаментальну площинність, притаманну фресковому візантійському живопису, із строгою й врівноваженою ритмічною і колірною гармонією народного іконопису та української народної картини. Йому було чужим сучасне індустріалізоване пролеткультівське малярство, яке насаджувалося в Київському художньому інституті. Він намагався творити сучасне в істинно життєвих формах і колориті давніх професіональних та народних майстрів. Простота рисунка, вишукане тло, граційна ритмічність композицій, досконале розуміння площини й кольору, раціональне розташування мас і ліній у творі — саме цього домагався Бойчук як у власній творчості, так і в творчості своїх

учнів і послідовників. Він учив, що монументальне — це не просто велике чи площинне. Монументалізм у його розумінні — це гранична сконденсованість усіх художніх засобів, уникнення усього зайвого, випадкового. Він вважав, що слід не сліпо використовувати стиль давньоукраїнського живопису, а творчо інтерпретувати його принципи в умовах нових завдань, підпорядковувати їх виявленню глибокого внутрішнього змісту твору.

Естетичні принципи Бойчука та його школи у 1930-х роках радянська влада визнала ідейно шкідливими і націоналістично обмеженими. Ще 1925 року в Київському художньому інституті було ліквідовано індивідуальні майстерні й запро-

ваджено загальне викладання, що зменшувало «шкідливий» вплив професора Бойчука на творчу молодь. З початком 1930-х років, коли було створено єдині творчі спілки й ліквідовано літературно-мистецькі організації, угруповання та школи й більшовики почали силоміць насаджувати єдиний для всіх метод «соціалістичного реалізму», Михайло Бойчук та його послідовники були репресовані, твори їхні у переважній більшості були знищені. Самого Михайла Бойчука після тривалих допитів у катівнях НКВД в Києві змусили «визнати» свою належність до «націоналістичної фашистської терористичної організації», яка ставила своїм завданням вихід України з СРСР, і розстріляли як ворога народу.

Тяжкою дорогою я дійшов до свідомості і розуміння, чим є велика декорація монументальна, в чім міститься штука оздоблення Дому Божого... як приглянувся багатим формам штуки візантійської в церквах і палатах Венеції та й других міст північної Італії. Се мене навело на тоту дорогу, по якій я ступаю. Відтогда став я покірнішим і вірним традиціям, що передали нам мистці візантійські.

Михайло Бойчук.

Бойчук взяв за основу до розписів фігурні композиції візантійсько-романського примітиву.

Іларіон Свенціцький.

❖
Інтелекція ламала руки, до яких богомазів докотився цей много-
надійний митець.

М. Голубець. 1930-ті роки.

❖
Яка не почесна тенденція художників АРМУ відродити монументаль-
ний живопис в радянських умовах, тут постає перед нами цілий ряд
сумнівів. Чи не є самі ці вихідні пункти, ікона і лубок, занадто далекими,
щоб від них можна було виходити зараз? Чи не перетвориться весь цей тра-
диціоналізм на догму, яка законсервує молодий український живопис під
«старовину»? Чи не стане технічна майстерність минулого самоціллю?

Я. Тугехольд. 1932.

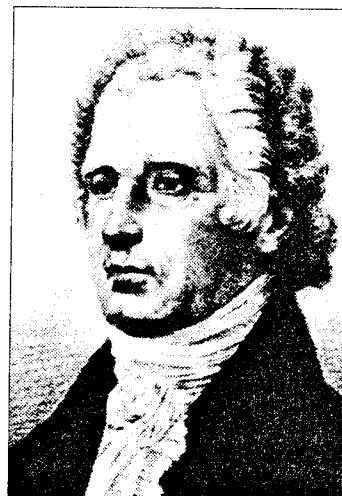
❖
Мистецтво шукає собі ґрунт у того народу, де воно розвивається; але як
тільки твір мистецтва виростає, він робиться інтернаціональним... Мис-
тецтво не зупиняється де-небудь і на чому-небудь. Воно йде, рухається,
проходить всі народи і тільки в кожному своєрідно проявляється...

Ми будемо будувати міста, розписувати будови — ми повинні створюва-
ти велике мистецтво. (Ми — в розумінні як всіх тих, хто разом з нами думас
і розуміє, так і хто буде продовжувати традиції — це наш творчий шлях).

Митець сучасності буде справжнім майстром і творцем великого
майбутнього тоді, коли він з позачасовим (завжди сушим) світовим мис-
тецтвом зіллється не поверхневим літературним знайомством (ознайо-
мленням), а практичним проникненням і всебічним вивченням творчості
художніх культур. Митець, майстер, котрий своїми руками творить і бачить
в творчості попередніх побратимів не цінності старовини (старовинні
цінності), а живу цінність творчості.

Мистецтво повинно користуватися досвідом, як і всяке ремесло і наука.
Що було б, коли стали б винаходити, вишукувати нові фарби (кольори),
а до того не займалися малярством... Вільна людина, яка вільно мислить,
їй нічого боятися будь-якого матеріалу — взірців, — боячись втратити себе.
Вона використовує все, — і на досвіді як на фундаменті буде будувати далі.

М. Бойчук. Думки про мистецтво. 1922.

Бортнянський Дмитро Степанович

(1751—1825)

— композитор і
диригент.

Народився 1751 року в Глухові. Початкову музичну освіту здобув у Глухівській співацькій школі, яка готувала співаків для придворної хорової капели в Петербурзі. У юному віці його вирізнили з-поміж однолітків за сильний голос і музичальність і забрали до Петербурга в хорovu капелу, де він навчався у керівника капели, італійського композитора, аранжувальника Бальдассаре Галуппі. Згодом Галуппі, за вказівкою цариці Єлизавети Петрівни, бере свого вихованця до Італії, де він навчається протягом десяти років у Венеції, Болоньї, Римі та Неаполі. В Італії було з успіхом поставлено опери Бортнянського на італійські лібретто «Креонт» (1776), «Алгід» (1778), «Квінт Фабій» (1779). Бортнянський бере участь у діяльності музичної академії в Болоньї. Його опери йшли у венеційському театрі «Сан Бенедетто». У 28-річному віці Бортнянський повертається в Петербург, де стає придворним капельмейстером, а з 1796 року — керівником придворної капели, складеної майже виключно з вихованців Глухівської співацької школи. 1782 року в Петербурзі вийшла друком його «Херувимська», 1784 року — триголосний хор «Хай виправиться молитва моя». Бортнянський був першим композитором у Росії, музичні твори якого почали виходити друком. За

Бортнянського петербурзька придворна капела досягла високого рівня. Під час керівництва капелю Бортнянський написав багато інструментальних творів, опери на французькі лібретто «Сокіл» (1786), «Син-суперник» (1787), пасторальну комедію «Свято сеньйора» (1786) та ін. 1793 року в Петербурзі вийшли друком романси Д.Бортнянського. 1802 року було засновано Петербурзьке філармонічне товариство, на концертах якого з успіхом виконувалися хори Бортнянського. 1816 року композитора було призначено головним цензором видань духовних творів. Наприкінці життя Бортнянський продовжував писати романси, пісні, кантати. Він написав гімн «Співець у стані руських воїнів» на слова поета М.Хераскова, присвячений подіям війни 1812 року. В останні роки життя Бортнянський працював над підготовкою до видання повного зібрання своїх творів, у яке він вклав майже всі свої кошти, але так і не побачив його. Композиторові вдалося лише видати кращі зі своїх хорових концертів, написаних у молодості, як «Духовні концерти на чотири голоси, створені і знову виправлені Д.Бортнянським». Бортнянський помер 1825 року в Петербурзі, а повне зібрання його творів у 10 томах вийшло лише 1882 року за редакцією П.Чайковського.

Музичні традиції в Україні сягають прадавніх часів, про що свідчать фрески із зображенням музикантів на стінах Софії Київської, літописні згадки про співців Бояна та Митусу. Музична освіта пізніше культивувалася у братських школах, Києво-Могилянському колегіумі, у спеціальних школах при Війську Запорозькому, де готувалися оркестранти. Музична освіта була однією з головних дисциплін у системі освіти у Харківському, Переяславському колегіумах, у всіх духовних училищах та початкових школах. Високий рівень музичної освіти серед українців був великою несподіванкою для арабського мандрівника Павла Алеппського, який у 1654 і 1656 роках побував в Україні і відзначив це у своїх спогадах: «Спів козаків тішить душу і зцілює від журби, бо їх наспів приємний, йде від серця і виконується мовби з одних вуст; вони пристрасно люблять нотний спів, ніжні і солодкі мелодії».

Визначну роль у розвитку музичної освіти не лише в Україні, а й в Росії відіграла Глухівська співацька школа, створена з ініціативи гетьмана Данила Апостола 1730 року. Учні для неї підбирали з усієї України. Навчання тривало два роки. Крім співу, учні опановували гру на скрипці, бандурі, цимбалах та інших інструментах. Вихованці Глухівської співацької школи потрап-

ляли до кращих хорів та оркестрів України та Росії, а особливо обдаровані — до придворної капели у Петербурзі. Існує припущення, що в Глухівській школі навчався Григорій Сковорода. Серед професіональних композиторів найбільше вславилися вихованці школи М.Березовський, Д.Бортнянський та А.Ведель, найвизначніші представники українського та російського музичного мистецтва другої половини XVIII-початку XIX століття. Перші два потрапили з Глухівської школи до Петербурзької придворної співацької капели, пізніше їх, як найкращих учнів, було направлено на навчання до Італії. Березовський після тривалих складних випробувань був удостоєний звання академіка-композитора славетної у той час Болонської академії музики. Артем Ведель працював у Москві керівником церковного хору. Та найбільш тривалий і гучний успіх мав як композитор, хоровий диригент і педагог Дмитро Бортнянський. Природа наділила його талантом, працелюбністю та доброю вдачею, що сприяли йому у зростанні в слов'янському інтриг дворі російських імператорів.

Інструментальна музика Бортнянського мала великий успіх ще в Італії, де в театрах Болоньї, Венеції, Рима й Неаполя ставилися його опери «Алкід», «Креонт», «Квінт

Фабій». В них композитор, йдучи слідами своїх видатних вчителів — композиторів Галуппі, Сарті та інших, спирався на традиції української духовної музики, перейнятими в середовищі Глухівської школи та у колі вихованців з Глухова у Петербурзькій придворній співацькій капелі. Щоправда, інструментальна музика композитора, попри офіційне визнання при царському дворі, серед пізніших російських композиторів не була популярною. Його опери і камерно-інструментальні твори, які нічим не поступалися, як тепер очевидно, його хоровим шедеврам, виконувалися в той час лише у вузькому колі придворних аматорів музики. Російські музиканти і композитори першої половини XIX століття закидали Бортнянському, як і пізніше Чайковському, його палкому прихильникові, «італьянщину», «м'якість і солодкавість». А Михайло Глінка іронічно називав Бортнянського «Сахар Медович Патокін». Проте церковно-вокальна, хорова музика Бортнянського, в якій він послідовно і завжди проводив свій зв'язок з українською духовною музикою та хоровим літургійним співом українських православних церков, була дуже популярною ще за його життя. Їх співали й за межами церкви, у навчальних закладах, в аматорських хорах, у кріпосних капе-

лах, у побуті. Їх перекладали для клавесина та фортепіано, гуслів та інших інструментів. Причина такої популярності крилася у класичній простоті й доступності мелодії. Але найголовніше те, що Бортнянський наповнював їх інтонаціями народних пісень, церковних кантів, мелодіями багатоголосного українського церковного співу та кобзарського мистецтва. Усе це, переплавлене з впливами західноєвропейськими, зокрема й італійськими, втворило неповторний стиль творів Бортнянського, інтерес до яких не згасає і в наш час.

Музична спадщина Бортнянського величезна. Він написав 35 чотириголосних хорових концертів для різних складів, які називалися в його час псалмами, 10 двохорових концертів, 14 чотириголосних концертів «Тебе Бога хвалимо», 29 окремих літургійних співів, триголосну літургію, духовні твори для жіночого хору з рефреном мішаного хору, обробки давніх церковних київських та болгарських наспівів та багато інших. Церковно-вокальний стиль Бортнянського є вершиною тогочасного мистецтва. Недаремно творами Бортнянського захоплювалися Берліоз та Бетховен.

Незважаючи на прикладне призначення концертів, які створювалися здебільшого з нагоди якихось дворцевих урочистостей чи ювілеїв, вони володіють не лише видатними

художніми вартостями, а й великим розмаїттям внутрішнього змісту. Для ранніх концертів Бортнянського характерний парадний блиск, урочистість, звукова барвистість святкувань при дворі Катерини II. Духом своїм вони нагадують одичну поезію тих часів, зокрема поезію Г.Державіна. У концертах та хоровах творах пізнішого періоду композитор більше віддається своїм спогадам, насичує їх піднесеною й витонченою лірикою, в якій час від часу трапляються прямі ремінісценції українського народного та духовного мелосу.

Бортнянський своєю творчістю утвердив традиції українського хорового співу в репертуарі Петербурзької хорової придворної капели, яка складалася у переважній більшості з носіїв українських музичних традицій, перейнятих в Глухівській школі. Водночас Бортнянський заклав підвалини традицій багатоголосного хору в Росії. Він створив у капелі чудовий хор, який володів бездоганними технічними і тембровими якостями, високою вокальною культурою. Постійна практична робота з таким колективом допомогла Бортнянському глибоко осягнути специфіку церковного хору, про що свідчать його краші концерти 15, 16, 19, 24 і 30-й. Надто останній, тридцятий концерт, написаний у 1790-х роках. Він вирізняється особливою безпо-

средністю, широю задушевністю. В ньому теплим ліричним струменем, немов духовний рефрен, звучить інтонація рідної Бортнянської української пісні.

Майже півстоліття життя Бортнянського було пов'язане з музичною освітою, з найважливішими процесами становлення музичної культури

в Росії. Водночас Бортнянський своїми коренями належить українській культурі, її давній музичній та хоровай традиції, яка пізніше розвинулася у творчості видатних українських композиторів М.Лисенка, К.Стенценка, М.Леонтовича, М.Дремлюги, Л.Ревуцького, К.Домінчена, Б.Лятошинського та ін.

Прибульці (малороси) зайняли тут (у Великоросії) найвидніші і найвпливовіші місця, від ієрархів до управлінь консисторій, ними влаштованих, від вихованців царської родини до настоятелів монастирських, до ректорів, префектів і учителів ними таки заснованих шкіл, до кабінетних і типографських учених, діловодів, дяків, секретарів. Усе майже підпадало під їх безперечний вплив: богословське учення, виправлення священного й богослужбного тексту, друк, церковна адміністрація, храмовий, громадський і домашній спів, ноти...

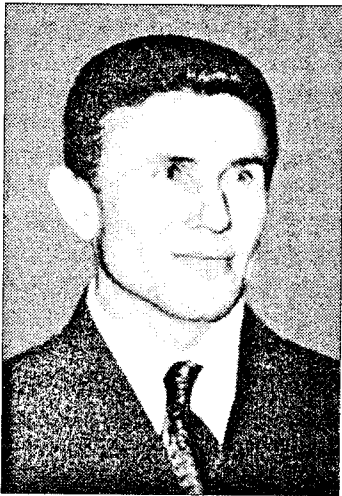
П.Бессонов. 1871.

У XVIII віці, за цариці Катерини наші ж українці заснували і саме національне російське співання, куди вони поклали свою душу, викохану на українському ґрунті.

Іван Огієнко. 1918.

**Бубка
Сергій Назарович**
(1963 р.н.)
— легкоатлет,
багаторазовий чемпіон
та рекордсмен світу,
Європи, Олімпійських
ігор.

Народився в селі Кам'яний Брід поблизу Луганська. З десяти років почав займатися легкою атлетикою. Рано обрав своєю спортивною спеціальністю стрибки з жердиною. Навчався в дитячих спортивних школах Луганська і Донецька. Його тренер на все спортивне життя — В.А.Петров рано розпізнав у ньому талант стрибуна. Але перших значних результатів у стрибках з жердиною досяг його старший брат Василь — у 1978 р. він став майстром спорту. Сергій Бубка в 1980 р. також виконав норматив майстра спорту, ставши чемпіоном СРСР серед юнаків. У 1981 р. став срібним призером на чемпіонаті СРСР серед дорослих і був включений у збірну країни. В Гельсінкі на чемпіонаті світу з легкої атлетики в 1983 р. завоював золоту медаль з результатом 5,70 м, йому надано звання заслуженого майстра спорту. Далі пішов нинішній шквал його переможних виступів і рекордів, — рахунок тільки рекордів світу йшов на десятки. Бубка — шестикратний чемпіон світу. Йому належать фантастичні світові рекорди: 6,14 м на стадіоні та 6,15 м в закритому приміщенні.

Як видатне спортивне досягнення розцінила світова громадськість стрибок Сергія Бубки 13 липня 1985 р. на паризькому стадіоні, коли він подолав небувалий рубіж — 6 метрів. Авторитетні спортивні фахівці вважали, що стрибок Бубки ознаменував початок «нової ери» в стрибках з жердиною. Журналісти писали ще більш захоплено: «Бубка — на шостому небі», «Бубка летить над Парижем», «Стрибок у XXI сторіччя», «Бубка — надлюдина жердини», «Легкоатлетичний космос підкорено». Париж для Бубки був щасливим: за рік до цього він встановив тут один зі своїх перших світових рекордів — 5,88 м, а в січні 1985 р. виграв Перші Всесвітні ігри в закритому приміщенні.

Після цього одні змагання змінювали інші: першості світу та Європи, СРСР та України, престижні легкоатлетичні турніри. Сергій Бубка упродовж майже двох десятків років демонструє завидне спортивне довголіття і видатні результати. Його участь у змаганнях — завжди свято для багатотисячних глядачів.

Любителем спорту запам'яталася драматична дуель двох визначних радянських спортсменів Сергія Бубки і Родіона Гатауліна на Іграх доброї волі в Москві в 1986 р. Її виграв з черговим світовим рекордом 6,01 м Сергій Бубка, причому його стрибок був феноменальним — із запасом над планкою на 20-25 см.

Вручаючи йому золоту медаль Ігор доброї волі, президент Міжнародного Олімпійського комітету Хуан Антоніо Самаранч з усмішкою зауважив, що, коли йому трапиться така можливість, він залюбки готовий повторити цю приємну процедуру і на інших Іграх — Олімпійських. Він став пророком — Сергій Бубка виграв і Олімпіаду в Сеулі.

Особисті досягнення С.Бубки істотно підвищили престиж стрибків з жердиною. Завдяки його блискучим виступам Міжнародній федерації легкої атлетики вдалося збільшити річний бюджет з 50 тис. доларів до декількох сотень мільйонів.

У січні 1990 р. Сергій Бубка прийняв незвичайне на той час рішення: відмовився від призначеної йому Держкомспортом СРСР стипендії. Він пояснював це так: «Я не збираюся повторювати сумний досвід численних видатних радянських атлетів, що заробляли для держави десятки і сотні тисяч доларів, а самі наприкінці кар'єри залишалися біля розбитого корита. На Заході ніхто не вважає ганебним сумішати спорт і бізнес. І вам пора б уже замість порожньої балаканини про «масовість і майстерність», від якої не додається ані того ані іншого, починати жити за законами цивілізованого світу». Незабаром С.Бубка зареєстрував у Донецьку приватне підприємство «Спортивний клуб Сергія Бубки». Пріоритет-

ним завданням клубу стала організація супертурніру стрибунів з жердиною. Сергій Бубка вже відтоді плекав свою честолюбну мрію — організувати в Донецьку такий турнір, що з часом перетвориться на змагання світового класу, як знамениті тенісні Уїмблдон або «Тур де Франс».

Перший турнір, що відбувся в Донецьку 17 березня 1990 р., можна сказати, мав французькі корені. У той час у Греноблі щорічно проводилися під дахом змагання стрибунів з жердиною «Masters de la Pêche», і Бубка, гарантуючи свою участь у них, запропонував провести немовби другу частину гренобльського турніру на тиждень пізніше в Донецьку — в тому ж складі і під тією ж назвою: «Майстри жердини». Французи дали згоду, спонсором виступила паризька фірма «Eurosport Communication». Цей турнір вдався на славу, а сам Бубка стрибнув на ньому на рекордну висоту — 6 м 05 см.

З цього часу починає відлік нова іпостась С.Бубки-спортмена. Турнір «Зірки жердини» в 1999 р. відбувся вдесьте, набуваючи все більшої популярності. Сам С.Бубка, восьмиразовий переможець цього турніру, встановив на ньому ряд видатних результатів: 1990 р. — 6,05 (світовий рекорд), 1991 р. — 6,11 (світовий рекорд), 1993 р. — 6,15 (світовий рекорд). Перший

тест на випробування турнір пройшов два роки тому, коли С.Бубка, упродовж семи років беззмінний його переможець, через травму не вийшов на старт. Багато хто тоді вважав, що без світового рекордсмена змагання втрачать сенс. Однак такого не сталося. В 1999 р. С.Бубка знову через травму прибув на турнір на мільціях, але турнір все одно мав величезний успіх. Видатний стрибун з жердиною француз Жан Гальфйон сказав після турніру 1999 р.: «Схоже, що Бубка та його компаньйони змусили полюбити наш вид спорту всіх жителів міста — такого ажіотажу я не бачив ніколи. Тепер можна померти спокійно: нічого незвіданого у стрибках з жердиною для мене не залишилося».

Спортивне довголіття Сергія Бубки — один з феноменів сучасного спорту. Ось, приміром, його результати в 1996 р., після майже двох десятиріч спортивної кар'єри: 28 січня, Донецьк, «Зірки жердини» — 5,90; 2 лютого, Нью-Йорк — 5,85; 10 лютого, Париж — 5,80; 14 лютого, Москва, «Російська зима» — 5,80; 18 лютого, Льєвен — 5,95; 5 травня, Ріо-де-Жанейро — 5,70; 18 травня, Атланта, «Гран-Прі» — 6,02; 26 травня, Юджин — 5,70; 7 червня, Москва, «Меморіал Знаменських» — 5,90; 28 червня, Париж, «Гран-Прі» — 6,00; 10 липня, Ніцца, «Гран-Прі» — 5,70.

Проникливо охарактеризував Сергія Бубку-спортмена президент Міжнародної федерації легкої атлетики Прімо Нібіоло ще десять років тому: «Сергій Бубка, сміливий, упевнений в собі, життєрадісна молода людина, — видатний спортсмен. Спостерігаючи, як він завзято б'є рекорд за рекордом, починаєш вірити в те, що можливості людини безмежні. Сергій Бубка буде сьогодні немовби спортивним символом не тільки радянської, але й світової легкої атлетики. Атлет, що прагне завжди бути на висоті».

С. Бубку полюбив увесь світ. Секрети його успіху та видатних спортивних результатів — не тільки у високих атлетичних якостях, вони криються в особистості спортсмена. Сергій любить повторювати: «Мені стає справді цікаво виступати лише тоді, коли планка піднімається трохи вище, ніж рекордна висота, і нічого з собою вдіяти не можу». Його виступи завжди видовищні й емоційні, і за це його цінують численні любителі спорту. В Донецьку споруджено пам'ятник С.Бубці.

**Васильківський
Сергій Іванович**
(1854-1917)
— живописець.

Народився 19 жовтня 1854 року в місті Ізюмі на Харківщині, в родині дрібного чиновника—писаря повітового казначейства. 1861 року батьки переїхали до Харкова, у той час значного культурного центру Слобожанщини. Перші навички в мистецтві одержав у Харківській гімназії від учня К.Брюллова у Петербурзькій Академії мистецтв Д.Безперчого. В роки навчання мав змогу користуватися бібліотекою свого родича, поета В.Александрова, в якій були твори І.Котляревського, Т.Шевченка, М.Гоголя, що справили на нього глибоке враження. Після п'яти років навчання в гімназії на вимогу батька Васильківський вступає до Харківського ветеринарного училища. 1873 року залишає там навчання, оскільки батьки не в змозі були платити за навчання, й працює деякий час канцелярським службовцем при Харківському казначействі. 1876 року вступає до Петербурзької Академії мистецтв, у пейзажний клас професора М.Клодта. 1879 року за етюд з натури одержав першу академічну нагороду — малу срібну медаль. У студентські роки зазнав нестатків, жив на горищі в Академії, у так званій «казьонці», разом з П.Мартиновичем, О.Сластьоном, Г.Ладигенським, М.Самокишем, Я.Цюнглінським, згодом видатними художниками. 1881 року одержав

другу малу срібну медаль. 1883 року, виконавши навчальну програму, часто подорожує по Україні, створює ряд відомих пейзажів «Весна на Україні», «Влітку», «Кам'яна балка», «На околиці», що дозволили йому взяти участь у конкурсі на золоту медаль та всеросійській академічній виставці. 1885 року за картину «На Дінці» Васильківський одержує велику золоту медаль, звання класного художника першого ступеня і право на подорож по Європі впродовж чотирьох років за рахунок Академії для удосконалення майстерності. У березні 1886 року Васильківський виїжджає за кордон, живе у Франції, подорожує по Англії, Іспанії, Італії, Південній Африці, Німеччині, де знайомиться з колекціями художніх музеїв, удосконалює майстерність, користується порадами В.Орловського та І.Похитонова, які жили в той час у Парижі, багато працює, виставляє свої твори у Паризькому салоні. Після дворічного перебування за кордоном 1888 року Васильківський повертається в Харків, багато подорожує пішки Харківщиною, Полтавщиною, Запоріжжям. Крім пейзажу починає займатися історичним жанром, створює картини «Козачий пікет» (1888), «Сутичка запорожців з татарами» (1892), «Козак у степу» (1905), «Козаки в степу» (початок ХХ ст.), «Похід козаків» (1917). 1896 року картина

«Козача левада» експонувалася на Всеросійській художньо-промисловій виставці в Нижньому Новгороді, де здобула високу оцінку. 1890 року Рада академії відмовила Васильківському у званні академіка, через що художник пориває з Академією. 1900 року разом із Самокишем видав великий альбом «3 української старовини». Того ж року в Харкові відбулася перша персональна виставка творів художника, на якій було виставлено 120 творів. 1903 року в Полтаві, з нагоди відкриття пам'ятника І.Котляревському, бере участь у великій художній виставці, де виставив 43 роботи. Того ж року одержує перемогу на конкурсі на кращий проект розпису будинку Полтавського земства, який розписує у 1903—1907 роках. 1912 року зібрані Васильківським взірці українського народного орнаменту експонувалися на міжнародній художній виставці в Римі. 1912 року вийшов альбом орнаментів, створених М.Самокишем та С.Васильківським. В останні роки життя створив картини «Козак Мамай» (1911), «Дума про трьох братів». 8 жовтня 1917 року Сергій Іванович Васильківський помер. Перед смертю він заповів Музею Слобідської України понад 1340 своїх творів та значну суму грошей, які, за його бажанням, мали піти на створення у Харкові великого національного художнього музею.

Сергія Івановича Васильківського називають поетом українського малярства за надзвичайну ліричність його пейзажних та історичних творів. Розквіт творчості художника припадає на останню третину XIX століття, період, коли в Україні діяли Емський акт та Валуєвський циркуляр про заборону українського друкованого слова. Тому звернення художників до рідної історії, до відображення природи України, народних типів, етнографічних особливостей селянського або козацького побуту, звичаїв та обрядів, народної архітектури було своєрідною формою протесту, боротьби митців за утвердження національної гідності свого народу. Саме на той період припадає інтенсивний розвиток історичного жанру, поява в українському живописі полотен, присвячених історії запорозьких козаків. В умовах заборони й переслідування українських Громад, членами яких були видатні діячі української науки й культури Володимир Антонович, Павло Чубинський, Федір Вовк, Микола Лисенко, Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров, Михайло Драгоманов, Михайло Коцюбинський, національна скерованість у творчості вимагала від митців особистої мужності й високого патріотизму. Сергій Васильківський належав саме до таких митців, як Костянтин

Трутовський, Порфирій Мартинівич, Іван Іжакевич, Микола Пимоненко, Микола Самокиш, Олександр Мурашко, котрі не стояли осторонь від життя народу і своєю творчістю відіграли велику роль у розвитку національної культури.

Поетичність світовідчуття, велика емоційність і надзвичайне колористичне багатство живопису зародилися у Васильківського ще за дитячих років — на Слобідській Україні, на берегах Сіверського Дінця, у невеличкому містечку Ізюмі, де все дихало історією, спогадами про славне козацьке минуле, де все ще зберігалось народне мистецтво й пісенний фольклор. Під впливом батька, який був віртуозом-креслярем і писарем, Васильківський захопився малюванням, а мати назавжди заронила в його душу любов до української пісні. Тому, коли обдарованому хлопцеві було сім років, на нього звернув увагу Дмитро Безперчий, учитель малювання Харківської гімназії, колишній кріпак, знайомий Тараса Шевченка й учень Карла Брюллова у Петербурзькій Академії мистецтв. На вибір життєвого шляху Васильківським вплинув і близький родич В.Александров, український поет, драматург і перекладач, автор популярних у той час оперет «За Немань іду», «Не ходи, Грицю, на вечорниці», віршів, що стали народними піснями. Навчання в Петербурзькій

Академії мистецтв проходило для Васильківського під благодійним впливом його талановитих сучасників, які початкову освіту здобули у Києві, Харкові, Одесі. Це, зокрема, О.Сластьон, П.Мартинівич, М.Ткаченко, М.Беркос, М.Пимоненко, П.Левченко. Співучнями й друзями Васильківського були також живописці М.Дубовської, Я.Цюнглінський, М.Самокиш, скульптор В.Беклемішев. У натурному класі Васильківський навчався в один час з В.Серовим та М.Врубелем. Учителями його були відомі пейзажисти М.Клодт, один із засновників Товариства передвижників, та В.Орловський, якого І.Шишкін називав «незрівнянним пейзажистом південної природи». Саме Володимир Орловський, академік живопису, якому свого часу Т.Шевченко допоміг вступити до Академії, був духовним наставником вихідців з України, розвивав у них бажання звертатися до національної тематики, на протипагу М.Клодту, який тяжів до умовної академічності.

Під впливом благодійного оточення своїх земляків Васильківський, якому пророкували велике майбутнє в Петербурзі, за роки навчання раз у раз залишає місто на Неві й здійснює подорожі по Україні, де опановує мотиви рідної природи, які якнайкраще відповідали притаманній йому світлоносній живописній манері. Працю-

ючи переважно на етюдах під час канікул на Харківщині, Полтавщині, на Запорозжі, він потім у майстерні по пам'яті відтворював свої враження на полотні. Васильківський за час подорожей створив безліч ескізів та етюдів, одержав за них п'ять малих і великих срібних медалей, подяк і премій від Академії. Вершиною його ранньої творчості стала картина «На Дінці» (1885), яка дала йому велику золоту медаль Академії, звання художника першого ступеня і академічне пенсіонерство за кордоном на чотири роки.

Кращі твори Васильківського періоду його навчання в академії — «Весна на Україні», «Отара в степу», «На Дінці» — перші у пошеченківський період українського живопису краєвиди, у яких створено глибоко узагальнений образ тогочасної України, правдивий, зворушливий, ясний своєю живописною мовою. Знавець і ширий шанувальник мистецтва, видатний історик Дмитро Яворницький, з яким Васильківський все життя був у дружніх стосунках, високо оцінив творчість молодого художника і сказав йому напутнє слово, якому художник був вірним усе життя: «Шляхетний сину України, трудись, і вдячна мати батьківщина воздасть тобі сторицею! Благородніше рідних сюжетів не може бути в мистецтві».

Під час закордонного стажування Васильківський об'їздив усю Францію, побував в Іспанії, Німеччині, Італії, Англії, Алжирі, де копіював твори видатних майстрів пензля, працював на пленері, вдосконалював колористичну та композиційну майстерність. Особливо вразила й вплинула на нього творчість Т.Руссо, Ж.Мілле, К.Тройона, Ш.Добінї, майстрів так званої барбізонської школи. Їхній досвід праці на пленері збагатив палітру українського художника чистими кольорами, безпосередністю і ширістю відтворення мотиву, що найбільше виявилось у полотнах «Взимку у селі Опішня», «Біля корчми», «Ловлять снігура», «Козачий пікет» та ін. Васильківського, як і Михайла Коцюбинського, видатного майстра пейзажу в прозі, називають сонцепоклонником за ясність палітри, свіжість втілених почуттів та особливу мелодійність, співзвучну з українським народним мелосом. Твори художника, сповнені південного українського сонця, побували на виставках у Петербурзі, Паризькому салоні. Про них дуже схвально відгукувався П.Третьяков, який придбав одне полотно українського митця. За картини, створені під час пенсіонерського відрядження, — «У Піренеях», «Вигляд на Безансон», «Ранок у Безансоні», «Зима в Іспанії», «Булонський ліс взимку»

— Рада Петербурзької Академії мистецтв мала присудити йому звання академіка, але не наважилася, не спромігшись побороти академічний консерватизм, що панував у її стінах. Тож Васильківський пориває з Академією і до кінця життя залишається в Україні, присвячує своє мистецтво її краєвидам, козацькій історії. Його доробок налічує понад три тисячі творів, більшість з яких втрачено під час другої світової війни, але й те, що залишилося, вражає нащадків художньою досконалістю.

Багато сил художник віддавав громадській роботі, участі у виставках. Разом з Д.Безперчим, М.Раєвською-Івановою та О.Бекетовим він брав участь в організації Харківського художнього училища, яке було відкрите 1912 року. Він брав активну участь в організації виставки до XII археологічного з'їзду 1912 року, на яку представив свої твори етнографічного та історичного характеру. У 1914 році, коли було затверджено малохудожній проект пам'ятника Т.Шевченку у Києві роботи італійця Шіуртіно, що не відповідав духу великого Кобзаря, Васильківський разом з групою харків'ян надіслав до комітету по спорудженню пам'ятника рішучий протест. Під впливом Васильківського уже після затвердження у 1902 році проекту, ство-

реного у стилі італійського ренесансу для будинку Полтавського земства, журі визнало кращим проект Василя Кричевського, який творчо використав модернізовані форми української народної архітектури.

Сергій Васильківський своєю творчістю сприяв становленню історичної картини та лірико-епічної течії в національному живописі, яка пізніше визначила напрямок творчості багатьох поколінь українських митців.

Коли з рам гляне на вас усе сяйвом облите широке поле та почується відтілює пісня жайворона, як легко, як вільно зітхнете тим повітрям, що хвилями і цілими потоками лле на вас художник. І він, що жив одним життям з природою, що плакав над звуками і барвами, примушує і вас тремтіти перед розкритими ним тайнами життя, вслухатися в розкішну пісню солов'я і журне туркотіння горлиці...

Гнат Хоткевич. 1900.

У його творах все широко і глибоко, на повну силу, відважно і завзято.

Микола Вороний. 1903.

Твори Васильківського — це поеми на честь сонця, повітря, ніжних кольорів України. Він як пейзажист заслуговує почесного місця не тільки серед художників тодішньої Росії, але й серед пейзажистів Заходу.

Микола Бурачек. 1930.

**Вересай
Остап Микитович**
(1803-1890)
— кобзар.

Виконавець народних дум, історичних, побутових, жартівливих та сатиричних пісень кобзар Остап Микитович Вересай (повуличному — Радчишин) народився 1803 року в селі Калюжинці Прилуцького повіту Полтавської губернії (нині Срібнянського району Чернігівської області) в сім'ї кріпака. Батько його, Микита Григорович Вересай, був незрячим і заробляв на прожиття грою на скрипці. У чотирирічному віці Остап втратив зір. Змалку захопився музикою та співом під впливом батька та кобзарів, що часто зупинялися в їхній домівці. Хлопчиком переймав мистецтво співу та гри на кобзі у кобзаря Юхима Андріяшівського, з яким познайомився на ярмарку в Ромнах і був у нього поводителем. Після смерті Андріяшівського Остап деякий час навчався в кобзаря Семена Кошового з села Голінки, після нього — у лірника Ничипора Коляди, далі повернувся в Калюжинці й продовжив навчання самотужки. З Калюжинця переїхав до села Сокиринці Прилуцького повіту. Понад сорок років мандрував містами і селами України. Його помітив художник Лев Жемчужников, який записав від Остапа Вересая кілька пісень, намалював його портрет і познайомив з Пантелеймоном Кулішем, який також записав від нього кілька пісень. Куліш розповів про

Вересая Тарасові Шевченку, який 1860 року послав Вересаєві гроші та свого «Кобзаря» з підписом: «Брату Остапу від Т.Г.Шевченка». Л.Жемчужников та П.Куліш умовили Остапа Вересая взяти до себе кілька учнів: Василя Бублика з Никонівки, Ярохтея з Березівки, Антона Негрія з Калюжинця та Янголя з Березівки, які продовжили традиції свого вчителя.

У Сокиринцях Вересай одружився з удовою Пріською Сенчук, гарною співачкою і танцюристкою. Завдяки Кулішеві, Жемчужникову, гостям, що приїжджали в Сокиринці в маєток Г.Галагана, Вересаєм, його майстерною грою на бандурі, жанровим розмаїттям кобзаревих репертуару зацікавилися М.Лисенко, О.Русов, О.Міллер, П.Мартинович, О.Сластьон, П.Чубинський, які пропагували його творчість. 1871 року Остап Вересай вперше відвідав Київ, де співав на відкритті Колегії Галагана. 28 вересня 1873 року, на пропозицію Г.Галагана, було скликано засідання Південно-західного відділу Російського географічного товариства, дійсний член якого Микола Лисенко виголосив реферат «Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень, виконуваних кобзарем Вересаєм». На засіданні Остап Вересай виконав кілька дум, які вразили слухачів. У 1874 році Остап Вересай виступає у Києві на

III Археологічному з'їзді, а після нього — на концерті, влаштованому М.Старицьким, в якому взяв участь хор під керівництвом М.Лисенка. У звіті про з'їзд начальник Київського жандармського губернського управління пише рапорт вищому начальству про те, що «Остап Вересай своїми поетичними піснями і типовим виглядом сприяв збудженню симпатій до гетьманщини...».

1875 року у супроводі М.Лисенка та П.Чубинського Вересай побував у Петербурзі, де виступив на засіданні Російського географічного товариства, в Музеї етнографії і старожитностей, у Петербурзькому залі Благородного зібрання, на засіданні Слов'янського благодійного комітету та в інших аудиторіях. 22 лютого він виступив на сніданку, влаштованому українцями в пам'ять про Т.Г.Шевченка. 6 вересня кобзар співав у Зимовому палаці під час лекції з народної словесності професора О.Міллера князем Сергієві та Павлові, які подарували кобзареві срібну табакерку з підписом. 16 вересня на околиці Петербурга, в Соляному містечку, де відбувалися промислові й кустарні виставки, відбувся концерт, в якому, крім О.Вересая, брали участь хор під керівництвом М.Лисенка, сам М.Лисенко як піаніст, відома російська співачка М.Каменська. Спів О.Вересая в Петербурзі слухали П.Чайковський, М.Римський-

Корсаков. III відділення, занепокоєне успіхом у глядачів дум та історичних пісень, виконуваних О.Вересаєм, припиняє гастролі. По дорозі з Петербурга, у Прилуках, Вересає заарештували на базарі за пісню «Про правду й неправду» і посадили до в'язниці. У поліції під час допиту Вересає врятувала табакерка, подарована йому в царському палаці в Петербурзі князями, і його звільнили.

До кінця життя Вересає живе у Сокиринцях. Павло Чубинський на власні кошти збудував йому нову хату. Інколи старого кобзаря запрошують у Київ. 1884 року він виступав у Київській рисувальній школі М.Мурашка, де з нього учні малювали портрети. Помер Остап Вересає наприкінці квітня 1890 року. Похований у Сокиринцях.

Кобзарство своїм корінням сягає часів Київської Русі. «Генеалогічне дерево наших українських бандуристів дуже високе, — писав Гнат Хоткевич. — Прямий їх попередник — се віщий Боян, «соловій старого времені». Попередниками кобзарів були також музиканти, зображені на фресках у Софії Київській. З князівських часів дійшло до нас ім'я Мануйла, «певца гораздого». У Галицько-Волинському

літописі згадується, що у 1240 році жив і творив при дворі галицького архієпископа співець Митуса. Кобзарі були творцями славнозвісних дум та історичних пісень, що відображали найважливіші події життя українського народу впродовж багатьох століть і закликали його на боротьбу проти поневолювачів. Сюжети дум та пісень про боротьбу проти турецько-татарських нападників і польської шляхти стали важливими історичними джерелами, створеними кобзарями — безпосередніми учасниками подій — під час походів або після них. Героями творів кобзарів ставали улюблені в народі історичні постаті: Самійло Кішка, Байда, Маруся Богуславка, Богдан Хмельницький, Петро Сагайдачний, Петро Дорошенко, Іван Богун, Богдан Хмельницький... Кобзарі завжди прославляли бойові походи Війська Запорозького, а козаки над усе любили пісню. «На війну було йдуть з радістю, а з війни повертаються з музиками та піснями, чи поб'ють турка, чи пошарпають ляха, зараз же й пісню складуть на той випадок», — писав Д.Яворницький. Польський історик XVI століття Папроцький свідчив: «Козаки показували дивовижні штуки, співали, стріляли та грали на кобзах». М.Гоголь вважав кобзарів охоронцями бойової слави України, талановитими поетами та літописцями.

Безіменні народні співці передавали з покоління в покоління своє мистецтво, яке виховувало в народу патріотизм, почуття національної гордості, високу духовність. Недаремно Тарас Шевченко, який зізнавався, що як поет зростав на високопатріотичних думках та піснях кобзарських, з поваги до цих народних співців назвав збірник своїх творів «Кобзарем», а в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» зауважив, що коли б грецький сліпець Гомер воскрес і послухав хоч одну думу у виконанні українського сліпого співця, «то розбив би на тріски свій козуб, званий лірою, і пішов би міхоношею до самого бідного нашого лірника».

Нелегкі умови кобзарського життя примусили цих незрячих співців утворювати братства або гурти на взірць ремісничих цехів. У братствах існували майстри й учні, які впродовж двох років опановували не тільки кобзарську майстерність, а й таємну так звану «лебійську» мову й мали суворо дотримуватися встановлених корпоративних правил, порушення яких суворо каралося.

Незрячі кобзарі були не жебраками, що випрошують милостиню, а професійними виконавцями, які грою на бандурі та співом заробляли собі на життя. Історично склалися три типи кобзарів. Співці першого типу виконують думи та пісні,

не вносячи у виконання творчого елемента, тобто співають і грають на кобзах так, як вони навчилися від своїх учителів. Другий, найпоширеніший тип — кобзарі-імпровізатори, які шоразу вносять у виконуваний твір якісь зміни, що залежать від їхнього таланту, а також від умов і часу виконання твору. До третього типу належать кобзарі-творці власних пісенних творів. До нас дійшли імена лише кількох таких творців, зокрема це кобзар Михайло Кравченко з Великих Сорочинців, автор думи «Чорна неділя у Сорочинцях», Петро Ткаченко, Степан Пасюга, Федір Кушнерик, Євген Мовчан, Євген Адамцевич, автор «Запорозької похідної».

Остап Вересає належав до другого типу кобзарів і був блискучим імпровізатором. Його репертуар, порівняно з репертуаром інших кобзарів, невеликий: шість дум: «Як три брати з Азова втікали», «Отчим», «Невольницька», «Про бурю на Чорному морі», «Про вдову і трьох синів», «Дума про Хведора Безрідного»; декілька сатиричних та гумористичних пісень та пісень релігійного змісту, зокрема дуже популярна в той час пісня «Про правду й неправду». Іван Франко підкреслював, що ця пісня в тогочасному житті набувала великого соціального звучання, і саме за неї Остапу Вересає доводилося не раз зазнавати переслідувань від жан-

дармів. «Як у ярмарку станеш її співати, то пани й обійдуть, вони її не люблять. Тепер більше брехнею живуть», — розповідав Остап Вересай художникові Л.Жемчужникову. — Зате люди любили цю пісню. Як ходиш по селу та заспіваєш, то много людей плачуть».

Щоб глибше розкрити ідейно-тематичний зміст пісні і справити найбільше враження на слухачів, Остап Вересай майстерно використовував піднесення і спади голосу, ефектні повторення смислово навантажених рядків, завдяки чому слова пісні і музика асоціювалися з тогочасною реальністю життя українського народу:

*Нема в світі правди,
правди не зіскаати!*

*Що вже тепер правда стала
у неправді жити.*

*Уже тепер правда,
правда помирас!*

А щира неправда весь світ пожирас.

Виконуючи думи, зокрема особливо популярні «Про Хведора Безрідного» чи «Як три брати з Азова втікали», Остап Вересай вмів надати простому сюжетові глибокого змісту й сили експресії. Передаючи стан великої скорботи, викликаной втратою козаками свого побратима, спів кобзаря переходив у трагічний скрик, зойк, стогін. Вересай майстерно використовував уповільнен-

ня ритму, модуляцію голосу, поєднання персоніфікованих монологів та діалогів, емоційні піднесення і спади голосу, поєднання речитативу і розлогого співу, що, разом з майстерною грою на кобзі, справляло незабутнє враження.

Яскраву грань творчої індивідуальності Остапа Вересая становило виконання ним гумористичних та сатиричних пісень. Потрібного ефекту співець досягав грайливістю мелодії, жвавистію ритму, характерною мімікою, пританцьовуванням у такт пісні, відповідною до поведінки та владі героя інтонаційністю. Це був, вживаючи сучасну термінологію, справжній театр одного актора, який не лише давав високе естетичне задоволення, а й ніс велике ідеологічне навантаження. Саме це й вирізняло творчу манеру Остапа Вересая й зробило його ім'я відомим серед сучасників. Завдяки своєму таланту Остап Вересай збуджував у слухачів почуття поваги до своєї історії, високі естетичні та патріотичні почуття. Це добре розуміли Т.Шевченко, П.Куліш, І.Карпенко-Карий, М.Лисенко, О.Русов, П.Чубинський, які пропагували творчість Вересая, опікувалися його долею. Іноземним приїжджим, які слухали Остапа Вересая, зокрема французькому професору, пізніше міністру освіти Франції Альфреду Рамбо, французькому професору Луї Леже,

міністру освіти Югославії Стояну Новаковичу, професору з Відня Ватрославу Ягичу, українські пісні у його талановитому виконанні відкрили досі незнану Україну, душу її народу, її історію. Професор Луї Леже під впливом виконаних Вересаєм пісень почав активно пропагувати у Франції українську культуру, навіть читав курс української мови. Професор Оксфордського університету В.Морфілл, який також слухав Остапа Вересая, зазначав, що у виконаних ним думах є дуже багато цінностей. А відомий австрійський поет Райнер-Марія Рільке, що бачив Вересая у 1889 році, відтворив його образ в оповіданні «Пісня про правду».

Цікавив спів «українського Гомера» й Київське губернське жандармське управління, яке у донесенні про роботу III Археологічного з'їзду, що відбувся в Києві, було стурбоване виявом українофільських тенденцій і доповідало, що «доставлений у Київ старець-бандурист Остап Вересай своїми піснями і типовим виглядом немало сприяв збудженню симпатій до гетьманщини, що віджила свій вік». Так само поліцію занепокоїла популярність виступів Остапа Вересая у Петербурзі. У донесенні III відді-

ленню 17 березня 1875 року зазначалося, що виконані Остапом Вересаєм у Благородному зібранні пісні «можуть за теперішніх обставин в очах пропагандистів служити опорою до виправдання діяльності одностудійців їх в очах народу». III відділення одразу ж припинило виступи небезпечного гастролера з України.

Останні роки життя Остап Вересай продовжував виконувати пісні, хоч уже майже не виїжджав у великі міста, а мандрував селами Чернігівщини. На смерть кобзаря, що сталася у Сокиринцях 1890 року, відгукнулося багато періодичних видань. Іван Франко написав статтю про видатного співця, підкресливши виняткове значення його творчості в духовному житті українського народу.

З нагоди 150-річчя від дня народження Остапа Вересая 21 червня 1953 року в Сокиринцях відбулися урочистості, на яких виступив Максим Рильський. У травні 1959 року було відкрито музей Вересая, а 1978 року — пам'ятник йому, створений скульптором І. Коломійцем. З 1988 року на батьківщині кобзаря проводиться республіканський фестиваль кобзарського мистецтва «Вересаєве свято».

Ось чому так високо піднімається інтерес і значення зустрічі в наш час з бандуристом, від якого ми змогли почути і зберегти ту дійсно самотутню музикальну форму, за оригінальністю якій у нас нема суперників.

М.Лисенко. 1873.

Як артист Вересай належить до числа далеко не дюжинних талантів. Сам він поет... з глибоко відчутною експресією і при виконанні деяких місць своїх пісень іноді заливається сльозами.

О.Русов. 1873.

Викликам Вересая і улаштувача концерту п. Лисенка не було кінця. Прислухаючись до глибоко зворушливої манери виконання Вересая, публіка вже не звертала уваги на хрипливатість його старечого голосу, хоч співав він поруч з панею Каменською, яка мала вироблений мистецтвом і розкошами голос.

Газета «Киевский телеграф». 1875.

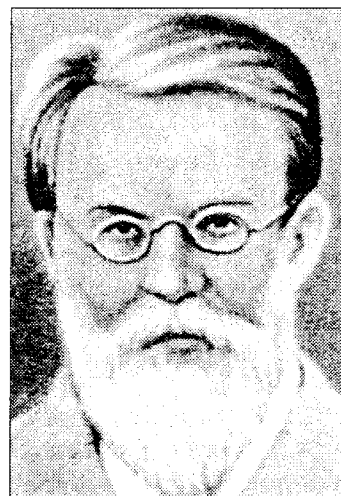
Тричі проспівав Остап свою пісню про правду. І щоразу — по-новому. Коли вперше вона звучала скаргою, то вдруге вона явилася докором, і на-решті втретє, коли кобзар з високо піднятою головою волав дзвоном коротких закликів... він зворушив усі серця, і вона наповнилася гіркотою і безбережним натхненням.

Райнер-Марія Рільке. 1900.

Гомер наш польовий, славетний Вересай.

Максим Рильський. 1961.

Вернадський Володимир Іванович

(1863-1945)

—природознавець;
перший президент
АН УРСР
(1919-1921).

Народився Володимир Іванович Вернадський 12 березня 1863 р. Закінчив фізико-математичний факультет Петербурзького університету. У 1917-1921 рр. працював в Україні, організатор і перший президент Української Академії наук, почесний академік ряду зарубіжних академій. Наукові праці присвячено дослідженням хімічного складу земної кори, атмосфери, гідросфери, міграції хімічних елементів у земній корі, ролі і значення радіоактивних елементів в її еволюції. Творець науки біогеохімії, засновник вітчизняної школи геохіміків, основоположник учення про біосферу та ноосферу, історик науки, філософ, натураліст. Член ЦК партії кадетів, член Тимчасового уряду Росії в ранзі товариша міністра, голова комісії Міністерства освіти та мистецтв уряду Української держави за часів гетьмана Скоропадського.

Помер 6 січня 1945 року від крововилив у мозок.

Рід Вернадських має глибокі українські корені. Його предок Верна під час визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. виступав на боці козаків, діти служили в козацтві старшинами. Дворянство вислужив лід Василь, який відтоді став писатися Вернадським.

Батько Володимира, Іван Васильович, народився у Києві, очолював кафедру в Київському університеті, з переїздом до Москви очолював кафедру в Московському університеті.

Через чотири роки після народження Володимира батьки переїхали в Харків. Сім'я відвідувала родичів на Полтавщині. Провів одне літо Володимир і в садибі українського письменника Квітки-Основ'яненка. Читання творів українських письменників, знайомство з побутом українців, мабуть, і дали привід відгукнутися про циркуляр, який забороняв у Росії друкування українською мовою, такими словами: «Що це значить? Як це і для чого?»

З наукових джерел відомо, що молодий Вернадський був небайдужий до історії України. Зокрема, читав і польські книги про історію України, написав навіть статтю «Угорська Русь з 1848 р.». Під впливом батька Володимир віддав перевагу все ж природознавству (що й стало приводом для вступу на фізико-математичний факультет). У званні кандидата наук він закінчує університет і залишається в ньому для підготовки професорського звання.

Займаючись практикою природознавства, Вернадський відвідував Україну, брав участь в одному з петербурзьких гуртків, де вирували дискусії, суперечки. «Упрямий українець, себе на уме», — так ви-

словилася якимось про Вернадського одна з учасниць гуртка.

На час першої російської революції Вернадський — вже відомий професор, а також борець за вільнотумство, демократію. Не до душі була, зрозуміло, громадська активність Вернадського урядовим органам, які збирали агентурні повідомлення про вчених. На знак протесту проти урядової політики Вернадський залишає Московський університет і переїжджає до Петербурга, продовжуючи політичну і наукову діяльність.

Перебіг революційних подій спонукає його до праці в Тимчасовому уряді. Після жовтневого перевороту Вернадський не здає позицій, підписує звернення, в якому були і такі слова: «...зусиллями народу буде покладено кінець пануванню насильників».

За наказом Леніна і Сталіна почалося переслідування тих, хто підписав звернення. Вернадський переїжджає в Полтаву. У квітні 1918 року приходить до влади гетьман Скоропадський, проголошується Українська держава. Вернадського запрошують до Києва. Тут він очолив Комісію з організації Академії наук і Української національної бібліотеки, а також комісію з питань вищої школи. З Москви до Києва переїжджає понад 20 відомих вчених. «Де кілька днів не писав, — читаємо в щоденнику, — а між тим

у ці дні йшла інтенсивна робота і думки, і діяльності, особливо у зв'язку з вищою школою і академією наук. Я якимось відчуваю, як глибше і сильніше я охоплюю всю цю область життя і одержую можливість прояву в ній своєї волі, своєї думки».

Цікаве листування з приводу створення Академії між Грушевським і Вернадським. Вернадський був прихильником створення Академії на зразок Петербурзької Академії наук. Грушевський писав з цього приводу: «Ви знаєте, що у нас тепер немає достатньої кількості вчених-українців за межами українознавства. Отже, ми повинні звернутися до росіян. Мине ще чимало часу, доки сили ці у нас з'являться». Позиція Вернадського була такою: «Важливо створити сильний центр наукових досліджень українського народу, його історії, його мови, природи України. Звичайно, треба вести ці дослідження в найширшому загальнолюдському масштабі. Треба якнайшвидше створювати кафедри і лабораторії, інститути, які спочатку, можливо, й будуть зайняті росіянами. Але становище скоро зміниться, бо посади в академії виборні. Дуже скоро заявлять про себе місцеві сили».

13 вересня 1918 року на засіданні комісії за доповіддю Вернадського було ухвалено заснувати

щорічні асигнування на наукові роботи, експедиції та ін. Комісія подбала про Ботанічний сад Києва, про створення Геодезичного інституту, розробила Статут академії.

У жовтні Вернадського обирають першим президентом УАН. Фізико-математичне відділення академії прийняло тематику Вернадського — почалося створення біогеохімічної лабораторії. Першим відкриттям було повідомлення про наявність в організмі мишей нікелю. Геохімічне дослідження рослин стало основою гіпотези, що в землі є вже відомі тоді 87 хімічних елементів.

З приходом більшовиків становище УАН погіршилося. Вернадський захворів на висипний тиф і всю зиму 1919-1920 року лікувався. Подальший життєвий шлях Вернадського складається так: 1920 рік — обирається ректором Таврійського університету, 1921 — повернення в Петроград, призначений директором Радієвого інституту, 1922-1926 — відрядження до Франції на запрошення Сорбонни для читання лекцій з геохімії. З поверненням у Ленінград видає монографії «Біосфера», «Нариси з геохімії», організовує відділ живої речовини в АН СРСР, організовує Комісію з вивчення важкої води і головує в ній. У 1935 р. переїжджає в Москву, бере участь в організації ряду наукових комісій, працює над пробле-

мою «життя в космосі». У роки війни був евакуйований у Борове Кокчетавської області. У 1944 р. видав останню працю «Де кілька слів про ноосферу».

Різнопланова творча спадщина Вернадського привертає увагу багатьох вчених світу. Важливе місце в його діяльності займали, зокрема, мінералогія і кристалографія. Серед основних завдань мінералогії Вернадський ставить питання генезису мінералів: «Мінералогія являє собою хімію земної кори. Вона ставить завдання вивчення як продуктів природних хімічних процесів, так званих мінералів, так і самих процесів. Вона вивчає зміни продуктів і процесів у часі в різних природних умовах земної кори. Вона досліджує взаємні природні асоціації мінералів (їх парагенезис) і закономірності в їх утворенні». Вернадський розглянув історію виникнення в земній корі важливих мінералів, визначив хімічний склад і фізико-хімічні умови утворення багатьох мінеральних видів.

«Геохімія — наука двадцятого століття, — писав В.І.Вернадський. — Вона могла виникнути лише після появи сучасного наукового уявлення про атоми і хімічні елементи, але корені її сягають глибоко в минуле науки... Геохімія науково вивчає хімічні елементи, тобто атоми земної кори і наскільки можливо — всієї планети. Вона вивчає

їх історію, їх розподіл і рух у просторі — часі, їх генетичне на нашій планеті співвідношення».

Все життя працював В.Вернадський над проблемами радіогеології. «Зараз можна і потрібно говорити про новостворену науку — радіологію, науку про радіоактивні властивості нашої планети, про те, що відбувається в ній, про її властиві, особливо радіоактивні явища. Ця нова галузь знань перебуває у швидкому становленні і повинна зараз бути освоєна і продумана і теоретично і практично. Бо вона не тільки має для нас глибоке значення, оскільки зв'язує з новою фізикою і новою хімією — в конкретній земній ситуації — науки про життя і про нас самих, але й тому, що вона дає в руки людини нові шляхи і нові форми оволодіння природою, нову силу».

Вернадський — також творець нового наукового напрямку, який пізніше переріс у самостійну науку — біохімію: «Я впевнений в тому, що в основі геології лежить хімічний елемент — атом і що в навколишній природі — в біосфері — живі організми відіграють першочергову, можливо головну роль. Виходячи з цих ідей виникли в нас і геохімія і біогеохімія».

Перу В.Вернадського, крім наукових, належать і філософські твори. З часом джерело їх думки могутнішає, віддячує людству добром.

**Винниченко
Володимир
Кирилович**
(1880-1951)
— письменник,
громадський
і державний діяч.
Голова Директорії
(1918-1919).

Народився 1880 року в селі Веселий Кут Єлисаветградського повіту на Херсонщині (тепер Григор'ївка Кіровоградської області). Навчався у сільській народній школі, згодом у Єлисаветградській гімназії, на юридичному факультеті Київського університету. Брав участь у діяльності Революційної української партії, потім УСДРП.

З 1903 р. — на професійній революційній роботі. Член та заступник голови Центральної Ради, перший голова Генерального секретаріату, генеральний секретар внутрішніх справ. Очолював українську делегацію, яка у травні 1917 р. передала Тимчасовому урядові вимоги Центральної Ради про надання Україні автономії. Автор усіх головних законодавчих актів УНР. Після відставки з поста прем'єра засудив гетьманський переворот. З листопада 1918 до лютого 1919 р. очолював Директорію. Усунутий за ліві погляди. Вийшовши за кордон, організував в Австрії Закордонну групу українських комуністів. У 1920 році повернувся в Україну, але спроби співпрацювати з більшовиками закінчилися невдало. З кінця 20-х років жив у Франції. Помер 6 березня 1951 року. Прах покоїться на цвинтарі Мужена.

У своїх спогадах Розалія Винниченко писала, що Володимир народився у робітничо-селянській родині. Батько його Кирило Васильович Винниченко, замолоду селянин-наймит, переїхав з села до міста Єлисаветград й одружився з удовою Євдокією Павленко.

Від першого шлюбу мати В.Винниченка мала троє дітей: Андрія, Марію й Василя. Від шлюбу з К.В.Винниченком народився лише Володимир.

У народній школі Володимир привернув до себе увагу своїми здібностями. Вчителька переконала батьків, щоб продовжувати освіту дитини. Володимира віддано до Єлисаветградської гімназії. Його українська вимова, бідний одяг та інші ознаки пролетарського походження викликали у дітей російської або зрусифікованої буржуазії ворожість. Тому були і бійки з учнями, і розбивання шибок. У старших класах він бере участь у революційній діяльності, пише революційну поему. Повз увагу керівництва гімназії це не пройшло — карцер, виключення з гімназії.

Однак думок про навчання він не залишає. Одягнений в українське вбрання, у сивій шапці і з кийком у руці приходять на здавання іспитів екстерном у Златопільську гімназію. Доля на цей раз усміхнулася — Володимир одержує диплом.

Будучи студентом університету, створює таємну революційну організацію «Студентська громада». 1902 року його заарештовано і посаджено до міської в'язниці. Через недостатність доказів було випущено. На нього чекало виключення з гімназії.

Через деякий час — знову арешти, втечі, партійна робота, написання книг та брошур на революційні теми. Революція 1917 року застає Винниченка в Москві. Упродовж трьох років, змінюючи різні посади, Винниченко прагне принести якнайбільшу користь Україні, її народові. Хоча вважав себе марксистом, але світогляд перебував під впливом гуманізму й західного лібералізму. Гуманізм більшовикам був ні до чого. За два місяці до еміграції він записав у «Щоденнику»:

«Нехай український обиватель говорить і думає, що йому хочеться, я їду за кордон, обтрусюю з себе всякий порох політики, обгороджуюсь книжками й поринаю в своє справжнє, єдине діло — літературу.. Тут у соціалістичній советській Росії я ховаю свою 18-літню соціалістичну політичну діяльність. Я їду як письменник, а як політик я всією душею хочу померти».

Літературна спадщина Володимира Винниченка — золотий фонд України. Появу перших його творів вітали Іван Франко і Леся Українка. Коцюбинський у 1909 році писав:

«Кого у нас читають? Винниченка. Про кого скрізь йдуть розмови, як тільки річ торкається літератури? Про Винниченка. Кого купують? Знов Винниченка».

«Серед млявої тонко-аристократичної та малосилої або ординарно шаблонної та безталанної генерації сучасних українських письменників, — писав І.Франко в рецензії на збірку оповідань В.Винниченка «Краса і сила» (1906), — раптом виринуло щось дуже, рішуче, мускулисте і повне темпераменту, щось таке, що не лізе в кишеню за словом, а сипле його потоками, що не сіє кризь сито, а валить валом як саме життя, всуміш, українське, московське, калічене й чисте, як срібло, що не знає меж своїй обсервації і границь своїй пластичній творчості. І відкіля ти взявся у нас такий? — хочеться по кождім оповіданню запитати д. Винниченка».

Після 1920 року Володимир Винниченко, зрозуміло, не міг так легко струсити «порох політики». Не випадково V Всеукраїнський з'їзд оголосив Винниченка ворогом народу, поставив його «поза законом». Політичну діяльність він продовжував у Чехословаччині, Парижі, Франції... Науковці стверджують, що він на перших порах підтримував тісні зв'язки з українською національною еміграцією, з групою російських літераторів — Бєлим, Еренбургом, Ремізовим, але відмо-

вився від творчої співпраці з видавництвом «Скифи». Перу Винниченка належить і проект програми антибільшовицького «Єдиного революційно-демократичного національно-фронту». На жаль, об'єднати розбиті емігрантські групи не вдалося.

«Власне тепер я все більше й більше відчуваю самотність: від антибільшовицьких кіл я відійшов, до більшовицьких не ввійшов. Нема ні одної групи, з якою я почував би себе злитим, яка підтримувала б мене», — записав він 31 серпня 1925 року. І все більше зосереджується на літературній діяльності. Його п'єси «Брехня», «Чорна Пантера і Білий Медвідь», «Закон», «Гріх» перекладаються на німецьку мову і з'являються в театрах Німеччини та інших європейських країн. Друкуються і перекладаються його романи «Чесність з собою», «Записки Кирпатого Мефістофеля»... На екранах Німеччини в 1922 році демонструється фільм «Чорна Пантера», сценарій якого побудовано на п'єсі В.Винниченка «Чорна Пантера і Білий Медвідь».

Не забувають про Винниченка і в Україні. Київський державний драматичний театр імені Івана Франка здійснює постановку п'єси «Над». Ще раніше його п'єси ставилися не лише в Києві і Харкові, але й в Одесі, Львові, Чернівцях, Коломиї, Москві і Петрограді, у театрах

Саратова, Самари, Тифліса, Ростова-на-Дону, Баку. Проблеми сценічного втілення п'єс обговорювали з драматургом К.Станіславський і В.Немирович-Данченко, М.Садовський і Г.Юра. Лесь Курбас у своєму «Молодому театрі» поставив «Чорну пантеру і Білого Медвідя» за участю режисера-постановника Гната Юри.

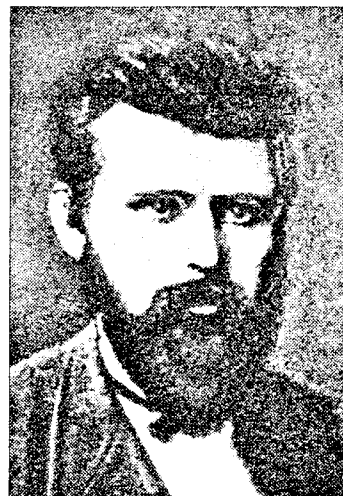
Але звернімося до сучасних досліджень творчості Володимира Винниченка.

«Коли уважно прочитали його твори, — пише в журналі «Сучасність» Данило Гусар Струк, — Винниченко не проповідував ні крайнього індивідуалізму, ні тотальної аморальності, ні проституції, ні брехні, ні вільної любові, ні звіриного відання хоті. Радше він старався перевірити, чи ідеї, які в теорії звучать так прекрасно, здійсненні, і які з них виринають наслідки. Якби він жив сьогодні, він напевне проаналізував би в своїй художній

лябораторії такі сучасні явища, як народження дітей в пробірці чи штучне запліднення, як материнство за допомогою матері-сурогата. Та його сюжети — це лише приклади того ілюстрованого матеріялу, за який його ганили, а якого він уживав, щоб перевірити суттєве: а саме, до якої міри люди вірять в те, що проголошують, до якої міри сьогоднішні Ляерти хочуть і можуть жити в згоді з повчанням старого Полонія: бути вірним самому собі. Вислід сьогоднішніх його експериментів, мабуть, був би такий самий».

Володимир Винниченко — письменник світового рівня. В роки радянської влади його було викреслено з української літератури.

Настав час для повномасштабного видання його творів, осмислення неперевершеного літературного надбання. Бережімо і його заповіт: «Стійте всіма силами за Україну...»

Вовк
Федір Кіндратович
(1847-1918)
— етнограф, антрополог
і археолог.

Народився Федір Кіндратович Вовк 1847 року в селі Крячківцях Пирятинського повіту Полтавської губернії. Походив із старовинного козацького роду. Закінчив Ніжинську гімназію, вступив до Новоросійського (Одеського) університету, невдовзі перейшов у Київський університет ім. св. Володимира на природничий відділ. Вивчає хімію, ботаніку, зоологію, пізніше порівняльну анатомію, анатомічну антропологію. По закінченні університету стає членом Київської Громади, разом з М.Драгомановим, В.Антоновичем, Тадеєм Рильським, П.Чубинським, П.Житецьким бере участь в організації недільних шкіл, виданні літератури українською мовою, збиранні етнографічних матеріалів. У 1874—1876 роках працює помічником ревізора губернського секретаря і одночасно у Південно-західному відділі Російського географічного товариства як його засновник і дійсний член. У 1874 році бере участь в організації та діяльності III Археологічного з'їзду. У 1875—1876 роках разом з В.Антоновичем працює в археологічній експедиції у Київській та Волинській губерніях. Активна діяльність громадівців викликала переслідування з боку царського уряду, багатьох громадівців було репресовано, заслано в різні кінці імперії. 1879 року Ф.Вовк змушений емігрувати за кордон, спершу

в Болгарію, де досліджує етнографію автохтонного українського населення, а з 1887 року — у Парижі, столицю тогочасної антропологічної школи. Студіює праці визначних вчених Манувріє, Толіара, Ерве, Амі, Летурно, які ґрунтуються на синтезі антропології, порівняльної етнографії та археології, працює у «Школі вищих досліджень», «Антропологічній школі», «Музеї історії природи» під керівництвом видатних природознавців Брока, Тейлора, Галлі. 1900 року за докторську дисертацію «Скелетні видозміни ступнів у приматів і в людських расах» одержав премію Російської Академії наук. У 1904—1906 роках на запрошення Наукового товариства ім. Т.Шевченка працює в експедиціях у Галичині, Буковині й Угорщині, друкується у французьких виданнях, знайомлячи Західну Європу з Україною. В січні 1906 року царський уряд дозволив вченому перебраться у Петербург, де він стає доцентом Петербурзького університету, читає курс анатомічної антропології, доісторичної археології та порівняльної етнографії, водночас створює український відділ експозиції Етнографічного розділу Російського музею у Петербурзі. 1908 року вчений стає членом Українського наукового товариства у Києві, здійснює sensationne відкриття біля села Мізин на Чернігівщині.

З 1909 по 1911 рік здійснює ряд експедицій по Україні. Дослідження вченого опубліковані більш ніж у 200 наукових працях, серед яких найвідоміша «Український народ у його минулому і сучасному» (1916), у якій вчений на основі своїх досліджень дійшов висновку, що українці становлять окремий антропологічний тип, відмінний від сусідніх слов'янських народів. 1917 року після падіння Російської імперії Київський університет обрав Ф.Вовка професором географії та антропології й запросив до Києва. Повертаючись на батьківщину, у 1918 р. він раптово помер у білоруському місті Жлобіно.

Федір Кіндратович Вовк належав до плеяди найяскравіших особистостей України кінця XIX — початку XX століття, в якій світилися імена Пантелеймона Куліша, Івана Пулюя, Миколи Костомарова, Михайла Драгоманова, Володимира Антоновича, Павла Чубинського, Івана Франка, Михайла Грушевського... Розбуджені до подвижницького наукового та літературного життя генієм Тараса Шевченка, вони кожен у своїй царині вписали яскраві сторінки в історію національної культури. Федір Вовк своїми дослідженнями розвінчував псевдонаукові теорії імперських істориків М.Погодіна, А.Соболев-

ського, котрі лукаво доводили, що Україна — це усього лише «юг Росії», її окраїна, й заперечували саме існування українського народу, його мови, культури. У своїх численних працях з археології, антропології та етнографії вчений у ті часи переконливо довів, що українці — окремий, відмінний від інших слов'янських народів, антропологічний тип, що має цілком оригінальні етнографічні особливості. Завдяки низці його праць на українському матеріалі з порівняльної етнографії — нового в той час у Європі методу систематизації, класифікації та обробки етнографічних даних — українська етнографічна та археологічна науки піднялися на один рівень з найрозвиненішими європейськими народознавчими науками кінця XIX-початку XX століття. Відомо, що до появи праць Федора Вовка українська етнографія була простим описом особливостей народу, в якому переважало захоплення лінгвістикою та фольклором і нехтувався матеріальний побут та його пам'ятки, виявлені під час археологічних досліджень. Вчений, дотримуючись ідей і засад французької антропології, що мала провідну в той час природничу та антропологічну школу, переконливо доводив, що етнографія є галуззю антропології як передісторії. Світове визнання принесла вченому надзвичайно цікава й

донині неперевершена праця вченого, побудована на широкому матеріалі світової порівняльної етнографії із залученням величезного кола джерел, — «Шлюбний ритуал та обряди на Україні», яку було видано спершу в Болгарії, згодом у Парижі (1892).

Перебуваючи тривалий час у вимушеній еміграції, Федір Вовк узяв на себе важку ношу популяризатора України та її культурних надбань: активно публікує в зарубіжних наукових виданнях численні розвідки, в яких знайомить Європу з нашою самотньою культурою, етнографією і висвітлює її з точки зору західноєвропейської науки. Водночас він у численних статтях у російських та українських виданнях публікує український матеріал і вказує на його всеєвропейське значення, переконливо доводячи, що тільки тоді українська археологія та етнографія стануть на справді науковий ґрунт, коли українські вчені переконаються у її здобутках у Західній Європі й не будуть голосливо тишитися зі своєї самотності.

Федір Вовк мав на озброєнні найперевіреніші методи у галузі антропології та етнографії, він був взірцем вченого, який поєднував практичну роботу під час розкопок в експедиціях з дослідженнями у науковій лабораторії. Як згадував його учень, археолог та культуролог Л.Чикаленко, його обурювали

антинаукові «досліди», що їх проводили вчені з імператорської археологічної комісії, які «науку повернули в звичайне шукання скарбів, золота для прикраси Ермітажу, і до них часто звертався... словесне, і на наукових зборах, і друком, благаючи їх принаймні не нищити при своїх «дослідах» кістяків людських та звірячих, які можуть дати природознавству величезної ваги матеріал».

Глибокі знання народного побуту, звичаїв, вірувань, історичного минулого України, подиву гідна освіченість вченого в різних галузях природничих наук знайшли відображення у першій на той час в українській науці ґрунтовній монографії «Український народ в його минулому та сучасному», виданій у Петрограді 1916 року. До неї увійшли дві праці — «Антропологічні особливості українського народу» та «Етнографічні особливості українського народу», які й донині є чи не найкапітальнішими дослідженнями про самобутню культуру українського народу.

Федір Вовк працював також у галузі історії літератури, архітектури, мистецтва, публіцистики. Відомі його спеціальні праці про український орнамент та про українські дерев'яні церкви. Він також залишив помітний слід і як історик літератури, написавши працю «Т. Шевченко і його думки про громадське

життя» (1879). У 1876 і 1878 роках він брав участь у виданні в Празі та Женеві «Кобзаря» Т. Шевченка, написав до женецького видання передмову, в якій виявив глибоке розуміння ролі Шевченка в національно-визвольній боротьбі українського народу, простежив його політичну біографію й дав аналіз його суспільно-політичних, соціально-економічних, історичних та етичних поглядів. Радянське шевченкознавство відкидало цю працю Ф. Вовка через заперечення ним «органічного зв'язку Т. Шевченка з революційною демократією».

Спадщину вченого за радянського часу використовували усі антропологи та етнографи, проте її було вилучено з наукового обігу й заховано у «спецхранах» з тавром українського буржуазного націоналізму. Навіть портрет його восени 1972 року було знято з галереї визначних вчених у приміщенні секції суспільних наук Академії наук України. Нині ж, після тривалого замовчання, праці видатного вченого, його теорія, суть якої полягає в тому, що «український народ на всій території, що її він заселяє, являє собою одну етнографічну цілість, цілком виразно відокремлену з-поміж інших слов'янських народів», здобула право на своє друге життя і продовження у працях нової генерації українських археологів, етнографів та антропологів.

Федір Кіндратович Вовк, всіма своїми думками та почуттями в Україні перебуваючи, бере на себе важку місію — зв'язати українську науку з французькою і стає на довгі часи чи не єдиним містком, через який наукові думки Західної Європи доходять до нас і навпаки.

Л. Чикаленко. 1917.

З початком 70-х років XIX ст. зложилася у Києві громадка людей, українців, якій в історії нашого духовного розвитку не легко підшукати пару. Переважно люди з немалими, деякі між ними з першорядними талантами, високоосвічені, оживлені найкращими ідеями свого часу... Головними верховодами тої громадки були В. Антонович і М. Драгоманов... А обік сих двох — цілий ряд інших, що тривкими знаками вписали свої імена в історію укр. науки і письменства: Житецький, Михальчук і Науменко — філологи, Русов, Вовк, Лисенко — ціла плеяда діячів, що при інших, щасливіших обставинах могли зробити дуже багато, та й так, серед дуже тяжких злигоднів, зробили немало...

Іван Франко. 1902.

За XIX вік український народ дав велику низку славних дослідників наукових. І зараз українська наука може сміло ставати поруч із західною наукою. Я тут тільки нагадаю славні прізвища професорів: В. Антонович, Д. Багалій... О. Бодяньський, Ф. Вовк, М. Грушевський, М. Драгоманов, І. Франко... Всі вони повели вперед рідну науку, придбали собі слави й Україні, і більшість з їх добре відома навіть у Європі.

Іван Огієнко. 1918.

Федір Вовк один вартий цілого інституту етнографії — скільки він зробив за своє життя.

Іван Гончар. 1992.

Володимир Мономах

(1053-1125)

— великий князь
київський
(1113-1125).

Володимир Мономах — онук Ярослава Мудрого, син великого князя київського Всеволода Ярославича та грецької царівни, дочки візантійського імператора Костянтина IX Мономаха, звідки й походить його прізвище. Народився 1053 року. Одержав від батька уділ у Смоленську та Чернігові. За дорученням князя Всеволода брав участь у походах проти половців, допомагав полякам у війні з чехами, виконував дипломатичні доручення. У 1093 році помер його батько, великий князь Всеволод Ярославич, який активно боровся за єдність Київської держави. З 1093 по 1113 рік відбувалися часті напади половців на Русь, водночас почалися князівські міжусобиці. Володимир, прагнучи припинити їх і об'єднати князів на спільну боротьбу, був одним з ініціаторів Любецького (1097), Витичівського (1100) та Долобського (1103) з'їздів князів. 1094 року Володимир став Переяславським князем. У 1103—1111 роках разом з київським князем Святополком Ізяславичем здійснив ряд походів проти половців. 1113 року, після смерті Святополка Ізяславича, у Київській землі спалахує повстання міщан та селян, незадоволених свавіллям бояр та лихварів. Київська верхівка запрошує Володимира стати князем у Києві і придушити повстання. Володимир, проголошений вели-

ким князем київським, розправляється з повсталими, але змушений був піти на ряд поступок, зокрема прийняти закон, згідно з яким зменшувалися рези (відсотки) за позички на 25%, скасовувалося холопство за борги. Ці нововведення увійшли до складу розширеної редакції прийнятої раніше Ярославом Мудрим «Руської правди» й відомі як Статут Володимира Мономаха. За час свого владарювання на київському великокнязівському престолі Володимир Мономах утвердив централізовану монархічну владу по всій давньоруській землі й на деякий час зупинив процес роздроблення Київської держави, що почала занепадати після смерті Ярослава Мудрого. Йому не підкорилися тільки Галицька, Чернігівсько-Сіверська землі, що належали відповідно Ростиславичам і Святополковичам, та Полоцьк, де правили Всеславичі. Час князювання Володимира Мономаха на великому київському престолі характеризується розквітом світського та церковного будівництва, літератури, малярства. Під впливом князя було написано славнозвісну пам'ятку давньоруської літератури «Повість минулих літ». Видатний державець і полководець, що брав участь у 83 походах, був ще й талановитим письменником, написав близько 1117 року «Повчання» своїм дітям, яке, подаючи ряд цікавих

фактів з життя самого князя, містить сформовані на основі християнської моралі та кодексів честі й звичаї життєві правила та закони співжиття тогочасного суспільства, закликає князів утриматися від усобиць і чвар заради цілісності держави. Помер Володимир Мономах 25 травня 1125 року поблизу Переяслава на 73-му році життя. Поховано його у Києві, в соборі святої Софії. Того ж року кияни обрали князем старшого сина Володимирового — Мстислава. Зі смертю Мономаха закінчився період стабільної єдності Київської держави й почався період поступового її занепаду.

Володимир Мономах виступив на арену політичного життя у п'ятнадцятирічному віці, з 1078 року, коли його батько, Всеволод Ярославич, почав князювати у Києві. Саме в ті часи особливо загострилася міжусобна боротьба поміж князями, які не могли вирішити між собою спадкові справи. Ще Ярослав Мудрий запровадив принцип старшинства в межах князівської родини. За старшим сином Ізяславом він закріпив Київ і Новгород, другому, Святославу, віддав Чернігів, третьому, Всеволодові, — Переяслав, четвертому, Вячеславу, — Смоленськ, найменшому, Ігореві, — Володимир-Волинський. Як тіль-

ки у котромусь з князівств звільнявся престол, кожен брат мав сходити на вищий уділ. Таким чином кожен спадкоємець по черзі, за задумом Ярослава, сідав на київський, найвищий престол. Певний час ця система давала можливість уникати сімейних чвар. Але усобиці зі смертю Ярослава спалахнули з новою силою, оскільки його система спадковості суперечила іншому прадавньому принципіві — спадкоємству від батька до старшого сина. Крім міжусобних чвар та запеклих сутичок за князівську владу Київській державі загрожувало сусідство з половцями, які раз у раз нападали на Русь, перешкоджали рухові торговельних караванів по Дніпру, підходили нерідко майже до самого Києва, тримаючи населення у постійній небезпеці. За умов чвар і розбратів, нерідко й збройних сутичок між спадкоємцями, коли іноді й самі князі запрошували собі на допомогу кочовиків, державі загрожувала катастрофа, яку міг відвернути лише сильний і вольовий зверхник. Саме таким і постав у той важливий період князь Володимир Мономах. Найважливішим завданням на той час було встановлення порядку і злагоди між князями і, найголовніше, згуртування всіх сил Київської держави на захист проти зовнішньої експансії. Перше зіткнення з половцями було невдале для русичів. Київського

князя Ізяслава розбили кочовики і прогнали кияни. Після Ізяслава в Києві правив його брат Святослав чернігівський, на його місце в Чернігів сів Всеволод, а син Всеволодів, Володимир Мономах, одержав Смоленськ. Зі смертю Ізяслава в Київ прийшов Всеволод, а в Чернігів посадили Володимира.

Відтоді молодий князь Мономах повів запеклу війну, як із внутрішніми ворогами, безудільними князями, синами Ростислава Володимировича, так і з полоцькими князями, які, використовуючи допомогу кочовиків, сіяли смуту в державі. Володимир зброєю упокорював і в'ятичів, які не хотіли підкорятися Рюриковичам. Коли й Волинь не підкорилася київському князю Всеволоду, Володимир, за наказом батька, навів там лад і посадив на князівський стіл київського ставленика.

Таким чином, на час смерті свого батька, великого князя київського Всеволода, Володимир був уже відомий у державі й популярний як серед народу, так і серед вищих зверхників, бояр та дружинників. Не бажаючи бути призвідником нових чвар, Володимир відмовляється від свого законного права на київський престол і сам прикликає на київське князювання Ізяславового сина Святополка з Турова. Разом із Святополком, а після його смерті вже й як київський князь,

Володимир незмінно проявляв мудрість і розважливість у складних взаєминах із непокірними князями та половцями, які дедалі частіше спустошили й плюндрували Руську землю, особливо після жорстоких поразок русичів від кочовиків під Трипіллям 20 травня 1093 року і 23 липня того самого року між Києвом та Вишгородом. Досі Володимир намагався вмовляннями залагодити стосунки між князями, а після цих поразок він починає особливо рішуче боротися з половцями, спрямовує увесь свій дипломатичний хист на переговори з руськими князями, організовує їх на боротьбу з ворогом.

Володимир, вбачаючи причини розбрату між князями у недосконалій системі спадковості, залишеній після Ярослава Мудрого, знайшов вихід у реформуванні цієї системи. Задля цього він із своїми прибічниками ініціює скликання Любецького з'їзду князів у 1097 році, який запровадив вотчинний спадковий принцип володіння землями і князівствами. «Хай кожен тримає отчину свою і не зазіхає на землі один одного», — вирішили тоді князі. Святополк, великий князь київський, та князі переяславський Володимир Мономах, смоленський Давид Святославич, чернігівський Олег Святославич, володимирволинський Давид Ігорович, тербовельський Василько Ростиславич

домовилися перед загрозою іноземної інтервенції припинити міжусобиці, що послаблювали державу й робили її легкою здобиччю половців. Проте усобиці тривали, а князі порушували любецькі домовленості. Новими спробами Володимира Мономаха та його однодумців примирити князів були наступні з'їзди: Витичівський (1100 року, у селі Витичів поблизу Вишгорода) та Долобський (1103 року, поблизу Долобського озера під Києвом). На Долобському з'їзді Володимир Мономах завдяки пристрасній промові схилив князів до об'єднання і виступу, що принесло руським військам велику перемогу над половцями.

Володимир Мономах зміцнив міжнародні позиції Руської землі. У «Слові про загибель Руської землі», літературній пам'ятці XIII століття, що славить блискуче минуле Русі, Мономаха названо одним з найвідоміших князів, з яким шукали дружби правителі багатьох країн світу, зокрема й візантійський імператор. Дочка Мономахова Марія була одружена з Леоном Діогеновичем з імператорського дому Романа IV Діогена. Сам Володимир був одружений з дочкою англійського короля Гіті. Народжений від цього шлюбу його син Мстислав одружився зі шведською принцесою Христиною, дочкою шведського короля Стейкельса. А візантійський

імператор Іоанн II у 1120 році взяв собі за дружину онуку Мономаха, дочку його сина Мстислава.

Гучну славу й популярність Володимир завоював не тільки завдяки своїй мудрості як державного діяча або полководця, який хоч і на короткий час, а проте зумів об'єднати розрізнені руські сили на переможні походи проти половців, а й завдяки широким просвітницьким заходам. Доба Володимира Мономаха була часом розквіту культури в Русі. У Києві та в інших містах один за одним виростили кам'яні храми, оздоблені настінним живописом та мусією. Зокрема, в той час було збудовано і прикрашено Михайлівський Золотоверхий і Видубицький монастирі у Києві, а також чудову церкву на річці Альті, на місці загибелі князя Бориса. З ініціативи Мономаха видубицький ігумен Сильвестр виправив і уклав на основі писань Нестора, літописця Печерського монастиря, та інших літературних текстів літопис — славнозвісну «Повість минулих літ». У часи його князювання було здійснено багато перекладів з візантійських видань, почали складатися житія відомих руських людей та православних святих. Ігумен печерський Нестор започаткував Патерик, збірник житій печерських преподобних отців; з'явилися житія княгині Ольги і святого Володимира, складені ченцем Іаковом, ска-

зання про Бориса та Гліба. Та й сам Мономах був неабияким письменником, як свідчать деякі його твори, зокрема лист до Олега Святославича. Та особливо вславило його «Повчання», своєрідний духовний заповіт дітям, в якому він врозумляв своїх наступників бути гідними людьми, виконувати заповіді старших, любити рідну землю. «А над усе не забувайте убогих... і не давайте сильним погубити людину... Також бідного смерда і вбогу вдовицю... Більше всього шануйте гостя, звідки б він не прийшов: чи посол, чи знатний, чи простий, всіх пригощайте... Цим прославиться людина по всіх землях». Він заповідав також не пишатися своїм званням, пам'ятати, що все в руках Божих, і не прагнути великих багатств, вважаючи це великим гріхом. Наостанок він наказує своїм дітям, а водночас і всім своїм сучасникам, тоді сущим, вчитися читати, і наводить як взірець свого батька, котрий знав п'ять мов.

19 травня 1125 року великий князь київський Володимир Мономах помер поблизу Переяслава, біля своєї улюбленої церкви на березі Альти, яку сам збудував. Тіло його перевезли до Києва й поховали в Софійському соборі. В історії Володимир Мономах залишився як взірець доброчесності, державної мудрості й звияги. Синові його Мстиславові, обраному на київсь-

кий престол, ще деякий час вдалося тримати в злагоді руські землі й зберігати владу над князями. Але по його смерті, що сталася 1132 року, настав кінець тієї історичної доби, яка знаменувала собою пе-

ріод єдності руських земель під владою Києва як центру могутньої держави. За ним почався період політичної і територіальної роздробленості й занепаду, який довершила монголо-татарська навала.

Володимер сам собою постоя на Дону, и много пота утер за землю Русскую.

Літопис за Іпатіївським списком XV ст.

Святителе же жаяшеси плакахуся по святом и добром князи, весь народ и вси людие по нем плакахуся, якоже дети по отцю или по матери...

Літопис за Іпатіївським списком XV ст.

За ним в історії залишиться те велике значення, що, живучи у суспільстві, яке ледве виходило з найбільш варварського стану, обертаючись у такому середовищі, де всяк гнався за вузькими корисливими цілями, ще майже не розуміючи святості права й угоди, один Мономах тримав знамено спільної для всіх правди і збирав під нього сили землі Руської.

Микола Костомаров. 1873.

Поміж давніми князями дотатарського періоду після Ярослава ніхто не залишив по собі такої гучної слави, як Володимир Мономах, князь діяльний, сильний волею, князь, який вирізнявся здоровим глуздом посеред своєї братії, князів руських. Довкола його імені обертаються майже всі відомі події руської історії в другій половині XI та в першій половині XII століття.

Микола Костомаров. 1873.

Володимир не був ідолом, якому б хотілося поклонятися. Деякі його вчинки з погляду загальнолюдських настанов заслуговують засудження. Наприклад, підступне винищення знатних половців, яким була обіцяна недоторканість. Але треба підкреслити, що майже всі заходи, здійснювані Мономахом, застосовувалися на користь Русі...

Михайло Брайчевський. 1999.

**Володимир
Святославич**
(після хрещення Василій;
?-1015)
— святий,
рівноапостальний;
великий князь
Київський
(з 980).

Святий благовірний, рівноапостольний князь Володимир був сином князя Святослава і невільниці Малуші, внуком блаженної княгині Ольги.

Після смерті Святослава землі Київської держави з новою силою охопило полум'я братовбивчих війн. Криваві міжусобиці роздирали простори краю. Невдовзі почалася війна і між синами Святослава. Кожен з них хотів заволодіти якомога більшими територіями, загарбати якомога більше багатств.

Київський князь Ярополк виступив війною проти древлянського Олега і в битві під Овручем завдав йому нищівної поразки. Відступаючи, Олегове військо скупчилося на мосту і створило страшенну тисняву і паніку. З мосту у рів було скинуто і князя Олега, де його придушили люди та коні, що падали на нього. Так древлянська земля потрапила під владу Ярополка.

Рятуючись від зазіхань брата, Володимир залишає Новгород у пошуках допомоги за морем, у варягів. Невдовзі за допомогою чужинецьких полків Володимир повертає загарбані Ярополком землі. Але цього йому стає замало. Готуючись до подальших баталій, Володимир перемиг полоцького князя Рогволода, який підтримував Ярополка.

У Рогволода була донька, красуня Рогніда. Свого часу до неї свата-

лися і Ярополк, і Володимир. Рогніда не захотіла брати шлюб з Володимиром, бо він — син рабині. Ці слова дуже образили князя, і він вирішив будь-яким чином добитися свого.

Підкоривши полоцькі землі й убивши Рогволода, Володимир змусив Рогніду стати своєю дружиною. За всі біди й нещастя, що випали на жіночу долю, за сльози, які вона пролила, в народі княжну називали Гориславою. У них народився син Ізяслав, але і він не став тією з'єднувальною ланкою, що примирила б батьків. Маючи ж сотні наложниць, Володимир нехтував дружиною, змушуючи її ще більше страждати.

Рогніда задумала вбити чоловіка. Однієї ночі, коли він спав у неї, вона здійняла ніж, але Володимир прокинувся і вхопив її за руку. Жінка чесно призналася, що не бажає життя у нелюбові, їй ятрить душу спомин про батька, убитого ним. Розлючений князь наказав їй убраться у святковий одяг, у той, в якому вступала до шлюбу, і на ліжку чекати його. Княгиня збагнула, що Володимир хоче стратити її. Вона дала малолітньому синові в руки меч і звеліла йому так зустрічати батька.

Не сподіваючись побачити таке, князь відмовився від свого наміру і, зрештою, за порадою бояр, відправив Рогніду з сином на полоць-

ку батьківшину. Від Ізяслава розпочався рід полоцьких князів, які пізніше часто воювали з київськими князями, що пішли від іншого Володимирового сина — Ярослава.

Усе це відбувалося уже після того, як після перемоги над Рогволодом Володимир подолав і Ярополка, що на той час сидів у Києві. Скориставшись його безтурботністю та підкупивши одного з князівських наблизених Блуда, він намовив Ярополка виїхати до Родні, поблизу Канева. У Родні Ярополк потрапив у велику біду: через нестачу харчів там почався страшний голод. І хоч вірні слуги радили князеві просити допомоги у печенігів, Блуд переконав здатися на милість Володимирі.

Володимир безжально розправився з братом. Варяги, які чатували при вході, взяли Ярополка на мечі, лиш тільки зачинилися за ним двері.

Так потрапили під владу Володимира землі Ярополка, але він продовжував і далі збирати під своє володіння чужі території. Кордони держави значно розширилися. У підкорених князівствах він лишив намісниками своїх синів. Мав їх багато, бо славився своїм женолюбством.

«Збирання» земель супроводжувалося страшною кров'ю. Жорстоким, навіть лютим, постає князь у першу половину свого князювання.

Зміцнивши державу війнами, силою, страхом, він вирішив, що надалі основою для подальшого життя і розвитку виступатимуть не примусові чинники, а добра воля. Уже саме те, що землями правили його діти, багато в чому пояснює його політику. З цього часу започатковується династичне управління Київської держави.

Тоді ж стався перелом і в душі Володимира. Зерна віри і благочестя, що прищеплювала своєму внукові княгиня Ольга, зрештою дали добрі сходи. Поступово у князя з'явився твердий намір долучитися до християнства, прийняти хрещення.

Точна дата прийняття християнської віри, як, до речі, і року народження Володимира, невідома. Імовірно називається 988 рік. Немає одностайності і стосовно місця хрещення. Одні називають Київ, другі — Корсунь (Херсонес), а треті — місто Василів (теперішній Васильків).

Незаперечно одне: Володимир прийняв християнство з Візантії, православне. Після хрещення одружується з грецькою царівною Анною. Ця подія оброста численними легендами. Задумавши охреститися, Володимир не дуже хотів, щоб це зробив грецький духівник. Він вирішив зайти з іншого боку: здобуває Корсунь, потім посилає до візантійського правителя Василя та

його брата Костянтина послів, аби вони передали його бажання взяти за дружину їхню сестру Анну. В разі відмови обіцяв приступом узяти Царгород. Брати відповіли йому, що видати сестру за поганина вони не можуть, а коли Володимир прийме хрещення — з радістю вдовольнять його волю. Князь відповів згодою, і Анна вирушає до Корсуня. Однак Володимир раптово захворює на очі, втрачаючи зір. Царівна Анна настійно вмовляє його якнайшвидше здійснити святе таїнство, яке неодмінно принесе йому зцілення.

«Якщо буде се правда — воістину велик Бог християнський», — мовив Володимир. І повелів готуватися до хрещення.

І коли єпископ корсунський, охрестивши його, торкнувся рукою князя, він зразу прозрів. Вражений раптовим зціленням, Володимир сказав: «Тепер узнав я Бога істинного». Це диво бачили дружинники його, і багато з них також охрестилися.

Обвінчавшись по тому з Анною, зібравши грецьких духівників, вирушає князь до Києва хрестити землю свою.

Згодом, у православній християнській вірі, охрещує Володимир і свій народ.

Спочатку відбулося хрещення киян, що, згідно з літописним переказом, сталося на початку серпня

988 року. Літописець оповідає, що Володимир, повернувшись з кримського походу, зразу ж наказав понищити ідолів, скульптурні зображення поганських богів. Першими познімали їх біля княжого двору — одних порубали, інших попалили, а Перуна князь наказав прив'язати до кінського хвоста й тягти з гори до ріки. Люди ж мали йти і бити його палицями «на поруганне», а потім вкинути його у Дніпро й не давати ніде пристати до берега.

Після нищення ідолів киянам було наказано зібратися біля води. Люди збиралися, роздягалися і заходили у річку. Священники, стоячи на березі, читали хрещальні молитви. Так було охрещено усіх міських мешканців. Так відбувалося це і в інших місцевостях.

В Україні християнство сприйнялося майже без спротиву, оскільки було вже добре відомим і вкорінювалося ще до князя Володимира. Проте на околицях великої держави язичництво чинило опір.

Прийняття християнської православної віри для нашого народу було подією величезної ваги. Це було проривом у світ духовного оновлення й самодостатності. Ця подія відкрила доступ до християнської культури, письменства, традицій.

Святий князь Володимир після прийняття хрещення (з ім'ям Василь), після свого духовного народження цілковито змінився. Він по-

чинає будівництво багатьох храмів. При церквах організовувалися школи, аби забезпечити молодому поколінню християнське виховання.

Християнство відбилося на всьому народному побуті: несло пом'якшення в суспільні відносини, викорінювало багатожонство, змінювало сприйняття ролі жінки, переглядало погляди на рабство.

Володимир розумів, що християнська віра служитиме об'єднанню держави, зміцнить політичні зв'язки. Державна церква, як це було в інших країнах, стане союзником і помічником політичної влади, своїм впливом підсилюватиме її вагу й значення.

Християнський досвід робив з князем дивовижні зміни. Він став добрим, лагідним з усіма. Основну свою діяльність він тепер вбачав у благодійності: будував лікарні, притулки для старих і немічних, відпускав на волю рабів, звільняв від залежності боржників і невільників, дбав про хворих та бідних. З часом він навіть злочинців не хотів засуджувати до смертної кари, оскільки вважав те гріхом. Він був, за словами Київського митрополита Іларіона, «...одягом для нагих, поживою для голодних, прохолодою для спраглих, помічником для вдовиць, притулком для мандрівників, пристановищем для бездомних, захисником скривджених і збагачувачем убогих».

Добра слава про святого князя поширювалася серед народу. Наприкінці свого життя він став найшанованішою особою в державі.

Помер хреститель Київської Русі 15 липня 1015 року і був похований у збудованій ним 996 року Десятинній церкві.

Своїм синам він передав у спадок одну з наймогутніших країн Європи.

Літописні оповіді змальовують період перед прийняттям християнства як час випробувань і вагань. До Володимира приходили ченці з різних країв, аби навернути могутнього князя у свою віру: болгари — на магометанську, хозари — на єврейську, німці — на католицьку, греки — на православну.

Володимир розіслав своїх послів у ті краї, наказавши глибше й повніше дізнатися про особливості віри тамтешніх жителів. Усі послі поверталися і вихваляли грецьку віру. Одним з основних аргументів був і той, що сю віру прийняла Ольга, «що була наймудріша з усіх людей».

Згадується й інший момент, що безсумнівно мав для Володимира не тільки просвітницьке, але й повчальне значення.

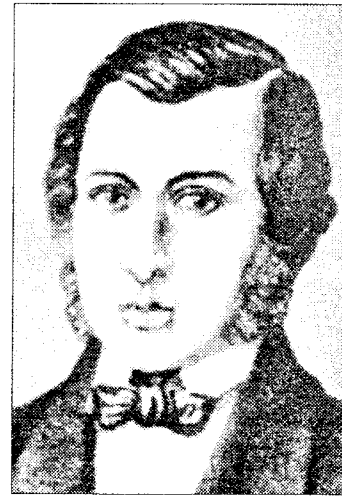
У рік 983-й пішов Володимир на ятвягів і завоював землю їхню. Повернувшись до Києва, вирішив принести жертву кумирам своїм: метнути жереб на хлопця і дівчину, а на кого впаде — того зарізати.

Кинули жереб, і випав він на гарного хлопця, сина одного прийшлого з греків варяга, що сповідував християнську віру.

Прийшли слуги по юнака і сказали батькові: «Упав жереб на сина твого, бо зволили боги його собі. Тож учинимо жертву богам». Варяг же відповів їм: «Не боги вони суть, а дерево. Сьогодні є, а завтра вже згнило. Не їдять бо вони, ні п'ють, ні говорять, а зроблені вони руками з дерева, сокирою і ножом. А Бог один єсть. Йому служать греки і поклоняються, бо він сотворив небо, і землю, і людину, і зорі, і сонце, і місяць, і дав життя на землі. А ці боги що зробили? Вони самі зроблені є». І відмовився він дати сина свого.

Розлючений такими словами, народ розніс помешкання варяга і двір його, а мужніх людей повбивали, бо не знали ще істинного вчення.

Диявол радів цьому, не знаючи, що наближається погибель для нього. Скоро проженуть його з цих місць силою Чесного животворяшого Хреста. Не відав він, що пророк сказав (про слова Господа): «І наречу не моїх людей людьми моїми».

Гребінка
Євген Павлович
(1812-1848)
— байкар, белетрист,
видавець,
громадський діяч.

Євген Павлович Гребінка народився 21 січня 1812 року на хуторі Убежище Пирятинського повіту на Полтавщині в сім'ї відставного штаб-ротмістра Павла Івановича Гребінки. Початкову освіту здобув у домашніх умовах. У 1825—1831 роках навчався у Ніжинській гімназії вищих наук. У гімназії почав писати вірші. 1827 року написав драматичний твір для самодіяльного театру «В чужие сани не садись». 1829 року почав працювати над перекладом на українську мову поеми Пушкіна «Полтава». Брав участь у виданні рукописних журналів, складених із учнівських творів М.Гоголя, Н.Кукольника, М.Прокоповича, Г.Гребінки. 1831 року закінчив гімназію. Того року на сторінках «Украинского альманаха» в Харкові побачив світ перший друкований твір Гребінки — вірш «Рогдаев пир». У вересні 1831 року повітове дворянство відрядило Гребінку у званні обер-офіцера у 8-й резервний Малоросійський полк, сформований для придушення польського повстання, але полк з Пирятина не вийшов, і у вересні, після поразки повстанців у Варшаві, Гребінка вийшов у відставку. 1834 року Гребінка переїздить до Петербурга, де восени вийшла його збірка байок «Малороссийские сказки», працює у комісії духовних училищ. 1836 року вийшов

переклад поеми Пушкіна «Полтава» українською мовою. У червні 1835 року Іван Сошенко познайомив Гребінку з Тарасом Шевченком. З 1837 року працює вчителем російської мови у Дворянському полку. Бере участь в організації викупу Т.Шевченка з кріпацтва, збирає твори українською мовою й клопочеться про випуск їх у додатках до журналу «Отечественные записки». Одержавши відмову, із зібраних для додатків матеріалів укладає альманах «Ластівка», який вийшов 27 квітня 1841 року. 1840 року Гребінка допоміг Шевченкові у виданні «Кобзаря». Того ж року в журналі «Отечественные записки» вийшла Гребінчина повість «Записки студента», а в «Утренней заре» — повість «Кулик». 1842 року пише повість «Сеня». У 1843 році Гребінка відвідав Україну, був у Харкові, разом з Шевченком побував у маєтку Т.Волховської в селі Мосівці. Того ж року в журналі «Отечественные записки» надруковано роман «Чайковський» з епіграфами, взятими із Шевченкових творів. 1844 року Гребінка одружився з Марією Василівною Ростенберг. Того ж року вийшов його роман «Доктор». 1845 року познайомився з П.Кулішем, написав нарис «Петербургская сторона». У 1847 році відкрив своїм коштом у селі Рудці Лубенського повіту на Полтавщині парафіяльне училище для селянсь-

ких дітей. Того ж року вийшли повість «Заборов» та «Приключення синеї ассигнации». З 1846 року Гребінка почав видавати зібрання своїх прозових творів. До кінця 1848 року він видав вісім томів. Помер Гребінка 3 грудня 1848 року в Петербурзі. Тіло його перевезли в Убежище, де й поховали.

Українське суспільство у 20—30-х роках, коли зростав талант Євгена Гребінки, розвивалося в умовах загострення суспільно-політичних відносин, зростання ліберальних і радикальних настроїв. Після наполеонівської війни 1812 року, коли багато громадян Росії та України ознайомилися з життям Європи й порівняли його зі своїм середньовічним кріпацтвом, почали виникати таємні політичні товариства, з яких 14 грудня 1825 року виросло декабристське повстання в Петербурзі. 28 грудня це повстання відбулося в Україні, під Васильковом, де збунтувався піхотний полк, заітований декабристами. Новий спалах національної самосвідомості після придушення декабристського руху відбувся під час польського повстання 1830 року, яке знайшло жвавий відгук у середовищі радикально настроєного українського громадянства. Прояви українського національного відродження, зніщійовані польським виз-

вольним антиросійським рухом, ширилися на Лівобережній Україні. Водночас на Правобережній Україні, на колишніх українських землях Польщі, розвиток національної самосвідомості відбувався під впливом української школи польських письменників, найяскравішими представниками якої були Северин Гошинський, Богдан Залеський, Антін Мальчевський, Юлій Словацький, Тимко Падуря. У ті часи починали свою діяльність Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Микола Гулак, Опанас Маркович. Уже було видано славнозвісний збірник українських пісень Михайла Максимовича. Надзвичайною популярністю користувалася «Енеїда» Івана Котляревського, яка започаткувала нову українську літературу, писану живою народною мовою. Ці прояви національного відродження в часи царювання Миколи I викликали непримиренну ворожість. Царизм в усіх проявах національного життя вбачав сепаратизм і вживав заходів щодо остаточної асиміляції українських провінцій.

У таких умовах виник так званий романтичний напрям української літератури дошевченківського періоду, яка живилася подіями народного життя й надихалася ідеями національного відродження. Євген Гребінка, як і багато хто в українській, російській та польській літературі, вдавався в умовах мико-

лаївської реакції до жанру байки, яка мала в Україні давні традиції й досягла найвищого рівня у XVIII столітті в «Баснях Харьковских» Григорія Сковороди та в російських байках Івана Крилова. Гребінка творчо переосмислив здобутки попередників у жанрі байки й надав їм ширшого жанрового звучання, ввівши в них українські реалії та думки, що відображають світогляд українського селянина. У байках Гребінки відбито соціальні суперечності тогочасної дійсності. Езопівською, сповненою алегорією мовою, він, бачачи соціальну й національну несправедливість тогочасної царської Росії, наважувався говорити сувору і сміливу правду. Майже в усіх його байках хижакам і гнобителям протистоїть простий чоловік, який має здоровий глузд і мораль, і цим протиставляється автором багатим, крутійкам, здирикам, чиновникам. Наприклад, у байці «Ведмежий суд» він викриває тогочасні порядки, продажність і корупцію в судових установах миколаївської Росії, де судді, Ведмеді та Вовки, за доносом Лисичі готові розтерзати жертву, бідолашного Вола, за те, що той лиш «ів сіно, і овес, і сіль». Вола за скоєні злочини «справедливий» суд постановив

*...четвертувать
І м'ясо розідрать суддям
на рівні часті,
Лисичці ж ратиці оддать.*

Більшість байок Гребінки — «Зозуля да Снігир», «Сонце да Хмари», «Рожа да Хміль», «Школяр Денис», «Грішник», «Ворона і Ягня», «Вовк і Огонь» та інші — своїм корінням сягають у народну творчість і побудовані на зіставленні двох моралей — панської і народної, хижачької і гуманної. Для своїх байок Гребінка використовує традиційні в народній творчості персонажі Ведмедя, Вовка, Лисиці, Орла, а з другого боку постають Віл, Зозуля, Снігир, Ягня, Конопляночка. Завдяки цьому образи й ідеї його творів були зрозумілими для народу й виконували свою моралізаторську та повчальну роль.

В одній з кращих своїх байок — «Вовк і Огонь» Гребінка у досить сміливій критичній формі так висловлює характер взаємовідносин між багатими і бідними:

*З панами добре жити,
Водиться з ними хай тобі
 господь поможе,
Із ними можна їсти й пити,
А цілувать їх — крий нас боже!*

У своїх байках, коротких мініатюрах, побудованих, як у драматичних творах, на протиставленні й зіткненні характерів, добра і зла, Гребінка досяг простоти й легкості стилю, влучності характеристики персонажів, завдяки чому його твори стали явищем в українській літературі того часу.

Євген Гребінка успішно виступав і як прозаїк, автор історичних повістей, нарисів та роману «Чайковський», присвяченого подіям визвольної війни 1648—1654 років. Цей роман Іван Франко називав улюбленим твором галицько-руської молоді 60—70-х років. Створено його на основі родинних переказів, оскільки мати Гребінки походила з роду Чайковських. У «Чайковському» Гребінка, продовжуючи лінію М.Гоголя, творами якого тоді зачитувалися Росія й Україна, створив широке епічне полотно, зобразив суворе життя козаків, їхню мужність і вірність у дружбі.

Гребінка звертався й до так званих злободенних тем, дуже гостро вирішуючи тему маленької людини у жорсткому суспільстві. Недарма його роман «Доктор» майже через півстоліття після смерті Гребінки А.Чехов називав серед кращих творів тогочасної літератури, гідних для перевидання й народного читання. Велику популярність у другій половині XIX століття мали також повісті Гребінки «Приключення синей ассигнации» та «Кулик», в яких він у традиціях гоголівських творів показав жорстоку владу грошей у тогочасному суспільстві.

Окремою, а, може, з сьогоднішнього погляду, найяскравішою гранню творчості Гребінки є його лірична поезія українською та російською мовами. Кращі з поміж

українських поетичних мініатюр — «Українська мелодія» («Ні, мамо, не можна нелюба любити») стала народною піснею. А російський романс на слова Гребінки «Очи черные, очи страстные» приніс Гребінці ще й світову славу.

В історії української культури Гребінка залишився навечно ще й як ширій учасник у вирішенні Шевченкової долі, коли брав участь у викупленні його з кріпацтва та допоміг видати «Кобзар» 1840 року.

❖
Як байкописець, займає Гребінка перше місце в нашій письменстві. Його байки визначаються яким національним і навіть спеціально лівобережним українським колоритом, здоровим гумором і не менш здоровою суспільною і ліберальною тенденцією.

Він йшов шляхом, прокладеним в російській літературі Криловим, але йшов досить самостійно, не наслідуючи Крилова, вносячи в свої байки український пейзаж і світогляд українського мужика.

Іван Франко.

❖
Давно хтось сказав, що українською мовою можна писати лише саме кумедне, смішне... Досить прочитати історію Малоросії, придивитися до характерів її героїв, прислухатися до її пісень, де ремство душі виливається в таких жалібних звуках, як пісня степової чайки, як стогін матері над могилою сина, і ви думаєте: неже народ з таким залізним характером, з такими глибокими почуттями може лише сміятися?

Євген Гребінка.

❖
Увібравши народні традиції, творчо сприйнявши досвід Крилова, Сквороди, Гулака-Артемовського та інших попередників, прямуючи шляхом реалізму і народності, Гребінка підніс байку до нового, вищого рівня, що мало велике значення для розвитку нової української літератури та літературної мови.

С.Зубков. 1976.

Глушков
Віктор Михайлович
(1923-1982)
— математик, кібернетик.

Народився в Ростові-на-Дону. Закінчив Ростовський університет (1948 р.). У 1948—1956 рр. — асистент, доцент, завідуючий кафедрою теоретичної механіки Уральського лісотехнічного інституту (Свердловськ). У 1956—1957 рр. — завідуючий лабораторією обчислювальної техніки Інституту математики АН України. З 1957 р. — директор Обчислювального центру, з 1961 р. — Інституту кібернетики АН України.

Опублікував ряд видатних праць у галузі вищої алгебри, після чого перейшов до розробки таких питань теоретичної кібернетики, як створення теорії проектування дискретних пристроїв. Серед вагомих результатів — створення загальної теорії автоматів та дискретних перетворювачів, розробка обчислювальних машин з інтерпретацією алгоритмічних мов високого рівня. З його ім'ям пов'язано впровадження обчислювальних машин та відкриття принципово нового макроконвейєрного способу організації обчислень, розробка національної мережі обчислювальних центрів, створення засобів інтелектуалізації кібернетичних пристроїв та штучного інтелекту. Створив наукову школу.

У науковій творчості В.М.Глушкова можна вирізнити такі основні напрямки: дослідження в галузі сучасної алгебри; розробка теорії автоматів та електронних обчислювальних машин; створення ЕОМ і систем їх математичного забезпечення; дослідження в галузі економічної кібернетики; автоматизація проектування; розробка теорії автоматизованих систем керування та систем обробки даних; дослідження в галузі штучного інтелекту.

В.М.Глушков сформувався як видатний алгебраїст, що розв'язав класичну п'яту проблему Гільберта. Озброєний сучасним математичним апаратом, він починає дослідження у галузі теоретичної кібернетики. У 1962 р. надруковано монографію В.М.Глушкова «Синтез цифрових автоматів», яка дала фахівцям з розробки обчислювальної техніки сучасний математичний апарат. Ця праця містила практичну методику синтезу цифрових автоматів. В.М.Глушков створив формальний математичний апарат, що дозволяв ефективно застосувати абстрактно-автоматні та інші алгебраїчні методи для розв'язання завдань блокового проектування обчислювальних машин.

Грунтовні праці В.М.Глушкова з теорії автоматів не лише містять конкретні фундаментальні результати, вони також є джерелом принципово нових та перспективних

ідей, на базі яких створюються і створюватимуться надалі нові теорії та напрямки.

В.М.Глушков отримав важливі результати по створенню теорії проектування обчислювальних машин. Йому також належать праці з теорії алгоритмів, теорії дослідження операцій, теорії складних систем, проблем керуючих систем із застосуванням обчислювальної техніки. Під його проводом було створено ЕОМ «Київ», «Дніпро», системи автоматизації програмування. Він запропонував засіб спеціалізованих програм (1959 р.), працював над створенням мови машини для інженерних розрахунків (1966 р.). В.М.Глушков — один із засновників алгебри алгоритмічних мов.

Під проводом В.М.Глушкова здійснювались масштабні дослідження з архітектури, структури та конструкції обчислювальних машин четвертого та п'ятого покоління. Він був одним з перших, хто зайнявся вивченням проблеми побудови, оцінки ефективності та реалізації систем математичного забезпечення обчислювальної техніки. Розроблена в Інституті кібернетики автоматизована система обробки інформації засобами статистики та теорії ймовірностей отримала велике поширення.

В.М.Глушков інтенсивно розвивав дослідження у тій предметній

галузі, яку він визначив як центральну для кібернетики, — у галузі загальної теорії цифрових автоматів, яка становить фундамент вивчення та проектування різноманітних перетворювачів інформації (кібернетичних систем та ЕОМ). Запропонована і розвинута ним програма побудови теорії дискретних перетворювачів інформації, теорії мікропрограмних алгебр, алгебри алгоритмів та численні прикладні застосування у галузі машинного інтелекту, автоматизації проектування ЕОМ, алгебраїчних методів у системному та теоретичному програмуванні, спрямованих на повну автоматизацію робіт, була науковим продовженням теорії автоматів, яку В.М.Глушков розвивав на базі раніше отриманих результатів.

У 1960-ті роки постала гостра соціально-економічна проблема в найкоротший строк розбудувати науковий апарат кібернетики згідно з державним планом, що передбачав із застосуванням ЕОМ завершити комплексну автоматизацію всього виробництва країни, а також створити єдину мережу кушових обчислювальних центрів. В основу програм розгортання цих робіт було закладено висунуті В.М.Глушковым загальнометодологічні принципи: інтегративність тематики і системність підходів, єдність близьких та далеких цілей, єдність науки та

практики. В результаті було сформувано інтегративну концепцію наукового апарату кібернетики. Її наріжним каменем стала теорія побудови різного роду перетворювачів інформації, що вивчається у межах загальної теорії автоматів. Побудову теорії, зручної для практики опису, аналізу та синтезу схем автоматів з пам'яттю, виконав В.М.Глушков.

Узагальнену та обґрунтовану працями В.М.Глушкова інтегративну концепцію наукового апарату кібернетики можна вважати феноменом, що не має аналогів у світі. Вона надала можливість підвести комплексний науковий базис під постановку кількох довготривалих національних програм розвитку як самої кібернетики, так і її практичного застосування. На першому місці тут стоять програми розвитку обчислювальної техніки та систем програмування, які становлять базу керуючих систем, пов'язаних з програмами підвищення ефективності їх використання та розвитку штучного інтелекту. За кордоном аналогічні застосування розвивалися відірвано від суто кібернетичних досліджень і сформувались як окремі наукові дисципліни.

В.М.Глушков надавав великого значення методологічному осмисленню організації розвитку кібернетики, проблематиці та використанню результатів досліджень з

кібернетики як науки про засоби переробки інформації. Саме таке тлумачення кібернетики, подане у статті В.М.Глушкова 1967 р., знайшло місце у тому ж році у «Британській енциклопедії». Ця обставина зіграла велику роль для стимулювання робіт і згуртування інтересів дослідників та інженерів, які працювали над створенням нових обчислювальних систем. Предметна галузь та результати діяльності заснованої В.М.Глушковым школи з теоретичної кібернетики у 1960-ті роки визначили змістову суть низки програм досліджень з обчислювальної математики та математичної кібернетики, а також програм

розробки видатних (на той час) зразків обчислювальної техніки, автоматизованих систем управління та обробки інформації, сформулювали передумови інформатизації суспільства. Країна у той час здобула пріоритет у ряді цих напрямків.

В.М.Глушков був не лише видатним ученим, але й талановитим організатором, філософом кібернетичної науки та інформатики, який створив вдалий механізм і принципи виробництва кібернетичних знань. Усе це разом, а також самовіддана працездатність та надлюдська пам'ять прояснюють феномен «загадки» В.М.Глушкова.

Гоголь
Микола Васильович
(1809-1852)

— письменник, драматург.

Народився Микола Васильович Гоголь 20 березня 1809 року в селі Великі Сорочинці (тепер Миргородського району) на Полтавщині. Батько його був праправнуком полковника козацького війська часів Богдана Хмельницького Остапа Гоголя. Пізніше знаменитий нащадок звеличить його до легендарної постаті й оспіває в образі Тараса Бульби.

Дитинство майбутнього письменника минуло в с. Василівці (тепер Гоголеве) в маєтку батьків. З 1818 по 1819 р. навчався в Полтавському повітовому училищі, а з 1821 по 1828 р. — у Ніжинській гімназії вищих наук.

Мовно-музична культура рідної землі знаходила свій вияв у виховній практиці бабусі Тетяни Семенівни, маминої мами. Любов до мови, відчуття слова закладалися у юного Миколи Гоголя уже з дитячих літ. Згодом він захопиться збиранням українських народних пісень, прислів'їв та приказок, готуватиме матеріали до українсько-російського словника. Пізніше він так писав про українську пісню: «Якби наш край не мав такої скарбниці пісень, я б ніколи не зрозумів історії його, тому що не збагнув би минулого...» «Моя радість, життя моє! Як я вас люблю! Що всі холодні літописи, в яких я тепер риюся, перед цими дзвінками, живими літописами! Як мені допомагають

в історії пісні!..» «Це народна історія, жива, яскрава, барвиста, правдива, що розкриває все життя народу».

Ще в студентські роки, глибоко переймаючись соціальними негараздами, внутрішньо противлячись найрізноманітнішим виявам зла, вболіваючи за всю державу і свою «милу Україну», М.Гоголь настроювався на таку діяльність, «щоб бути по-справжньому корисним для людства». Загалом же всю творчість великого письменника було спрямовано на «очищення серця», «розуміння серцем», щоб досягти хоч якоїсь подоби суспільної гармонії. «Я палав незгасним прагненням зробити своє життя потрібним для блага держави, я жадав принести хоча б найменшу користь. Тривожили думки, що я не зможу, що мені перепинять шлях, завдавши мені глибокого суму. Я поклявся жодної хвилини короткого життя свого не втрачати, не зробивши блага», — писав палко настроєний на самопожертву юнак.

У 1828 році М.Гоголь переїжджає до Петербурга. Там у 1829 р. він публікує свій перший твір — поему «Ганц Кюхельгартен». Через рік у журналі «Отечественные записки» з'являється повість «Басаврюк, або Вечір проти Івана Купала», перша з циклу «Вечори на хуторі біля Диканьки». Романтична спрямованість, опоетизованість життя на-

давали творам М.Гоголя особливого колориту. Грунтовні знання усної народної творчості дозволяли майстру виводити картини дійсності у глибокому взаємопереплетенні з вимислом, але мовби на реальному ґрунті життя. Особливо привабливим був ліризм, проникливість і любов автора до зображуваного, що неминуче справляло враження на читача, захоплюючи його уяву.

Туга за батьківщиною, за мальовничою Україною, змусила М.Гоголя наприкінці 1833 року клопотатися про місце професора історії в Київському університеті св. Володимира. Спонукала до цього ще й дружба з М.Максимовичем, професором-земляком, етнографом, фольклористом, істориком, ботаніком, майбутнім ректором Київського університету. «Я захоплююся заздалегідь, коли уявляю, як закиплять труди мої в Києві. Там скінчу я історію України й півдня Росії і напишу всесвітню історію. А скільки зберу там легенд, повір'їв, пісень! Якими цікавими можна зробити університетські записки, скільки можна умістити в них подорожниць, цілком нових про сам край!» — переповнювався творчими планами письменник. «Туди! Туди! До Києва! Там, або навколо нього, звершалися діяння віковичності нашої... Багато можна буде зробити добра», — писав він про свої сподівання М. Максимовичу.

У цей же час він працює над книгами «Арабески», «Миргород» (1835 р.). Розраду від нездійснених планів письменник шукав і знаходив у творчості. Тепер він остаточно пориває з педагогічною діяльністю. «...вже не дитячі думки, не обмежене коло моїх знань, а високі, сповнені істини й жажливої величі думки хвилювали мене».

З другої половини 30-х років подальший розквіт таланту М.Гоголя пов'язаний з його драматургією. Етапною навіть в історії театру стала його соціальна комедія «Ревізор» (1836 р.) Невдовзі після прем'єри п'єси М.Гоголь виїжджає на досить тривалий час за кордон. Він відвідує Німеччину, Швейцарію, Францію, Італію.

У 1842 році з'являється друком знаменита поема-роман «Мертві душі».

Останні роки життя письменника сповнені драматичних пошуків себе в Істині. Прямим підтвердженням тому було видання «Вибраних місць з листування з друзями» (1847 р.).

У 1848 році письменник повертається на батьківщину, посилено працює над другим томом «Мертвих душ», але незадовго перед смертю спалює рукопис.

Тяжка хвороба обірвала життя неповторного майстра слова 21 лютого 1852 року.

Для більшості сучасників і пізніших поціновувачів його творчості Микола Васильович Гоголь є непохитним авторитетом письменника, що дошкульною сатирою на існуючий лад забезпечив собі довічне і почесне місце серед класиків світової літератури. Це сталося завдяки ідеологічно нав'язаному і свідомо спрощеному сприйняттю його творчого доробку. Тільки останнім часом нам вдалося відкрити для себе справжнього М.Гоголя — великого мислителя, публіциста, аскета, духовного подвижника.

Життя Миколи Васильовича Гоголя ще з найраніших дитячих років мало чітко визначене духовне спрямування. Середовище, в якому довелось йому зростати, було дуже сприятливим для цього. Мати, Марія Іванівна, завжди відзначалася особливою побожністю. Прадід по батьковій лінії був священиком; дід закінчив Київську духовну академію; батько — Полтавську семінарію. Поняття про Бога запали в дитячу душу і знайшли навіть не зацікавлення, а палку віру. Згодом, в одному з листів до матері, він напише: «...Благословляю тебе, священна віро! У тобі тільки я знаходжу джерело втіхи і втолюю свої печалі!.. Прилиньте так, як я прилинув до Всемогутнього».

Родина Гоголів не була винятком у тогочасному українському суспільстві. У середині XVII сто-

ліття Павло Алеппський, побувавши у наших краях, так описував свої враження: «По всій землі козаків ми помітили чудесну рису, що покорила нашу увагу: всі вони, за незначним винятком, навіть більшість жінок і дівчат, уміють читати і знають порядок церковних служб, церковні наспіви; окрім того, священики навчають сиріт і не лишають їх тинятися вулицями напризволяще».

Тільки знаючи найголовніше, внутрішнє, визначальне спрямування творчості великого письменника, можна належно поцінувати все ним зроблене, по-новому поглянути на моральні уроки, не кажучи вже про загальне сприйняття всього масиву творчості. «Гоголь — перший пророк повернення до цілісної релігійної культури, пророк православної культури... він відчуває як основну неправду сучасності її відхід від Церкви, і основний шлях він бачить у поверненні до Церкви і перебудові всього життя в її дусі», — так важає В.Зеньковський.

Уся творчість М.Гоголя, по суті, є пошуком шляхів людського вдосконалення. Якщо у своїх ранніх творах він намагався наблизити людину до Бога через виправлення її вад, викриття суспільних обставин, що провокують або спонукають до них, то пізніше він переключається на самого себе, спрямовує рушійну

силу очищення на свою душу і серце, вбачаючи там причину багатьох спокус. Сам Гоголь в «Авторській сповіді» говорить про ті пошуки: «З цього часу людина і душа стали, більше ніж будь-коли, предметом спостережень. Я облишив на деякий час усе сучасне; я звернув увагу на пізнання тих вічних законів, якими живе людина і людство взагалі. Книги законодавців, душознавців і спостерігачів за природою людини стали моїм чтивом... і на цьому шляху невідчутно, майже не знаючи як, я прийшов до Христа, побачивши, що у Ньому ключ до душі людини...»

Після перших тяжких нападів страшної недуги письменник ще вимогливіше почав ставитися до себе, сприймати і цінувати час. Його все більше цікавить стан його душі, готовність до вишого звіту, полонить прагнення якнайкраще і найповніше відповідати образу духовної людини. «Та хай не думають, що Гоголь мінявся у своїх переконаннях, — навпаки, з юнацьких літ він залишався їм вірним. Але Гоголь ішов постійно вперед, його християнство ставало чистішим, твердішим; високе значення мети письменника яснішим; суд над самим собою суворішим», — так писав про нього С.Аксаков.

Люди, які близько знали письменника, відзначали навіть зовнішні зміни в його вигляді. П.Аннен-

ков, який зустрічався з ним у 1846 році в Парижі, згадував: «Гоголь по-старів, але набрав особливого роду краси, яку не можна визначити інакше, окрім назвавши красою мислячої людини. Обличчя його поблідло, схудло; глибока, напружена робота думки поклала на нього ясний відбиток виснаженості і втоми, але загальний вираз його здався мені якимось світлішим і спокійнішим за попередній. Це було обличчя філософа».

У цей час письменник багато читає. Здебільшого це книги духовного змісту: твори святих отців Церкви, історія Церкви, богословські трактати.

Згодом увесь свій духовний досвід М.Гоголь втілює у один з найкращих зразків духовної прози «Роздуми про Божественну Літургію». Письменник хотів зробити це видання масовим, за найнижчою ціною, без авторства, аби воно стало доступним для найширшого загалу.

Актуальні питання буття — від побутових до духовних — М.Гоголь сприймає крізь призму релігійно-морального смислу. З часом пере-

конання його перетворилися у глибоку віру, що змінити існуючий порядок речей, який викликав часом у нього активний внутрішній спротив, можна лише змінивши людину, а не суспільний устрій. Прагнення зробити людину людиною у вишому, горньому розумінні цього слова стало для нього питанням питань. З цим пов'язані його роздуми і про поняття значно ширші, які з часом, здається, лише набувають своєї вагомості. «Суспільство утворюється само собою, суспільство складається з одиниць. Потрібно, щоб кожна одиниця виконала повинність свою... Потрібно згадати людині, що вона зовсім не матеріальна худобина, а високий громадянин високого небесного громадянства. Поки він хоч скільки-небудь не стане жити життям небесного громадянина, до того часу не прийде до порядку і земне громадянство».

У цих словах, здається, сконцентровано абсолютно все, що треба знати сучасній людині про саму себе. Геніальний митець допомагав, допомагає і, безсумнівно, допомагатиме нам у справдженні цієї істини.

❖
Я з усіх сил намагаюся як новину сказати те, що сказав Гоголь.

❖
Л. Толстой.

Грінченко
Борис Дмитрович
(1863-1910)
— письменник,
вчений, публіцист,
громадський діяч.

Народився Борис Дмитрович Грінченко 9 грудня 1863 року на хуторі Вільховий Яр поблизу села Руські Тишки, тепер Харківського району Харківської області, в родині збіднілих дрібнопомісних дворян.

Нестримний потяг до знань, любов до слова, бажання оволодіти законами прекрасного виявилися у хлопця ще з раннього дитинства. Він багато і натхненно читає. Інтереси його різнобічні й ґрунтовні. Тонка і вродлива дитяча уява насичувалася вабливим світом образів, заохочувала до творчості. І скоро, під враженням прочитаного, підліток починає писати і сам. Він створює «самвидавівський» рукописний журнал, який заповнює власними оповіданнями та віршами.

З 1874 по 1879 рік Борис Грінченко навчається у Харківському реальному училищі, де зближується з народницькими гуртками. За поширення заборонених царським урядом видань його заарештовують і кілька місяців тримають в ув'язненні. Після звільнення Борис Дмитровичу довелося залишити навчання і самому почати заробляти на прожиття.

Суворі обставини дійсності змушують юнака дбати і про шматок хліба, і не зрікатися книжки. Так сталося, що, працюючи в казенній палаті, Грінченко мешкав у сім'ї шевця. Допитливий і працьовитий, він скоро навчився шити чоботи

і мав від цього невеликий заробіток. Економлячи, обмежуючи себе у всьому, Борис таким чином заощаджував гроші на книги.

Здобута самоосвіта дозволила Б.Грінченку скласти іспити на звання народного вчителя при Харківському університеті. З 1881 року починається його освітньо-педагогічна діяльність, яка тривала до 1893 року. Вчителював він у селах Харківщини, Сумщини, Катеринославщини.

Зовнішній бік його біографії в цей час маловиразний, але внутрішньо це були неймовірно багаті й насичені роки. Учителювання Б.Грінченка поєднував з фольклорно-етнографічною, культурологічною, науковою та лінгвістичною справами. Багато пише. У цей час його різножанрові твори, підписані або власним прізвищем, або псевдонімом (П.Вартовий, Василь Чайченко, Б.Вільхівський, Іван Перекотиполе), регулярно друкуються в журналах та альманахах. Виходять у світ його поетичні збірки «Пісні Василя Чайченка» (1884 р.), «Під сільською стріхою» (1886 р.), «Під хмарним небом» (1893 р.), «Пісні та думи» (1895 р.), «Хвилини» (1903 р.).

З 1894 року Борис Дмитрович працює в Чернігівському губернському земстві. Важка й марудна робота забирала в письменника майже весь вільний час. Творчі миті потрібно було викроювати за раху-

нок сну й відпочинку. «На поезію завжди я мав тільки хороші хвилини, вільні від праці — часом любові, дорогої, здебільшого — нудної, наймитської. Моя пісня — то мій робітницький одпочинок і моя робітницька молитва-надія», — зізнавався митець.

За час роботи у земстві Б.Грінченко пише дилогію «Серед темної ночі» (1901 р.), і «Під тихими вербами» (1902 р.), публікує п'єси «Лісні зорі» (1897 р.), «Нахмарило» (1897 р.), «Степовий гість» (1898 р.), «Серед бурі» (1899 р.), «На громадській роботі» (1901 р.).

Б.Грінченко був людиною надзвичайно працелюбною. Палка любов до рідної землі, до свого народу змушувала його «силуватися знаходити іскру світу там, де, здавалось, була сама темрява». Саме такими променями справжнього народного ества стало видання його наукових розвідок «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях» у трьох томах (1895—1899 рр.), «З вуст народу» (1900 р.), «Література українського фольклору (1777—1900)» (1901 р.).

У 1902 році письменник перебирається до Києва. Тут разом з дружиною Марією Загірною він трудиться над укладанням вершинної своєї праці—чотиритомного «Словаря української мови» (1907—1909 рр.). Цю визначну роботу було відзначено академічною премією.

Підірване за давніми туберкульозом здоров'я письменника (наслідки харківського ув'язнення) не витримало такого напруженого, безперервного ритму. Останньою краплею його життєвого випробування стала смерть дочки Насті та її малорічного сина.

Різке загострення хвороби змусило його вирушити на лікування до Італії, але запізно — 6 травня 1910 року життя невтомного трударя обірвалося в м. Оскендалетті. Поховано Б.Грінченка в Києві, на Байковому кладовищі.

Життя і діяльність Б.Грінченка для багатьох поколінь служить дієвим прикладом подвижництва на теренах розвою української культури і національної ідеї. Мабуть, найвлучніше сказав про нього інший український письменник Микола Чернявський: «Більше працював, ніж жив». І хоч за зрозумілим змістом цього визначення криється суттєва неточність — бо саме праця й була найвищим сенсом і покликанням його життя, — важливо, справді, усвідомити широту і неминуще значення творчого подвигу митця.

Постать невтомного трудівника, що беззавітно віддав усі сили і час вітчизняній культурі, по праву може стояти поруч з нашими титанами нації, як Тарас Шевченко, Іван Франко, Пантелеймон Куліш, Леся Українка.

Становлення його як письменника й громадянина відбувалося наприкінці XIX століття, в найглухішу пору суспільного життя України. То був час жорстоких і безтямних визисків національної свідомості, коли придушувалися найменші прояви і спроби самоусвідомлення і самоствердження себе як народу. То був час тотального витравлення всього українського — починаючи зі слова й закінчуючи ідеєю.

Саме в цих умовах на історичну арену виходила молода плеяда борців за українську національну справу, найяскравішим представником якої, безперечно, був Борис Грінченко. Один з його літературних псевдонімів — Вартовий. Звісно ж, таким чином письменник свідомо визначав свою роль і своє місце в суспільних процесах.

Борис Грінченко попри талант письменника мав ще й безсумнівне обдарування надзвичайно сумлінного науковця. Матеріалом його захоплення, предметом його досліджень, полем його діяльності стало СЛОВО. Слово — це та субстанція, що акумулює в собі творчу енергетику нації. І той, хто сповна розуміє це, — уже неординарна особистість. Б.Грінченко пішов далі у розумінні значення цього феномена. Ще влітку 1891 року ряд національно свідомих українців проголосили себе продовжувачами справи великого Кобзаря, створили «Братство

тарасівців», яке об'єднувало студентську молодь та викладачів київських і харківських вузів. У своїй програмі вони проголошували: «Ми мусимо дбати про те, щоб українська мова запанувала скрізь на Україні: в родині, в усяких справах, як приватних, так і загально суспільних, у громаді, у літературі і навіть у зносинах з усіма іншими народами, що живуть на Україні. Так, кожен з нас, свідомих українців, має промовляти в родині, в товаристві і взагалі скрізь, де його зрозуміють, по-українському». Щоденна наполеглива, натхненна культурно-освітня праця повинна була прищепити кожному українцеві непохитне переконання самоідентифікації, аби «відрізнати свою націю від інших і підносити національне питання й право української нації скрізь, де тільки можливо».

Головним змістом і смислом життя для Б.Грінченка стала боротьба за українську національну справу. У своїх «Листах з України Наддніпрянської», надрукованих у «Буковині» в 1892-1893 рр., він робить критичний огляд тогочасного суспільного стану, звертається до аналізу причин занепаду національних змагань та висловлює думи й побажання щодо активізації процесів відродження.

Письменник глибоко й повно препарує ці проблеми, керуючись критерієм історичного підходу, об-

мірковує зміст і суть таких понять, як патріотизм, національна свідомість, українська інтелігенція, національна література. Його політичні роздуми торкаються й шляхів розвитку мови, культури, традицій. Саме через призму формування національної свідомості формує він і спадщину деяких українських письменників та істориків (зокрема Г.Квітки, М.Костомарова та ін.), з боєм підсумовуючи їхню безпорадність або ж аморфність у цьому плані. Віддаючи належне своїм попередникам, він не може не втриматися від їдкою зауваження, констатуючи, що в тодішньому українському діячіві все ще сиділо «дві душі: одна українська, а друга — російська», а тому «хотілося і рідному краєві послужити», і не прогнвити того, хто може пожалувати «Станіслава на шию».

Працюючи на ниві просвітництва, Б.Грінченко наочно постійно пересвідчувався у тій непоправній шкоді, що її завдавала русифікаторська політика царського уряду. Позбавлений вузької націоналістичної зашореності, письменник мудро і справедливо зазначав: «Не тоді добре єднається народ з народом, коли вони родичі, хоч би і близькі, а тоді, коли життя їх укупі — таке, що дає їм змогу зазнавати в сій спілці найбільш усякої користі, якомога більшого вдоволення своїх потреб як народу, якомога більше щастя».

Митець надзвичайної працездатності, емоційний, палкий, людина дужого інтелекту, Б.Грінченко свідомо клав на вівтар ідеї і своєї життя, і свою подвижницьку творчість:

*Прагне і розум,
і серце великої праці такої,
Щоб і вікам тим, що будуть,
зосталась вона дорогою,
Щоб і потомки далекі добра
ззнавали від неї,*

*Звали того невмирущим,
хто силу робить її мав...*

Сьогодні ми знаємо Бориса Грінченка як письменника, поета, автора славнозвісного «Словаря української мови», але не слід забувати, можливо, найголовніше: він один з небагатьох будителів національної свідомості, один з небагатьох справжніх будівничих національної ідеї, один з небагатьох істинних патріотів України.

Бувають люди, яких можемо назвати не тільки витворами, але й творцями свого часу. Час поставив їх на дорогу, власне, дав їм певний вихідний пункт; час показав їм ті болі, що на їх вони мають озиватися; час вложив їм у руки матеріал, з якого вони ліпитимуть свої витвори. Але ліплять вони з тієї глини часу самі, самі свідомо вибирають напрям од вихідного пункту вперед чи назад і самі ж ідуть наперекір часів, виліплюючи з наданого матеріалу те, що їм потрібно, а не те, чого вимагав би від їх всепотужний час. Вони ніколи не йдуть по лінії найменшого опору, а немов навмисне, з протесту, вибирають собі найтяжчу дорогу, найбільш терням закидану та пешкодами обставлену, і простують нею — куди?

Ти ж керуй туди спокійно,

Де горить мета твоя, — відповідає один з найвиразніших представників такого типу людей, наш-таки, український, письменник і громадянин Б.Д.Грінченко...

...Справжня біографія Грінченка — то його невсипуща, безупинна, од першого виступу ще юнаком аж до останнього моменту, праця задля рідного народу, його повсякчасна готовність душу свою положити за трудящий люд. Замість сухих хронологічних дат бачимо в цій біографії довгу низку живих праць, що ними проложив у житті свою путь Грінченко. Стане тут у ряд — і його педагогічна робота, і заходи коло розвитку рідного слова, і студіювання народної словесності, й досліди над життям народним, і популяризаторська робота, і громадська публіцистика, і красне письменство.

С.Єфремов.

**Грушевський
Михайло Сергійович**
(1866-1934)
— історик, громадський
і державний діяч; голова
Центральної Ради
(1917-1918).

Народився Михайло Сергійович Грушевський 29 вересня 1866 року в м. Хелмі. Виростав на Кавказі — спочатку в Ставрополі, а потім у Владикавказі. Навчався у Тифліській гімназії, Київському університеті (історико-філологічний факультет). Працював в університеті під керівництвом Володимира Антоновича.

Активний член київської Громади, голова Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка у Львові, редактор «Наукових записок» цього товариства. З березня 1917 по квітень 1918 року — голова Української Центральної Ради.

Автор багатотомної праці «Історія України-Руси», «Нарис історії українського народу», «Історія української літератури» та ін.

Помер у Кисловодську 25 листопада 1934 року. Тіло Грушевського перевезено до Києва. Похований на Байковому кладовищі.

«Я походжу з давньої (звісної з XVIII в.), але бідної духовної родини Грушів, пізніше Грушевських, що загніздилася в Чигиринському повіті.

Були се переважно дячки, паламарі, але дідові мойому Федорові вдалось дійти священства і перейти під Київ, до села Лісників, і се помогло батьку мойому Сергію вийти на дорогу, хоч він рано зіставсь

сиротою, але завдяки енергії й здібностям осягнув вищу освіту й, не прийнявши свячення, віддався діяльності педагогічній, був спочатку «професором» в семінаріях переяславсько-полтавській і київській, потім директором народніх шкіл на Кавказі, а будиши автором одного популярного в Росії підручника слов'янської мови, не тільки міг забезпечити нам, дітям, можливість, не журячись за хлібом насущним, віддаватися науковій роботі замолу, а й зіставив по собі досить значний маєток — в значній частині призначений ним знов-таки на цілі гуманітарні (стипендії й школу)», — читаємо в автобіографії, написаній Михайлом Грушевським. Середовище, про яке з теплотою згадує Михайло Сергійович, звичайно ж, відкривало доленосні обшири, привчало до наполегливої, клопіткої праці. Так, уже на третьому курсі М.Грушевський пише наукову роботу «История Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV века», яку було удостоєно золотої медалі. Михайла залишили при університеті на кафедрі російської історії. У 1890—1894 рр. Грушевський працює при Київському університеті як професорський стипендіат. Подальша його доля пов'язана з Галичиною, викладанням у Львівському університеті. На початку першої світової війни Грушевський приїхав до Києва. Влада

була вороже настроєна до вченого — засилає його до Симбірська як українського сепаратиста і «мазепинця».

Волю принесла Лютнева революція в Петрограді. 4 березня в Києві утворюється Українська Центральна Рада, головою якої заочно обрано Михайла Грушевського. Викликаний телеграмою, 12 березня він повертається з Москви до Києва.

Центральна Рада діяла протягом 14 місяців. Першим Універсалом було проголошено автономію України в складі Російської федеративної республіки. Третім Універсалом Центральна Рада проголосила Українську Народну Республіку, а 22 січня 1919 Четвертим Універсалом — повну політичну незалежність України від Росії. 29 квітня 1918 року Центральна Рада обрала Михайла Грушевського Президентом Української Народної Республіки.

Після падіння Центральної Ради Грушевський перебував деякий час у Кам'янці-Подільському, де редагував газету «Голос Поділля», пізніше — у Празі, Відні, Женеві.

У березні 1924 року Грушевський із сім'єю приїжджає до Києва. Через шість років його обирають дійсним членом Академії наук СРСР. Зі зміною політичних орієнтирів у державі радянська влада посилює цькування талановитого вченого.

У монографії Р.Я. Пирога «Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924—1934)» глибоко розкрито трагізм цього періоду. В архівах, зокрема, збереглися підготовчі матеріали до доповіді Затонського, в яких виписано способи викриття Михайла Грушевського. Найперше у ньому вбачали одну з центральних постатей українського націоналізму, підтасовувалися матеріали про Грушевського як ліберального демократа, про кадетську орієнтацію, ворожнечу до всього великоруського тощо. Зверталася увага на ігнорування диктатури пролетаріату.

У січні 1934 року Затонський виступив на сесії ВУАН, зробивши основний акцент на критиці академіка Грушевського. Близькість до російських кадетів, орієнтація на німецький імперіалізм у боротьбі з «навалою більшовизму», звинувачення у дворушництві, сумнівність наукової порядності — далеко не повний перелік «гріхів», які посипалися на вченого.

Наприкінці 1934 року Грушевський відпочивав у одному з кисловодських санаторіїв і несподівано захворів на карбункул. Втрутилися хірурги. Однак хвороба тільки посилилася, оскільки лікування було некваліфіковане.

Грушевський помер. Наступного дня газета «Вісті» від Ради Народних Комісарів УСРР вмістила

повідомлення про смерть. У постанові Раднаркому зазначалося:

«Зважаючи на особливі наукові заслуги перед Радянською Соціалістичною Республікою академіка Грушевського М.С., Рада Народних Комісарів УСРР постановила:

Поховати академіка Грушевського М.С. в столиці України — Києві.

Похорон взяти на рахунок держави. Для організації похорону утворити урядову комісію в такому складі: тт. Порайко (голова), Богомолець, Палладін, Корчак-Чепурківський.

Призначити сім'ї академіка Грушевського М.С. персональну пенсію 500 крб. на місяць».

Такий, можна сказати, несподіваний був кінець гонінь на історика. Не варто говорити про мотиви, які спонукали владу так повернути справу (це тема для окремих досліджень). В той же час для радянської влади впродовж наступних десятиліть він залишався ніким іншим, як «українським буржуазним істориком, одним з головних ідеологів і ватажків буржуазно-націоналістичної контрреволюції на Україні».

Тільки в незалежній Україні ім'я Михайла Грушевського знайшло справжнє визнання. Високістю духу, благородством помислів він заклав найглибші ідейні підвалини національного відродження, очо-

лив перший у ХХ столітті прорив українського народу до самостійності. За своє життя Грушевський зробив і написав так багато, що про його творчу і політичну діяльність створено величезну літературу, склався окремий міждисциплінарний напрямок, який має назву грушевськознавство.

Михайло Грушевський — це вчений світового рівня, творча спадщина якого вражає своїм тематичним діапазоном, енциклопедичністю, фундаментальністю. Його перу належить близько двох тисяч праць з історії, соціології, літератури, етнографії, фольклору. Ще й досі неповною мірою досліджено його публіцистику, епістолярний доробок. Та насамперед він увійшов у вітчизняну історію як її великий літописець, автор фундаментальної «Історії України-Руси», справедливо названої метрикою нашого народу. Створена ним цілісна концепція українського історичного процесу увібрала в себе кращі здобутки сучасної йому світової української науки, була осяяна високою свідомістю і тому стала стрижневою ідеєю українського відродження.

Михайло Грушевський — блискучий, неперевершений організатор наукового життя, голова Наукового товариства імені Шевченка, Українського наукового товариства, історичної секції Всеукраїнської

Академії наук, керівник університетської та академічної кафедр. засновник львівської і київської наукових шкіл, які складають цілу епоху у вітчизняній історіографії.

Михайло Грушевський — видатний громадський і державний діяч, визнаний лідер національно-демократичної революції. Він належить до тих політиків, які сповна пізнали велич і насолоду триумфу і гіркоту поразки, але до кінця залишилися вірними ідеї усього життя — самоствердженню свого народу.

Однією з провідних ліній концепції національного державотворення Михайла Грушевського виступає ідея соборності українських земель. Він наголошував: «Народність і територія стрілися саме на порозі історичного життя нашого народу і утворили першу підставу його розвитку».

Тривала подвижницька праця Михайла Грушевського у Галичині і Наддніпрянщині, у Львові і Києві стала живим уособленням єднання західних і східних теренів України.

Не менш важливе значення для сучасності має всебічно обґрунтована ним ідея суверенності українського народу, або, як казав Михайло Сергійович, «право самому порядкувати на власній землі». Зрозуміло, стверджувати, що він завжди був радикальним самостійником, було б відступом від історичної правди. Проте не можна не

бачити, що його автономістські і федералістські погляди пройшли суттєву еволюцію, визначалися конкретно-історичними обставинами. Про це свідчать, зокрема, такі промовисті документи, як Універсали Центральної Ради, де авторська участь Грушевського не тільки незаперечна, а й визначальна.

Становлення демократичної, правової Української держави також є одним з лейтмотивів ідейної спадщини Михайла Грушевського. Він показав, що еволюція людства, попри всі складнощі, має тенден-

цію до встановлення справедливого демократичного ладу. Влада у державі має належати особам, обраних народом на демократичних засадах, працювати для народу, спиратися на волю його більшості.

Очоливши Центральну Раду, він був глибоко переконаний, що нова українська державність має базуватися на принципах демократії і закону. Своєю працею М.Грушевський закладав міцні підвалини української державності. Пам'ять про нього вічна, наукові праці — невичерпне джерело мудрості на всі віки.

Данило Галицький

(1201-1264)

— князь Галицько-Волинської землі,
дипломат і полководець.

У 1201-1204 роках точилися війни галицько-волинського князя Романа Мстиславича за київський престол. Князь Роман посадив у Києві свого брата Інгвара Ярославича, затим — Рюрикового сина Ростислава. Таким чином Київ був під зверхністю галицького князя аж до смерті князя Романа 1205 року.

У 1201 році народився Данило Романович. Крім нього, в родині князя Романа та княгині Анни був ще син Василько, також пізніше князь.

1211 року галицькі бояри під час однієї з усобиць виганяють княгиню Анну Романову з сином з Галича, а самі правлять від імені малолітнього князя Данила Романовича.

Княгиня Анна Романова разом з сином Данилом перебували у вигнанні в Угорщині.

У 1215 р. польський король Лешко відбив у князя Олександра Всеволодовича Галич і віддав місто галицьким князям Данилові та Василькові.

У 1223 р. князь Данило Галицький збудував місто Холм, нову столицю держави, і перевів туди єпископат. Разом з іншими руськими князями Данило Галицький бере участь у битві з монголо-татарами на Калці.

1228 р. рік пам'ятний смертю галицького князя Мстислава Удатного, усобицями між боярами за

Галич, здобуттям галицького престолу Данилом.

У 1239 році Данило Галицький оволодів Волинню, Києвом, посадив у Києві свого намісника воєводу Дмитра, став великим князем Київським.

1245 рік Битва під Ярославом, у якій руські війська на чолі з Данилом Галицьким завдали нищівної поразки угорсько-польським військам, чим зміцнили єдність Галицько-Волинського князівства, що тривала майже 40 років.

У 1249-1252 роках відбуваються походи князів Данила та Василька проти литовського князя Міндовга. Князь Данило бере участь у війні за герцогський престол, щоб закріпити його за сином Романом.

У 1253 році Данило Романович прийняв королівський титул і став королем Русі.

У 1254-1255 роках Данило Галицький визволив від монголотатар землі на Південному Бузі, Случі, Тетереві, здобув Зв'язгель (Новоград-Волинський).

У 1264 році Данило Галицький помер. У Галичині князем став Лев, син Данила Галицького.

Київська держава, становлення і найбільша могутність якої відбулися у IX-XII століттях, поклавши початок державотворенню і поширивши ідеї державності, дала стимул для формування нових по-

літичних і культурних центрів. Галицька земля стала удільним князівством наприкінці IX ст., а після занепаду з середини XII ст. Київської держави продовжувала і розвивала її державницькі та духовні традиції протягом 150 років. Головними містами її були Перемишль, Звенигород, Тербовля, Галич. Разом з Волинською землею Галицька земля увійшла у період правління князя Володимира Великого до єдиної Київської держави, яка за Ярослава Мудрого сягнула вершин свого розвитку. Після смерті Ярослава 1054 року Волинь дісталася його синам — Ігореві, Ізяславові та Ярополкові; з тим онукові Ярослава Святополковичу, пізніше перейшла до Мономаховичів.

У Галицькій землі правили в різний час представники династії Ростислава Володимировича, онуки Ярослава Мудрого: Рюрик у Перемишлі, Володар у Звенигороді, Василько у Тербовлі. Володарів син Володимирко (1124—1153) об'єднав ці князівства в одне із столицєю в Галичі. За часів правління Володимирка Володаровича місто Галич як столиця розпросторюється й зміцнюється, стає значним політичним та культурним центром південно-західної України-Русі. Та особливої могутності набув Галич за князя Ярослава Осмомисла (1153—1187), який розширив межі міста, збудував просторий і величний

блокам'яний князівський палац, багато церков, оборонних башт та монастирів. За цього князя Червона Русь простяглася од гір Карпатських по річках Дністер, Сян та Прут до дунайського гирла, Бессарабщини та Молдавії.

Родоначальником нової династії князів і видатним будівничим Галицько-Волинської держави став Роман Мстиславич, що князував з 1199 по 1205 рік. Йому вдалося об'єднати під своєю владою два уділи — волинський та галицький. Під владою князя опинилася величезна територія: Волинь, Галичина, Поділля, Прикарпаття, Буковина, Пониззя, цебто майже половина сучасної України. У 1201 році він змістив з київського престолу Рюрика Ростиславича і встановив свою владу в Києві, посадивши там свого прихильника Ростислава. За короткий час здобувши собі в союзники у боротьбі з болгарами і половцями візантійського імператора Олексія II Ангела, князь Роман став, за висловом літописця, «однодержавцем» усієї Руської землі і був проголошений великим князем Русі-України.

У цей період Галицько-Волинська держава стала могутнім слов'янським форпостом Східної Європи, ласки якого запобігав сам Папа Римський, який, бачачи дедалі зростаючий вплив галицьких князів, намагався навернути через

них слов'ян у католицизм. Папа Інокентій III послав до Романа своїх послів, котрі казали йому: «Папа Римський — цар над царями, і якщо ти, княже, пристанеш до католицької віри, зробить тебе королем Руським». На ці слова Роман, витягнувши з піхов свого меча, відповів: «Цього в папи вашого немає, а поки це при мені — не потрібно мені ніякого королівства. Батьки й діди мої здобували собі землі і городи мечем, здобуду і я. Як був князем, так і буду, а ламати свою віру задля королівської корони не буду».

Роман вдаввся до усіляких політичних і дипломатичних маневрів, щоб сконсолідувати зусилля удільних князів для об'єднання й утворення могутньої держави. Маючи великі багатства, власне військо та посідаючи найвищі в державі урядові посади, галицькі бояри постійно чинили смуту, заколоти й розхищували державну владу, переслідуючи власні корисливі цілі. Підтриманий мішанами та ремісниками, князь Роман перемагає бояр і утверджується на галицькому престолі, оволодіває усією Правобічною Україною. Та під час війни з польським князем Лешком під містечком Завихвостом його було убито.

Для Галицько-Волинських земель настав період запеклих міжусобиць, якими скористалися татарські орди, що хмарою посунули на

Україну і завдали страшної поразки ослабленим князівськими чварами руським дружинам у битві на річці Калці 28 травня 1223 року.

Після смерті Романа в державі почалися війни і розбрат, влада переходила з рук в руки, аж нарешті перейшла в руки Мстислава Удатного, який визволив Галичину від чужинців і приборкав свавільних князків та бояр. 1228 року, їдучи на прощу до Києва, Мстислав помирає. Зверхником у Галичі став волинський князь Данило Романович, який продовжив батькові зусилля з консолідації руських земель. Саме тоді на Сході Європи з'явилася нова руйнівна потуга, яка змігала все на своєму шляху, — монгольські орди, які протягом короткого часу, з 1237 року, спустошили Ростовську, Суздальську, Смоленську, Чернігівську, Переяславську землі, здобули Московське, Володимирське-на-Клязьмі та Суздальське князівства, підійшли до Новгороду й, зупинившись перед болотами та розливом річок, повернули на Україну. Чернігівський князь Михайло Всеволодович утік до Угорщини, смоленський князь Ростислав Мстиславич на деякий час захопив Київ, але невдовзі втратив його. Тоді Данило оволодів столицею Русі-України й проголосив себе великим київським князем, поставивши намісником київським свого воєводу Дмитра.

Тим часом наприкінці 1240 року монгольські полчища Батия перейшли через Дніпро і піддали Київ страшному спустошенню. У такій ситуації Волинь і князь Данило були єдиною силою, що могли об'єднати Русь. Хоч велика частина українських земель була сплюндрована завойовниками, але Данило Галицький не втрачав надії об'єднати всі удільні князівства в оновлену могутню державу. Під його владою опинилися майже всі українські землі, але монгольська навала продовжувала свій руйнівний хід. Поділля, Волинь, Галичина також надзвичайно потерпіли від орд азійських напасників. З 1240 року впали три українські столиці — Київ, Володимир-Волинський, Галич. До того ж галицькі бояри та менші князівки зсередини підточували князівську владу усобицями та заколотами, намагаючись захопити трон у Галичі. А тим часом у 1241 році хан Батий розгромив польсько-німецькі війська у Нижній Сілезії, завоював Болгарію, Моравію, Сербію, Хорватію і надумав іти на Римську імперію. Під копитами ординців опинилася майже вся Україна, тож Данило вирішив заснувати нову столицю — у Холмі (нині територія Польщі). Він розбудував місто, запросив з-за кордону майстрів-будівничих, малярів, іконописців, різьбярів, скульпторів. Водночас він розбудовує інші го-

роди, споруджує могутні фортеці у Кам'янці-Литовському, Бересті, Столп'ї, Біланові, Кам'янці-Подільському, Хотині, Білгороді-Дністровському, ставить там своїх посадників та військові залоги, які підтримували владу в умовах монгольської зверхності. Він будує нове велике місто — Львів, назвавши його ім'ям свого сина, майбутнього князя.

Монголи встановили на руських землях суворі правила й непомірну данину. Розгромлені ними руські князі мусили їздити до Орди на принизливий «поклон» — церемонію одержання ярлика на князювання — гарантію недоторканності, через що вони тяжко переживали й виношували наміри позбутися монгольського ярма. У Північній Русі, що стала пізніше Московією, монгольські порядки, щоправда, швидко прижилися. Літописці з захватом розповідають, наприклад, про ту велику честь, що їй було виявлено в Орді Олександром Невському. Князь Данило, який мав горду і непоступливу владу, розуміючи, що в умовах роздробленості та постійних чвар йому не вдасться протистояти окупантам, змушений був також їхати до хана, який 1250 року прислав до нього послів з наказом віддати Галич. Щоб врятувати місто, він вирішив на час скоритися й поїхати по ярлик. Про це в українському літописі читаємо такі гіркі

слова: «Гірша лиха — честь татарська. Данило Романович, князь великий, що держить землю Руську, Київську, Волинську, Галицьку та інші, стоїть навколішки перед ханом, зве себе холопом, платить данину, боїться і грізного наказу мусить слухатися».

Але така була ситуація, і Данило, щоб зберегти ослаблену Русь від остаточної руйни, йде на такий дипломатичний крок, водночас виношуючи плани хрестового походу проти ординців, плануючи залучити й західні країни. 1246 року Данило вступив у таємні переговори з Папою Римським Інокентієм IV з пропозицією скликати хрестовий похід проти навали, яка загрожувала всій Європі. Папа, скориставшись нагодою, хотів прилучити український православний люд до католицької віри й пообіцяв згуртувати європейських монархів у союз проти монголів. 1253 року понтифік видав буллу (соборне послання) до всіх християн Польщі, Богемії, Моравії, Сербії, Померанії, Лівонії, Естонії та Пруссії з закликом виступити проти монголів, а до Данила вислав папського легата з королівською короною. У місті Дорогичині 1255 року Данила було короновано, і він став зватися королем Руським.

Якби плани Данила Галицького про об'єднаний хрестовий похід європейських держав проти азійської агресії було здійснено, то, мож-

ливо, Україні судилася б інша доля й вона утвердила б свою державність. Але запропонована Папою Унія зустріла шалений опір з боку українських православних ієрархів, які не зуміли поглянути на перспективу своєї держави і не пішли на компроміс, який один лишень міг врятувати тоді цілісність держави. Навіть вірний сподвижник Данила, митрополит Кирило, порвав з князем і перебрався на північ — до Переславля-Залеського, резиденції Олександра Невського.

Досягши угоди з Папою, Данило заходився зміцнювати свої городи і фортеці, готуючись до походу проти монголів і чекаючи на допомогу Заходу. Але цього разу, як і багато разів по тому, Захід був байдужий до долі православної Русі й не поспішав встрявати у війну з незнайомим і страшним мусульманським ворогом. Тож Данило знову опинився сам на сам з монголами й мусив докладати дипломатичних зусиль, аби утримати від нападів завойовників і водночас удержати в руках розхитувану місцевими боярами та князьками владу. 1254 року князь Данило зумів зібратися з силами, завдав поразки військові татарського намісника монголів Куремси й визволив від окупантів досить велику територію в басейні Південного Бугу, Ірпеня, Тетерева. Окрилений перемогою, князь домовляється про союз із ли-

товським князем Міндовгом, але той у потрібний час не подав обіцяної допомоги. А 1260 року, після смерті Куремси, його наступник Бурундай пішов на Литву, зруйнував її, затим попалив багато міст і сіл в Україні й наказав Данилові поруйнувати споруджені ним фортеці у Львові, Стожці, Луцьку, Кремінці, Данилові, Володимирі. Про людське око начебто знешкоджуючи фортеці, Данило покvapливо зміцнює нову столицю держави — Холм, не покидаючи надії знову організувати походи проти азійської орди.

Тим часом на ослаблене Галицьке Руське королівство пішла нова сила — литовці, якій Данило вже не зміг протистояти, не маючи підтримки місцевих бояр та сусідів-князів, яких роз'єднували постійні чвари. Помер перший король український Данило 1264 року у своїй новій столиці Холмі, знайшов спочинок у церкві Пресвятої Богородиці, яку сам збудував. Але зусилля Данила не пропали марно, бо в пам'яті нащадків він залишився як володар, який подавав приклад до єднання задля великої мети — утвердження державності. Його держава, поставши на терені Європи у XIII столітті на короткий час під владою руського монарха, рівного між європейськими володарями, відіграла визначну роль в історії України на першому етапі українського державотворення.

Довженко
Олександр Петрович
(1894–1956)
— письменник,
кінорежисер.

Народився Олександр Довженко 10 вересня 1894 року в селянській родині на Чернігівщині, в мальовничому містечку Сосниці.

Дитинство його проходило серед казкової природи Придесення, колоритних постатей, житейських трагедій і свят своїх земляків. Пізніше цей побачений, почутий, пережитий у дитинстві світ знайде своє втілення у довженківських фільмах, що золотими літерами впишуться у скарбницю світового кіно.

У Сосниці Сашко, як звали його рідні, здобуває початкову освіту. З сімнадцяти років він — студент Глухівського учительського інституту, закінчивши який у 1914 році, отримує направлення до Житомира. Вчителювання його тривало до літа 1917 року й включало в себе природознавство й гімнастику, географію й фізику, історію й малювання.

Згодом він переїздить на роботу до Києва. Тут він вчителює і вчиться в Київському комерційному інституті на економічному факультеті. Коли ж у Києві відкрилася Академія мистецтв, Довженко стає її слухачем.

У буремне лихоліття 1918 — 1920 років Довженко на службі у Червоній Армії. Після визволення Києва від польських інтервентів працює в губернському управлінні народної освіти завідуючим відділом мистецтва.

Так тривало до липня 1921 року, коли його, за наказом Наркомату закордонних справ УРСР, було зараховано співробітником цього поважного відомства і направлено на роботу за кордон — спочатку до консульства у Варшаву, а згодом у Берлін. Там він продовжує малювати й студіювати малярство.

У 1923 році О.Довженко повертається в Україну. Доля заносить його до Харкова, на той час столиці України, де він влаштовується на роботу в газету «Вісті», працюючи там карикатуристом та художником-ілюстратором.

На тридцять третьому році життя О.Довженка круто змінюється. Він приїжджає до Одеси, де починає працювати режисером на кіностудії. Першою пробою став фільм «Ягідка кохання», що мав комедійний характер, але Олександр Петрович ніколи не зараховував його до свого творчого доробку. Точкою відліку свого кінематографічного життя він справедливо розпочинав зі стрічки «Сумка дипкур'єра», в якій окрім всього ще знявся і в ролі кочегара.

Мрією О.Довженка було національне кіно, наближення його естетики до народного мистецтва.

У 1928 році він за сто днів знімає фільм «Звенигора» — історію українського народу від сивої давнини до сучасності. «Картину я не зробив, а проспівав, як птах», — казав митець.

Наступною роботою О.Довженка стає стрічка «Арсенал», а ще через рік, у 1930 р., на екрани виходить неперевершений шедевр світової кінокласики — «Земля».

Цей фільм — гімн життю — було названо серед двадцяти кращих кінострічок усіх часів і народів. Фільм, у якому О.Довженко звернувся до трьох одвічних загальнолюдських тем: життя і смерть, людина і земля, старе і нове — уже знімався на Київській кінофабриці, яку тільки розпочали будувати. В цей час на її території Довженко і закладає свій знаменитий сад.

Відносною творчою невдачею можна вважати стрічку «Іван», у якій відбилися творчі шукання автора по відтворенню нового змісту життя.

На початку 1933 року залишає Київську кінофабрику і переїздить до Москви. Згодом разом з дружиною Ю.Солнцевою та письменником О.Фадєєвим вирушає на Далекий Схід. Мета поїздки — створення сценарію про східні рубежі країни. Результатом творчого відрядження став фільм «Аероград».

Напередодні війни працює над фільмом «Щорс», з основною темою — народ у війні. За цю роботу митець був удостоєний Державної премії СРСР.

З початком війни змінюється і життя О.Довженка. Він добровольцем іде на фронт захищати рідну

землю. Працює в газетах «Красная Армия», «Красная звезда», «Известия». Пише серію оповідань.

У 1943 році на екрани виходить документальний фільм «За нашу Радянську Україну». У травні 1945 року з'являється ще одна стрічка «Перемога на Правобережній Україні».

Після війни О.Довженко знімає документальний фільм про Вірменію «Рідна країна», у 1949 році — стрічку «Мічурін».

На початку п'ятдесятих років великий режисер в основному займається педагогічною та викладацькою роботою в Інституті кінематографії. Пише сценарії та кіноповісті: «Відкриття Антарктиди», «Поема про море», «Повість полум'яних літ», «Зачарована Десна».

Сповнений творчих планів, О.Довженко раптово помирає 25 листопада 1956 року. Йому йшов шістдесят третій рік...

Уже після його смерті виходить вибране О.П.Довженка, дознімаються дружиною Ю.Солнцевою «Поема про море», «Повість полум'яних літ», «Зачарована Десна».

У 1959 році за сценарій фільму «Поема про море» О.П.Довженку посмертно присуджується Ленінська премія.

Оглядаючи творчий доробок геніального майстра, великого романтика й поета, шоразу неодмінно наворачтаєшся до думки: де ж витоків того світу краси і гармонії, що таким чистим світлом, мудрим і невмирущим, постає зі сторінок його творів? Що ж саме могло запасти в душу і підкорити серця цивілізованого світу, коли роботи митця визнавалися неперевершеними?

Висновки можуть бути надзвичайно простими. Та й підказку на них дає сам О.Довженко. Віддана й щира любов до своєї землі, своєї батьківщини, свого роду й народу, добре, чуйне, мудре ставлення до всього живого — ось ті орієнтири, що виводять на правильну відповідь, пояснюючи невмирущість і одвічну магію його творчості.

О.Довженко опоетизовував світ і намагався життям своїм не порушувати природну красу і гармонію, а примножувати її де б то не було і яким би то не було чином.

Мабуть, ніхто краще й проникливіше не сказав про той оберіг чистої духовної й емоційної пам'яті, про звичайну сільську хату, яку ніби «ніхто й не будував, а виросла вона сама, як печериця, між грушею і погребом», про дитинство, яке минуло серед неповторних краєвидів, про людей, які були наче органічним доповненням казкової природи.

В одному з ліричних відступів у «Зачарованій Десні» письменник так казав про той незабутній період життя: «Коли ж обертаюсь я часом до криниці, з якої пив колись воду, і до моєї білої привітної хатинки і посилаю їм у далеке минуле своє благословення, я роблю ту лише «помилку», яку роблять і робитимуть, скільки й світ стоятиме, душі народні живі всіх епох і народів, згадуючи про незабутні чари дитинства. Світ одкривається перед ясними очима перших літ пізнання, всі враження буття зливаються в невмирущу гармонію, людяну, дорогоцінну. Сумно і смутно людині, коли висихає і сліпне уява, коли, обертаючись до найдорожчих джерел дитинства та юнацтва, нічого не бачить вона дорогого, небуденного, ніщо не гріє її, не будить радості ані людяного суму. Безбарвна людина ота, яку посаду не посідала б вона, і труд її, не зігрітий теплим промінням часу, безбарвний».

О.Довженко вважав, що людина, яка не любить природу, не розуміє її, — не може стати справжнім митцем. Ота благоговійність і, головне, сприйняття людини в органічному єднанні з нею, як одного цілого, безсумнівно, знайшли своє талановите відображення в усіх художніх творах митця — від оповідань до фільмів.

«Жили ми в повній гармонії з силами природи, зимою мерзли,

літом смажилися на сонці, восени місили грязь, а весною нас заливало водою, і хто цього не знає, не знає тієї радості і повноти життя».

І основний стрижень тієї природи — своєрідний символ, ріка життя, зачарована Десна. «Благословенна будь, моя незаймана дівиця Десно, що, згадуючи тебе вже много літ, я завжди добрішав, почував себе невичерпно багатим і щедрим. Так багато дала ти мені подарунків на все життя. Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, що ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, що й досі, дивлячись униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах».

Саме його надчутливість дозволила створити опоетизовану симфонію драматичних часів, коли, здавалося, потрясаються основи буття. Відомо, як греки надзвичайно ревно ставилися до своєї легендарної історії, але після смерті О.Довженка вони шанобливо назвали його Гомером ХХ століття.

У своїх художніх сповідях митець наближається до найкращих традицій української народної творчості: ліризм, емоційність, філософська заглибленість думки, ро-

мантична піднесеність і патетична пристрасність насичують і струмують у кожному слові чи кадрі художника. Змальовуючи своїх предків, О.Довженко через своїх рідних мовби відтворює колективний образ всього народу. Ці високі узагальнення проступають навіть через такі деталі, як руки прадіда Тараса, які «нікому й ніколи не заподіяли зла на землі, не вкрали, не вбили, не одняли, не пролили крові. Знали труд і мир, щедроти й добро».

Чи ж не звідси виток того заклику-звернення до своїх учнів — «усе життя грати етюд на інтелігентність»? І чи не саме це так магічно приваблює людей у його творчості?

Інша іпостась художнього оспівування митця — праця. Просто і ненав'язливо виступає означена тема в роботах О.Довженка, але своєю внутрішньою величчю ця стихія творення заворожує, ще і ще раз підтверджуючи віковий історичний висновок про те, що основним моральним і естетичним критерієм для народу є праця. Вона

вивершує і визначає все найпрекрасніше на нашій землі. «Любіть землю! Любіть працю на землі, бо без цього не буде щастя нам і дітям нашим ні на якій планеті».

Звернення до простих і святих понять, чесне й проникливе осмислення їх роблять автора філософом, володарем дум, людиною середини ХХ століття, що уособлює собою радощі й болі свого часу і свого народу. При зверненні до безсмертної творчості митця переконуємося у цьому постійно.

І ще О.Довженко — великий гуманіст, який не мислив себе без людей, своєї діяльності на благо народу без органічного свого єднання з ними, а через них — з самим життям. «Я син свого часу і весь належу сучасникам своїм», — так говорив про себе Олександр Петрович Довженко, помиляючись по суті, можливо, вперше в житті. Історія розсудила по-своєму: належить він тепер вічності, як невід'ємна частка могутньої світової культури, як світосяйний геній українського народу.

**Дорошенко
Петро Дорофійович**
(1627-1698)
— гетьман
Правобережної України
(1665-1676).

Народився 1627 року в Чигирині в родині козака. Внук Михайла Дорошенка, гетьмана реєстрового козацтва у 1625—1628 роках. У двадцять років призначений козаком гетьманської сотні. Був освічений, добре знав латинську й польську мови, історію, мав добрий хист промовця, пройшов дипломатичну школу у Богдана Хмельницького, виконував важливі доручення гетьмана. 1649 року записаний до реєстру Війська Запорозького як писар Чигиринського полку. 1657 року Хмельницький призначив його полковником прилуцьким. Після смерті Богдана Хмельницького був на боці Івана Виговського, який виступив проти спілки України з Росією. 1660 року, ставши чигиринським полковником, Дорошенко разом з іншими старшинами домагається у Москві відміни деяких не вигідних для України статей Переяславської угоди. Того самого року він був серед тих, хто підписав Слободивський трактат про вихід України зі складу Росії та приєднання її до Польщі. 1663 року, за гетьмана Павла Тетері, був генеральним осавулом, з 1665 року — полковником Черкаського полку. Пізніше, коли Тетеря зрікся булави, Дорошенко при сприянні татар став наказним гетьманом. На початку 1666 року на Раді у Чигирині був обраний гетьманом Правобережної України. Ставши гетьманом, веде наполегливу

боротьбу за возз'єднання Правобережної та Лівобережної України. У боротьбі з поляками за Правобережну Україну з допомогою татар знищив загопи Маховського на Поділлі та виступив проти війська Яна Собеського. Після антимосковського повстання на Лівобережжі, під час якого було убито Івана Брюховецького, ставленика Москви, 8 червня Дорошенко було проголошено гетьманом України по обидва боки Дніпра. У січні 1667 року Польща та Московія підписали Андрусівський мир, за яким за Польшею визнавалося Правобережжя, за Московією — Лівобережжя. У зв'язку з наступом поляків Дорошенко повернувся на Правобережжя, у той час його противники на Лівобережжі обрали гетьманом України призначеного Дорошенком наказного гетьмана Дем'яна Многогрішного. В умовах спровокованої його противниками боротьби всередині України з гетьманом Петром Суховієм, а потім з його наступником Михайлом Ханенком, Дорошенко 1669 року почав шукати допомоги у турецького султана й підписав з ним угоду, за якою Порта брала козаків під свій захист. 1672 року Дорошенко здійснив великий похід проти Польщі з допомогою турецьких військ і розгромив військо Ханенка з його польськими помічниками. Польща зреклася Поділля на користь Туреччини і України, що стала згідно з Бучацьким

миром, підписаним 5 жовтня 1672 року, самостійною державою. Дальші плани Дорошенка об'єднати обидві частини України під владою одного гетьмана зустріли опір обраного після Дем'яна Многогрішного гетьмана Івана Самойловича. 1674 року почалася війна, і московський воевода Г.Ромодановський разом із Самойловичем у червні 1674 року обложили Чигирин. На допомогу Дорошенку прийшли турецькі війська, і Самойлович з Ромодановським відступили. На короткий час Правобережну Україну було повернуто під владу Дорошенка, але населення зруйнованого кількарічною війною краю у вирішальний момент не підтримало Дорошенка, якому закидали його спілку з турками, що спустошували й грабували українські землі. Розчарований в турецькій протекції й зневірений у подальшій боротьбі, Дорошенко зрікається булави. Сірко від імені царя прийняв від нього клейноди, але Москва вимагала ще й присяги від нього, на що Дорошенко не погоджувався. Знову у вересні 1676 року обложили Чигирин, й він після короткого бою здався Самойловичу. Після цього оселився в Сосниці, потім його вивезли у почесне заслання в Московію, де він деякий час був воеводою у В'ятці (1679—1682), а потім жив до смерті у 1698 році в подарованому йому царем селі Ярополчому поблизу Москви.

Петро Дорошенко став гетьманом у критичній ситуації, коли Україна, після марних намагань Івана Виговського і Юрія Хмельницького зберегти залишки державного гетьманського устрою й цілісність української території, опинилася у вирі спровокованого польським та московським урядами протистояння правобережної та лівобережної старшини. Незважену роль у цьому протистоянні відігравали представники вишого православного духовництва, які, замість того щоб сприяти об'єднанню українців на платформі загальнонаціональних інтересів, встрявали в групові конфлікти й підтримували одних гетьманів всупереч іншим. В Україні наростали суперечності між можним козацтвом та старшиною з одного боку і низовим козацтвом та селянами й міщанами з другого. Використовуючи невдоволення козацтва політикою старшини, Іван Брюховецький вів промосковську політику й висловлювався за ліквідацію гетьманства й створення Українського князівства на чолі з царевичем Федором. У квітні 1662 року противник Москви Я.Сомко домогся проголошення себе гетьманом на раді у Козельці, але пробув ним лише місяць. Зрікається влади правобережний гетьман Ю.Хмельницький і на початку 1663 року стає ченцем Ірденського монастиря. Гетьманом стає П.Тетеря, який на-

магається вести самостійну політику. Але у березні московський уряд домагається скликання чорної ради, й 17—18 червня під Ніжином більшість козаків за «підтримки» восьмитисячного московського війська обрали гетьманом Івана Брюховецького, а його суперників було страчено. З поділом України на польську та російську сфери впливу по обидва береги Дніпра серед козацтва та старшини ще більше загострювалося прагнення відродити минулу славу часів Хмельницького й об'єднати дві частини України під владою одного гетьмана.

Усунувши двох суперників, Василя Дрозденка та Стефана Опару, Дорошенко стає гетьманом у серпні 1665 року і вдається до ряду активних заходів, щоб зміцнити своє становище. Він часто скликає генеральні ради, на яких намагається враховувати думку рядового козацтва. Щоб уникнути замахів і переворотів, Дорошенко організовує 20-тисячний корпус найманців-сердюків, що підлягали йому особисто. Спершу гетьман орієнтувався на Польщу, але, після підписання в січні 1667 року поляками та московитами Андрусівського миру, за яким Україна розділялася між обома державами на Правобережну, під Польщею, та Лівобережну, під Москвою, він рішуче відкинув пропольський курс і вирішив відродити один з давніх проектів Богдана

Хмельницького — союз з Оттоманською Портою. Восени 1667 року Дорошенко за допомогою турків здійснив похід на західноукраїнські землі, щоб включити їх до складу козацької держави. Ян Казимир внаслідок цього походу змушений був надати Дорошкові на Правобережжі широку автономію, але успіх було зведено нанівець тим, що харківський полковник Іван Сірко та кошовий Іван Ріг напали на Крим і союзник Дорошенка калгасултан Гірей пішов на примирення з поляками.

Наприкінці 1667 року Дорошенко ще вів переговори з московським урядом про відновлення у повному обсязі прав і вольностей Війська Запорозького і об'єднання обох частин України. Йому навіть вдалося схилити на свій бік Івана Брюховецького, який почав розуміти своє хитке становище під рукою Москви і в лютому 1668 року закликав населення Лівобережної України піднятися на боротьбу проти московської неволі. До березня більшу частину Лівобережжя було звільнено від московського війська. У червні П.Дорошенко здійснив похід у Лівобережну Україну, в результаті якого козаки, незадоволені політикою І.Брюховецького, вбили його і обрали гетьманом об'єднаної України Петра Дорошенка. Спираючись на турків, Дорошенко почав зміцнювати державу, намагаючись

позбутися зверхності як поляків, так і московитів за допомогою вірних йому полків та сердюцького війська.

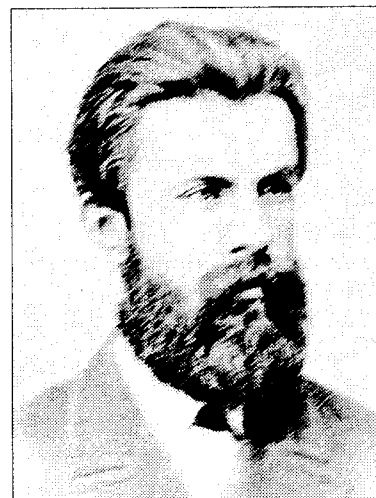
Але й тоді, як уже не раз було в Україні, занепокоєна зростанням гетьманської влади частина старшини почала її підривати, переходячи на бік суперників Дорошенка. У серпні 1668 року татари зробили спробу замінити Дорошенка за допомогою запорозького писаря А.Суховія. Дорошенко розправляється з новим противником, але натомість поляки висунули свого ставленика Михайла Ханенка й захопили Правобережжя. Виступивши проти поляків та Ханенка Дорошенко замість себе залишив наказним гетьманом Лівобережної України Дем'яна Многогрішного. Після цього Москва, скориставшись вигідною для себе ситуацією, рушила на Лівобережжя і змусила Дем'яна Многогрішного зректися Дорошенка й визнати зверхність російського царя. У серпні 1668 року Дорошенко здійснює ще одну спробу за допомогою Туреччини зламати хід подій. Він посилає до Стамбула посольство з проектом угоди, яка могла забезпечити єдність українських земель від Вісли, Перемишля й Самбора до Севська й Путивля у межах однієї держави. У березні 1669 року Корсунська рада дала згоду на прийняття Україною турецького протекторату і

підтвердила гетьманство Дорошенка по обидва береги Дніпра. Водночас Дорошенко намагався досягти порозуміння з Дем'яном Многогрішним. У своїх листах до нього він писав про руйнування Гетьманщини, про заслання Московю патріотів-українців до Сибіру, пропонував скликати раду всієї України для вирішення долі вітчизни, щоб відновити її цілісність. Водночас він продовжував гнучку дипломатичну політику з московським та польським урядами. Надзвичайними зусиллями Дорошенкові на короткий час вдалося згуртувати навколо себе частину козацької старшини, зміцнити державні інституції й знайти оптимальний варіант узгодження своєї влади і влади старшини скасуванням інституту чорних рад. Але ні Московська держава, ні Польща, ні Туреччина не бажали створення незалежної самостійної України. Влітку 1672 року під час війни між Туреччиною і Польщею, в якій Дорошенко став на бік турків, Україна стала ареною жорстоких і спустошливих військових дій, які перетворили її в руїну. Спілка з ненависними більшості українського населення «бусурманами» підірвала владу Дорошенка і його популярність серед народу. У 1675—1676 роках, під час битви за Чигирин, Дорошенко опинився на боці турків і змушений був воювати проти козацького війська, підвлад-

ного Москві. Зрозумівши безнадійність ситуації і хиткість свого становища, він у вересні 1676 року складає свої повноваження і здається московському урядові.

Відтоді аж до гетьманування Івана Мазепи Україна не мала більше зверхників, які б так палко й послідовно обстоювали ідею державної самостійності. Політична та військова експансія Польщі, Туреччини та Росії спричинила руйнування Правобережної України. Спустошливі напади турків і татар, міжгетьманські та міжстаршинські усобиці і чвари призвели до знищення сотень населених міст, сіл і містечок, до запускання великих територій, через що цей період дістав в історії назву «Руїна». А на Лівобережжі відбувався цілеспрямований і жорсткий наступ московської влади на вольності Війська Запорозького, знищення останніх державних інституцій і церковної самостійності.

Дорошенко пережив і свого союзника Івана Сірка, що помер 1680 року, і свого противника Івана Самойловича, що скінчив життя 1687 року в Сибіру. Поховали Дорошенка у центрі села Ярополчого, під правим крилосом дерев'яної церкви великомучениці Параскеви, на могилі поклали камінь, який зберігся донині. Від шлюбу Дорошенка в Ярополчому походить дружина О. Пушкіна — правнучка гетьмана Наталія Гончарова.

**Драгоманов
Михайло Петрович**
(1841-1895)
— публіцист, історик,
літературознавець,
фольклорист, економіст,
філософ, громадський
діяч.

Народився Михайло Петрович Драгоманов 18 вересня 1841 року в Гадячі на Полтавщині. Батьки, дрібнопомісні дворяни, нащадки козацької старшини, були освіченими людьми, поділяли ліберальні для свого часу погляди. «Я надто зобов'язаний своєму батьку, який розвив у мені інтелектуальні інтереси, з яким у мене не було морального розладу і боротьби...» — згадував пізніше Михайло Петрович.

З 1849 по 1853 рік юнак навчався в Гадяцькому повітовому училищі, де, з-поміж інших дисциплін, виділяв історію, географію, мови, захоплювався античним світом. Продовжував своє навчання допитливий хлопець у Полтавській гімназії. Це були часи накопичення знань, розширення поля інтересів, захоплення новітніми політичними течіями. М. Драгоманов вражав викладачів своєю надзвичайною цілеспрямованістю, працьовитістю, освіченістю. Його сестра Ольга (майбутня письменниця Олена Пчілка, мати Лесі Українки) згадувала, що «книжок... Михайло перечитав ще в гімназії таку силу і таких авторів, що багато учнів середніх шкіл пізніших часів... здивувалися би, почувши, що між тими авторами були й такі... як Шлосер, Маколей, Прескот, Гізо».

Восени 1859 року М. Драгоманов вступає на історико-філологічний факультет Київського уні-

верситету. Тут у нього з'являються значно ширші і більші можливості вдосконалювати свою загальну освіту, повніше і живіше знайомитися з тими суспільними і політичними процесами, що постійно зароджувалися у неспокійному студентському середовищі. Університет тих часів являв собою один із найважливіших осередків наукового, культурного і громадського життя. Значною мірою це була заслуга попечителя цього закладу, славетного хірурга М.Пирогова, який «допустив у Києві de facto академічну свободу, схожу на європейську».

М.Драгоманов намагався встигати й органічно поєднувати процес навчання з практичною громадською роботою, на яку підштовхували розбуджені загальною ситуацією політичні настрої. Етапним у справі становлення М.Драгоманова як політичного і громадського діяча став його виступ над труною Шевченка у Києві, коли прах великого Кобзаря перевозили до Чернечої гори. Слова, сказані тоді ще юним промовцем: «Кожний, хто йде служити народу, тим самим надіває на себе терновий вінець», — виявилися пророчими.

У 1863 році М.Драгоманов стає членом Громади. Ці об'єднання виникали як форма пробудження свідомості національної інтелігенції до пізнання української літератури, історії, культури, народного

побуту, права. Пізніше у 70-х рр. з'явилися нові, молоді Громади, в статутах яких уже стояло питання про «самостійне політичне існування» України з «виборним народним правлінням».

З середини 60-х років становлення М.Драгоманова як ученого відбувається у тісному взаємозв'язку з його публіцистичною діяльністю. По суті, в цих роботах М.Драгоманова — історичних, етнографічних, філологічних, соціологічних — мимоволі відбувається зміщення акцентування на політичне підґрунтя означуваного питання.

У 1871 році Київський університет відряджає М.Драгоманова за кордон. Замість запланованих двох років молодий учений пробув там майже три, відвідавши за цей час Берлін, Прагу, Відень, Флоренцію, Гейдельберг, Львів.

Особливе місце в політично-публіцистичній діяльності М.Драгоманова посідає Галичина. Він був одним з перших, хто намагався розбудити галицьке громадське життя, піднести рівень суспільної свідомості.

Трирічне закордонне турне М.Драгоманова було надзвичайно плідним для молодого вченого. Він тепер міг критично оглянути й оцінити свої переконання, зіставляючи їх з наочним західноєвропейським досвідом.

Наступ реакції, повторне запровадження утисків проти відроджуваних проявів української культури змусили М.Драгоманова виїхати за кордон і стати політичним емігрантом.

Восени 1875 року Михайло Петрович через Галичину та Угорщину вирушає до Відня з наміром створити там осередок національної політичної думки, започаткувати випуск української газети.

Прогресивний громадсько-політичний збірник «Громада» М.Драгоманов створив у Женеві восени 1876р. Було видано п'ять томів збірника. Головна тема «Громади» — дати якнайбільше матеріалів для вивчення України і її народу, його духовних починань і устремлінь до свободи і рівності серед світової спільноти.

З другої половини 80-х рр. М.Драгоманова запрошують до співпраці ряд провідних видань Галичини. Становлення і розвиток радикальних рухів у Західній Україні, за свідченням І.Франка, стало останньою і, мабуть, найбільшою радістю в житті Драгоманова.

У 1889 році Михайла Петровича запрошують на кафедру загальної історії історико-філологічного факультету Софійського університету Болгарії. Ім'я М.Драгоманова асоціювалося в свідомості прогресивної громадськості з боротьбою слов'янських народів за свободу, автономію, братерство.

Виважений і проникливий політик, М.Драгоманов мучився тією задушливою загальною атмосферою, що склалася на теренах Російської імперії у ставленні до національних меншин. Це був період перед черговим тотальним наступом на вільнолюбний настрій народу. «Пригнічений стан духу значною мірою збільшується від усвідомлення печального стану справ в Україні», — так свідчила Леся Українка про останні дні життя М.Драгоманова.

Тимчасові поліпшення загального стану сприяли сплескам творчого піднесення, але несподівана смерть від розриву аорти 20 червня 1895 року обірвала життя великого вченого і громадського діяча. Похований М.Драгоманов у Софії.

Громадська діяльність і творча спадщина М.Драгоманова забезпечили йому особливе місце в історії суспільно-політичної і правової думки не тільки України. Його можна назвати творцем своєрідної конституціоналістичної теорії, палким прихильником збагачення вітчизняної політики й права цінностями світового досвіду. «Драгоманов перший із російських публіцистів дав російській демократії широку і ясну програму... перший блискуче й доступно пояснив зміст

і значення конституційного ладу, особливо прав особи та принципів самоуправління...» — оцінюючи діяльність М. Драгоманова, зазначив П. Струве. Ще ширше означив різнобічну діяльність М. Драгоманова на користь українського суспільства І. Франко, називаючи його «духовним батьком», «великим критиком і бистрим, історично вишколеним умом», «найбільшим публіцистичним талантом нашої нації», «могутньою постаттю» і «правдивим учителем».

Своєрідність М. Драгоманова як прогресивного політичного і громадського діяча криється перш за все в його широкому, поліаспектному підході до такого важливого поняття, як «конституціоналізм», яке він нерідко доповнював, збагачував, інколи навіть ототожнюючи його з поняттям політичної свободи. Драгомановське розуміння конституціоналізму включало в себе такі чинники, як політична свобода суспільства і особистості, що реалізувалася через народне представництво в центрі, самоуправління на місцях, дотримання прав і свобод людини.

Великого значення з огляду на історичну перспективу і розвиток нинішньої суспільно-політичної ситуації у світі набуває уявлення М. Драгоманова про визначальний критерій і мету всіх різноманітних суспільних відносин: «Основними

для формування тих відносин... повинні бути поперед усього основні права чоловіка — свобода думки й слова, зборів та коаліцій, толеранція політичних та релігійних переконань... віри й безвірства».

Виваженим, діалектично та історично обґрунтованим було переконання вченого, що попри все ті відносини «ніколи в цілмі світі не будуть шанобливо однакові...». Драгоманов чітко окреслив і можливості загальних революційних процесів. Він був упевнений, що будь-яка революція має в основі своїй політичний характер, міняє політичні форми панування, але «...не має сили сотворити новий лад суспільного життя, бо сей мусить органічно і звільна виростати з попередніх, як дерево з даного ґрунту, а продиктувати його ніякими едиктами не можна». Послідовно і твердо він відстоював еволюційну правоту будь-якого розвитку, вважаючи революції явищами спонтанними й короткочасовими, хоча все в тому ж загальному тоні історичного поступу. Як точно і правильно підмітив І. Франко, «Драгоманов — еволюціоніст, вірив у ненастанний органічний розвій не лише в сфері матеріальних явищ, але також у сфері духу, віри, літератури й етики. Властивим плодючим елементом у тій еволюції вважав людське — індивідуум, його душу, волю й інтелігенцію (розум)».

Сила історичного методу М. Драгоманова в тому, що вчений і публіцист умів органічно сприймати в єдності конкретного історичного процесу загальне й особіне, національне і вселюдське, індивідуальне й суспільне у їх найтіснішому взаємозв'язку.

Керуючись принципами культурного синтезу національного та інтернаціонального, Михайло Петрович Драгоманов показав, теоретично обґрунтувавши, що в такому поєднанні нема суперечності, і провів цей принцип через проблеми конституціоналізму, політичної свободи, прав людини, національного самовизначення, місцевого самоврядування, політичної боротьби, подав порівняльний нарис політичних ідей, намітив віхи поступу на майбутнє і створив всебічну і повну картину свого сьогодення.

«Своїм писанням, зарівно як і прикладом свого життя, він дав нам високий взірць неustraшеного і незламного борця поперед усього за свободу думки, досліду, критики та розвою людської одиниці й народів і через те все буде предметом гордості і честю для народу, що видав такого чоловіка», — писав І. Франко, не зайво нагадуючи українському люду про його достойника.

Унікальність постаті М. Драгоманова як вченого не тільки, вірніше не стільки в площині політич-

ної публіцистики, як у сфері власне політології. Його можна вважати засновником національної політології, істориком політичних учень. Саме він створив нарисні добірки про розвиток політичних ідей у країнах Західної Європи, всебічно розглянувши теорію освіченого абсолютизму, лібералізму, і, запозичивши ряд основних прогресивних положень із декількох напрямків, подав концентроване обґрунтування своєї конституційно-правової доктрини. «Вся практична мудрість людська може бути в тому, щоб убачити напрямок духу світового, його міру, закон і послужитись тим рухом. Інакше рух той піде проти нас, роздавить нас», — так виводив він своє розуміння пошуку шляхів розвитку.

Найвищий прояв мудрості — досягнути закон об'єктивного розвитку історії, відчуті його, підлаштуватися під нього, відповідати його вимогам і потребам, а це значить — єдино правильно визначити свої можливості і докласти максимум зусиль для їх реалізації. У цій мудрості концентрується увесь віковий досвід нації, а тому надзвичайно важливо скористатися ним якомога повніше. Звісно, розуміння і пізнання цих законів М. Драгомановим позначалося як зовнішніми обставинами, так і внутрішніми відчуттями. Найкраще ж пояснення — виправдання тому зробив

І. Франко, оцінюючи багатогранну діяльність видатного вченого: «Він не написав ані одного слова, котре б не відносилось до живих людей, до живих обставин і до тих питань, котрі так чи інакше порушують думки і чуття оточуючої його громади. Ото живе чуття, той бистрий

погляд, що завжди добирає потреби хвилі і вміє найти для них відповідний вираз і відповідне заспокоєння, найліпше характеризує нам самого Драгоманова».

Вияви тої мудрості — і сьогодні серед дороговказних орієнтирів суспільного поступу.

Це була натура ясна... прозора. Глибока щирість і рідкісна чесність душі — це були в нього риси, що впадали в очі. Нічого він не ховав і ні з чим не ховався — його слова та вчинки були достеменним відбитком його душі.

Д. Овсянко-Куликовський.

Для України Драгоманов справді був тим «апостолом правди і науки», що його з такою тугою виглядав народ перед смертю Шевченка.

С. Єфремов.

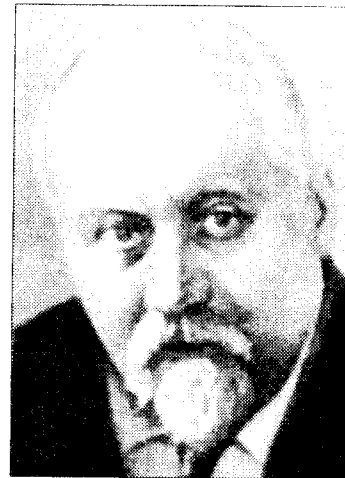
Народ, що не шанує своїх великих людей, не варт звання освіченим народом... Драгоманов для нас є чимось більше, як заслуженим чоловіком. Ми в нім шануємо друга, вчителя, провідника... Голос его був для нас заохотою, осторогою, вказівкою, куди йти, голосом сумління...

І. Франко.

М. Драгоманов, що був великим українським душоловом, тримався і в літературі, і в політиці, і в приватному житті тієї засади, що «чистое дело требует чистых средств», і тримався її до кінця з великою завзятістю і невтолимістю...

Леся Українка.

**Заболотний
Данило Кирилович**
(1866-1929)
— мікробіолог, епідеміолог,
Президент АН УРСР
(1928-1929).

Народився в селі Чоботарка Подільської губернії. Закінчив Новоросійський (1891 р.) та Київський (1894 р.) університети. У 1889—1891 рр. працював на Одеській бактеріологічній станції, де вивчав мікроби снігу, опрацьовував питання імунізації ховрахів проти холери тощо. У 1894—1895 рр. працював лікарем у Подільській губернії, у 1895—1897 рр. — у Київському військовому шпиталі. У 1898—1928 рр. — професор Жіночого медичного інституту в Петербурзі, де організував першу в Росії кафедру бактеріології (1898 р.). Водночас у 1919—1923 рр. — ректор Одеського медичного інституту, в якому створив першу у світі кафедру епідеміології (1920 р.). У 1924—1928 рр. — професор Військово-медичної академії у Ленінграді. У 1928—1929 рр. — президент ВУАН, заснував Інститут мікробіології та епідеміології в Києві.

Д. К. Заболотний опублікував понад 200 праць, присвячених головним чином вивченню трьох інфекційних хвороб — чуми, холери й сифілісу. Його наукові висновки базувались на багатющому фактичному матеріалі, на подвижницькій практичній боротьбі з інфекційними захворюваннями. У 1897 р. брав участь в експедиції з вивчення чуми в Індії, Аравії. В наступні роки керував експедиціями з вивчення спалахів чуми в Монголії, Китаї, на

Забайкалі, в Ірані, Аравії, Месопотамії, в Киргизьких степах, Поволжі, Туркестані, Шотландії, Маньчжурії та ін.

Після закінчення природничого відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університету із ступенем кандидата природничих наук Д.К.Заболотний почав дослідити на Одеській бактеріологічній станції, заснованій І.І.Мечниковим. Восени 1891 р. Д.К.Заболотний переїхав до Києва і вступив на третій курс медичного факультету Київського університету, продовжуючи роботу по випробуванню протихолерної сироватки. Д.К.Заболотний вирішив перевірити дію сироватки на власному організмі, заразивши себе холерою. Ризикований експеримент пройшов успішно. Завдяки йому було доведено, що від холерної інфекції можна захиститися шляхом введення через рот ослабленої культури вібріонів.

Закінчивши університет, Д.К.Заболотний поїхав працювати лікарем-епідеміологом у Подільську губернію. Саме тоді в цьому регіоні поширилися такі захворювання, як холера і дизентерія. Д.К.Заболотний їздив з повіту в повіт, систематично вивчав умови виникнення та перебігу інфекційних захворювань,

заснував у Кам'янці-Подільському бактеріологічну лабораторію. Значною мірою завдяки його зусиллям кількість захворювань знизилась, і епідемія холери на Поділлі припинилась.

1895 р. Д.К.Заболотного призвали на військову службу. Працюючи завідуючим заразним відділенням і лабораторією Київського шпиталю, він відновив контакти з Київським університетом, де почав працювати позаштатним помічником прозектора. Він проводив практичні заняття зі студентами і продовжував дослідження збудників черевного тифу, розпочаті ще на Поділлі, газової гангрені тощо. Праця в лабораторії та практична робота лікаря сприяли формуванню наукової концепції Д.К.Заболотного щодо вивчення і боротьби з епідеміями інфекційних хвороб. Велике значення в його становленні як епідеміолога зі світовим ім'ям мала його активна участь у протиепідемічних експедиціях.

Першою була експедиція в Індію, де у 1896 р. спалахнула епідемія чуми. Ряд країн послали експедиції до Бомбея під керівництвом відомих учених. Російську експедицію очолив В.К.Високович, його помічником призначили Д.К.Заболотного. Їхні наукові доповіді, присвячені висвітленню проблеми та завдань експедиції, виголошені на засіданні Київського Товариства

лікарів, викликали великий інтерес у присутніх. У лютому 1897 р. наукова громадськість урочисто проводжала їх з київського вокзалу на боротьбу зі страшною хворобою у далеких краях.

За три місяці роботи було одержано важливі результати з питань епідеміології чуми та засобів боротьби з нею. Щоб дослідити деякі аспекти її масового поширення, Д.К.Заболотний з Бомбея виїхав у Саудівську Аравію. Повернувшись з Індії та Аравії, він кілька місяців працював на запрошення І.І.Мечникова у славнозвісному Інституті Пастера в Парижі, обробляючи привезені матеріали.

У 1898 р. — знову експедиція, цього разу у Монголію. Під час цієї експедиції Д.К.Заболотний розробив гіпотезу про існування у природі осередків чуми, де зберігаються мікроби в період затухання епідемії. Ця гіпотеза знайшла підтвердження при повторних експедиціях у Монголію в 1910—1911 рр., коли було беззаперечно доведено зв'язок між спалахами епідемії серед людей і епізоотії серед диких гризунів (тарбаганів).

Важливим результатом проведених експедицій стали фундаментальні наукові праці Д.К.Заболотного «Чума (Pestis bubonica), епідеміологія, патогенез і профілактика» (1907), «Дослідження чуми» (1899—1901), «Легенева чума в Маньчжурії

1910—1911 рр.» та ін. Вчений виступав на міжнародних конференціях: з чуми (Мукден, 1911 р.), з чуми, холери, жовтої лихоманки (Париж, 1912 р.).

Про міжнародне визнання, здобуте Д.К.Заболотним у боротьбі з інфекційними хворобами людини, свідчить французький орден Почесного Легіону, одержаний ним від Інституту Пастера у Парижі (нині цей орден та медаль зберігаються у Київському історичному музеї).

По закінченні бомбейської експедиції у 1898 р. Д.К.Заболотного запросили до Інституту експериментальної медицини в Петербурзі, і наступні 30 років його діяльності були пов'язані з цим містом. Проте він ніколи не поривав наукових, культурних та людських зв'язків з Україною. Данило Кирилович не забував рідної мови, чудової української природи та працелюбного, доброзичливого народу. У 1920 р. за його ініціативою в Одесі було створено першу в країні кафедру епідеміології, якою він керував.

Д.К.Заболотному неодноразово пропонували повернутися до Києва й очолити Академію наук України, членом якої він був з 1922 р. Нарешті, 3 травня 1928 р., після одержання від нього згоди, його було обрано президентом Всеукраїнської Академії наук. Сталося так, що на цій посаді він перебував недовго — трохи більше ніж півтора

року, але встиг зробити немало. За цей час було прийнято новий статут Академії наук, обрано 33 нових академіки, серед них багато видатних учених, було організовано нові інститути біологічного та технічного профілю, серед них Інститут мікробіології та епідеміології, який очолив сам Д.К.Заболотний (1928).

Д.К.Заболотний ретельно вивчив збудника чуми, описавши форми хвороби, опрацював питання про виготовлення протичумних вакцин і сироваток, виявив природні вогнища чуми. Результати його досліджень дали можливість впровадити раціональні запобіжні заходи і створити мережу протичумних закладів. Довів ефективність попередньої імунізації проти захворювання холерою. У 1918 р. керував боротьбою з холерою в Петрограді, у 1920 р. — боротьбою з висипним тифом. Простежив перебіг сифілісу, з'ясував місця перебування збудника в організмі, вив-

чив властивості й цикл розвитку збудника, опрацював серологічні реакції для діагностики сифілісу. Опрацював також актуальні проблеми газової гангрені, дифтерії, черевного та висипного тифу, дизентерії, малярії, грипу тощо.

Д.К.Заболотний слідом за Л.Пастером багато зробив у вивченні та трактуванні ролі мікробіологічного чинника, біологічних властивостей збудників різних захворювань у виникненні, розвитку та згасанні епідемій. Вчений органічно поєднував мікробіологію і епідеміологію. Він вважав, що мікробіологічний чинник зумовлює специфічні особливості епідемій на тлі різних умов середовища. Прийняття цього постулату в епідеміології мало принципове значення.

Д.К.Заболотний створив велику наукову школу, внесок якої у справу боротьби з епідеміями, в розробку наукових підвалин епідеміології дуже значний.

Заньковецька
Марія Костянтинівна
(1854-1934)
— актриса,
громадська діячка.

Народилася Марія Костянтинівна Заньковецька (справжнє прізвище — Адасовська) 22 липня 1854 року в селі Заньки Ніжинського повіту Чернігівської губернії. Вона була п'ятою дитиною в сім'ї збіднілих поміщиків Адасовських.

З десяти років Марія почала навчання у приватному пансіоні Осовської в Чернігові. На той час програма цього закладу відзначалася досить серйозним рівнем викладання широкого спектра дисциплін. Дівчинка з великим задоволенням поринула у світ знань, але більше за все любила імпровізувати зі своїми подругами на уроках танців, занять пантомімою. Дівчатка самі собі ставили невеличкі п'єси, різні етюди і з великим задоволенням їх виконували.

Сім'я Адасовських відзначалася гостинністю. У них завжди збиралося багато молоді, приїжджали студенти — товариші братів по навчанню. Батько Марії Костянтин Костянтинів мав чудовий голос, соковитий баритон, а Марія — сильне меццо-сопрано. Удвох вони часто влаштовували для гостей сімейні концерти.

На великі храмові свята батько запрошував до себе студентів з Ніжина. Збірним хором вони розчували концертні номери, особливо увагу приділяли творам духовної музики. Справжнім потрясінням для селян ставали ті виступи, коли

хор під орудою К.Аласовського розпочинав спів на церковному криласі. Краса і гармонія голосів, поєднуючись з урочистістю літургії, викликала сльози замилювання і благоговіння.

Коли дівчинці виповнилося шістнадцять років, постало питання про подальше серйозне навчання. Марія прагнула вступити до консерваторії, аби професійно вчитися співу. Але батьки й слухати не хотіли про майбутню кар'єру дочки як співачки. Звісно, вони не могли не помічати артистичних здібностей своєї доньки, не могли не бачити, що їй уже замало церковного співу та аматорських вистав.

Марія росла жвавою веселою дівчиною. Всю домашню роботу вона могла виконувати без сторонньої допомоги, а згодом багато чого навчилася і у батьковому польовому господарстві.

За ширу владу, добре серце панську дочку любили в селі. Вона ж відповідала своїм землякам взаємністю. Здається, не було жодної господи в Заньках, куди б вона не заходила або ж з якоюсь допомогою, або ж просто від бажання поспілкуватися, ближче дізнатися про болі і радощі життя хліборобів. Так у її свідомість входили образи майбутніх героїнь, засновуючись на проникливому співчутті, на чистих почуттях і відчуттях, на безмежному багатстві народної творчості, вип-

леснутому у піснях, переказах, легендах, повір'ях.

Поривання вродливої дівчини до артистичного світу відзначив свого часу і молодий офіцер Хлестов, який бачив її на ніжинських виставах. Наобіцявши підтримки й допомоги, він домігся руки юної красуні. Так у сімнадцять років вона стала дружиною артилерійського офіцера й опинилася в Бессарабії, у фортеці Бендери. У цей час відбувається її зустріч з Миколою Тобілевичем, яка різко змінила її життя.

Згодом чоловіка перевели служити в Свеаборг, і у Марії Костянтинівни з'явилася можливість їздити до Гельсінґфорса і брати уроки співу в місцевому відділенні Петербурзької консерваторії, у професора Гржималі.

Всі захоплювалися її чудовим голосом, але, на нещастя, уже у першій рік праці на сцені вона захворіла в Харкові на дифтерит, після якого тембр колись такого сильного меццо-сопрано значно змінився на гірше. Порятунком лишалася сцена.

Через деякий час саме ця найсильніша пристрасть її життя змусила порвати з сім'єю і всю себе присвятити сцені.

27 жовтня 1882 року відбувся її сценічний дебют в Єлисаветграді (нині Кіровоград), де вона виконувала роль Наталки Полтавки у першому українському професійному

театрі під керівництвом М.Кропивницького. Ця вистава стала для неї хрещенням у нелегкій, але подвижницькій і видатній своїй долі в історії українського театрального мистецтва.

Пізніше М.Заньковецька (вона взяла цей псевдонім на згадку про минуле і щасливе дитинство в улюблених Заньках) працює в найпопулярніших і найпрофесійніших українських трупах М.Кропивницького, М.Старицького, М.Садовського, П.Саксаганського, І.Карпенка-Карого.

Мистецтво М.Заньковецької мало життєву силу, оскільки жилося народною любов'ю, глибоким розумінням найсокровенніших мрій і прагнень. Вона уславляла своєю грою звичайних простих людей, розкриваючи безмежність їхніх душ.

Актриса надзвичайно широкого творчого діапазону, М.Заньковецька створювала образи, проникнуті справжнім драматизмом і запальною комедійністю: Христина, Софія («Наймичка», 1886, «Безталанна», 1887, Карпенка-Карого), Оксана, Олена, Зінька («Поки сонце зійде, роса очі виїсть», 1882, «Гли-тай, або ж Павук», 1883, «Дві сім'ї», 1894, Кропивницького), Наталка («Лимерівна» Панаса Мирного, 1982), Катря, Аза, Цвіркунка («Не судьба», 1889, «Циганка Аза», 1892, «Чорноморці», 1882, Старицького),

Галя («Назар Стодоля», 1882, Шевченка), Наталка, Терпелиха («Наталка Полтавка», 1882, 1912, Котляревського) та ін.

Сценічне мистецтво М.Заньковецької відзначалося ширістю переживань, глибоким проникненням у суть образу, високим рівнем майстерності, художньою переконливістю. Її творчість мала велике значення для формування національного театрального мистецтва, розвитку драматургії, створення школи сценічної майстерності для наступних поколінь українських митців.

Після революції М.Заньковецька брала активну участь у становленні нового українського театру. Вона очолювала Народний театр у Ніжині. Разом з Саксаганським організувала Народний театр у Києві, на базі якого у 1922 році було створено Театр ім.Заньковецької (тепер Львівський український драматичний театр ім.М.Заньковецької). Їй першій в Україні присвоєно звання народної артистки республіки.

Померла велика артистка 4 жовтня 1934 року в Києві.

Відомо, що талант майбутньої актриси проявився ще з ранніх літ. Вона з особливим задоволенням брала участь в усіх забавах, витівках, інколи навіть ризикуючи

потрапити під невдоволення батьків, яких вона дуже любила і намагалася їх ніколи не сердити, не завдавати їм жалю. Але прагнення емоційно відкривати нові грані своєї натури спонукало дівчинку на все нові й нові творчі експерименти, художні імпровізації, найрізноманітніші вигадки. Марія Старицька у своїх спогадах про М.К.Заньковецьку згадувала: «Батько Марії Костянтинівни був суддею і у своїх справах часто приїздила до нього літня поміщиця, яка затіяла нескінченний позов зі своїми дітьми. Це був справді гоголівський тип, щось подібне до Коробочки. «Ро-зо-ря-ють, ро-зо-ря-ють», — повторювала вона безупинно, перериваючи свої мову схлипуваннями, охами і слізьми. Весела, дотепна Марія Костянтинівна задумала підманути свого батька. Вона зладнала собі допотопний костюм, що нагадував костюм Коробочки. Насурмила брови, напудрила волосся, нап'яла на голову капелюшок, завісила обличчя вуаллю і з'явилася перед батьком. «Ро-зо-ря-ють, ро-зо-ря-ють», — почули батьки із сусідньої кімнати знайомий голос усім набридлої поміщиці. Потім полилися охи і нарікання на дітей. Молода дівчина так скопіювала стару, що навіть батько спочатку не пізнав її, зворушений її зойками, зауважив: «Так, я бачу, що діти завдають вам багато неприємностей, ви навіть

схудли за цей час». І тільки коли Маня весело розреготалася, усі зрозуміли, що то за «поміщиця».

Це прагнення до постійного виявлення свого «я», пошук справжніх дебютів самоствердження не полишали Марію ніколи. Яскравим підтвердженням тому став відомий епізод з життя молодого подружжя Хлистових. Одружившись з Марією Костянтинівною, Хлистов, який раніше в усьому підтримував поривання юної красуні до освіти, до сцени, тепер безпеліційно заявляв, що призначення жінки — бути доброю дружиною, матір'ю. Глибоким розчаруванням стали наповнюватися вже перші місяці їхнього спільного життя. Єдиною розрадою і втіхою був аматорський гурток фортеці Бендери. Тут Марія вперше зустріла піхотного офіцера Миколу Карповича Тобілевича, який згодом став одним з найвидатніших українських акторів, виступаючи під псевдонімом Садовський. Зустріч, як виявилось, мала фатальний характер для обох людей.

Після одного особливо вдалого спектаклю Марія Костянтинівна запросила акторів-аматорів до себе на чай. Господиня почувалася в той вечір особливо піднесено: жартувала, читала вірші, співала. Звісно, всі були в захваті від такого іскрометного таланту молоді жінки. Тобілевич переконував її, що вона чинить злочин, не пробує вступити

на навчання до консерваторії, запевняв, що її справжнє покликання — сцена. А та, спохмурнівши, відповідала, що її призначення — домашнє господарство.

Тут і нагодився Хлистов. Гості пробували його вмовити відпустити дружину на серйозну науку. Той мусив погоджуватися, аби не видатися ретроградом і не псувати стосунки з такою кількістю людей. Але він зробив одне, як йому видавалося, надзвичайно хитромудре застереження. Він сказав, що піде на це з однією умовою: його дружина виступатиме не на російській, а на українській сцені, якщо така колись створиться. Мотивування своєю рішенням він знаходив у надзвичайно сильному українському акценті Марії Костянтинівни. Звісно, це було ширмою для справжніх розрахунків чоловіка. Він чудово розу-

мів, що українська сцена завжди перебуватиме під забороною, і його дружина ніколи нікуди від нього не дінется.

Присутні ж зустріли таке побажання господаря дому весело й захоплено. Вони вимагали у нього розписку про своє рішення — законну, з печаткою. Хтось знайшов папір, сургуч, принесли чорнило, перо, і Хлистов, оточений збудженою публікою, змушений був виконувати свою обіцянку. Тобілевич урочисто згорнув папір, де писалося, що він, Хлистов, не заперечуватиме виступати на українській сцені своїй дружині, якщо дозволено буде самі вистави.

Була якась особлива символіка у цьому епізоді, вона виразно пронизувала сутність як особистого життя Марії Костянтинівни, так і долю українського театру загалом.

❖
...Я побачив Вас вперше в російській п'єсі (в «Лісі») і мало не збожеволів від захоплення. Такого виконання я ще не бачив, хоча, як рецензентові однієї з південних газет, мені доводилося бачити багато талановитих знаменитостей... Кілька друкованих рядків, присвячених вам в одній з київських газет, здавалися мені краплею в морі, і я не міг зрозуміти тих, хто намагався переконати мене, що я перебільшив, що я сказав дуже багато, що у російських п'єсах Ви нібито слабші, ніж у малоросійських! Брехня! Для таланту немає меж, немає мови, немає становища, яке б він не подолав.

❖
І.Висоцький.

**Іов,
преподобний
Почаївський**
(бл. 1551-1651)
— святий;
ігумен Почаївського
монастиря.

Іов (Желізо) народився близько 1551 року в благочестивій сім'ї дрібної української шляхти. Батьківщиною його було галичанське Покуття.

Побожні православні батьки з раннього віку прищеплювали маленькому Іванку (таке ім'я дали йому при хрещенні) дух християнської любові. І вже тоді він виявляв схильність до тихого, усамітненого життя.

Йому ще не виповнилося і десяти років, як він залишає свій дім і таємно вирушає в Угорницький монастир, де просить в ігумена дозволу на прислужування братії.

Скромністю, смиренністю, готовністю до будь-якого послуху маленький хлопчик полонив серця ченців, викликаючи до себе загальну любов і прихильність. Невдовзі він з послухників перейшов до сім'ї братії, прийнявши на дванадцятому році життя чернечий постриг з ім'ям Іов.

Преподобний Іов жив серед братії як ангел Божий, показуючи для всіх приклад благочестивого життя.

При досягненні Іовом повноліття ігумен напеліг, аби він прийняв священство. Через деякий час після рукопокладення у пресвітери преподобний Іов взяв на себе великий «серафинський образ», тобто схиму.

Слава про подвижника поширювалася далеко за межі обителі, приваблюючи в монастир все нових і нових людей, що прагнули отримати духовне наставництво.

Відважний і могутній захисник православ'я князь Костянтин Острозький довго вмовляв ігумена Угорницької обителі послати «блаженного працелюбця» в його Дубенський монастир, аби той засвідчив власним прикладом богоугодність життя.

Погодившись вволити настійні прохання князя, ігумен благословив Іова на нове служіння. Через деякий час після прибуття в монастир братія обрала преподобного ігуменом. Управляв він Дубенською обителлю більше двадцяти років.

На ту пору слава про добродійне життя подвижника, його діяльність щодо облаштування монастиря, про його подвиги у справі захисту православної віри розносяться навколишніми землями.

Преподобний Іов близько 1600 року таємно лишає монастир і перебирається на сусідню Почаївську гору. Його сокровенним бажанням стало позбутися суєтності, але Промисел Божий судив інакше.

У цей час Почаївська обитель зазнавала суттєвих змін. До цього вона служила лише пристановищем схизматиків-затворників: ченці ятувалися у гірських печерах, збираючись у храм Успіння Божої

Матері тільки для молитви. Тепер же вона набувала гуртожиткового вигляду, отримавши багаті пожертви від Анни Гойської.

Шойно Іов облаштувався на горі, як почаївські ченці, відчувши в ньому велику духовну силу, одностайно і слізно ублагали стати їхнім ігуменом.

Великий аскет, прихильник безмов'я й затворництва ревно береться за копітку й многотрудну працю, пов'язану з матеріальним забезпеченням обителі, захистом православ'я. Багато сил віддавав преподобний на розбудову монастиря.

Він безпосередньо брав участь у всіх монастирських роботах, подаючи для братії приклад подвижництва й дерзновенного чернечого подвигу. Своїми руками він висаджує дерева, насипає греблі, копає і розчищує ставки. Ніхто й ніколи не бачив його безцілним, безтурботно й марнотратно гаючим час.

Близько 1626 року Почаївський монастир мало не дощенту було знищено пожежею. Преподобний Іов докладає неймовірних зусиль, аби привернути увагу якомога більшої кількості людей до потреб обителі та її братії. Він намагається достукатися до сумління кожного, кому не байдужа доля православної віри та її подвижників.

Ще до прибуття на Почаївську гору преподобного Іова монастир мав чудову для свого часу дру-

карню, яку придбала для братії Анна Гойська. Тепер подвижник не тільки міг переписувати книги, як це було в Дубенській обителі, але й друкувати й поширювати їх, аби гідно протистояти натискові уніатів.

Преподобний Іов писав книги і сам. Він робив виписки із праць святих отців і упорядковував з них повчання та бесіди. Один з таких збірників — «Бджола Почаївська».

Рукопис подвижника містив у собі виклад усього вчення православної Церкви, починаючи з догматів про Пресвяту Трійцю та Божество Ісуса Христа і завершуючи вченням про чернецтво, храми, боротьбу з пристрастями.

Тверда впевненість і рішучість характеру преподобного поєднувалися зі смиренням, братолюбством, незлобливістю. Заставши одного разу крадія, що виносив монастирську пшеницю, святий сам допоміг звалити йому на плечі мішок зерна. При цьому він лише нагадав йому про Заповіді Божі та Страшний Суд, де кожен повинен буде давати звіт за свої діяння. Злодій, розкаявшись, упав до ніг святого, благаючи зберегти в секреті скоєне, оскільки, будучи людиною відомою в окрузі, понад усе боявся розголосу і неслави. Ігумен заспокоїв невдачу, пообіцявши нікому не розповідати про цей випадок. Слова він дотримав.

Численні управлінські справи та

клопоти щодо облаштування обителі, найактивніша участь у церковних справах не ставали на заваді преподобному Іову у його внутрішньому, прихованому від оточуючих, житті: повністю віддаватися своїм улюбленим заняттям — усамітненню та молитвам. День присвячувався праці, ніч — молитві. Він був до такої міри малослівним, що почути зазвичай від нього можна було лише єдине: «Господи, Ісусе Христе, помилуй мя...»

Безперервно й неослабно підносячись трудами благочестя, ревно стоячи на сторожі православ'я, преподобний Іов правив Почаївською обителлю до 1649 року, коли йому виповнилося майже сто років.

За тиждень до своєї кончини святий старець мав вище одкровення про точну дату своєї смерті, про що він і сказав ченцям обителі. І справді, 27 жовтня 1651 року, відслуживши Божественну літургію, він мирно перейшов від тимчасового життя до вічного блаженства.

Сім років і дев'ять місяців перебувало тіло преподобного Іова в землі після поховання. Розповідають, що протягом усього цього часу над могилою дуже часто спостерігалось незвичайне світіння. І ось одного разу спочилий ігумен з'явився у сні Київському митрополитові Діонісію Балабану і сказав: «Повідомляю твоєму пресвященству, яко тобою хоче Бог відкрити кістки мої».

Митрополит впізнав старця, оскільки ще за життя добре знав його, але сприйняв видіння за звичайний сон. Через деякий час видіння повторилося. Достойник Божий з'явився і втретє, уже погрожуючи покаранням за невиконання вищого доручення. Тільки після цього Діонісій збагнув, що сни ці були «від Божого повеління».

Того ж дня митрополит зі своїм кліром вирушив до Почаївської обителі. На місці, «звідавши благі діла преподобного», наказав відкрити труну, в якій і узріли святі мощі «без великих змін, мовби щойно заховані і наповнені невимовними пахощами».

При величезному зібранні віруючих, місцевих жителів, з належними почестями митрополит Діонісій переніс дорогоцінні останки святого до церкви Пресвятої Трійці. Це сталося 28 серпня 1659 року.

З іменем преподобного Іова Почаївського пов'язані численні чудеса: знамення, які являв Господь за молитвами свого угодника.

Після перенесення святих мощей почали відбуватися від них дива зцілення. Перший, кого так чудесно і явно торкнулося це знамення, був життєписець преподобного Іова Досифей, у той час ігумен Почаївський.

Слід сказати і про явище, коли заступництво і спасіння стосувалося не однієї людини, а всієї монастирської братії.

У 1649 році благодійниця обителі Єва Домашевська з чоловіком Федором побудували на горі Почаївській мурований храм в ім'я Пресвятої Трійці. Церкву було зведено на самому вершечку гори над Стопою Богородиці. Сюди ж перенесли і чудотворну ікону Божої Матері, поставивши її, за православним звичаєм, в іконостас над царськими воротами.

Храм Пресвятої Трійці, як і вся обитель Почаївська, у 1675 році за заступництвом Богородиці і за молитвами преподобного Іова уникнув розорення татарами. Сталося це під час Збарзької війни.

Татарські полчища обступили монастир з трьох боків, загрожуючи йому повним зруйнуванням. Ігумен обителі Йосиф умовив братію і мирян, що переховувалися за монастирськими стінами, звернутися до єдиної Заступниці Божої Матері та преподобного Іова.

На третій день облоги татари вирішили заволдіти монастирями. Ігумен наказав співати акафіст Божій Матері, і тільки проспівали перший кондак «Взбранній Воеводі» — над храмом Пресвятої Трійці у повітрі постало дивне видіння, яке побачили і завойовники. У променистому освітленні Богоматір в образі величавої жінки тримала над Почаєвом Свій омофор, мовби покриваючи силою Своєю святу обитель. Навколо Діви Марії було незліченне

число ангелів у військовому вбранні з блискотливими мечами в руках. Біля них і преподобний Іов, який молив Пречисту Богородицю не віддавати ворогам монастир.

Татари сприйняли це диво за привид і випустили цілу хмару стріл на Богородицю та угодника Божого, але стріли, повернувшись назад, поранили їх же. Загарбники, охоплені жахом, залишаючи зброю, панічно тікали від Почаєва.

Заохочені такою допомогою, православні прогнали ненависного противника, узявши багатьох у полон. Згідно з монастирським літописом, деякі з полонених лишилися в монастирі, прийняли християнство і до кінця днів своїх прожили в обителі послушниками. У самому ж Почаєві досі живуть люди, що мають прізвиська: Турок, Татарников, Агарянов.

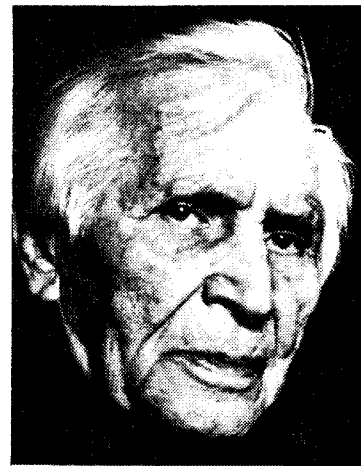
Азбука духовної премудрості

- Господь попускає множитися бідам, аби нас зробити досвідченішими.
- Допомоги треба шукати у Бога, а не в людей.
- Бог завжди віддає перевагу вірі, а не мудрості.
- Ніщо не уподібнює так нас Господу, як благодійність.
- Треба завжди сподіватися на Любов Божу, а не на власні подвиги.
- Боятися Господа — значить не робити нічого поганого, хоча ніхто й не бачить нас.
- Державу роблять безпечною не стіни, не війська, а справедливі закони.

Тропар преподобному Іову

Багатостраждального праотця довготерпіння придбав, Хрестителювому стриманню уподібнюючись, до Божественної ревності приєднавшись, тих імена достойно прийняти сподобився еси, і істинної віри був провідником безбоязним, тим-то ченців множество до Христа привів еси, преподобний отче наш, моли, щоб спастися душам нашим.

**Кавалерідзе
Іван Петрович**
(1887-1978)
— скульптор,
кінорежисер, драматург.

Народився 14 квітня 1887 року на хуторі Ладанському (тепер село Новопетрівка Роменського району Сумської області). Походив він із давнього грузинського роду, батько його, Васо Кхварідзе, був переселений російською владою у середині XIX століття, після закінчення Кавказької війни, на Полтавщину. Дитинство Кавалерідзе минало в селі Талалаївці, де він навчався у початковій земській школі. 1899 року, після трьох років навчання в земській школі, його забрав до Києва дядько, художник і археолог, хранитель скіфського відділу Київського археологічного музею Сергій Мазаракі. Він добре знав І.Рєпіна, приятелював з А.Куїнджі, в його домі часто бували артисти Київського оперного театру, художники П.Мартинович, О.Сластьон, І.Селєзньов, С.Васильківський, С.Світославський, Ф.Красицький, І.Труш. Творча атмосфера в домі Сергія Мазаракі сприяла формуванню смаків і творчих захоплень юнака. У Києві Кавалерідзе спочатку понад шість років навчався у приватній гімназії Валькера, яку змушений був залишити через переслідування поліцією за участь у студентських заворушеннях 1905 року. 1906 року Кавалерідзе вступає до Київського художнього училища в клас архітектури, потім переходить у клас ліплення скульптора Ф.Балавенського. Щоб добути кош-

ти на прожиття та навчання в училищі, Кавалерідзе мусив вечорами працювати статистом у Київському оперному театрі, де познайомився з Ф.Шаляпіним, з якого 1909 року ліпить погруддя. У 1909—1910 роках Кавалерідзе навчається у Петербурзькій Академії мистецтв, у 1910—1911 — у Парижі, в майстерні відомого скульптора Н.Аронсона. У Парижі Кавалерідзе знайомиться з багатьма діячами культури Франції, відвідує майстерню славетного скульптора Огюста Родена. 1910 року Кавалерідзе одержує першу премію в конкурсі, оголошеному Військово-історичним товариством на кращий пам'ятник княгині Ользі, і разом із скульптором П.Сніткіним, своїм однокурсником, та архітектором В.Риковим (художнім керівником був Ф.Балавенський) виконав проект пам'ятника, в якому виліпив постать княгині Ольги та просвітителів Кирила і Мефодія. Пам'ятник відкрито в серпні 1911 року. Того ж року Кавалерідзе почав працювати на московській кінофабриці П.Тімана та Ф.Рейнгардта, де був гримером і скульптором у фільмі «Ключі щастя» (1912) та картині Я.Протазанова «Відхід великого старця», для якої створив портрет Л.Толстого. З 1911 по 1915 рік Кавалерідзе створює скульптури «Святослав у бою», «Борис Годунов», «Хоккеїст», портрети Я.Протазанова, О.Волкова, О.Пушкіна, М.Гого-

ля, М.Мусоргського та ін. У 1915—1917 роках Кавалерідзе служить у царській армії. З 1918 по 1928 рік скульптор живе в Ромнах, працює у відділі народів, викладачем малювання в школах, режисером повітового театру. В ці роки створює пам'ятники Т.Шевченку і Героям революції в Ромнах, Григорію Сковороді в Лохвиці, Артему в Бахмуті і Слов'яногірську, Т.Шевченку в Полтаві та Сумах та ін. Як режисер поставив «Наталку Полтавку», «Трактирницю», «Лісову пісню» та ін. У 1928—1933 роках працює режисером на Одеській кінофабриці, у 1934—1941 роках — на Київській кіностудії «Україн-фільм». У 1944—1948 роках Кавалерідзе — старший науковий співробітник відділу монументальної скульптури Академії архітектури УРСР, створює скульптури «Григорій Сковорода», «Козак на коні», «Святослав», пам'ятники Дзержинському та Леніну та ін. У 1949—1957 роках створює портрети І.Павлова, Л.Толстого, М.Горького, Ф.Шаляпіна, скульптури «Кобзар», «А.Бучма в ролі Задорожного» та ін. У 1957—1962 роках Кавалерідзе — режисер Київської кіностудії ім. О.Довженка, створює пам'ятник Б.Хмельницькому у Кобеляках, скульптури «М.Кропивницький», «Тарас Шевченко на засланні» та ін. 1962 року відбулася персональна виставка творів І.Кавалерідзе. 1966 року — прем'єра п'єси Кавалерідзе «Вотанів меч» у Тернопільському музично-драматичному театрі ім.Т.Шевченка, 1967 році — п'єси «Перекоп» у Харківському театрі ім.Т.Шевченка. 1969 року І.Кавалерідзе присвоєно звання народного артиста України. 1970 року — прем'єра п'єси «Перша борозна» у Сумському і Тернопільському музично-драматичних театрах. Створив проекти пам'ятників Лесі Українці, горельєф «Богдан Хмельницький» та ін. Помер Іван Кавалерідзе 3 грудня 1978 року в Києві, похований на Байковому кладовищі. 1987 року в с. Новопетрівці відкрито художньо-меморіальний музей Кавалерідзе, 1989 року — галерею його скульптур у Сумському художньому музеї, 1991 року — музей-майстерню у Києві, на Андріївському узвозі.

Іван Кавалерідзе прожив велике творче життя й залишив помітний слід в українській культурі як видатний скульптор, талановитий режисер кіно й театру, драматург. Людина енциклопедичної обізнаності й різнобічної обдарованості, він легко й вільно творив у цих галузях мистецтва й у кожній створив твори, які залишилися в історії української культури серед її кращих надбань. Навіть після того, як митець пішов з життя, деяким з них судилося народитися вдруге, як пам'ятникам Григорію Сковороді,

княгині Ользі, Ярославу Мудрому, встановленим в останні десятиріччя в Києві.

Творчість Івана Кавалерідзе як скульптора вирізняється великим жанровим і тематичним розмаїттям. Майстер творив в усіх видах і жанрах скульптури, мистецька спадщина його величезна й нерівноцінна, проте є в ній видатні твори, які становлять визначні віхи не лише в творчій біографії митця, а й в усьому образотворчому мистецтві. Насамперед це твори монументальної скульптури, зокрема пам'ятник Т.Шевченкові у Ромнах (1918), який є першим пореволюційним пам'ятником Кобзареві в Україні, якщо не враховувати тимчасового погруддя роботи Ф.Балавенського, встановленого у Києві 1918 року. Кавалерідзе ще в студентські роки в Петербурзькій Академії мистецтв 1911 року одержав заохочувальну премію за конкурсний проект пам'ятника Шевченкові в Києві. Пізніше автор, окрилений подіями національного відродження в Україні, розбудовою української культури в час Української Народної Республіки та Української держави Павла Скоропадського, зумів надати образів нового емоційного звучання. «У першому ескізі, — писав Кавалерідзе, — Шевченко сидів похнюплений, сумний. На перший план виступав мотив гіркої думи; у ро-

менському ж пам'ятнику — в посадці голови, в жесті стиснутої руки, що покоїться на коліні, в усьому силуеті постаті, органічно зли-тої з п'єдесталом у формі пагорба, — я прагнув передати незбориму внутрішню силу поета, його нерозривний зв'язок з рідною землею». Кавалерідзе хотів, щоб вирішення пам'ятника відповідало глибинній сутності глибоко народної творчості Кобзаря, й уникнув поширеної в ті роки надмірної монументалізації, викликаної революційними суспільними змінами. Відкриття пам'ятника Т.Шевченкові в Ромнах 27 жовтня 1918 року перетворилося на грандіозне свято. На відкритті виступив 90-річний вчений Г.Вашкевич, філолог, співробітник «Киевской старини», який знав Шевченка і брав участь у виданні «Кобзаря».

Пам'ятник великому просвітителю Григорію Сковороді Кавалерідзе створив у традиційній реалістичній манері, але знову вирішив його на низькому постаменті. Струнка постать філософа з нахненно піднесеною головою вимальовується легким і виразним силуетом у навколишньому просторі. Сковорода зображений босоніж, з торбиною та свиткою, перекинутою через плече. Він немов простусе до людей, постава його вирішена просто й без надуживання зовнішніми ефектами — саме так розумів

Кавалерідзе сутність творчості Сковороди, його життєву позицію, позбавлену суєтності й марнославства і виражену в його кредо: «Щастя не залежить ні від неба, ні від землі, а від самої людини». У цих двох ключових у творчій біографії майстра скульптурах найбільш повно відбився його своєрідний стиль, позначений звертанням до класичних традицій скульптури, які він перейняв у своїх вчителів Ф.Балавенського та О.Родена. Монументальність скульптур він розумів не як щось велике й вражаюче за розміром. Насамперед у нього — це вираження величності духу, поетичної сили, яким підпорядковано форми скульптури. Використовуючи традиційні класичні засоби реалістичної пластики, він водночас звертався до народної скульптури, яка дала йому вміння гранично ясно й лаконічно вирішувати задум. Про використання Кавалерідзе засобів народної різьби по дереву свідчать і експресивні, вирішені у дещо геометризованій суворій формі народної карпатської різьби пам'ятники Артему та Олеко Дундичу. Це ж можна сказати й про проект пам'ятника Ярославу Мудрому, що мав бути встановлений свого часу на території Софійського заповідника у Києві й лише кілька років тому знайшов своє місце біля Золотих воріт. Для нього характерна лінійно-ритмічна експресія і мо-

нолітність узагальнених об'ємів, що свідчить про творче переосмислення скульптором традицій української народної різьби.

Такою традиційністю позначені й усі фільми Кавалерідзе, в яких він незмінно прагне достовірно відтворити історичну атмосферу доби. Зокрема у фільмі «Григорій Сковорода» (1958) впадає в око гранична, немов скульптурна вираженість образів. Протягом дії Сковорода говорить мало, але кожне його слово, кожен жест промовисті й символічні, а драматургія від цього не втрачає емоційності й дієвості. Особливо цікаві сцени, де Сковорода показаний у Петербурзі, при дворі російської імператриці. Режисер вдало відтворює холодну світську атмосферу царських покоїв, де люди здаються бездушними манекенами, серед яких Григорій, хоч і почуває себе врівноважено й гідно, зовсім чужий і непотрібний. Його душа лине до берегів Дніпра, до Києва. У кожній мізансцені фільму, в кожній масовці Кавалерідзе прагнув створити гранично наповнені образи, задля чого він вдається до лаконічної, промовистої стилістики, яка перегукується зі стилістикою фільмів Довженка. Навіть маленька роль корчмаря, яку дуже характерно зіграв Максим Рильський, не менш промовиста, ніж головні ролі картини.

Останнім фільмом, створеним

І.Кавалерідзе, була стрічка «Повія» (1961) за однойменним романом Панаса Мирного, яку високо оцінила тогочасна критика. На відміну від попередніх робіт у кіно й театрі, режисер вдається до глибокого психологізму, більшої точності характеристик, високої культури режисури, завдяки чому глядач глибоко переживає трагедію знедоленої жінки. Автори картини знайшли ключ, що дозволив створити не ілюстративний, а оригінальний, глибокий кінофільм. Режисер і сценарист Ніна Капельгородська відібрали з роману найважливіші моменти, чітко окреслили драматичну лінію, пов'язану з долею Христі. Режисер головну увагу приділяв не зовнішнім аксесуарам, одягу, пейзажу, фольклорним сценам, а відтворенню глибоких самотутніх характерів.

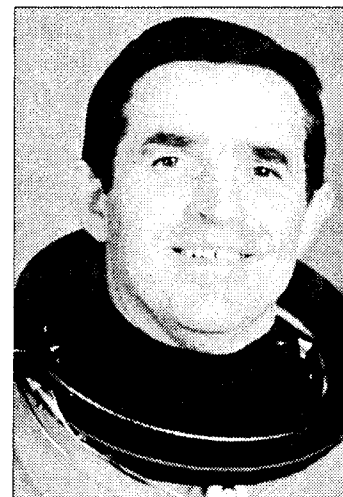
Таким само традиційно добротним у майстерності і водночас глибоким і скерованим на психологічне вирішення образу постає Кавалерідзе у кращих своїх п'єсах «Вотанів меч» (1966), «Перекоп» (1967), «Перша борозна» (1970). А його фільми-опери «Наталка Полтавка» (1936) та «Запорожець за Дунаєм» (1937), у яких головні ролі виконували славнозвісні М.Литвиненко-Вольгемут та І.Паторжинський, і нині є кращими кіноекранізаціями видатних творів І.Котляревського та С.Гулака-Артемовського.

❖
У тебе неабиякий талант до скульптури і всі дані, щоб сказати все в цій галузі, але для цього необхідна серйозна праця. Віддати себе всього мистецтву, працювати над самовдосконаленням і самоосвітою — це найголовніше. Скажу тобі, щоб володіти ґрунтовно засобами мистецтва, навчитися говорити по-своєму, необхідно багато свідомо працювати і бути людиною розумною. Потрібно наполегливо йти раз обраним шляхом... Служіння мистецтву або науці — це служіння суспільству...

С. Мазаракі в листі до І. Кавалерідзе. 1900-ті рр.

❖
Подібно до майстрів Відродження, Кавалерідзе — багатогранний митець, художник-мислитель.

А. Німенко. 1967.

**Каденюк
Леонід
Костянтинівч**
(1951 р. н.)

— перший космонавт
незалежної України.

Народився у селі Клішківці Хотинського району Чернівецької області у сім'ї вчителів. Закінчив Чернігівське вище військове училище льотчиків імені Ленінського комсомолу (1971), одержавши диплом зі спеціальності «Пілотування та експлуатація літальних апаратів». Працював льотчиком-інструктором у Чернігівському вищому військовому авіаційному училищі льотчиків. З 1976 р. — у загоні космонавтів СРСР. Пройшов інженерну й льотну підготовку за програмою «Буран», за повною програмою — як командир корабля «Союз», «Союз-ТМ». Льотна практика — на літаках понад 50 модифікацій. Має посвідчення космонавта-дослідника № 147. За програмою українсько-американського співробітництва 19 листопада — 5 грудня 1997 р. у складі спільного екіпажу здійснив політ на американському кораблі багаторазового використання «Колумбія». Генерал-майор авіації (1998). Начальник Управління ППО Міністерства оборони України. Нагороджений орденом «За мужність» I ступеня (1998).

Нелегким був шлях Л.Каденюка до загону космонавтів. У колишньому СРСР його група відбиралася з кількох тисяч кандидатів, але вибрали лише дев'ять чоловік, в тому числі і його.

Ще 1990 р. за ініціативою Л.Кравчука було порушено питання про запуск космічного корабля з українським екіпажем. І цю пропозицію Москва підтримала. Старт корабля призначили на 1991 р., а його екіпаж (в тому числі й Л.Каденюк) приступив до інтенсивних тренувань. Однак із розпадом Радянського Союзу здійснитися цьому проєктові не судилося. На жаль, внаслідок політичних розбіжностей між Києвом і Москвою не відбувся ще один запланований космічний старт за участю Л.Каденюка у 1992 р. Космічний корабель «Союз-ТМ» мав провести на навколоземній орбіті спершу стикування з багаторазовою космічною системою «Буран», а згодом — ще й з орбітальною станцією «Мир». Складність експерименту полягала у тому, що зістиковочні системи «Союзу-ТМ» (рятувальник) і орбітальної станції «Мир» суттєво відрізнялися одна від одної, а відтак вимагали проведення цілої низки експериментальних випробувань.

Як тільки в незалежній Україні було оголошено про формування загону космонавтів, Леонід Каденюк написав рапорт на звільнення

зі служби в лавах Збройних Сил Російської Федерації, і його негайно задовольнили: російські колеги добре розуміли, що після стількох років напружених тренувань за програмою підготовки космонавтів він має право реалізувати свою давню мрію — полетіти у космос.

Після досягнення домовленостей між Україною і США про політ українського громадянина на американському зоряному кораблі багаторазового використання було проведено прискіпливий відбір кандидатів. Відтак 19 листопада 1996 р. Л.Каденюк ступив на територію Сполучених Штатів Америки для передполітної підготовки. Кількома тижнями пізніше його приклад наслідував і дублер — Ярослав Пустовий.

19 листопада — 5 грудня 1997 р. відбулася довгоочікувана експедиція міжнародного (громадяни США, Японії та України) екіпажу (командир — Кевін Крегл) на борту американського «човника» багаторазового використання — «Колумбії». На офіційній емблемі 87-го запуску «Колумбії» на навколоземну орбіту було вміщено прапор України.

Згідно з програмою, яку розробили 16 українських учених та 6 їхніх американських колег, Л.Каденюк у космосі, а його дублер — на Землі — провели десять біологічних

експериментів з трьома видами рослин: соєю, мохом та brassica гара. Останню рослину американський учений Пауль Вільямсон вирощував понад 20 років. Нині у біології одним із основних питань є дослідження впливу гравітації на розвиток рослин. Саме тому українські космонавти й вивчали рослини у стані невагомості та у природному середовищі. Крім того, виконано низку досліджень щодо запилення рослин і їх запліднення.

На думку Л.Каденюка, цей політ

сприяв не лише піднесенню авторитету України на міжнародній арені, але й позбавив багатьох наших співвітчизників комплексу меншовартості.

Нині Леонід Каденюк несе службу на відповідальній посаді у лавах Збройних Сил України, передає власний досвід молодшим колегам, мріє про нові зоряні старти, живе сподіваннями на реалізацію нової космічної програми, котра передбачає польоти українських космонавтів у складі міжнародних екіпажів.

Карпенко-Карий
Іван Карпович
(1845-1907)
— драматург, актор,
режисер, театральний
діяч.

Народився Іван Карпович Тобілевич 17 (за старим стилем — 29) вересня 1845 р., с. Арсенівка Бобринецького повіту Херсонської губернії (тепер Новомиргородського району Кіровоградської області) у родині збіднілого шляхтича — управителя поміщицьких маєтків. З 1859 року, закінчивши з відзнакою Бобринецьке трикласне повітове училище, служив писарем у канцелярії поліційного пристава (м. Мала Виска, тепер Кіровоградської області), в міській ратуші Бобринця, канцелярським служителем, потім писарем Бобринецького повітового суду. З 1865 р. — у м. Єлисаветград Херсонської губернії, працює в повітовому, потім — у міському поліційному управлінні. У 1868-1869 рр. — секретар міського поліційного управління у Херсоні. Тут товаришував із колишнім членом Кирило-Мефодіївського братства Д.Пильчиковим.

1869 року одружився з Н.К.Тарковською. 1871 року неподалік м. Єлисаветград на землі, що дісталася дружині у спадок, заклав садібну, яку після смерті дружини назвав на її честь Надєждівкою (тепер — заповідник-музей І.К.Карпенка-Карого Хутір Надія).

1883 р. за зв'язок з українськими революційними гуртками і постання паспортів революціонерам був увільнений зі служби і невдовзі засланий на три роки (потім

строк заслання подовжили) у м. Новочеркаськ під гласний нагляд поліції. На засланні одружився вдруге, з С.В.Дітковською. Згодом гласний нагляд було замінено на негласний (тривав до 1895 р.). Родина Тобілевичів отримала дозвіл повернутися до х. Надія.

У 1888-1890 рр. І.К.Тобілевич — актор трупи М.К.Садовського. Вийшовши звідти разом із П.К.Саксаганським, створив «Товариство російсько-малоросійських артистів під керівництвом П.К.Саксаганського», яке на межі століть було найкращим українським театральним колективом. На його базі 1900 р. виникла знаменита «Малоросійська трупа М.Л.Кропивницького під керівництвом П.К.Саксаганського і М.К.Садовського, за участю М.К.Заньковецької», а після виходу з неї двох останніх та М.Л.Кропивницького — «Товариство малоросійських артистів під керівництвом П.К.Саксаганського за участю Івана Карпенка-Карого» (1905-1907 рр.).

Помер 2 (15) вересня 1907 р. у Берліні. Похований у с. Карлюгівка Кіровоградської області.

Найбільше уславився Іван Карпенко-Карий як драматург. Перші твори з'явилися 1883 року (оповідання «Новобранець»). Усього

го написав 18 оригінальних п'єс, для яких характерними є жанрове розкриття (психологічні драми, мелодрами, драматичні балади, сатиричні комедії, трагедії, ліричні комедії, трагікомедії, гротеск, фарс), варіантність тлумачення образів, музичність і філософічність у поєднанні із побутовизмом, дотичність до світової культури (паралелі з творчістю Шекспіра, Кальдерона, Бомарше, Гоголя та Островського, образами тогочасної зарубіжної драматургії), біблійні мотиви і колізії, особлива концепція жінки (серед жіночих образів практично відсутні негативні персонажі).

Значним кроком у побутово-психологічних п'єсах Карпенка-Карого, порівняно з попередниками, було подолання народницького етнографізму й мелодраматично-опереткової форми подачі матеріалу.

В європейській критиці (зокрема, слов'янських країн) знаходимо зіставлення характерів драматургії Карпенка-Карого з типами П.Гведослава, Б.Нушича, І.Вазова. На цьому 1908 р. наголошувала основоположниця болгарського театального мистецтва Адріана Будовська. Чимало слухних міркувань щодо неординарності Карпенка-Карого як драматурга знаходимо в чеських періодичних виданнях «Злата Прага», «Звон», «Свободна земле». Про нього відгукувалися

такі відомі світові особистості, як Інджі Гонзл, Ян Копецьки, Славів Бедрих та інші. Польською мовою твори драматурга перекладав відомий перекладач Е.С.Бури. Першою українською п'єсою, поставленою 1907 року у Вінніпезі (Канада), стала драма І.К.Карпенка-Карого «Бурлака», наступною — комедія «Мартин Боруля» (1908 р.), третьою — історично-побутова п'єса «Чумак» (1910 р.). На сторінках англо-і франкомовних видань Канади було вміщено відгуки і рецензії на ці вистави.

Протягом десятиріч відгуки про творчість І.Карпенка-Карого з'являлися в періодичних виданнях США, Німеччини, Австрії, Аргентини.

Вершиною всієї дореволюційної української драматургії стала трагедія «Сава Чалий» (1899, опублікована 1900 р.) Йдеться про конкретну історичну особу XVIII ст., ватажка українських повстанців, котрий перекинувся на бік ворога. В п'єсі

широко відтворено картини національно-визвольної боротьби, і водночас вона сповнена високої поезії, позначена тонким психологізмом.

Працюючи на сцені з 1889 р. і до кінця життя як професійний актор, І.Тобілевич створив ряд неповторних сценічних образів, які є справжнім скарбом створюваного ним реалістично-побутового театру і передумовою виникнення модерного театру. Його акторська палітра мала широкий діапазон — від яскраво комедійних (Мартин Боруля, Терешко Сурма, Прокіп Шкурат) до героїчно-романтичних (Назар Стодоля) образів. Для Тобілевича-актора, за свідченням сучасників, було характерним філософське розуміння й узагальнення життя.

Він сягав вершин простоти і правдивості, опираючись на психологічну заглибленість, безпосередність і щирість гри. Кожен його персонаж позначений особливим українським колоритом.

**Кирпичов
Віктор Львович**
(1845-1913)
— вчений у галузі
механіки.

Народився у селі Бардіно Псковської губернії. Закінчив Михайлівську артилерійську академію (1868 р.), викладав там же. У 1870—1884 рр. працював у Петербурзькому технологічному інституті (з 1876 р. — професор). У 1885—1898 рр. — засновник і перший директор Харківського технологічного, у 1898—1902 рр. — засновник і перший директор Київського політехнічного інститутів, у 1903—1913 рр. — професор Петербурзького політехнічного інституту.

Праці стосуються теоретичної механіки, опору матеріалів, будівельної механіки, теорії механізмів. Видатний педагог, теоретик вищої технічної освіти. Ввів у викладання графічні та графоаналітичні методи. Його праці «Бесіди про механіку» (1901 р.), «Основи графічної статистики» (1902 р.), «Зайві невідомі у будівельній механіці» (1903 р.) неодноразово перевидавалися, стали класичними.

Як дослідник В.Л.Кирпичов починав з проведення експериментів з всебічного механічного випробування металів. Та справжньою науковою його вершиною стала розробка вчення про подібність. У багатьох його працях відкритий ним закон подібності, оснований на загальних диференціальних рівняннях рівноваги, отримав блиску-

чий доказ. В.Л.Кирпичов поширив теорему подібності на проблеми конструювання машин, чітко уявляючи практичну значущість відкритого ним закону для будівельної механіки. Значущість закону подібності все більше розширювалася з розвитком науково-технічної творчості. В.Л.Кирпичов, розв'язавши завдання встановлення подібності внутрішніх сил для двох пружних сил, що перебувають під дією сил зовнішніх, вперше вивів умови подібності при пружних явищах і поставив питання про теорію подібності фізичних процесів.

Фундаментального значення на довгі роки набула його книга «Зайві невідомі у будівельній механіці» (1903 р.), в якій автор розробив метод визначення напруг у частинах статично невизначуваних конструкцій.

В останні роки життя В.Л.Кирпичов захопився вивченням пружних деформацій оптичним методом, прозорливо визначивши його перспективність у вченні про опір матеріалів та при створенні деталей машин. Згодом цей метод отримав велике поширення.

Величезний внесок В.Л.Кирпичов зробив в обґрунтування теорії машинознавства та машинобудування. Його визначна праця «Машинобудування в Росії» глибоко аналітична. Тенденції розвитку машинної техніки в ній виявилися

правильно встановленими, вони виразили перспективи подальшого прогресу машинобудування.

Найбільш значним для України став внесок В.Л.Кирпичова як засновника двох найбільших і найкращих у ті роки в Росії вищих технічних навчальних закладів — Харківського технологічного і Київського політехнічного інститутів. У них він зумів втілити свої далекосяжні плани теоретика вищої технічної освіти, зібрати видатних фахівців, по-новому організувати навчальний процес.

В.Л.Кирпичов постійно боровся за збагачення навчального процесу у вищих технічних школах науковим матеріалом, більш фундаментальним за своїм змістом. Він писав: «При високому розвитку техніки, для того щоб бути інженером у повному розумінні цього слова, виявляється зовсім недостатньо вивчити на практиці існуюче виробництво. Особи, які цілком знають заводську рутину, можуть лише продовжити її, але виявляються зовсім безсилими, коли постане потреба ввести у виробництво певне поліпшення чи перейти до іншого новоз'явленого виробництва, і тим більше такі особи не можуть самостійно удосконалювати фабричну справу... На противагу практиці, що займається безпосередньо близьким, приватним, спеціальним, наука досліджує більш віддалене, широкі і загальне.

Наукові знання завжди виведуть інженера зі скрути при кожному черговому питанні і допоможуть йому швидко освоїтися при запровадженні вдосконалення чи нового виробництва».

Разом з тим В.Л.Кирпичов добре розумів необхідність прикладних знань і практичної підготовки для інженера і майбутнього керівника виробництва. Він вважав, що інженерна діяльність неможлива без опори на досконале знання механічної та хімічної технологій, а також економіки й організації виробництва, тому що інженер не стільки має справу з експериментами в лабораторіях, скільки бере активну участь у проведенні та реалізації грандіозних експериментів у масштабах великих підприємств і навіть галузей виробництва. Для нього лабораторією є вся промисловість.

Перспективне значення для подальшого прогресу вищої технічної освіти мали думки В.Л.Кирпичова про роль математики у вихованні інженерного мислення. Він розглядав математику не лише як важливий допоміжний засіб при розрахуванні машин, механізмів та споруд, але й як «єдиний спосіб кваліфікованої підготовки інженерів». Це стверджувалося задовго до активного впровадження математичних методів в інженерію, до розгортання процесів математизації природознавства. Завдяки В.Л.Кирпичо-

ву на етапі становлення вищої технічної освіти математична освіта стала серцевиною підготовки кваліфікованих інженерів. Перспективною виявилася ідея В.Л.Кирпичова про необхідність прищепити у вищій школі майбутнім фахівцям уміння користуватися лічильною та обчислювальною технікою. На той час ця техніка була примітивною, але сама ідея передбачила видатну роль обчислювальної техніки та інформатики в інженерній діяльності.

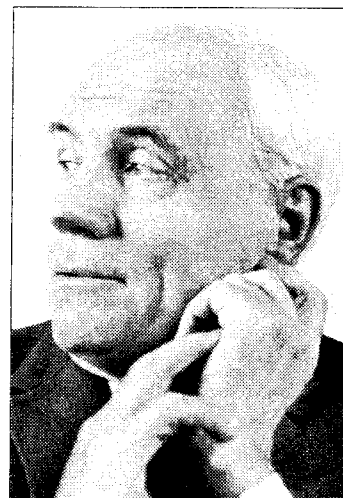
Основоположного значення він надавав графічним і графоаналітичним методам та технічному кресленню: інженер повинен уміти читати технічні креслення, володіти основами графічного мистецтва, вміти малювати. В.Л.Кирпичов ішов далі у вимогах розвивати такий хист у майбутнього фахівця в галузі техніки. Він став одним з основоположників нової науки — графічної статистики, яку він трактував як інженерну науку, вважаючи, що за допомогою її методів можна вирішити багато інженерних завдань, які важко вирішуються аналітичними методами. Причому ці рішення набувають наочного й вишуканого вигляду, тому методи графічної статистики широко застосовуються в інженерній практиці.

Цілісності висунутій В.Л.Кирпичовим системі вищої технічної освіти надавали і його думки про

роль естетичного виховання майбутнього інженера, виховання художнього смаку з реалізацією його в інженерних розробках, засвоєнні елементів майбутнього дизайну. Він вважав, що швидкі успіхи техніки майже повністю позбавили інженерів та техніків будь-якого художнього чуття, і це призводить до деградації культурної цінності продуктів технології. Він визнавав таке становище лихом і застерігав про поширення цієї тенденції на сферу вищої технічної освіти.

Широка наукова й загальнокультурна підготовка має сприяти виробленню у майбутнього інжене-

ра навичок винахідливості, творчої уяви, технічної фантазії, оригінальності рішень. У праці «Значення фантазії для інженера» (1903 р.) він писав, що без уміння вносити у будь-яку справу елемент фантазії технічний фахівець не буде справжнім творцем і залишиться звичайним коментатором науки і техніки. Технічну фантазію він пов'язував з винахідницькою діяльністю, вважаючи, що лише за допомогою фантазії можна подолати шаблони, стереотипи, готові зразки і технічні рецепти. Ця проблема поєднувалася з вихованням у студентів навичок самостійної роботи.

**Козловський
Іван Семенович**
(1900—1993)
— співак (тенор).

Народився у селі Мар'янівці, тепер Київської області. Навчався у 1917—1919 рр. у Київському музично-драматичному інституті ім. М.В.Лисенка (в О.Муравйової). У 1919—1923 рр. служив у Червоній армії та брав участь у виставах Полтавського пересувного музично-драматичного театру (виконав, зокрема, партію Фауста в однойменній опері Гуно). У 1923 р. — соліст Харківського, у 1925 р. — Свердловського оперних театрів, згодом (1926-1954 рр.) — Великого театру у Москві.

І.С.Козловський — видатний представник вітчизняної вокальної школи. Володів голосом ніжного тембру, широкого діапазону. Його виконанням були притаманні емоційність, легкість і теплота звучання, майстерність сценічного перетворення. Партії: Левко, Петро («Утоплена», «Наталка Полтавка» М.Лисенка), Андрій («Катерина» М.Аркаса), Юродивий («Борис Годунов» М.Мусоргського), Ленський («Євгеній Онегін» П.Чайковського), Лоенгрін («Лоенгрін» Р.Вагнера), Принц («Любов до трьох апельсинів» С.Прокоф'єва) та ін. Поставив низку опер. Засновник і художній керівник концертного Ансамблю опери (1938-1941, Москва). Непересічний знавець української музики, активний її пропагандист, відомий виконавець українських народних пісень.

У 1995 р. засновано благодійний фонд «Прем'єра» його імені. Лауреат Державної премії СРСР 1941, 1949 рр. Лауреат Державної премії УРСР ім. Т.Г.Шевченка 1990 р.

Народився і виховувався майбутній славетний співак у селянській родині. Від батька і матері успадкував шанобливе ставлення і любов до музики, співу. Ще змалку залюбки співав у родині, а згодом — у шкільному хорі. Очевидно, на виховання майбутнього співака вплинула й напівлегендарна зустріч з М.В.Лисенком.

Згодом було навчання у Музично-драматичному інституті ім. М.В.Лисенка у Києві по класу співів. Вимогливим педагогом Козловського у ті роки (1917—1919) була Олена Олександрівна Муравйова. Після закінчення інституту він, відмовившись від пропозиції вступити до трупи Музичного театру, добровольцем пішов до Червоної армії і був направлений до Полтави, в інженерні війська.

Військова служба не завадила реалізації творчих устремлінь Козловського, і, коли в Полтаві організувалася опера, почав співати у ній. Виступи молодого співака були настільки вдалим і професійними, що по завершенні служби Козловський мав уже запрошення від дирекції Харківської опери.

З 1923 р. Іван Семенович співав у Харківській опері. Саме тут він познайомився і зблизився з такими відомими діячами культури, як режисери Микола Миколайович Боголюбов та Олександр Якович Альтшулер, артисти Марія Іванівна Литвиненко-Вольгемут та Михайло Іванович Сабінін. Молодому співакові довелося брати участь у спектаклі «Наталка Полтавка» Харківського народного театру, в якому роль Виборного виконував сам Панас Карпович Саксаганський. Козловський у цьому спектаклі грав Петра. В іншій виставі цього творчого колективу — «Запорожеська Дунаєм» — Саксаганський виконував роль Карася, а Козловський — Андрія.

Згодом Панас Карпович подарував Івану Семеновичу фотографію з написом: «Західна культура значима, цікава, але прославляйте слов'янську нашу культуру, глибоку за думкою, виразну за формою».

Працюючи над ролями, молодий актор від спектаклю до спектаклю зростав і вдосконалювався, прагнучи досягнути глибокої виразності рухів, уважно працював над зовнішнім виглядом героя, вчився мінімізувати застосування гриму. Спільно з художником він ретельно продумував усі свої костюми, котрі назагал виготовлялися із парусини. Тогочасні театри мали у власному розпорядженні вкрай

обмежені кошти, й потрібно було вигадувати, чим би прикрасити одяг персонажів (особливо знатних осіб), аби він не виглядав злидненным, а відтак актор — не «випадав» з образу.

У Харкові довго працювати не довелося. Директор тамтешньої опери Борис Аркадійович Арканов був призначений до Свердловська. У цьому великому промисловому й культурному центрі Уралу потрібно було зміцнити трупу оперного театру, й Козловський не міг відмовити Арканову у проханні допомоги у цій нелегкій справі. І навіть тоді, коли йому запропонували дебют у будь-якій опері, що ставилася на сцені Ленінградського театру опери та балету (колишньої Маріїнки), молодий співак ввічливо відмовився, подякувавши за запрошення та повідомивши, що «зв'язаний моральним зобов'язанням з Аркановим, який свого часу надав мені можливість стати солістом Харківської опери».

Перший сезон у Свердловській опері був для Івана Семеновича Козловського напрочуд насиченим. Молодому співакові доводилося виступати у всьому провідному теноровому репертуарі: ліричному, меццо-характерному й навіть лірико-драматичному. Невдовзі Козловський полонив серця слухачів. Усі спектаклі за його участю відбувалися з аншлагом. Місцева газета «Уральський робочий» постійно вмщувала захоплені відгуки на його виступи...

«Козловський — Хозе правильно, з великим смаком і почуттям розвиває свою роль від початку й до кінця. Він володіє красивим, чистим голосом і чудовою сценічною зовнішністю...» Про його виступ у «Золотому півнику» йшлося: «Що стосується виконавців, то слід сказати, що найбільш цілісний образ був створений... Козловським».

Короткочасна робота у Полтаві, Харкові й Свердловську дала Козловському, за його власним свідченням, надзвичайно багато і в творчому, і в життєвому плані. Саме там, відчувши увесь тягар особистої відповідальності, він став професійним актором-співаком, який вже не боявся зіткнутися з будь-якими несподіванками у майбутній роботі на столичній сцені тодішнього Радянського Союзу. «Периферійні театри, — говорив митець, — пробуджують творчість, дають більший простір, навіть спонукають до дерзання, що і в творчому відношенні дуже корисно, й окуповується у майбутньому у самому позитивному розумінні... Щоправда, існує небезпека захлюстування пересічністю... Мене ця доля обминула тому, що на моєму шляху трапилися люди, котрі не знижували, а піднімали смаки, виховували прагнення розвивати професіоналізм, висувати до себе та інших все більші й більші вимоги. Я завжди із вдячністю згадую Полтаву, Харків, Свердловськ».

Восени 1925 р. на афішах філії Великого театру СРСР у Москві вперше було надруковане ім'я Івана Семеновича Козловського. Відтоді майже сорок років життя Майстра нероздільно пов'язано з Великим театром. За ці десятиріччя артист зіграв величезну кількість ролей, виконав сотні партій. Вихований у кращих традиціях української і російської пісенно-оперної класики, він ще у zenіті власної кар'єри став живим класиком, зразком для наслідування.

Взірцем неперевершеного органічного поєднання таланту актора і співака, безперечно, є партія Юродивого в опері «Борис Годунов» М.П.Мусоргського. За блискуче виконання цієї партії його увінчано званням лауреата Державної премії СРСР.

Попри свою цілком заслужену популярність, світову славу, численні нагороди і престижні відзнаки, Іван Семенович Козловський завжди і всюди залишався людиною, і не лише людиною-космополітом, яка, досягши певних рубежів і становища, могла спокійно і цілком комфортно почуватися у «загальноросійському («загальносоюзному») морі», забувши свою вужчу Батьківщину — Україну, і сповідувати популярну тоді ідеологію, «радянської людини». Про-

те співак усе своє життя був і залишався свідомим українцем, а це в часи радянського тоталітарного (авторитарного) минулого ставало актом громадянської мужності.

І була це не лише любов — туга за краєм свого дитинства, батьківською хатою, дорогими краєвидами, рідними, але далекими обличчями. Іван Семенович був і залишався усе життя непересічним знавцем, невтомним популяризатором і славетним виконавцем українського пісенного репертуару. Любов ця була дієвою і в тому відношенні, що співак свідомо сповідував відоме апокрифічне гасло апокрифічного (зрозуміло, в умовах радянської дійсності) вітчизняного патріотамецената Є.Х.Чикаленка: «Любити Україну треба не лише до глибини душі, але й до глибини кишені».

Будучи людиною (за радянськими стандартами) доволі заможною, І.С.Козловський ніколи не забував і завжди підтримував своїх земляків, а в його рідній Мар'янівці на Київщині коштом славетного співака постала спеціалізована музична школа. Благородну справу, якій Іван Семенович віддавав чимало сил та енергії, а також власних коштів, продовжує по смерті співака благодійний фонд «Прем'єра», створений у 1995 р., що носить його ім'я.

Кондратюк
Юрій Васильович
(1897-1942)

— вчений-винахідник.

Один з піонерів
ракетної техніки й теорії
космічних польотів.

Народився у Полтаві. У 1916—1918 рр. навчався у Петербурзькому політехнічному інституті. У 1918—1921 рр. працював у Полтаві, Києві, на станції Бобринська. У 1921—1925 рр. — на цукровому заводі у Малій Висці (тепер Кіровоградська обл.). З 1925 р. — на Північному Кавказі. У 1927—1933 рр. займається проектуванням елеваторної техніки у Новосибірську. З 1933 р. — науковий керівник групи з проектування та будівництва Кримської вітроелектростанції. Напередодні Великої Вітчизняної війни працював у Центроенергобуді (Москва). 5 липня 1941 р. вступив до народного ополчення і вирушив на фронт. 3 лютого 1942 р. звісток про нього немає. Дата і місце його загибелі не з'ясовані.

Розробляв основні проблеми космонавтики, космічних польотів і конструювання міжпланетних кораблів, які виклав у праці «Тим, хто буде читати, щоб будувати» (1918—1919 рр.). У праці «Завоювання міжпланетних просторів» (1929 р.) вивів основне рівняння польоту ракети, розглянув енергетично найвигідніші траєкторії космічних польотів, виклав теорію багатоступінчатих ракет. Запропонував використовувати для ракетного палива деякі метали і неметали та їх водневі сполуки. Розглянув проблеми створення проміжних міжпланетних баз, ідею використання гра-

вітаційного поля небесних тіл для розв'язання цих проблем. Багато його ідей використано у практичній космонавтиці (про створення космічних систем, про розрахунки траєкторій польотів для висадки на місячну поверхню тощо).

Юрій Кондратюк зробив оригінальний внесок в енергетику, у розв'язання ряду інженерних питань елеваторної техніки, гірничого, будівельного та цукроварного виробництва. Наприклад, як енергетик він пропагував ідеї використання земного тепла, сонячної енергії, розвинув теорію та інженерне проектування потужних вітроагрегатів та вітрових електростанцій, обґрунтував застосування висотних залізобетонних веж для монтування вітроагрегатів, створив принципово нову у свій час теорію вітровикористання. Але відомими у світі стали його праці з теорії ракетно-космічного польоту.

У чотирьох наукових працях — «Петроградському рукопису» (1916—1917 рр.), «Київському рукопису» (1918—1919 рр.), рукопису «Про міжпланетні мандрівки» (1922—1925 рр.) і книзі «Завоювання міжпланетних просторів» (1928 р.) — Ю.В.Кондратюк окреслив свою незалежну від інших вітчизняних та закордонних вчених теорію космічного польоту. Якщо перші три

рукописи — головним чином описовий виклад різних варіантів цієї теорії, то вказана книга — дуже стисле й оригінальне поєднання блискучої фантазії з конкретними інженерними розрахунками і вирішенням найскладніших технічних завдань космічного польоту.

У Києві, в драматичний період історії України і особистої долі, переживаючи від усіх влад, що швидко мінялися у місті, Ю.В.Кондратюк пише видатну працю «Тим, хто буде читати, щоб будувати», яку було опубліковано тільки у 1964 р. У цьому «Київському рукопису» зроблено важливий крок у розвитку теорії міжпланетних польотів та освоєнні ближнього космосу. «Київський рукопис» Ю.В.Кондратюка — це, по суті, за стилем і формою викладу перший підручник з основ теорії ракет і разом з тим посібник для інженерів-практиків. Кондратюк самостійно працював над проблемами теорії міжпланетних польотів, не будучи знайомим, наприклад, з публікаціями К.Е.Цюлковського, тому був змушений дуже докладно обґрунтовувати інженерні рішення, які він пропонував.

Дати ключі для вирішення основних завдань космічного польоту — наскрізна ідея його наукових праць і методологічна особливість усіх розробок. Головні знахідки Ю.В.Кондратюка: засіб досягнення поверхні космічних тіл, насамперед

Місяця і Марса (цю ідею було застосовано у проекті «Аполлон», конструкції американського місячного модуля); варіанти і раціональні схеми дво- і триступневих ракет; розподіл ступенів по баках та двигунах і принципові питання конструкції самої ракети, серед яких найважливіші — охолодження камери і сопла ракетного двигуна компонентами палива, турбонасосна подача компонентів, шахове розміщення форсунок; принципи гальмування космічних апаратів в атмосфері; конструкції крісел космонавтів; теорія безпеки польоту.

Багато з цих та інших ідей Ю.В.Кондратюка реалізовано у практичній космонавтиці, але деякі ще чекають свого втілення.

Ю.В.Кондратюк вважав, що з енергетичного погляду вигідніше використовувати не весь снаряд при польоті до планети. Він передбачав, що для досягнення віддалених об'єктів у космосі потрібно досконало розробити програму польоту з використанням проміжних планет і штучно створених баз. Актуальним і сьогодні є припущення Ю.В.Кондратюка про те, що в багатьох випадках для влаштування проміжних баз слід використовувати як Місяць, так і штучні супутники не тільки Землі, а й інших планет. Теорії проміжних баз він присвятив багато праць і довів, що спуск на планету вигідніше здій-

снювати за допомогою спеціального посадкового модуля, який відділяється від бази і повертається до неї. У своїх теоретичних працях Ю.В.Кондратюк прийшов до цілого ряду фундаментальних висновків, які й досі широко використовуються у космічній техніці. Оригінальні дослідження, найбільш вигідні програми польоту стали фундаментом при розробці теорії освоєння космічного простору.

Ю.В.Кондратюк бачив навколоземний космос, міжпланетний простір як поле мирної діяльності жителів Землі. Він розумів, що землянам мимоволі доведеться створювати космічне виробництво, нові, можливі лише в умовах невагомості і глибокого вакууму, технології, освоювати території, природні багатства астероїдів, Місяця, планет Сонячної системи, максимальну використовувати променеву енергію Сонця. Освоєння «приземного» космосу, за Ю.В.Кондратюком, — це освоєння нового середовища проживання, відмінного від того, до якого людина звикла за час еволюції на Землі. Екологічна обумовленість виходу людства за межі планети була лейтмотивом творчості піонера космонавтики, і решта соціальних ефектів від розвитку космонавтики були тісно пов'язані з екологічними вигодами освоєння нового для людини середовища.

Американський журнал «Лайф» писав 14 березня 1969 р., що інженер Джон Хуболт, який очолював групу фахівців НАСА з розробки і здійснення проекту висадки людей на Місяці (проект «Аполлон»), знав про розробки Ю.Кондратюка, «...який ще 50 років тому довів, що застосування посадково-злітного модуля буде найкращим способом досягнення Місяця...».

І ще одна цитата. Відомий фахівець з космічної техніки академік Б.В.Раушенбах писав: «Коли знайомишся з працями Кондратюка, —

не тільки з його книгами з космонавтики, але й з його роботами щодо елеваторів, вітрових електростанцій, взагалі береш діяльність Кондратюка, то що вражає? Вражає надзвичайна оригінальність мислення. Ось — будівництво амбара, неймовірного, — нестандартне вирішення. Будівництво вежі — нестандартне вирішення. Спуск на Землю — нестандартне... Політ на Місяць — нестандартне вирішення. Завжди нестандартні вирішення і дуже продумані в інженерному плані».

**Корольов
Сергій Павлович**

(1907-1966)

— вчений у галузі
механіки та процесів
керування, конструктор
ракетно-космічних
систем.

Народився 1907 р. в Житомирі. У 1924 р. закінчив в Одесі професійно-технічну школу. Навчався в Київському політехнічному інституті. З 1927 р. працював в авіаційній промисловості. Закінчив Московське вище технічне училище і водночас Московську школу льотчиків (1930 р.). У 1930 р. працював у Центральному аерогідродинамічному інституті. В 1931 р. створив і очолив Групу вивчення реактивного руху (ГВРР). У 1933 р. — заступник директора Реактивного інституту, в 1934 р. — керівник відділу ракетних літальних апаратів інституту. В 1942—1946 рр. працював в ОКБ заступником головного конструктора двигунів. Подальшу діяльність С.П.Корольова як керівника великого колективу було спрямовано на створення потужних ракетних систем.

Розвивав теорію ракетного польоту в стратосфері (1934 р.). Група вивчення реактивного руху побудувала першу радянську рідинну ракету «ГИРД-09». Під його керівництвом створено численні балістичні та геофізичні ракети, ракети-носії і пілотовані космічні кораблі «Восток» та «Восход», на яких вперше в історії здійснено космічні польоти людини і вихід людини в космічний простір. Під його керівництвом проводилися запуски штучних супутників Землі і Сонця, польоти міжпланетних автоматич-

них станцій до Місяця, Венери і Марса, вироблено м'яку посадку на поверхню Місяця, створено ряд серій штучних супутників Землі. Керував роботою численних науково-дослідних інститутів і конструкторських колективів, об'єднуючи їх на вирішення комплексних завдань ракетобудування. Виховав численні кадри учених та інженерів.

Як конструктор С.П.Корольов починав свою діяльність з розробки ряду конструкцій планерів. На побудованих ним планерах він літав і сам. Свій дипломний проект — розробку легкомоторного літака СК-4 — він виконав під керівництвом А.М.Туполева. Цей літак був побудований і пройшов у 1930 р. льотне випробування.

Після знайомства з працями К.Е.Ціолковського С.П.Корольов захопився ідеями створення літальних апаратів ракетного типу. В 1934 р. вийшла праця С.П.Корольова «Ракетний політ у стратосфері». Він розробив ряд проектів крилатих ракет з автоматичним управлінням та ракетопланера РП-318-1, який уперше в СРСР здійснив політ під управлінням льотчика (1940 р.).

У роки Великої Вітчизняної війни С.П.Корольов розробляв проблему оснащення серійних бойових літаків рідинними ракетними прискорювачами.

Новий етап діяльності С.П.Корольова почався в 1946 р., коли його було призначено Головним конструктором керованих балістичних ракет дальньої дії. Це був час холодної війни. Балістичну ракету розглядали як транспорт для доставки атомного заряду. Разом з С.П.Корольовим було призначено головних конструкторів двигунів, систем автономного керування, гіроскопічних приладів, систем радіокерування і засобів наземного обладнання, стартових установок. Було створено Раду головних конструкторів під керівництвом С.П.Корольова, яка відіграла велику роль у прийнятті і втіленні в життя основних науково-технічних рішень з розвитку ракетно-космічної техніки. Конструкторське бюро, очолюване С.П.Корольовим, стало головним і забезпечило практичну реалізацію програми — від науково-технічної ідеї до виробництва ракет і космічних кораблів. Це була цілком нова і дуже ефективна форма організації.

Через два роки, восени 1948 р., перша радянська ракета дальньої дії вже стояла на старті. Невдовзі з'явилися нові розробки балістичних ракет дальньої дії.

У серпні 1957 р. здійснила свій перший успішний політ міжконтинентальна ракета — одна з вершин інженерного генія С.П.Корольова, що ознаменувала революційний

перехід від одноступінчастої конструкції середньої величини до багатоблокової системи. Сміливе рішення С.П.Корольова створити таку ракету відразу зняло безліч нелегких питань, зокрема забезпечення високої надійності бортових систем і всього комплексу приладів і систем управління, оскільки можна було не побоюватися за їх вагу. Надійність ракети забезпечувалася одночасним запуском усіх двигунів на старті. Відпадали всі складнощі з запуском двигуна верхнього ступеня на висоті у вакуумі.

Водночас С.П.Корольов поступово почав здійснювати свою головну мрію — про освоєння космосу. Вже перші ракети його конструкторського бюро використовуються для польотів на висоту 100, 200 і 500 км з науковою апаратурою і тваринами. Геофізичні ракети дали великий науковий матеріал для дослідження верхніх шарів атмосфери.

Подальшим етапом став запуск штучного супутника Землі, що провістив початок космічної ери. Наступні два супутники намітили дві лінії розвитку космонавтики: підготовку і здійснення польоту кораблів з космонавтами на борту і посилення в космос автоматичних приладів, аж до їх посадки на інші небесні тіла і повернення на Землю. Це були два відгалуження потужного розвитку практичної космонавти-

ки, що надовго визначили її перспективи.

Лише через два роки після запуску першого штучного супутника відбулася нова епохальна подія. Досягнувши другої космічної швидкості (11,2 км/с), автоматична міжпланетна станція «Луна-1», виведена третім ступенем ракети «Восток», пройшовши на початку січня 1959 р. поблизу Місяця, стала першою штучною планетою Сонячної системи. У вересні того ж року така само станція вперше досягла поверхні Місяця, а через декілька тижнів «Луна-3» обігнула Місяць, сфотографувала його зворотний бік і передала радіоканалами ці знімки на Землю.

Але головною подією життя С.П.Корольова став запуск у космос корабля «Восток» з Ю.О.Гагарінін. Наукова і технічна підготовка до цього польоту почалася з запуску на орбіту супутника Землі науково-дослідницьких кораблів з тваринами. Кораблі автоматично спускалися назад з орбіти супутника на Землю за радіокомандою. Особливо важливо було розрахувати гальмівний імпульс двигуна, параметри орбіт, провести широкий комплекс роботи щодо газодинаміки та тепломасообміну, щоб забезпечити надійність корабля, особливо для спуску на Землю. Поряд з теоретичним і експериментальним аналізом на Землі С.П.Ко-

рольов завжди закликав до вивчення фактичної поведінки комплексів ракети, її приладів і двигунів у дії. Всі, хто працював з ним, пам'ятають його заклик: «Треба літати!»

С.П.Корольов передбачав практичне земне застосування космонавтики. Перші «Молнии» — супутники для ретрансляції радіо, телебачення і телефонного зв'язку — були розроблені ще за його життя (1965 р.). Після цього з'явилися «Метеоры» — супутники для спостереження за атмосферою планети. Практичні завдання космічних польотів породили нові розділи наук.

Не можна не відзначити факту залучення С.П.Корольовим українських учених та інженерів для

вирішення завдань практичної космонавтики. Починаючи з 1960-х років в Україні було створено потужну сучасну промислову базу, що реалізувала фундаментальні розробки учених у галузі космічної техніки і технології.

В історії освоєння космічного простору з ім'ям С.П.Корольова пов'язана епоха перших визначних досягнень. Видатний організаторський хист і талант великого ученого дозволили йому впродовж ряду років спрямовувати роботу численних науково-дослідних і конструкторських колективів на вирішення комплексних завдань. Наукові і технічні ідеї С.П.Корольова дістали широке застосування в ракетній і космічній техніці.

Котляревський Іван Петрович

(1769-1838)

— письменник,
драматург, перший
класик нової української
літератури.

Народився 9 вересня 1769 року в Полтаві, в родині дрібного чиновника. Згодом Котляревським було «пожалувано» дворянське звання.

З 1780 року маленький Іванко почав навчатися в Полтавській духовній семінарії. Особливо старанно й наполегливо осягав хлопця гуманітарні дисципліни: піїтику, риторіку, філософію, латинську, грецьку, французьку, німецьку мови. З інтересом знайомиться з античною літературою, перекладає для себе творчість Ломоносова, Кантемира, Сумарокова. Один із співучнів Котляревського згадував про поета, що той «мав пристрасть до віршування і вмів до будь-якого слова вправно добирати рими, дотепні і вдалі, за що товариші по семінарії прозвали його римачем».

У 1789 році, після смерті батька, двадцятирічним юнаком він на останньому році навчання залишає семінарію і починає служити чиновником у полтавських канцеляріях, а згодом вчителює у поміщицьких родин. «В цей період свого життя бував він на зібраннях та іграх народних і сам, переодягнений, брав участь у них, дуже уважно вслухався в народну розмову, записував пісні й слова, вивчав мову, характер, звичаї, обряди, вірування, перекази українців, наче готуючи себе до майбутньої праці...»

Саме під час вчителювання, з 1794 р., й розпочинається творча робота письменника над славнозвісною «Енеїдою». Протягом 1794—1796 рр. І.Котляревський працює над першими трьома частинами поеми.

З 1796 по 1808 р. І.Котляревський перебуває на військовій службі. У складі Сіверського полку, сформованого на базі українського козацького полку, брав участь у російсько-турецькій війні, особливо відзначившись у баталіях під Бендерами та Ізмаїлом. Завідвагу й хоробрість І.Котляревського було відзначено кількома нагородами.

Навіть у нелегких бойових буднях Іван Петрович продовжує працювати над «Енеїдою».

Спочатку І.Котляревський не мав наміру публікувати поему, вона поширювалася серед читачів у рукописних копіях, але в 1798 році її видав у Петербурзі один із любителів українського слова, конотопський поміщик Максим Парпура. Згодом, у 1808 році, книговидавець І.Глазунов повторив це видання. Ці публікації робилися без відома і згоди автора, тому вийшли зі значними огріхами, які не могли задовольнити автора.

У 1808 році в чині капітана І.Котляревський виходить у відставку і пробує влаштуватися на цивільну службу в північній столиці. У 1809 році з'являється друком його

знаменита поема у чотирьох частинах «Вергилиева Енеїда, на малоросійській мові переложена І.Котляревським». На титулі містилося авторське зауваження: «Вновь исправленная и дополненная противу прежних изданий».

З 1810 року і до кінця свого життя Іван Петрович Котляревський живе в Полтаві, працюючи наглядачем Будинку для виховання дітей бідних дворян — навчально-виховного закладу, в якому навчання відбувалося за програмою гімназії. З 1827 року — попечитель «богоугодних закладів» Полтави. На цьому відповідальному поприщі І.Котляревський зарекомендував себе як талановитий педагог і організатор освітнього процесу.

Увесь цей час письменник не пориває з творчою діяльністю, захоплюється театральною справою. У 1818 році його призначають директором Полтавського театру. З метою збагачення репертуару він створює драму «Наталка Полтавка» і водевіль «Москаль-чарівник», які з успіхом було поставлено у 1819 році. Так, на полтавській сцені, з початків нової української драматургії зароджувався національний професійний театр. Стараннями І.Котляревського було випущено з кріпацтва М.Щепкіна, який згодом успішно виступав у п'єсах свого покровителя.

У 1821 році поет закінчує писати

поему, останню частину «Енеїди», але побачити повне видання йому не судилося. Воно з'явилося на світ у 1842 році, уже після смерті автора.

У 1835 році за станом здоров'я І.Котляревський виходить у відставку, але не пориває з культурним життям того часу. До нього постійно зверталися за підтримкою і порадою представники найширших верств населення, і кожному він намагався надати необхідну допомогу. Тому з величезним сумом і боєм було зустрінута звістка про його смерть 10 листопада 1838 року.

Творчість І.Котляревського ознаменувала собою початок нової ери української літератури. Із порівняно невеликого за обсягом творчого доробку письменника починається потужний рух національного відродження. Поема «Енеїда», над якою І.Котляревський працював майже три десятиліття, стала епохальним за своєю громадською і художньою значущістю явищем у духовному житті українського народу, визначила змістовий напрям і форму нашому письменництву.

Життя і творчість І.Котляревського припали на час, коли, здавалося, самі підмурки національної ідеї відбували одне з найсерйозніших випробувань на право свого існування взагалі. Невблаганна самодержавницька дійсність розбивала на друзки сподівання українського

народу. Могутній і тотальний імперський тиск мав остаточно привести до знищення навіть можливих проявів національного духу.

Поневірянням, визиском, кров'ю вписано у літопис історії українського народу сторінки немилосердного XVIII сторіччя, яке, за справедливим визначенням П.Куліша, виявилось віком «расхищення національної собстенности всеми благовидными и неблаговидными способами». То був час, коли на історичному роздоріжжі народ міг втратити все — надії, традиції, культуру, майбутнє і, зрештою, себе. Стихійні протести щораз заглиналися під безжалюною силою і жорстокою сваволею царських сатрапів. Набирало розмаху кріпацтво з його дикунською мораллю та антилюдськими законами. «Доборолась Україна до самого краю», — писав її геній Тарас Шевченко.

І раптом серед мертвої тиші лунає сміх — зневажливий, саркастичний, життєствердний сміх. Той сміх пробудив у душах людей не тільки почуття гідності, але й повернув віру в себе, у свою неповторність і значущість.

Мабуть, жоден народ у світі не наділяє такими повноваженнями своїх митців, як український. Особливо це стосується літераторів. Слово завжди було в особливій пошані у нашої громадськості, а тому письменники і поети сприймалися

громадською думкою майже як пророки. Зрештою, осягаючи нашу історію і зупиняючись на реаліях сьогодення, ми переконуємося: в тому, що незалежна Україна відбулася, — найперша заслуга нашого письменництва.

Отже, розглядаючи І.Котляревського лише як літератора, годі й думати про повноту сприйняття цієї суспільної постаті. Тільки мірки громадсько-літературні здатні реально показати його масштабність і значення.

Т.Г.Шевченко лише двома рядками про свого великого попередника зумів передати його історичну вагу і значущість. І.П.Котляревський

*Всю славу козацьку,
за словом єдиним,
Переніс в убогу хату сироти.*

Уже сучасниками «Енеїда» сприймалася як своєрідна хрестоматія народного життя, панорама побуту і звичаїв.

Вергілій писав свій твір у той час, коли в Римській державі замість республіки поступово і повно утвердилася імперія. Необмежена влада зосереджувалася в одних руках Октавіана Августа. Будучи натхненним прихильником такої форми управління і самого імператора, поет змальовує владу мало не як милість, освячену вищими силами, а самого Октавіана Августа —

напівбогом, виводячи його рід від міфічного сина троянського царя Анхіса і богині кохання Венери — Енея, який, за легендою, нібито після зруйнування греками Трої вирушив до берегів Італії і заснував місто Рим.

Вергілієва «Енеїда» мала надзвичайно успішне, якщо не триумфальне літературне життя. Популярність і довголіття поеми пояснюється звеличенням і утвердженням абсолютизму, влади монарха, що знаходило гарячу підтримку європейської аристократії.

«Енеїда» Вергілія на довгий час стала зразком класичного твору.

І.П.Котляревський знав цей твір ще з семінарських часів у латинському оригіналі. Добре відома йому була і трагедія М.Осипова та О.Котельницького «Вергилиева Энейда, вывороченная наизнанку». Опрацьовуючи сюжет свого твору, І.Котляревський узяв з поеми Вергілія лише основну сюжетну лінію та імена головних героїв.

«Щоб до ладу зрозуміти, чого вартий Котляревський в історії громадського руху на Україні, повинні ми якнайбільшу увагу звернути на три моменти в його творчості, а саме: стосунки Котляревського до того ґрунту, на якому зародилася його діяльність, силу його свідомості і, нарешті, її наслідки та вплив на формування національної ідеї й руху на Україні. Характери-

стика цих моментів і дасть нам відповідь на питання про самостійність, свідомість та вплив Котляревського», — писав про основоположника нової української літератури С.Єфремов.

Керуючись цим означенням, набагато простіше, зрештою, сприймати та осягати і славнозвісну поему нашого класика.

Звісно ж, основним джерелом і натхнення, і поетичної матерії слугувала для митця тогочасна дійсність. Найважливіше ж те, що письменник поставив перед собою досі нечуване завдання — передати все новими творчими методами.

*Я музу кличу не такую:
Веселу, гарну, молодую, —
Старих нехай брика Пегас, —*

за таким дещо грубувато спрощеним підходом криється могутня ідея оновлення. До неї письменник приступив з добрими намірами, що в кінцевому результаті дало багатий ужинок творчих здобутків.

Українські типи, реалії побуту, несподівані ситуативні ходи і позиції письменник передавав і відтворював з граничною ширістю і виразністю. Щедрий гумор лише доповнював образну завершеність героїв поеми.

За міфологічною ширмою чітко проступають обриси тогочасного суспільства, сповненого несправедливостями життя.

Національна ж особливість характеру українського народу — неборна волелюбність, що здатна стерти всі перешкоди на своєму шляху.

Цією світлою ідеєю пройнято всю художню структуру «Енеїди». За словами О.Білецького, «сила і причина довговічності цього твору — в єдності авторського задуму і стилю. Ця єдність — у надзвичайно життєствердному, оптимістичному стихійно-реалістичному світовідчутті, яким пройнято поему». Вона «стала першою друкованою пам'яткою української літератури, що немовби завершувала період довгого «підспудного» життя і в той же час відкривала перспективи нового розвитку, і, незважаючи на свою комічну зовнішність, була серйозною за своїм громадським значенням».

І.Франко, оцінюючи безприкладний літературний подвиг І.Котляревського, порівнював творчість письменника з пробудженням високогірного орла, який, злетівши з вершини, відвалив снігову брилу, що, покотившись кам'яним схилом, викликала могутню лавину, яка залунала «дужче грому».

Не буде перебільшенням твердження, що незмірна лавина продовжує обростати новими активними масами і в день сьогоднішній. І в цьому велич І.Котляревського й історична заслуга.

❖
Він зробив цю м'яку, виразну, сильну, багату мову мовою літературною, і українська мова, яку вважали тільки місцевою говіркою, з його легкої руки залунала так голосно, що звуки її рознеслися по всій Росії.

В. Короленко.

❖
А тим часом фігура Котляревського в історії громадського руху на Україні справді епохальна, — така, що може з'явитись тільки на критичному переломі всього громадського життя, на межі двох епох, як синтез минулого й підвалина для майбутнього. Не одбившись од чистого літературного ґрунту, ніколи нам би не зрозуміти ні самої фігури цього письменника, ні оцінити його діяльність та заслуги, як вони того варті. Отож з міркою громадсько-літературною й повинні ми приступати до оцінки діяльності першого нашого письменника новітніх часів.

Так — першого письменника і творця та батька новітнього українського письменництва, та й не самого письменництва...

...Не будши, як справедливо завважають, генієм, коли міряти світовим масштабом, Котляревський зробив, проте, величезної ваги, просто-таки геніальне діло, давши свідомий почин молодому свіжому письменництву і громадському рухові наново відродженого народу. А такі заслуги не забуваються, і коли український народ кладе й свого щось в загальносвітову скарбницю духовного надбання, то треба пам'ятати, що почалось у нас це з Котляревського.

С. Єфремов.

❖
*Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!*

Т.Г.Шевченко.

❖
*Любов к отчизні де героїть,
Там сила вража не устоїть,
Там груди сильніша від гармат...*

*Де общее добро в упадку,
Забудь отця, забудь і матку —
Лети повинність ісправлять.*

❖
І. Котляревський.

**Коцюбинський
Михайло
Михайлович**
(1864-1913)
— письменник,
перекладач,
громадський діяч.

Народився Михайло Михайлович Коцюбинський 17 вересня 1864 року у Вінниці в сім'ї дрібного службовця. Вихованням хлопця в основному займалася мати, «добра, надзвичайно любляча, здатна на самопожертву...». Саме завдяки її старанням хлопець мав можливість долучитися до зразків високого мистецтва ще з юних літ. Вона допомагала йому сформувати добрий естетичний смак, прищеплювала «нахил до всього гарного та любов і розуміння природи».

Ази освіти Михайло осягав удома. З 1875 року навчався у Барській початковій школі, а в наступні п'ять років — у Шаргородському духовному училищі. Як згадував один із його ровесників, «Михайло Коцюбинський був тоді повновидий, невисокого зросту хлопчик, з темним, трохи кучерявим волоссям, завжди чепурний і чисто вдягнений. Вчився він добре, був дуже уважний і старанний. Знав завжди лекції краще за нас усіх, був узагалі зосереджений і серйозний не на свої літа. Учителю ніколи не карав його — не бив лінійкою по руці, не становив навколішки, як це бувало з іншими. До товаришів ставився гарно, до всіх однаково уважно, не розрізняючи з-поміж них ні євреїв, ні руських, ні поляків».

Під час навчання у духовному училищі хлопець не обмежується вивченням лише обов'язкової про-

грами. З особливим захопленням він знайомиться з творчістю Тараса Шевченка, Марка Вовчка, Генріха Гейне, Миколи Гоголя, Олександра Пушкіна. Готується до вступу в університет. Але сувора проза дійсності по-своєму відкоригувала ті мрії. Хвороба матері, втрата роботи батьком, опікування меншими дітьми — все це змусило юнака рано піти на свій хліб.

Протягом 1882-1892 рр. М.Коцюбинський вчителює, дає приватні уроки, займається репетиторством для дітей із заможних родин Вінниці та навколишніх сіл. Пізнаючи народне життя, він відкривав і себе. Реалії життя й багата уява спонукали до творчості. У 1890 році у львівському часописі «Дзвінок» друкується його вірш «Наша хатка». А невдовзі побачили світ оповідання «Харитя», «Ялинка», що виразно свідчили про непересічний талант молодого автора.

З 1892 року, за рекомендацією відомого бібліографа М.Комарова, М.Коцюбинський працює в експедиції, яка боролася з виноградною хворобою по селах Бессарабії. Серед робітників філоксерних загонів було чимало українських студентів з Київського, Харківського, Одеського університетів. Тут письменник близько знайомиться з членами підпільного товариства «Братство тарасівців», що створювалося з палким бажанням відстоювати

право самобутності української нації «скрізь, де тільки можливо».

Глибокі враження від життя молдаван, а пізніше — і кримських татар лягли в основу оповідань «Для загального добра», «На камені» та ін.

З 1898 року письменник оселяється в древньому Чернігові, отримавши роботу в земській управі. З 1900 по 1911 рік працює в статистичному бюро губернського земства.

Цей період життя і творчості М.Коцюбинського особливий. Приходить усвідомлення значущості й вагомості слова, його соціальної цінності. З Миколою Чернявським вони розсилають українським письменникам звернення-заклик розширити тематичні межі своєї діяльності, працювати над збагаченням художніх прийомів, відстоювати рідній мові право на літературне життя.

Навколо нього гуртується чернігівська інтелігенція, захоплена й наснажена прикладом дієвого життя Михайла Михайловича.

У 1903 році як член Чернігівської губернської ученої архівної комісії він побував у Полтаві на відкритті пам'ятника І. Котляревському. Зустрічі з відомими діячами української культури справили на нього надзвичайне враження.

З 1899 року у Львові починає виходити зібрання його творів, що було завершено сьомим томом у 1913 році.

У 1905 році М.Коцюбинський подорожує країнами Центральної та Західної Європи, відвідує Австрію, Німеччину, Італію, Швейцарію. Після повернення він багато працює. Оповідання, новели, повість «Fata morgana» є своєрідним осмисленням шляхів подальшого розвитку українського суспільства.

Останні роки життя великого письменника позначені різким погіршенням здоров'я, загостренням хвороби серця. З 1909 по 1912 рік М.Коцюбинський тричі відвідує Італію, куди виїздив на лікування. Там близько знайомиться з Максимом Горьким, на віллі якого, на острові Капрі, він жив.

Улітку 1910 року, повертаючись з-за кордону, М.Коцюбинський заїхав у карпатське село Криворівню. Враження, які охопили від знайомства з побутом, людьми, мовою, традиціями цієї землі, заворожили його. Згодом він ще двічі приїжджатиме у цей край, а свої враження увічнив чудовим твором «Тині забутих предків» (1911 р.).

Здається, це були останні світлі й щасливі миті життя, яке невпинно знесилювалося підступною недугою. Йому не допомагає лікування в університетській клініці Києва, і 25 квітня 1913 року полум'яне серце неповторного майстра слова битися перестало.

Поховано Михайла Михайловича Коцюбинського на Болдиній

горі в Чернігові, де він так любив відпочивати, милуючись красою Придесення.

Михайла Михайловича Коцюбинського сучасники часто називали сонцепоклонником. Знайомство з його творчістю наочно підтверджує надзвичайно тонку й точну цю характеристику. Висока художність, вражаюче багатство, світла простота думки й справді мовби пронизують читача життєдайним сонячним промінням, звеличуючи й наснажуючи для добра і творення. Його творчість непомітно, але неминуче допомагала людині ставати людиною. Можливо, саме це й мав на увазі, узагальнюючи його значення як митця, М.Горький, коли писав: «...У ньому кипить органічна гідливість до поганого. В нього тонко розвинена естетична чуйність до доброго, він любить добро любов'ю художника, вірить в його переможну силу, і в ньому живе почуття громадянина, якому глибоко і всебічно зрозуміле культурне значення, історична вартість добра».

Проникливі, витончені, гідні подиву соціально-психологічні новели й повісті майстра — одне з найвищих художніх досягнень не тільки української прози.

Народ, однією з основних рис якого завжди виступала естетична

витонченість, любов до прекрасного, не міг не дати свого співця, що відзначився б саме цими чеснотами у своїй творчості.

Яких би тем не торкався мудрий і вимогливий письменник, вони набирали особливого, неповторного звучання правди і краси, що, зрештою, означатиме кінцеве торжество життя. Саме любов до нього і спонукала шукати надійних шляхів до кращих, вільніших і радісніших його проявів. Із спогадів М.Чернявського М.Коцюбинський саме і постає великим життєлюбом, що вбачав сенс буття в розкритті кращих природних якостей людини, в утвердженні високогуманних відносин, при яких ніхто ніколи не знатиме насильства, буде «поступатися своїм правом тільки тоді, коли імпульсом до того буде власне бажання чи переконання».

Сучасники М.Коцюбинського з дивовижною одностайністю відзначали рідкісний збіг між вишуканою досконалістю й красою творіння та особистістю автора. Мовби ілюструючи те твердження, М.Лозинський писав: «Я ніколи не шукаю знайомств з великими людьми. Для мене досить, що вони дають мені твори свого великого духа. Бо поза ним — «дух бодр, плоть же немощна». Коли людина творець, тоді її дух підноситься до найвищих вершин і, бачачи ті плоди духа, ми поклоняємося великому синові

землі. Але годі все держатися на вершинах, великі люди — також люди. І коли ми їх зустрічаємо в шоденній обстановці життя, переконуємося, що вони тільки люди. І той дисонанс між плодами їх духа і ними самими викликає розчарування... А шукати їх знайомства значить шукати свідомо розчарування, — пощо?»

Він (Коцюбинський. — Авт.) був винятковою появою, в якій не було того дисонансу між його великим духом і його людською особою. Щодалі знайомство з ним відкривало нові грані його творів, людина й великий дух доповнювались взаємно і зливалися в чудову гармонію».

Унікальність такого збігу робила його ще бажанішим і жаданішим для спілкування. Адже людина завжди шукає нагоди долучитися до омріяних зразків чистоти, доброти, краси. І ще рідкіснішим є явище, коли наші взаємини не затьмарюються пересторогою, а виступають природно й довірливо. «Він був один із тих незвичайних людей, що при першій же зустрічі з ними викликають милостиве почуття задоволення: саме цю людину ти давно чекав, саме для неї у тебе є якісь особливі думки!» — згадував про М.Коцюбинського М.Горький.

Безсумнівно, так сприйматися може тільки людина, яку попри всі її достоїнства було наділено головним природним даром — любов'ю до людей. Митець за покликанням,

М.Коцюбинський мріяв створити літопис добра. В епоху ж реакції, столипінських кривавих перетворень, час визисків і жорстокостей письменник змушений був творити літопис всенародного горя, поневірянь і випробувань. Але надія, як і мрія, не покидала письменника. Світле і тверде переконання у неминуче справдження кращої долі пронизує кожне слово митця, кож-

ну його інтонацію. Хіба не про це він сказав:

«Яка сила життя! Ми звикли до нього і не помічаємо перемоги живого над мертвим, дійового над інертним, і ми ніби не знаємо, що сонце творить квіти й плоди з мертвого каменю, не бачимо, як всюди торжествує живе, щоб бадьорити й радувати нас. Ми повинні усміхатися світові дружньо».

Людина — найцікавіше для нас явище тому, що вона змінюється, ховає в собі всякі несподіванки, не задовольняється жодною формою щастя.

М.Коцюбинський.

Любов і краса — це ті діаманти, які він шліфував із непоказних камінчиків та захогував у вічний скарб нашої національної культури.

В.Гнатюк.

Поліг великий майстер рідного слова, що в огненному горні свого творчого духу переливав його в самоцвітні кристали і, як великий будівничий, виводив їх, свої мистецькі твори, повні великого художнього смаку, глибокої задуми і безмірно широкої любові до людей...

Панас Мирний.

У м'яких, сердечних тонах він завжди говорив про людей. Найбільш любив говорити про Україну, про її природу, про український народ, сумував з приводу його малописьменності, але був переконаний, що незабаром все зміниться...

М.Стражеско.

Він залишив усім нам... найвищий заповіт: ніколи не розминатися з людиною і завжди бути вірним рідному народові, правді, соціальній справедливості й свободі.

П.Тичина.

**Кравчук
Леонід Макарович**
(1934 р. н.)
— громадський
і державний діяч.
Перший Президент
незалежної України
(1991-1994).

Народився в селі Великий Житин Рівненської області, у селянській родині. Закінчив Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка (1958) за спеціальністю «економіст, викладач політекономії»; Академію суспільних наук при ЦК КПРС (1970). Захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук — «Сутність прибутку при соціалізмі та його роль у колгоспному виробництві» (Академія суспільних наук при ЦК КПРС, 1970).

Після закінчення університету працював викладачем політекономії у Чернівецькому фінансовому технікумі (1958—1960). З 1960 р. — на партійній роботі: лектор Будинку політосвіти, зав. відділом пропаганди та агітації Чернівецького обкому КПУ. В 1970—1989 рр. працював в апараті ЦК КПУ в Києві: зав. сектором перепідготовки кадрів відділу організаційно-партійної роботи; інспектор, перший заступник зав. відділом, з 1980 р. — зав. відділом пропаганди та агітації ЦК КПУ; в 1988—1989 рр. — зав. ідеологічним відділом ЦК КПУ. У 1989—1990 рр. — секретар ЦК Компартії України з ідеологічної роботи, з червня 1990 р. — член Політбюро, другий секретар ЦК КПУ. В липні 1990 р. — грудні 1991 р. — Голова Верховної Ради УРСР. Був членом ЦК КПРС з липня 1990 р.

19 серпня 1991 р. заявив про свій вихід з КПРС. 1 грудня 1991 р. на президентських виборах отримав 19 643 481 голос (61,59%). Перший Президент незалежної України (грудень 1991 р. — липень 1994 р.).

Кандидат у президенти України на виборах 1994 р.: 1-й тур — перше місце з семи претендентів, за 37,92%; у 2-му турі — друге місце, за 45,1%, поступився Л.Кучмі.

Народний депутат України 12-го та 14-го скликань. У Верховній Раді України 14-го скликання є членом фракції Соціал-демократичної партії України (об'єднаної). Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня.

До вершин кар'єри Л.Кравчук йшов 56 років. Сільський хлопчина з Рівненщини, батько якого загинув на фронті, а мати все життя пропрацювала у колгоспі, спромігся не лише стати дипломованим економістом, кандидатом наук, а й здолати тернистий шлях від рядового працівника обкому до другого секретаря ЦК КПУ.

23 липня 1990 р. сесія Верховної Ради УРСР у зв'язку з відставкою В.А.Івашка обрала на альтернативній основі Л.М.Кравчука головою Верховної Ради УРСР.

Новообраний голова парламенту відразу ж заявив, що розуміє політичні перетворення, які відбуваються сьогодні в нашому житті,

в контексті загальнодемократичного процесу і вважає за потрібне вирішувати питання про владу у республіці та про Союзний договір.

Він чудово усвідомлював, що зіткнеться із протидією, неприйняттям його опозицією. Тому цілком слушно закликав до конструктивної співпраці увесь спектр наявних тоді політичних сил.

Уже на початку вересня 1990 р. Л.Кравчук значно скоригував бачення проблеми консолідації, заявивши на одній із прес-конференцій: «Я був тоді впевнений, що вона можлива. Але тепер, коли утвердилися різні групи, партії, вона стала нереальною. Я за консолідацію українського народу, за вихід з кризи, за будівництво нової суверенної держави. Щодо консолідації в самій Верховній Раді, то це — ілюзії. Але не треба ворожнечі. Потрібні розумні компроміси».

Життя владно висувало на порядок денний питання майбутнього Союзного договору. Серпневий «заколот» 1991 р. прискорив розпад Радянського Союзу і виявився фатальним для деяких політиків, насамперед батька «перебудови» — М.С.Горбачова. Неоднозначну оцінку дістала позиція, які в ці дні займав Л. М. Кравчук як Голова Верховної Ради УРСР. Одні звинувачували його в надмірній обережності, другі — мало не в потуранні «заколотникам», треті — у зраді КПУ.

Тим часом 24 серпня 1991 р. Верховна Рада прийняла Акт проголошення незалежності України як самостійної Української держави. 26 серпня Указом Президії Верховної Ради було тимчасово припинено, а її Указом від 30 серпня й заборонено діяльність компартії України.

Акт проголошення незалежності, а також винесення його на загальноукраїнський референдум підтримали майже всі політики і громадсько-політичні організації. На референдумі 1 грудня 1991 р. 90% виборців, які брали участь у голосуванні (76% дієздатних громадян), схвалили незалежність України.

1 грудня 1991 р. було вирішено й інше суттєвіше питання — обрано першого Президента незалежної України.

Цьому передувала гостра передвиборна боротьба. З великої групи претендентів виборили право стати кандидатами в Президенти України сім осіб: Л.Кравчук, В.Чорновіл, Л.Лук'яненко, І.Юхновський, В.Григоров, О.Ткаченко та Л.Табурянський. Фаворитом вважався Голова Верховної Ради Л.М.Кравчук, котрий запропонував програму із п'яти «Д» — «Державність. Демократія. Добробут. Духовність. Довіра».

Вихід незалежної України на історичну авансцену поставив її державних і політичних діячів перед необхідністю самостійного розв'язання багатьох складних проблем.

Першою і чи не найголовнішою з них було ставлення до перспектив СРСР. 25 листопада парафування нового Союзного договору не відбулося. А на початку грудня 1991 р. лідери України, Росії та Білорусі проголосили у Мінську утворення Співдружності Незалежних Держав (СНД).

За рік незалежності Україну визнав увесь цивілізований світ: понад 120 країн, а з 87 з них на різних рівнях було встановлено дипломатичні відносини. Вона набула основних ознак державності: кордони, прикордонні війська та митна служба, сформувала власне військо.

Але якщо із зовнішніми атрибутами державності було все (або майже все) гаразд, то проблемою проблем залишалося створення самостійної структурно збалансованої та ефективної національної економіки, наявність власної фінансово-кредитної і банківської системи.

В умовах гострої соціально-економічної та політичної кризи 24 вересня 1993 р. Верховна Рада України ухвалила рішення про проведення дострокових виборів до парламенту — 27 березня — і Президента України — 26 червня 1994 р.

За два з половиною роки, що минули після перших президентських виборів в Україні, бажаючих балотуватися істотно поменшало:

якщо 1991 р. майже 100 висуванців розпочинали боротьбу, то 1994 р. — лише 11, з яких 7 (Л.Кравчук, В.Бабич, Л.Кучма, В.Лановий, О.Мороз, І.Плюш та П.Таланчук) були зареєстровані кандидатами у Президенти України.

26 червня 1994 р. за результатами голосування визначилися два претенденти, які набрали найбільшу кількість голосів і вийшли у другий тур: Л.М.Кравчук (37,68%) та Л.Д.Кучма (31,25% голосів).

10 липня відбувся другий тур виборів. А вже о 5-й ранку 11 липня із Адміністрації Л.Кравчука зателефонували до виборчого штабу Л.Кучми й привітали суперників із перемогою. За Л.Кучму проголосувало понад 52% тих, хто прийшов на виборчі дільниці, за Л.Кравчука — 45%.

Леонід Кравчук передав естафету влади Леоніду Кучмі.

Але пригадаймо Фрідріха Ніцше, який стверджував, що величним для історії є той, хто задав

напрямок. Усвідомлює це і сам Леонід Макарович, який в одному із своїх постпрезидентських інтерв'ю наголосив, що усі його наступники на президентській посаді — «п'ятий, десятий, сороковий — лише продовжуватимуть робити те, що розпочав я. Добре чи погано, але лише продовжуватимуть».

З іменем першого Президента незалежної України традиційно пов'язують прийняття Акта про незалежність України, проведення референдуму 1 грудня 1991 р., ліквідацію СРСР, нові державні атрибути, дистанціювання від СНД, перші кроки щодо інтеграції України до європейських структур.

Погодьмося зі словами його наступника на нелегкій президентській посаді — Л.Кучми, який сказав про свого попередника: «Я віддаю належне Леоніду Макаровичу Кравчуку, який зробив перші нелегкі кроки на шляху становлення української державності».

**Кримський
Агатангел
Юхимович**
(1871-1942)

— сходознавець, славіст,
письменник, перекладач.

Походив з татарського роду. Народився 15 січня 1871 року у м. Володимир-Волинський у родині вчителя історії та географії. У дитячі роки його батьки переїхали у Звенигородку під Києвом. У трирічному віці навчився читати, а через два роки батько віддав його у місцеве училище, де Агатангел провчився п'ять років (1876—1881). Після навчання у протогімназії в Острозі (1881—1884) та Другій київській гімназії (1884—1885) вступив за конкурсом у Колегію Павла Галагана (1885—1889). У ті роки опановує іноземні мови: польську, французьку, англійську, німецьку, грецьку, італійську, турецьку та латинську. У колегії заприятелював з Павлом Житецьким, Михайлом Драгомановим, які пробудили в ньому любов до української мови, літератури, історії, завдяки чому він, не маючи й краплини української крові, присвятив своє життя українській науці та культурі. 1889 року, по закінченні Колегії Павла Галагана, Кримський вступає до Лазаревського інституту східних мов у Москві, після закінчення якого у 1892 році його було залишено на кафедрі арабської філології для підготовки до професури. Основними дисциплінами вченого були арабська філологія, іслам та арабська література, перська і турецька мова та література. Протягом 1892—1896 років Крим-

ський пройшов повний курс славістичних студій на історико-філологічному факультеті Московського університету під керівництвом мовознавця В. Міллера, славіста Р. Брандта, знавця індоєвропейських мов П. Фортунатова. 1896 року молодий вчений склав магістерські іспити з арабістики у Петербурзькому університеті та зі слов'янської філології у Московському університеті. Крім того, він слухав у Московському університеті лекції із всесвітньої історії у професора В. Гер'є. По закінченні Московського університету Кримський одержав від Лазаревського інституту дворічну стипендію для поїздки в Сирію та Ліван. Після повернення з поїздки 1898 року Кримський працює в Лазаревському інституті, викладає курси семітських мов, веде курс перекладу з російської мови на арабську і навпаки, вивчення Корану, читає лекції з історії арабської літератури. З 1901 року очолює кафедру арабської лінгвістики, стає професором арабської літератури та історії мусульманського Сходу. За час викладання в Лазаревському інституті східних мов написав і видав цілу бібліотеку академічних підручників з філології та історії Близького Сходу, про Коран, мусульманство, курси історії і літератури арабів, персів і турків. У 1918 році переїхав до Києва, де став секретарем заснованої гетьманом Пав-

лом Скоропадським Української Академії наук. У Києві Кримський був творцем українського сходознавства. В Академії наук він також очолював історико-філологічний відділ, кабінет арабо-іранської філології, комісію словника живої мови, комісію історії української мови, діалектологічну та правописну комісії. З 1921 року він також був директором Інституту української наукової мови. У 1918—1921 роках працює професором всесвітньої історії у Київському університеті. Водночас він був редактором «Записок Історично-філологічного відділу Української Академії наук», головою Київського філіалу Всесоюзної асоціації сходознавства. У Києві Агатангел Кримський плідно працював лише у 1918—1928 роках. З 1929 року його почали переслідувати, позбавляти посад. 20 липня 1941 року Кримського заарештовують, вивозять до Казахстану. 25 січня 1942 року вчений помер у кустанайській в'язниці.

Агатангел Кримський був учений надзвичайного обдаровання і широти наукового діапазону. Про нього важко сказати, який був його головний фах: орієталіст, знавець великої кількості східних мов (відомо тепер, що знав він їх понад тридцять), історик Сходу, він був водночас одним з найкращих знавців

української мови та літератури, белетрист, автор популярного роману «Андрій Лаговський» та збірки екзотичних ліричних поезій «Пальмове гілля». Завдяки своїй феноменальній пам'яті Кримський був винятковим ерудитом і часто скаржився знайомим, що «не може нічого забути». Фізично немічний, хворобливий, майже незрячий, бо втратив зір через постійне читання, він, проте, мав палку й пристрасну вдачу. Кримський добре розумівся на мистецтві, знав сучасну європейську літературу, зокрема французьку, і дуже любив музику. Цікаво, що він перший помітив талант молодого тенора, співака хору в трупі Миколи Садовського, і про рокував йому велике майбутнє. Цим хористом був згодом всесвітньо відомий тенор Леонід Собінов. Кримський не мав щастя в особистому житті й був самотником, протягом життя ніжно, таємно й безнадійно кохаючи талановиту письменницю. На його шістдесятирічному ювілеї в приміщенні теперішньої президії Академії наук України Павло Тичина прочитав присвячений Кримському вірш, де згадувалася «вічно мрійна Леся Українка», що розкрило цю таємницю. Його особисте життя було заповнене клопотами про брата і сестру, а пізніше одруження не принесло щастя й родини. Напівсліпий, немічний самотний вчений

потребував допомоги секретаря, читця або коректора. Таким помічником був для нього Микола Левченко, якого він усиновив і який з часом став дослідником, завідував академічною друкарнею. Коли 1929 року почалися арешти, які завершилися інспірованим НКВС процесом над Спілкою Визволення України, Левченка разом з багатьма іншими співробітниками Академії було репресовано. Перед цим він своїм свідченням врятував Кримського від арешту. Після заслання Левченка залишилася його вагітна дружина, і, щоб дати дитині ім'я, Кримський одружився з нею. Такий жертвний вчинок не приніс йому особистого щастя, хоч він палко любив свого названого сина.

Впродовж 10 років Кримський фактично керував Академією. Поміж співробітниками ходив навіть жарт про «кримську» Академію, що мало підстави. Першим президентом Академії, заснованої 14 липня 1918 року гетьманом Павлом Скоропадським, був В.Вернадський, але на початку 1920 року він виїхав до Петрограда й очолив Радіоінститут. Обраний на його місце В.Липський, чудовий ботанік, не мав адміністраторського хисту, тому фактичним господарем великої установи був Агатангел Юхимович, неодмінний секретар Академії. Найтяжчим для Академії був 1919 рік, коли в лютому Київ зайняли

більшовики, що принесли червоний терор і голод, розстріли та переслідування вчених. А 31 серпня того ж року в Київ увійшла Добровольча армія на чолі з генералами Бредовим та Драгомировим, які почали боротьбу з усіма виявами української культури, зняли вивіску з приміщення Академії й оголосили її філією Російської академії наук. У грудні 1919 року прийшли більшовики, потім на короткий час українські та польські війська, потім знову більшовики. Під час цього лихоліття Кримський виявляв велику гнучкість і дипломатичні здібності, не даючи Академії загинути на початку свого існування. Він випрошував у влади пайки та одяг для співробітників, домігся, щоб Академії виділили ділянку землі, де вчені розводили городи й заготовляли дрова, оскільки в приміщенні Академії на Володимирській, 54, колишньому пансіоні Левашової, не опалювалося й чорнило замерзло. Але там, у холодних кімнатах, збиралися напівголодні ентузіасти, які склали плани розбудови української науки. На зворотних сторінках календарів та старих театральних афішах, чорнилом — розчиненими у воді хімічними олівцями, вони писали свої твори. З часом завдяки старанням і наполегливості Кримського та його співробітників Академія обростала різними установами, до неї приєдналися вже

існуючі заклади — Археографічна комісія, Історичне Товариство Нестора-літописця, Юридичне товариство, музей Ханенка. Установи та приватні особи передавали їй свої книгозбірні. Першою передала цінні книги вдова професора В.Антонюка, пізніше до Академії передали свої книгозбірні А.Кримський, В.Модзалевський, О.Левицький та ін. Поліпшувався й матеріальний стан установи, Академія одержала великі приміщення на розі Фундуклеївської та Володимирської, славетну колись лаврську друкарню, де друкувалися наукові записки, праці всіх наукових відділів, окремі монографії, зокрема й праці А.Кримського. Сам Агатангел Юхимович був відповідальним редактором переважної більшості видань і віддавав видавничій діяльності багато часу, нерідко на шкоду власній науковій роботі.

Таким чином, Академія ставала осередком національного та громадського життя України до 1929 року, коли почалися репресії, пов'язані з процесом над СВУ. Того року Кримського не затвердили неодмінним секретарем, позбавили адміністративних функцій, через що він тяжко переживав. Заарештовано і вислано багатьох співробітників, зокрема академіків С.Єфремова, М.Слабченка, О.Леонтовича, а замість них прийшли партійці М.Скрипник, О.Шліхтер, М.Явор-

ський. 1934 року було скасовано гуманітарний відділ, окремі комісії було ліквідовано, співробітників звільнено.

З 1939 року, після приєднання західноукраїнських земель до Радянської України, коли у Львові почали створюватися наукові установи, Кримський їде до Львова, де виступає з науковими доповідями, спогадами, вірячи у краще майбутнє української науки. У січні 1941 року урочисто святкував ювілей вченого, і він одержав орден Леніна.

На початку червня 1941 року Кримський повернувся зі Львова, де відбувалася сесія Академії наук, і їде зі своїм прийомним сином Василем до Ялти, де його застало оголошення війни. Він поспішив з Криму до Звенигородки, щоб там перебути літо. Його дуже непокоїла доля численних рукописів, що залишилися у Києві. Наприкінці червня почалася поспішна евакуація

цінностей та установ. На початку липня було евакуйовано Академію наук до Уфи. За кілька днів після того до Звенигородки приїхало авто з енкаведистами, й Кримському наказано було негайно збиратися. Постановою НКВС від 20 липня 1941 року він оголошується «ідеологом українських націоналістів, який протягом ряду років очолював націоналістичне підпілля». Після цього він, разом з іншими українськими патріотами — Л.Старицькою-Черняхівською, О.Стешенко, І.Черкаським, О.Ярошевичем — опиняється у Казахстані, де помирає 25 січня 1942 року в лікарні кустанайської в'язниці, що славилася своїм жорстоким режимом та витонченими тортурами.

Ім'я українського академіка Агатангела Кримського 1970 року було занесене у затвердженій XVI сесії Генеральної Асамблеї ЮНЕСКО перелік видатних діячів світу.

◆
Незвичайна поява серед українців, незвична своєю енергією, пристрасною любов'ю до України і різносторонністю знання й таланту, се Агатангел Кримський. Філолог із фаху, орієнталіст із замишування, він виявив себе високоталановитим поетом, дуже оригінальним повістярем.

◆
І.Франко. 1910.

◆
Жоден із нових істориків Османської імперії не мав такої ерудиції, як Агатангел Кримський.

◆
О.Пріцак. 1996.

**Кричевський
Федір Григорович**
(1879-1947)
— живописець.

Видатний живописець і педагог Федір Григорович Кричевський відіграв помітну роль у мистецькому житті України від початку ХХ століття до другої світової війни. Народився художник 10 травня 1879 року в місті Лебедині Сумської області у родині земського фельдшера Григорія Якимовича Кричевського. Дитячі роки провів у селі Ворожбі, де одержав початкову освіту. Змалку захопився малюванням та ліпленням, любив робити глиняні фігурки людей, тварин, птахів, навчившись цьому у гончарів славетного центру гончарства в селі Межиріччі. Талановитим хлопцем зацікавився граф В.Капніст, нащадок відомого поета кінця ХVІІІ століття Василя Капніста. У його маєтку в селі Михайлівці Федір Кричевський мав змогу ознайомитися з галереєю козацьких портретів, колекцією живопису й графіки західноєвропейських, російських та українських художників, багатою історичною бібліотекою. Саме там Кричевський почав копіювати з альбомів та художніх творів, пізніше вирішив вступити до Московського училища живопису, скульптури та архітектури. Допоміг йому в цьому відомий художник К.Савицький, який дав притулок у своєму домі й готував його до іспитів. 1896 року Кричевський став студентом училища, де навчався у відомих живописців

К.Савицького, А.Архипова, Л.Пастернака, В.Серова. 1901 року Кричевський успішно закінчує училище. Того ж року обдарованого юнака посилають у Лондон замалювати урочистості з нагоди коронації Едуарда VII. 1903 року Кричевський вступає до Петербурзької Академії мистецтв у майстерню І.Репіна та Д.Кардовського. Через кілька місяців залишає навчання через хворобу й повертається на батьківщину, де опановує живопис самотужки, багато працює на натурі. 1907 року відновлює навчання в академії у майстерні баталіста Ф.Рубо. Водночас з живописом опановує графічні техніки у майстерні В.Мате. 1910 року створює конкурсну картину «Наречена», успіх якої дав йому право на закордонне відрядження за рахунок Академії до Німеччини, Франції, Італії, Австрії. Пробувши рік за кордоном, Кричевський повертається в Україну, стає викладачем Київського художнього училища, а з 1914 року — його директором. У 1913 році написав картину «Три віки». У 1917 році Кричевський бере участь у створенні Української Академії мистецтв, пізніше викладає у Київському художньому інституті, в якому тривалий час очолює живописний факультет. У 20-х роках Кричевський був одним з організаторів АХЧУ (Асоціації художників червоної України). Після виходу з АХЧУ створює УМО

(Українське мистецьке об'єднання). 1927 року написав славетний триптих «Життя». У 30-х роках створив картини «Довбуш», «Переможці Врангеля», «Веселі доярки», цикл творів за мотивами поезій Т.Шевченка (1937—1940). На початку 1930-х років Кричевський переїжджає в Харківський художній інститут. У 30-х роках обіймає посаду заступника директора Київського художнього інституту і декана живописного факультету, бере участь у створенні Спілки художників України. В останні два роки працював над полотном «Квітуха Україна». Помер художник 30 липня 1947 року в Ірпені поблизу Києва.

Федір Кричевський як художник і педагог зробив великий внесок у розвиток українського мистецтва. Багато першорядних українських майстрів зобов'язані йому своїм творчим зростанням. Учнями його в різний час були такі відомі українські митці, як Сергій Григор'єв, Віктор Костецький, Григорій Меліхов, Тетяна Яблонська, Сергій Отрошенко. Федір Кричевський жив і творив у дві епохи, зазнав впливу різних течій і напрямків, але зумів витворити власний стиль у мистецтві, для якого характерне монументально-епічне трактування образів. Змалку живу-

чи серед народу і народної творчості, Кричевський протягом цілого життя був її популяризатором. Вихованець реалістичної школи, якій були притаманні міцне знання рисунка, кольору, класичність побудови композиції, він, проте, ніколи не був гострим противником новітніх течій і напрямів, які заповнили мистецтво у 20-х роках. Під час полеміки про шляхи нового мистецтва, що розгорілася між численними художніми об'єднаннями України, Кричевський залишався вірним реалістичній манері, вбачаючи головну вартість митця не у частій зміні мистецьких орієнтацій, а в постійній вимогливості до удосконалення живописної майстерності, основу якої він вбачав у незмінних для художника вартостях. Водночас він послідовно відстоював в умовах радянської дійсності національні традиції, розробляючи українську тематику засобами, які він перейняв під час своїх закордонних поїздок по Європі. Кожна картина Кричевського була подією у мистецькому житті, а триптих «Життя» увійшов в історію українського живопису як твір глибоко національний своїм колоритом і епічністю, суголосною з українськими народними думами. В основу триптиха покладено глибоко філософський зміст: «Любов», «Сім'я», «Повернення» — споконвічний цикл життя селянської

родини. Філософська глибина досягнена художником величністю узагальнених ритмів, абстрагованою символікою, гармонійністю декоративної живописної мови. Кричевський звернувся до традицій іконописного малярства, але уникнув прямої стилізації під давні іконописні сюжети і наповнив свій твір новим звучанням завдяки мелодійності живопису та архітектонічній виваженості композиції. Триптих «Життя» експонувався на багатьох виставках в Україні й за кордоном. 1928 року на Міжнародному Бієнале у Венеції він мав великий успіх і численні відгуки у пресі. 1933 року частина триптиха «Повернення» самостійно експонувалася у складі виставки радянського мистецтва у Копенгагені та Варшаві.

Художник багато часу працював у селі Шишаки на Полтавщині. Він придбав там звичайну хату, що стала своєрідною академією, в якій набиралися наснаги студенти під час практики. Кричевський зібрав у Шишаках велику колекцію народного мистецтва — килимів, вишивок, кераміки, іконопису, що служили взірцями для натюрмортів, давали опертя у пошуках колористичної гармонії. У Шишаках Кричевський створив картини «Розповідь діда», «Веселі доярки», «Дівчата». Особливий успіх на виставках мала картина «Веселі дояр-

ки», у якій Кричевський повторює свій улюблений прийом: зобразивши трьох дівчат, він розкриває їхні образи у протиставленні й доповненні. Широкий декоративний живопис твору відзначається соковитістю й колірною насиченістю, притаманною народному мистецтву.

Найбільшим досягненням майстра передвоєнних років була серія композицій за мотивами поеми Т.Шевченка «Катерина», які він створив до 125-річчя від дня народження поета. Художник у властивій йому епічно-монументальній манері дав своєрідну живописну інтерпретацію геніальної поеми, відтворивши притаманний їй драматизм і водночас високий ліризм.

Кричевський був видатним майстром портрета. Звертаючись до простих і невибагливих мотивів, він незмінно прагнув досягти в розкритті образів високих загальнолюдських рис, насамперед підкреслюючи в людині активне начало. Як портретист Кричевський сформувався під впливом української парсуни XVIII століття. У творах давнього українського живопису Кричевський почерпнув неповторну монументальність, яка підкреслювала високу людську гідність. До кращих портретних творів митця належать «Три покоління» (1913), «Портрет історика мистецтва, професора Г. Павлуцького» (1923), «Автопортрет у свитці» (1924),

«Т.Г.Шевченко» (1929). Своєрідним вираженням творчого кредо митця, який все своє життя сповідував вірність мистецтву та його високим естетичним критеріям, став «Автопортрет у білому кожусі» (1932), у якому Кричевський у той складний час, коли українська культура зазнавала репресій, зумів утвердити у втіленому образі свою високу гідність українського митця.

Кричевський творив у важких умовах панування вульгарного соціологізму, під час адміністративного запровадження так званого методу соціалістичного реалізму, певну данину якому він також несамохіть віддав у своїх творах, які, проте, складають дуже несуттєву, найменш вартісну частку його доробку: «Свято колгоспного урожаю», «Молотьба».

Майже в усі періоди творчої біографії Кричевський багато часу віддавав педагогічній діяльності. Він був педагогом, уроки якого пам'ятали все життя. Найперше, чого прагнув домогтися Кричевський від учнів, — розвинути колористичне обдаровання. Він навчав студентів шукати колір у природі, у народному мистецтві. Він не любив в'ялого й неактивного живопису, але й застерігав учнів від прикрашання та зовнішньої декоративності. «Не порушуйте головного принципу живопису — гармонії», — часто казав він своїм учням. Він вимагав від

молоді критично ставитися до новацій і над усе прагнути опанувати рисунок і живописну майстерність.

Свій педагогічний метод він ілюстрував постановками, які демонстрував у майстерні. На них приходили дивитися як на незвичайні події. «Для нас це було справжнє свято, — згадує учениця Кричевського, видатна українська художниця Тетяна Яблонська. — Нова постановка! Значить, нове художнє завдання, яке разом з новими труднощами обіцяло нам багато нових радощів».

Кричевський намагався розвинути в учнів інтерес до народних тем і сюжетів, прищепити любов до народного мистецтва. Славнозвісні поїздки з улюбленим професором у його село Шишаки згадувало багато українських митців як події особливої ваги, що вплинули на їхні творчі долі. Свої погляди на мистецтво та педагогічні засади виховання художників Кричевський викладав

у наукових теоретичних працях, за які йому було присвоєно звання доктора мистецтвознавства.

На початку війни Київський художній інститут було евакуйовано до Уфи, але старий професор залишився на окупованій території, через що по закінченні війни йому довелося терпіти злигодні. Під час війни згоріло його помешкання у Києві та майстерня у Шишаках. Йому надали житло під Києвом, в Ірпені, він почав керувати аспірантурою в Науково-дослідному інституті монументального живопису і скульптури при Академії архітектури, але творчо уже нічого не зміг створити. Він належав іншому часові, а в новому йому було незатишно й самотньо. Позбавлений можливості викладати в художньому інституті, якому він віддав майже тридцять років, в останні місяці життя Кричевський хворів, а 30 липня 1947 року його не стало.

Він привчав нас до ясної логіки форми, не припускаючи при цьому ніяких компромісів у взаємовідношенні всіх компонентів картини.

Як у художній творчості, так і в педагогічній роботі він був справді національний художник.

Я завжди з вдячністю згадую Федора Григоровича, що вчив нас працювати творчо, енергійно, настирливо, з цілковитою віддачею всіх сил улюбленої справи.

Т. Яблонська. 1968.

Кропивницький Марко Лукич

(1840-1910)

— драматург, актор,
режисер, композитор.

Народився 10(22) травня 1840 р. у селі Бежбайраки Бобринецького повіту Херсонської губернії (тепер с. Кропивницьке Новоукраїнського району Кіровоградської області).

Початкову освіту здобув у приватній школі шляхтича М.К.Рудковського в слободі Олександрівка. 1856 року із похвальною грамотою закінчив трикласне повітове училище в м. Бобринці. Служив там же у повітовому суді. У 1862-1863 рр. — вільний слухач юридичного факультету Київського університету. З лютого 1864 р. — знову на службі в Бобринецькому повітовому суді. З 1865 — у м. Єлисаветграді (тепер м. Кіровоград), куди перенесено повітовий центр. Працює секретарем поліційного управління, згодом — у Єлисаветградському сирітському суді.

На 28-му році життя одружився з Олександрою Костянтинівною Вукотич (1851-1880).

З 1869 р. — секретар Бобринецької міської думи. 1871 р. виходить у відставку й перебирається до Одеси, де 12 листопада 1871 р. дебютує як актор-професіонал у складі труп народного російського театру графів Маркових і Чернишова (вистава за п'єсою Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці»).

З 1873 р. — у складі Харківського театру Александрова—Колюпанова. На літній театральний сезон 1874 р. М.Л.Кропивницький отри-

мує запрошення до Петербурга, де виступає з великим успіхом. У лютому 1875 р. вирушає на гастролі в Галичину, де стає наставником і режисером галицького театру «Руська бесіда», привносить ряд новацій у його діяльність.

В 1876—1881 рр. — у складі російських труп Сімферополя, Єлисаветграда, Кременчука. 1882 року засновує театральне товариство, до якого згодом приєднуються кращі тогочасні українські актори. З 1885 р. М.Л.Кропивницький очолював різні українські театральні трупи, які гастролювали по більшості губерній Російської імперії. 1890 р. оселився на хуторі Затишок під Харковом; одночасно з працею на хуторі очолював українські трупи, часто виїздив із ними на гастролі.

Помер у вагоні залізничного поїзда, прямуючи з гастролей в Одесі до Харкова. Похований у Харкові.

Літературні здібності проявилися у М.Л.Кропивницького дуже рано: ще в дитячі роки він писав вірші, складав пісні. Над першою п'єсою «Микита Старостенко, або Незчуєшся, як лихо спобіжить» почав працювати 1863 року в Києві, а завершив її в Бобринці. 1873 року автор цю п'єсу суттєво переробив. Вона мала кілька редакцій і відома під назвою «Дай серцеві волю —

заведе в неволю». Усього М. Л. Кропивницький створив понад 40 різних п'єс — оригінальних і на сюжети інших авторів.

М.Л.Кропивницький своєю багатогранною діяльністю виховав ціле покоління українських акторів-професіоналів, за що був визнаний «батьком українського театру». 21 рік — з 1881 по 1902 — він залишався провідною постаттю української сцени. Його чудові акторські дані, які дивували сучасників (деякі професійні секрети Марка Лукича так і лишилися для них непоясненими і загадковими), доповнювалися прекрасним голосом — високим басом надзвичайно широкого діапазону. Крім того, він добре знався на музиці й сам писав мелодії для багатьох п'єс, розумівся на образотворчому мистецтві (це, зокрема, дозволяло йому керувати створенням декорацій), був тонким і спостережливим психологом, що постійно проявлялося у його роботі як режисера. Театральні критики Петербурга слушно порівнювали виступи трупи М.Л.Кропивницького з виступами відомої на увесь світ німецької трупи «Майнінгенців», яка в 70-х роках XIX століття відвідала й Російську імперію. Схожість ця полягає у театральному новаторстві «батька українського театру»: сповідуванні нової тоді ідеї створення під час вистави акторського ансамблю, заміні мальованих

декорацій об'ємними, відтворенні театральних сцен в усіх побутових деталях (часом це набувало повного натуралізму) тощо. Кропивницький багато зробив для формування самобутнього репертуару українського театру. В цьому повною мірою виявив не тільки свій талант організатора, а й громадського діяча та патріота.

Як і багато інших діячів південної України, М.Л.Кропивницький зростав за складних і неоднозначних життєвих обставин. З малих літ доля часто була жорстокою і немилосердною до нього. Життя його батьків було розбите життєвими обставинами, хоч обоє вони були людьми обдарованими (Лука Іванович, незважаючи на власне сирітство, зумів стати управителем маєтку; Капітоліна Іванівна чудово грала на музичних інструментах, співала і танцювала). Після розлу-

чення з дружиною, котра зійшлася з родовитим паном, Л.І.Кропивницький мусив лишити сина у чужих людей (на службі у попа). Незважаючи на величезний потяг до знань, який не згасав у нього і в зрілому віці, М.Л.Кропивницький не зміг здобути систематичної спеціальної освіти. Однак він знав кілька мов (польську, французьку, німецьку, російську). Під час навчання у Бобринці, зустрівшись із власною матір'ю, навчався у неї гри на музичних інструментах; тоді ж, 1854 року, він вперше побував на циркових виставах, почав брати участь у любительських театральних постановках. Звідтоді захоплення театром і стало головним у його житті. А образи навколишнього — побаченого, відчутого, пережитого й передуманого — склали могутню життєву основу його багатогранної творчості.

Крушельницька Соломія Амвросіївна

(1872-1952)

— співачка

(лірико-драматичне сопрано),

педагог.

Соломія Амвросіївна Крушельницька народилася 23 вересня 1872 року в селі Білявинцях на Тернопільщині в сім'ї священника Амвросія Крушельницького. Дитинство її пройшло у селі Біла під Тернополем. Маленькою навчилася грати на фортепіано, а в десятирічному віці співала в хорі «Руської бесіди» у Тернополі. У 1891–1893 роках навчалася у Львівській консерваторії, яку закінчила зі срібною медаллю та дипломом з відзнакою. 15 квітня 1893 року дебютує у Львівській опері в партії Леонори («Фаворитка» Г.Доніцетті) та Сантуши в опері «Сільська честь» П.Масканьї. Після знайомства з італійською співачкою Джеммою Беллічоні, що перебувала у Львові на гастролях, Крушельницька їде у Мілан, де навчається з травня 1893 року в студії професорів Копті та Фаусти Креспі. 1894 року підписує контракт із Львівською оперою, співає в операх «Фауст», «Трубадур», «Бал-маскарад», «Африканка», «Галька». Листується з письменниками Михайлом Павликом, Іваном Франком. 3 січня 1895 року співає у Львівській опері в «Манон Леско», згодом студіює у Відні у професора Генсбахера. Того ж року співає у Краківській опері. 1896 року здійснює гастролі в Кремоні, Зарі, Кракові, Трієсті. З листопада 1896 року по березень 1897 року Крушельницька у складі італійської трупи

брала участь у тридцяти п'яти виступах в Одеському оперному театрі. 1897 року гастролює у Південній Америці, Бергамо, Пармі. 1898 року запрошена до Варшавського оперного театру, співає у Петербурзі, Коломиї, Бережанах. 1902 року — гастролі у Парижі. 1906 року — успішні гастролі в Буенос-Айресі та дебют у «Ла Скала» в Мілані в опері Р.Вагнера «Саломея» під диригуванням Артуро Тосканіні. 1908 року — гастролі в Єгипті, де Крушельницька співає разом з Пуччіні. 1909 року Крушельницька одружується з італійським адвокатом, мером міста Віареджо Чезаре Річчоні. 1920 року востаннє виступила у театрі «Ла Скала» в операх «Лорелея» та «Лоенгрін», відтоді займається концертною діяльністю. 1925 року бере участь у концерті на запрошення королеви Італії. У 1927-1928 роках здійснює велике турне по США та Канаді. 1929 року відбувся прощальний концерт співачки в Академії Санта Цецілія у Римі. 1937 року помер Чезаре Річчоні. 1939 року співачка приїжджає на батьківщину, провідати рідних, але у зв'язку з початком другої світової війни залишається у Львові. Після вступу радянських військ терпить злигодні, байдужість влади. У той час починає хворіти, просить дозволу вийти в Італію, де залишився її будинок, але їй не дозволяють. 1946 року нарешті дістає місце професора у

Львівській консерваторії. 1947 року у Львові відбувся прощальний концерт 75-річної співачки для земляків. 1952 року їй присвоєно звання заслуженого діяча мистецтв УРСР. До кінця життя Соломія Крушельницька викладала у консерваторії. Померла від раку горла 16 листопада 1952 року. Похована у Львові, на Личаківському кладовищі.

Відомий італійський музикознавець Рінальдо Кортопассі свого часу зазначав, що у перші десятиріччя ХХ століття на оперних сценах світу царювали чотири видатні співаки: Баттістіні, Карузо, Тітта Руффо, Шаляпін. Досягти їх висот спромоглася лише українська співачка Соломія Крушельницька. Родом з невеликого села Білявинці, вона зуміла піднятися завдяки своєму таланту і наполегливості й досягти вершин співацької майстерності, виконувати найскладніші оперні арії. Вона виступала на кращих оперних сценах, прославлені композитори, диригенти, співаки Джакомо Пуччіні, Леонкавалло, Артуро Тосканіні, Ріхард Штраус, Енріко Карузо, Федір Шаляпін, Тітта Руффо співали разом з нею або були її палкими прихильниками. Як згадував великий італійський диригент Артуро Тосканіні, який був дуже скупий на по-

хвалу співакам, Соломія Крушельницька була неперевершена в операх Вагнера, Штрауса, Піццетті, Каталані, Пуччіні.

Особливо вславилася співачка виконанням творів одного з найскладніших для виконавців композитора — Ріхарда Вагнера. Здобувши добру школу італійського бельканто, Соломія Крушельницька, щоб опанувати драматичну музику Вагнера, пішла на сміливий для будь-якого співака крок — змінити манеру й стиль і опанувати німецьку школу виконання. Незважаючи на те, що вона була свідком провалу однієї з Вагнерових опер в Італії через складність її для співаків, Соломія Крушельницька протягом кількох місяців студіює німецьку музику у віденського професора Генсбахера й стає однією з найкращих у світі виконавиць сопранових партій в операх Вагнера, в яких, за її висловом, «не один співак собі карк скрутив». За свідченням тогочасних музичних критиків, які писали про участь Крушельницької в операх Р.Вагнера «Тангейзер», «Лоенгрін», з нею не могли зрівнятися у виконанні характерів німецьких жінок-героїнь навіть найвидатніші німецькі співачки.

Молода артистка з України наприкінці ХІХ століття співала провідні партії в найкращих театрах Італії й швидко завоювала визнання вимогливої італійської публіки.

Вона продовжувала опановувати таємниці вокального і драматичного мистецтва, які після Вагнерових опер додалися вже легше й швидше. З нею намагаються укласти контракти провідні театри світу, преса сповнена схвальних відгуків про її чарівний голос і високу техніку виконання. Вся театральна Європа кінця ХІХ — початку ХХ століття, незважаючи на те, що в той час творили інші видатні співаки, була зачарована Соломією Крушельницькою. Після шаленого успіху під час гастролей у Південній Америці артистка співала у Бергамо, рідному місті славетного композитора Дж.Россіні, куди її запросили на урочистості з нагоди 100-річчя від дня народження славетного земляка. А потім виступала в театрах Парми та Удіне. Італійська «Gazzetta di Parma» писала про її виступи: «Як тільки Крушельницька знову приїхала до Італії, запопадлива антреприза ангажувала її на поточний рік, і мешканці Парми, захоплюючись нею і аплодуючи їй в «Лоенгрині» та «Богемі», змогли особисто оцінити всі високі якості, здібності й хист, притаманні молодій артистці. Сьогодні Соломія Крушельницька є, без сумніву, однією з провідних співачок оперної сцени. Вона прекрасно модулює своїм свіжим, сильним, чистим і приємним голосом, демонструючи вміння передавати з гідним

подиву багатством колориту, з ідеальною солов'їною чистотою і фіоритурою запал почуттів, простодушність і тугу».

Знаний в Україні дослідник і біограф Соломії Крушельницької, Михайло Головащенко, який 1978 року видав двотомник спогадів про співачку, за матеріалами тогочасної преси наводить численні схвальні епітети, в яких змагалися рецензенти: «У широкому світі, де вона тріумфально виступала на кращих оперних сценах, її називали «незабутньою Аїдою», «єдиною в світі Джокондою», «найчарівнішою Чіо-Чіо-сан», «неповторною Галькою», «ідеальною Брунгільдою», «неперевршеною Саломеєю», «вражаючою Валькірією», «винятковою Лорелсею»...

Відомий італійський музикознавець Гвідо Маротті, друг Соломії Крушельницької, який дуже добре знав її, може, найкраще з усіх критиків характеризує цю блискучу артистку: «Ці давні спогади, що я проніс крізь роки, завжди зберігаючи в душі, сягають початку нашого століття, коли я вперше почув її голос і побачив її на сцені римського театру «Констанці» в незрівнянному образі Аїди. Вона увялялася мені царицею Нефертіті, найяснішою дружиною Рамзеса II, або однією з жіночих фігур, що зійшли з древнього барельєфу після трьохтисячорічного кам'яного сну, щоб

продовжити життя серед людей, вражаючи їх мелодійністю звуків, вогнистими рухами крутих плечей і гнучкого стану, стилізованими й ефектними жестами рук».

Найбільші театри світу сперечалися за право приймати Соломію Крушельницьку, серед них і всесвітньо відомий «Ла Скала» в Мілані, де співачка з тріумфальним успіхом виконала кілька ролей в операх Р.Штрауса, І.Піццетті у постановці славетного Артуро Тосканіні.

Співачка мала дивовижне сопрано широкого діапазону з оксамитовим тембром. Вона володіла шонайтоншими нюансами голосу й могла передавати найскладніші людські почуття. Їй було притаманне вміння імпровізації, завдяки чому її арії завжди дарували щось нове й оригінальне, що незмінно приваблювало до неї слухачів. Саме тому жоден з її образів не залишався поза увагою критики. Всебічно обдарована й освічена, Соломія Крушельницька мала досконалу дикцію, співала й розмовляла українською, російською, польською, німецькою, англійською, італійською та іспанською мовами. І на початку творчості, і в zenіті слави Соломія Крушельницька завжди включала до своїх програм українські народні пісні, твори М.Лисенка, С.Людкевича, О.Нижанківського, А.Вахнянина, Д.Січинського. Вона включала до програм і

пісні інших народів світу, проте завжди закінчувала концерт українською. «Вона мені як храм. Я чую в ній органи», — говорила вона про українську пісню. В одному з листів до свого друга Михайла Павлика вона писала 1894 року: «Витримаю до кінця і переконаю всіх песимістів наших, що й руська душа є здібна обняти хоч би й найвищий вершок в артизмі, та й тим самим потягну других за собою...»

Соломія Крушельницька, подорожуючи світом, завжди була зв'язана з батьківщиною, зі своїми рідними, близькими, друзями. Великий вплив на неї справили Михайло Павлик, Іван Франко, Микола Лисенко. Довгорічну й ширю дружбу вона підтримувала з Василем Стефаніком, Ольгою

Кобилянською. У 1911 році Крушельницька приїхала в Україну на сторіччя з дня народження видатного українського поета Маркіяна Шашкевича й виступила з концертами у Львові, Чернівцях, Перемишлі. А вже наприкінці життя вона всі свої сили віддавала молоді у Львівській консерваторії, дуже тішачись кожному обдарованню. І в своєму останньому концерті у Львівській опері 1947 року Крушельницька, якій було тоді сімдесят п'ять, чарувала слухачів глибиною свого яскравого голосу, немов повернувшись у далекі роки своєї блискучої молодості.

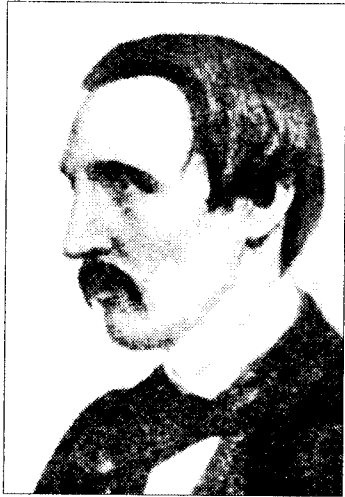
Поховали велику артистку на Личаківському кладовищі поруч із могилами її великих друзів — Івана Франка та Михайла Павлика.

❖
Микола Лисенко з жalem зазначав не раз, що українці позбавлені можливості створити відповідні умови для своїх видатних митців, які примушені мандрувати, як Соломія Крушельницька, по чужих країнах.

О. Лисенко. 1956.

❖
Вона справді ідеальна, ця шляхетна і чарівна синьйорина з тендітною і стрункою постаттю... Співає ніжно, мелодійно, захоплююче, а її чистий і дзвінкий голос широкого діапазону відмінно інтонований.

«Gazzetta di Parma». 1897.

Куліш
Пантелеймон
Олександрович
(1819-1897)
— письменник, історик,
фольклорист, етнограф,
перекладач.

Народився Пантелеймон Олександрович Куліш 7 серпня 1819 року в містечку Вороніж колишнього Глухівського повіту Чернігівської губернії (тепер — Шосткинський район Сумської області). Панько Куліш, так він згодом підписувався, був дитиною від другого шлюбу заможного селянина Олександра Андрійовича і дочки козацького сотника Івана Гладкого Катерини.

Дитинство хлопця пройшло на хуторі під Воронежем, де в атмосфері особливої пошани до народних традицій, слова, пісні, казок, легенд, переказів формувался характер майбутнього письменника.

З кінця 30-х років П.Куліш — слухач лекцій у Київському університеті. Вступити до цього престижного навчального закладу йому так і не вдалося, оскільки не мав документального підтвердження свого дворянського походження, хоча його батько й був вихідцем з козацько-старшинського роду. Однак слухання лекцій на словесному, а згодом на правничому факультеті стали для нього мало не визначальним періодом життя. Набуті таким чином знання дозволили йому дістати місце викладача у Луцькому дворянському училищі. У цей же час П.Куліш заявляє про себе як письменник.

Пізніше П.Куліш працює на різних посадах у Києві, Рівному.

Опублікувавши перші розділи роману «Чорна рада» у журналі «Современник» за 1845 рік, письменник здобуває визнання громадськості. Ректор Петербурзького університету П.Плетньов запрошує його на викладацьку роботу до університету.

Через два роки, за рекомендацією Петербурзької Академії наук, П.Куліш дістає направлення у західнослов'янський край для вивчення слов'янських мов, історії, культури та мистецтва. Вирушає з ним і дружина Олександра Білозерська, — вони шойно побралися, і на весіллі боярином у нареченого був Тарас Шевченко, щирий і веселий друг «гарячого Панька». Але недовго тривали захоплюючі часи експедиції. У польській столиці Куліша заарештовують за належність до Кирило-Мефодіївського товариства.

Після тривалих клопотань йому дістається, зрештою, не таке вже й суворе покарання, яке закінчилося поселенням у Тулі. Тут Куліш осягає мистецтво романіста, перечитуючи світову класику, штудіює європейські мови, плідно працює як письменник.

Згодом, знову ж за допомогою друзів, він домагається відміни суворого режиму й оселяється в Петербурзі. Весь той час продовжує натхненно творити, але заборона друкувати ще діяла.

У 1856 — 1857 рр. з'являється

нарешті його двотомне видання «Записки о Южной Руси», збірка безцінних фольклорно-історичних та етнографічних нарисів, що викликала загальне схвалення.

Особливо успішним і плідним у творчому плані був для письменника 1857 рік. З'явився друком роман «Чорна рада», український буквар і читанка — «Грамотка», «Народні оповідання» Марка Вовчка під його загальною редакцією, відкривається власна друкарня.

Письменник, сповнений грандіозних планів на майбутнє, чекає цензурних послаблень, клопочеться виданням першого українського часопису. Переймаючись патріотичним вихованням свого народу, приступає до написання «Історичних оповідань», перші з яких «Хмельничина» і «Виговщина» з'являються в журналі «Основа» у 1861 році.

Працюючи у Варшаві в 1864—1868 рр., з 1871 року у Відні, а з 1873 — у Петербурзі на посаді редактора «Журнала Министерства путей сообщения», П.Куліш готує тритомне видання «История воссоединения Руси», яку з розчаруванням і навіть обуренням зустріла українська громадськість. Невдовзі він і сам переконується у хибності своїх поглядів. Довершенням усіх сумнівів став Емський указ 1876 року, згідно з яким заборонялося друкувати українською мовою будь-які тексти.

Пантелеймон Куліш перебирається на хутір Мотронівку на Чернігівщині, який перейменовує на честь дружини (літературний псевдонім якої — Ганна Барвінок) Ганнина Пустинь. Тут він укладає збірку «Хуторская философия и удаленная от света поэзия», яку після появи у світ 1879 р. цензура заборонила, видання було вилучено з продажу.

В останні роки свого життя письменник багато перекладає. Сповнений нових творчих задумів, Пантелеймон Куліш зустрів 1897 рік, але, на жаль, 14 лютого полум'яне життя його обірвалося.

Пантелеймон Куліш був однією з найкolorитніших постатей свого часу в українській літературі. Культурницьке подвижництво, що виокремлювало його навіть серед плеяди видатних сучасників, захоплено вітала величезна частина суспільства, мимоволі утворюючи навколо його особистості атмосферу творчої таємничості. Той постійний інтерес підтримувався передовсім самою діяльністю П.Куліша. В основі її — бажання дійти своїм словом і думкою до найширших народних мас. Саме цим і зумовлена його діяльність над перекладом Біблії українською мовою. Саме з цією метою він брався за видання дешевої книжкової серії «Сільська бібліоте-

ка». Саме тому він послідовно і твердо здійснює активну діяльність на формування в суспільній свідомості переконання про життєву необхідність розвитку національної літератури, української мови, без нормального функціонування якої на всіх рівнях поступ нації неможливий.

Життєва позиція Пантелеймона Куліша, його громадянська заангажованість часто відзначалися драматичною суперечливістю, що інколи призводило до неоднозначного їх розуміння і сприйняття суспільним загалом.

Справді, важко назвати П.Куліша людиною компромісів, але непохитність його стосувалася основного — збереження самобутності українського народу, його духовних надбань, традицій, культури.

Пристрасна натура письменника мовби металася в постійному пошуку пристановища для тих високих устремлінь, що живили його і як людину, і як громадського діяча. Навіть особисте життя «гарячого Панька» позначене відчутними слідами — рубцями набування того досвіду.

Пантелеймон Куліш одружився з молодшою сестрою свого товариша Василя Білозерського Олександрю. 24 січня 1847 року вони справили весілля. Після весілля молодята вирушили до Праги, куди Пантелеймона Куліша як молодого

перспективного вченого Академія наук направляла у наукове відрядження. Сталося ж непередбачене: по дорозі до місця призначення Пантелеймона Куліша арештовують у Варшаві.

Цей страшний удар долі, а згодом — тяжкі роки поневірянь, злигодні, поліцейський нагляд гнітючим тягарем лягли на плечі молодого подружжя. Через нервові перенапруження у Олександрі Михайлівни стався зрив вагітності, після якого вона вже не могла стати матір'ю.

Пантелеймон Куліш незгоди й випробування тамував у роботі. Як він це робив, як ішов по життю, найкраще скажуть слова його побратима Василя Білозерського: «Куліш належав до тих людей, які своїм благородством, чемністю, великодушністю і розважливістю викликають повагу до нього кожного, хто має з ним справу. Він чоловік практичний і діяльний і не любить хапатися то за одно, то за друге і особливо неприхильний до того, що не схвалено спокійним глуздом. Діяльність його найдужче зосередилася на літературі й на вдосконаленні життя, яке він переважно вбачає в ділі, і тільки діло вважає істотністю. Всяке захоплення, яке не має певної корисної мети, що на неї одразу ж можна звернути увагу, йому одворотно. Життя своє він провадив, займаючись літературою

й живописом; робити добро невідкладно там, де випадає нагода, — він вважає головним обов'язком».

Опорою, підтримкою й захисницею стає для письменника в цей період його дружина. Але час від часу якогось первісного замісу ностальгія охоплювала пристрасну душу письменника. І він пробує шукати вихід у нових романтичних захопленнях. Відомий його епістолярний роман з Олександрю Григорівною Милорадовичівною, освіченою панночкою з Калюжинець на Чернігівщині.

Олександра Михайлівна терпляче зносила тяжкі хвилини родинного нерозуміння і мужньо чекала урівноваження свого коханого чоловіка. Згодом, справді, їхнє сімейне життя налагоджується, і 1858 року вони вирушають за кордон. Але сталося так, що через деякий час Пантелеймон захоплюється звабливою «московкою» Марією Маркович. Це був спалах шалених почуттів після спокійного платонічного роману з Милорадовичівною. Він так захопив, засліпив письменника, що став причиною глибоких душевних страждань: «Я в цілому світі не знаходжу спокою...».

Згодом це захоплення минуло, але присмак самотності, невдоволення чимось вищим лишається. Розпалося і подружнє життя. Щоправда, в українській літературі це захоплення має чітко закарбований

відбиток. Саме завдяки старанням як редактора і видавця з'явилися на світ «Народні оповідання» колишньої дружини українського фольклориста Опанаса Марковича. А з ними й нове ім'я — Марко Вовчок (цей псевдонім для Марії придумав сам Пантелеймон Куліш).

Окремо стоїть його захоплення Параскевою Глібовою, першою дружиною нашого великого байкаря.

Ці й подальші спроби знайти вихід з тупикового душевного стану не дають письменникові ані найменшого заспокоєння.

Вікова мудрість, досвід нелегких літ переконливо наворачтали Куліша до одного: терпіння, віра, надія, любов, сподівання й чекання Лесі, своєї першої і вірної дружини, не замінити у цьому житті нічим. Можливо, що саме таке осягнення життя давало йому право пізніше сказати: «Так, я щасливий своєю жінкою: така українка, що прямо захват!.. Жінка розумна, тверда в намірах, чутлива до бідувань людських, словом, гідна найвищого місця в громаді».

А так згадувала про свого чоловіка уже на схилі свого життя Ганна Барвінок — Олександра Михайлівна Білозерська-Куліш:

«Я хоч господарством і займався, та цілком йому (чоловікові) співчувала, його палким душевним пориванням — самозреченню, що він робив для добра України і роз-

витку народу. Він самозрікався заради ідеї. Їздив у Галичину й тут усе відроджував, бо вони зовсім денационалізувались, так само як і наші, забуваючи свою мову рідну й хто ми. Там польшизна утискує, а тут русицизм, а можна й ті мови знати, навіть потрібно, і своєї не забувати, і молодим письменникам завжди рукописи виправляв, свої літературні праці вбік відкладав.

Він мав у собі стільки магнетизму, що навіки підкорив мене собі...

Ми прожили 50 років, і бажала б, щоб увесь світ був наповнений такою тихою чарівливою ніжною симпатією. Поетична його душа регулювала іноді лад моєї дисгармонійної.

Бачачи таку довершеність перед собою, в образі людини, — це мені імпонувало, і я дивилась на це явище з подивом і вдячністю творцеві й побожно шанувала його, а тепер ще немічна, утративши його...

...подібні люди, як він, дуже рідкісні — віками родяться...»

Простежуючи все життя Пантелеймона Куліша: многотрудне, подвижницьке, пристрасне, — мимоволі зупиняєшся на словах, ним же сказаних у «Слові над гробом Шевченка»: «Ти говорив своїй непорочній музі:

*Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли, — у нас нема
Зерна неправди за собою...
Великий і святий завіт! Будь же,*

Тарасе, певен, що ми його соблюдемо і ніколи не звернемо з дороги, що ти нам проложив еси. Коли ж не стане в нас снаги твоїм слідом простувати, коли не можна буде нам так, як ти, безтрепетно святую правду глаголити: то лучче ми мов-

чатимем, — і нехай одні твої великі речі говорять людям вовіки і віки чисту, немішану правду».

Вони все і пояснюють. У них увесь Пантелеймон Куліш, «піонер культури на Україні», за словами М.Зерова.

Що ж до ідеального революціонера-громадянина, то більшого за Панька Куліша не знайти. Здається, тільки він один маячить світлою плямою з темного українського минулого. Тільки його можна вважати за справжнього європейця, за ту людину, яка наблизилась до типу західного інтелігента.

М.Хвильовий.

Спасибі тобі, Богу милий друже мій великий, за твої дуже добрі подарунки і, особливо, спасибі тобі за «Чорну раду». Я вже її двічі прочитав, читаю і третій раз, і все-таки не скажу більш нічого, як спасибі. Добре, дуже добре ти зробив, що подарував «Чорну раду» по-нашому. Я її прочитав і в «Руській бесіді», і там вона добра, але по-нашому лучче.

Т.Шевченко.

Мабуть, я не помилюся, коли скажу, що в тодішній українській літературі ми не знайдемо твору — поезії, белетристики, публіцистики, — де б так повно, з такою силою переконання було окреслено завдання українського національного відродження. Куліш — ідеолог і творець української нації в її шляхетських елементах, Куліш — консолідатор розпорощених прошарувань української дрібномаєткової інтелігенції, Куліш — організатор національної культури...

О.Дорошкевич.

**Кучма
Леонід Данилович**
(1938 р. н.)
— Президент України
(1994-1999).
Переобраний на другий
строк президентства
14.11.1999 р.

Народився Л.Д.Кучма на Чернігівщині, в селі Чайкине Новгород-Сіверського району. Батько, Данило Прокопович, загинув на фронті у 1944 р. Мати, Параска Трохимівна, залишилася з трьома малими дітьми на руках.

У невеликому Чайкиному була лише початкова школа, тому Леонід закінчує десятилітку в селі Костобобрів. Однокласники згадують феноменальну пам'ять, завдяки якій він буквально всотував знання безпосередньо на уроках, зі слуху.

Любов до точних наук, мрія стати учителем фізики і математики привели у 1955 р. сімнадцятилітнього Л.Кучму до Дніпропетровського державного університету. З першої ж спроби Леонід вступає на фізико-технічний факультет. Факультет був особливим. У ті часи (доба хрущовської «відлиги»), що позначилися в СРСР певною лібералізацією, відмовою й офіційним засудженням «крайношів» тоталітарного сталінського минулого, на міжнародній арені рівночасно набирала обертів «холодна війна», а відтак — гонка озброєнь. Радянський Союз гарячково створював власний ракетно-ядерний щит. Однією з складових його інфраструктури і став новий факультет Дніпропетровського університету, заснований лише за три роки до вступу Л.Кучми.

Мрії вчорашнього сільського хлопця підігрівала атмосфера таємничості та елітності, що оточувала фізтех, а ще, безперечно, стипендія у 450 тогочасних рублів (студенти інших факультетів одержували лише 190 руб.).

Вступникові пощастило: у нього взагалі могли не взяти документів, адже бракувало ледь не головного із них — паспорта. По-кріпосницьки прикутим до колгоспів селянам їх тільки (і то вкрай неохоче) почали видавати. Але він як син фронтовика мав пільги...

На фізтеху вирувало інтелектуальне і культурне життя, тут працювали чудові викладачі, на факультетські вечори потрапити було неможливо — у залі зазвичай бракувало місць. Два роки поспіль студенти навіть не могли здогадуватися, кого саме з них готують, — вони отримували тільки загально-технічну освіту. Лише по закінченні другого курсу всіх зібрали за зачиненими дверима й оголосили, що вони — майбутні конструктори ракет. Студентам надали право вибрати одну з трьох можливих спеціалізацій. Леонід віддав перевагу проектуванню ракетних двигунів.

1958 р. студенти-старшокурсники поїхали працювати на цілинні землі. Леонід Кучма з однокурсниками потрапив у село Купіно Ново-сібірської області, навколо якого простягалися неозорі поля. Приз-

вичасний до важкої сільської роботи, юнак залюбки працював трактором-комбайнером, за що й отримав першу у своєму житті нагороду — медаль «За освоєння цілини».

1960 р. Леонід Кучма успішно закінчує Дніпропетровський державний університет ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією, отримавши диплом з відзнакою і розподіл на КБ «Південне», один із основних осередків розробки радянської ракетної техніки. Це був передній, «фронтовий» край науки, технології, промисловості, організаційної роботи. «Південмаш» був ядром велетенського утвору загальноносоюзного масштабу. На ньому були «зав'язані» десятки й сотні розробників: інститути, конструкторські бюро, підприємства Києва, Москви, Ленінграда, Харкова, Воронежа, Бійська, Єрвана тощо. Флагман відповідав за результати своєї роботи тільки перед найвищим партійно-державним керівництвом України.

Леонід Кучма прийшов на унікальне підприємство молодим дипломником і відразу почав працювати на дуже відповідальній ділянці Конструкторського бюро — у секторі розробки елементів автоматички ракет. На кожному працівникові сектора лежала величезна відповідальність: відмова будь-якого елемента автоматички в кращому разі перетворювала ракету на металоб-

рухт, у гіршому — коштувала людських життів.

У ці роки сформувалися прикметні риси характеру Л.Кучми — ретельність, виваженість, бажання все припасувати і прилагодити аж до оптимальної надійності. Й до сьогодні на українських ракетах стоять розроблені молодим інженером піроклапани.

Чотири покоління стратегічних ракет, розроблених на КБ «Південне», — СС-24, СС-18, космічні носії «Космос», «Інтеркосмос», «Циклон», «Зеніт», понад 400 супутників — успішно конкурували з витворами команди славетного С.П.Корольова. І в цьому є частка заслуги Л.Кучми, наполеглива праця якого невпинно піднімала його службовими сходами: інженер (1960—1964), старший інженер (1964—1966), провідний конструктор групи комплексу КБ «Південне» (1966—1972), помічник головного конструктора (1972—1975), секретар парткому КБ (1975—1980), секретар парткому ВО «Південмаш» (1980—1982), перший заступник начальника і генерального конструктора КБ «Південне» (1982—1986), генеральний директор ВО «Південмаш» (1986—1992).

І в конструкторській, і у виробничій, і в громадській роботі Леонід Данилович учився підбирати команду однодумців, уважно прислухатися до їхньої думки й був

готовий брати на себе відповідальність за вироблене спільними зусиллями рішення. Високо цінував конструктора Л.Кучму славнозвісний академік М.К.Янгель (1911—1971), з 1954 р. — головний конструктор СКБ «Південне». Саме з його «подачі» Л.Кучма став заступником начальника КБ.

Л.Кучма ніколи не любив «потьомкінщини» і волів мати власний неупереджений погляд на речі. За це його не завжди любили в «рідному» міністерстві і в апараті ЦК КПУ. До того ж він ніколи не мовчав, якщо був переконаний у своїй правоті. Коли бюрократичні рогаки не дали змоги створити підсобне господарство на «Південмаші», Кучма привселюдно заявив, що «цю гнилу систему потрібно міняти». Тодішньому голові КДБ СРСР Г. Крючкову про таке вільнодумство доповідали неодноразово.

Перший наказ гендиректора Л.Кучми стосувався капітальної ревізії усіх технічних рішень, прийнятих КБ, заводом і замовниками. Він наказав зняти на камеру справжню ручну працю у цехах: адже для комісій ненадовго вмикали автоматизовані лінії.

Через непродуману горбачовську конверсію «Південмаш» втратив 80% виробничих потужностей, під загрозою звільнення опинилося 50 тис. робітників. За кілька місяців Л.Кучма перевів комбінат на вироб-

ництво товарів широкого вжитку, побутової техніки, тролейбусів тощо.

1992 р. тодішні керівники України запросили Л.Д.Кучму на посаду прем'єр-міністра. Мабуть, вони розраховували, що він, з одного боку, добрий господарник, а з іншого — у парламенті поводитиметься тихо. Звідки їм було знати, що Леонід Данилович завжди спершу приглядається і прислухається, перш ніж сказати, а тим більше — зробити. За своєю звичкою він не змовчав, виявивши розкрадання стратегічних нафтових запасів. Про це на весь голос заявив громадськості, звільнив з посади директорів нафтопереробних заводів. Втім, за кілька днів їх поновили... Не зустрів новий прем'єр розуміння і з боку парламенту. Він прагнув приборкати злочинність — силові структури не були до цього готові. Нацбанк, Фонд держмайна, процес приватизації — усі ключові установи були йому непідконтрольні.

Леонід Данилович упевнився, що даремно вимагає реальних повноважень, — його лише бажали використати у великій політичній грі. Л.Кучма сам подав у відставку з посади прем'єра, очолив Українську спілку підприємців та промисловців і почав підготовку до президентської кампанії. Як людина, що звикла брати відповідальність на себе, він був глибоко переконаний: його знання і досвід потрібні Україні.

У біографічному контексті перемога Леоніда Даниловича Кучми на президентських виборах 1994 р. не виглядає несподіванкою: він просто реалізував набуті навички — зібрав сильну команду, розробив «техплан», послідовно провів його у життя. І почав виводити Україну із страшного інфляційного шоку 1992—1993 рр., піднімати «лежачу» економіку.

Дуже легко завжди списувати усі гріхи й негаразди на діючого Президента. Вони очевидні й болісні. Але слід пам'ятати, що саме його зусиллями вдалося відвернути багато гірші варіанти розвитку подій, зокрема фінансово-економічний обвал на кшталт російського або ж «чеченізацію» чи «балканізацію», тобто громадянське протистояння і кровопролиття. Активна зовнішньополітична та зовнішньоекономічна діяльність дозволила вирішити такі нагальні проблеми, як уладнання територіальних претензій Румунії, підписання і ратифікація Великого російсько-українського договору й угоди по Чорноморському флоту. Україна отримує вкрай потрібні енергоносії. За безпосередньої участі Л.Кучми здійснилася інтеграція України до європейських і світових структур: відбувся вступ до Ради Європи, укладено угоди з Євросоюзом та іншими міжнародними об'єднаннями.

У внутрішній політиці Леонід Кучма відзначається обережною послідовністю і передбачуваністю. Його зусиллями врегульовано надзвичайно складну проблему кримського сепаратизму. Завдяки ініціативі Президента держави Верховна Рада України 28 червня 1996 р. ухвалила довгоочікувану Конституцію України. Врятовано стратегічно важливу для України аерокосмічну галузь, яскравими успіхами якої останніх років стали проекти «Морський старт» і «Глобал Стар». Утримується стабільність національної валюти. Завершується приватизація, розвиваються реальні елементи ринкової економіки —

вільні економічні зони. Зміцнено підмурок відродження й оновлення вітчизняного виробництва.

Ще на початку свого президентства Леонід Кучма окреслив основні напрямки розвитку України в доповіді «Курсом ринкових реформ» і з того часу не відступав від них ані словом, ані ділом. Він прагне виходу українського народу на шлях світового цивілізованого розвитку і протистоїть спробам повернення країни до часів тоталітарного минулого. Президент переконаний: «Добром, порядністю і рішучістю дій на обраному шляху ми збудуємо кращу Україну».

З ВИБОРЧОЇ ПРОГРАМИ Л.КУЧМИ

Закон понад усе і один для всіх. Судова реформа. Президентські гарантії прав та свобод громадян. Попередження злочинів і невідворотність покарання. Джерела прибутків — під контроль держави і народу. Викоренення корупції.

Надійні гарантії тим, хто працює. Національна програма соціально-економічного розвитку — основа суспільного договору. Її виміри: темпи економічного зростання — не менше 7% щороку, створення 1млн. нових робочих місць, збільшення реальних доходів населення у 1,6 раза, їх захист від інфляції. Випереджаюче зростання заробітної плати.

Адресну допомогу — соціально незахищеним. Соціальний захист безробітних. Компенсація знецінених заощаджень громадянам та ошуканим вкладникам. Професійна реабілітація. Зайнятість та пільги інвалідам. Пенсійна реформа: підвищення мінімального рівня пенсій, розмір пенсій — залежно від стажу і трудового внеску.

Інтелекту нації — суспільну повагу та захищеність. Обов'язкова середня освіта, рівні можливості для безкоштовної вищої. Запровадження пільгового кредитування студентів. Підвищення зарплати вчителям, викладачам, науковцям.

Зменшити податковий тягар. Спрощення податкової системи і суттєве зниження податків. П'ятирічний мораторій на зміни у податковому законодавстві. Захист платників податків.

Стимулювати приватну ініціативу. Зміцнення середнього класу. Надійний захист приватної власності. Створення можливостей для кожного, хто хоче і може розпочати власну справу через мікрокредитування, іпотеку, пільгове оподаткування.

Промисловості, науці, технологіям — світовий рівень. Збільшення до 2% ВВП державного фінансування науково-технічної сфери. Державна підтримка високотехнологічних галузей. Стимулювання експорту високотехнологічної продукції.

Селу — нові можливості. Завершення земельної реформи. Вільний розвиток усіх форм господарювання. Сприяння колективним, приватно-орендним, фермерським та особистим підсобним господарствам. Селу — сучасний вітчизняний трактор і комбайн. Справедлива цінова політика. Розвиток ринку сільськогосподарської продукції та продовольства. Іпотечне кредитування. Державна підтримка соціального розвитку села.

Зовнішня політика — проукраїнська. Позаблоківість і стабільне партнерство з усіма демократичними країнами світу. Стратегічне партнерство з Росією та іншими державами. Активна робота по збереженню старих і завоюванню нових ринків українських товарів. Гарантії захисту громадян України за кордоном. Розвиток господарських міжрегіональних зв'язків. Спрощення режимів перетинання кордонів. Зміцнення зв'язків зі світовим українством.

Україна має загальнонаціонального Президента

Перемога Леоніда Кучми на президентських виборах в Україні свідчить про те, що Україна «як єдина і соборна держава» відбулася, — заявив глава виборчого штабу Іван Курас.

За його словами, «нарешті Україна має загальноукраїнського і загальнонаціонального Президента», про що свідчать результати голосування. І.Курас навів дані, згідно з якими Л.Кучма здобув підтримку 56,25 відсотка виборців, а його опонент лідер Компартії Петро Симоненко — 37,77 відсотка.

За словами керівника штабу, навіть у тих регіонах, де перемогу здобув П.Симоненко, «не можна говорити про повну перемогу комуністів». Це, за його словами, підтверджує голосування «східних форпостів України — Донецька, Харкова, Дніпропетровська і Сум».

І.Курас підкреслив, що результати Л.Кучми свідчать «про вибір усього українського народу». В результаті, вважає глава виборчого штабу Л.Кучми, було здобуто «велику перемогу», внаслідок якої Л.Кучма дістав опору «для прискорення реформ, продовження політичних перетворень». Він переконаний, що обрання діючого Президента на другий термін матиме «ще більшу підтримку і з боку міжнародного співтовариства».

Интерфакс-Україна.

Леонтович
Микола Дмитрович
(1877—1921)
— композитор,
хоровий диригент,
громадський діяч,
педагог.

Народився 1 грудня 1877 року в селі Селевинцях Брашлавського повіту Подільської губернії в сім'ї сільського священика. Раннє дитинство пройшло у селі Шерцнях Тиврівської волості Вінницького повіту. Початки музичної освіти Леонтович здобув у батька, який грав на віолончелі, скрипці, гітарі, був досить освіченою людиною, деякий час керував хором семінаристів. Мати, яка мала чудовий голос і любила співати, прищепила йому любов до української народної пісні. Брат Олександр і сестри Марія та Олена також з дитинства навчалися музики й стали співаками та музикантами. У 1887 році Леонтович вступив до Немирівської гімназії. 1888 року, через брак коштів на навчання, батько переводить його до Шаргородського початкового духовного училища, де вихованці утримувалися на повному пансіоні. В училищі він опанував нотний спів і міг вільно читати складні партії в церковних хорових творах. 1892 року Леонтович вступив до Подільської духовної семінарії, де вивчав теорію музики, хоровий спів у Є. Богданова — вихованця навчальних класів Петербурзької придворної капели, та І. Лепехіна, диригента чоловічого хору в Кам'янці-Подільському. У семінарії Леонтович опанував скрипку, фортепіано, деякі духові інструменти, почав обробляти за-

писані у селі Білоусівці Брашлавського повіту, куди переїхали батьки, народні мелодії, беручи за взірць обробки М. Лисенка, які були в той час дуже популярними. У семінарії нерідко керував хором семінаристів, у виконанні якого вперше прозвучали його обробки пісень «Гандзя», «Ой чия ж то причина, що я бідна дівчина». 1898 року Леонтович закінчив духовну семінарію й вирішив працювати вчителем у сільських школах і водночас самотужки удосконалювати свою музичну освіту. У селі Чукові він організував самодіяльний симфонічний оркестр, який виконував українські мелодії та п'єси російських та українських композиторів. 1901 року він видав перший збірник пісень з Поділля. 1903 року вийшов другий збірник подільських пісень з посвятою М. Лисенкові. У 1904—1905 роках під час літніх канікул Леонтович складає при Петербурзькій придворній капелі іспити на звання регента хору. Восени 1904 року залишає Поділля і переїздить на Донбас, на станцію Гришине, де влаштовується викладачем співу та музики у місцевій залізничній школі. Під час революційних подій 1905 року Леонтович організував хор робітників, який виступав на мітингах проти російського самодержавства. Діяльність Леонтовича привернула увагу поліції, й він змушений був повернутися на Поділля,

у місто Тульчин, де викладав музику і спів у Тульчинському єпархіальному жіночому училищі для дочок сільських священиків. З 1909 року Леонтович навчається під керівництвом відомого теоретика музики Б. Яворського, якого він періодично відвідує у Москві та Києві. У той час створив багато хорових обробок, зокрема славнозвісний «Шедрик», а також «Піють півні», «Мала мати одну дочку», «Дударик», «Ой зійшла зоря» та ін. У Тульчині знайомиться з композитором Кирилом Стеценком. 1916 року разом з хором Київського університету виконує свою обробку «Шедрика», яка принесла йому великий успіх у київській публіки. Із встановленням Української Народної Республіки Леонтович переїздить з Тульчина до Києва, де починає активну діяльність як диригент і композитор. Ряд його творів включили до свого репертуару професійні та самодіяльні колективи України. На одному з концертів великий успіх мала «Легенда» Миколи Вороного в обробці Леонтовича. Після приходу більшовиків Леонтович працює деякий час у музичному комітеті при Народному комісаріаті освіти, викладає у Музично-драматичному інституті ім. М. Лисенка, разом з композитором і диригентом Г. Верьовкою працює у Народній консерваторії, на курсах дошкільного виховання, організовує кілька хо-

рових гуртків. Під час захоплення Києва 31 серпня 1919 року денікінцями, які почали переслідувати українську інтелігенцію й шукали Леонтовича, щоб його заарештувати, змушений утікати до Тульчина. Засновує першу в Тульчині музичну школу. 1919—1920 року працює над першим великим симфонічним твором — народно-фантастичною оперою «На русалчин великдень» за однойменною казкою Б.Грінченка. Восени 1920 року в Тульчині відбулися гастролі хорової капели під керівництвом К.Стеценка та Павла Тичини як другого диригента. Під час концертів капели виконувалися твори Леонтовича. В останні місяці життя Леонтович закінчував оперу «На русалчин великдень». У ніч з 22 на 23 січня 1921 року композитор перебував у свого батька у селі Марківка Гайсинського повіту, де був убитий невідомим, який напросився в хату переночувати з метою пограбування.

Основа музичної спадщини Леонтовича складають хорові мініатюри — обробки українських народних пісень, які й донині є неперевершеними й виконуються всіма українськими хорами як в Україні, так і в діаспорі. Це позначені великим талантом композитора перлини народного мелосу «Щедрик»,

«Козака несуть», «Дударик», «Із-за гори сніжок летить», «Женчичок-бренчичок», «Гаю, гаю, зелен розмаю» та багато інших. На основі українських народних мелодій Леонтович створював цілком оригінальні самотні хорові композиції, всебічно художньо переосмисливши їх, надавши їм неповторного звучання. Леонтович був одним з перших серед майстрів української музики, зокрема таких, як М.Лисенко, К.Стеценко, П.Козицький, які по-новому інтерпретували фольклор і в кожній народній перлині прагнули передати її неповторний образний зміст і самотню художню красу, використовуючи музичні надбання європейської музично-хорової культури. Водночас почерк Леонтовича вирізняється з-поміж інших граничною гнучкістю і природністю руху голосів, ювелірною шліфовкою деталей. Він належав до тих композиторів, які уміло використовували звукообразотворчі прийоми й підпорядковували цьому своє високе відчуття стильової природи пісні. Більшість хорових гармонізацій народних пісень до Леонтовича була обмежена одним куплетом, що не давало можливості розкрити усе багатство поетичного тексту й відобразити розвиток його сюжету. Леонтович вдало використав традиції імпровізаційності в творчості українських кобзарів, які кожен нову строфу

тексту пісні інтерпретували по-новому. Леонтович застосовував темброву варіантність виконання народних рапсодів у своїх обробках, надаючи хору можливість розкрити велике розмаїття гармонії, контрапункту. Все первісне багатство народної пісні, особливості її поетики і музичного стилю, за методом Леонтовича, мають визначати весь комплекс виражальних засобів для всебічного розкриття й збагачення її образів, настроїв, шонайтонших емоційних відтінків. Послідовно втілюючи в своїх обробках ідею гармонізації й поліфонічності, Леонтович, маючи глибоку й різнобічну музичну освіту, широко використовував найкращі досягнення світової хорової техніки. Скажімо, в одній з кращих своїх обробок — пісні «Над річкою бережком» він використав класичну поліфонічну форму кантаї в гранично стислій формі, декількома штрихами немов намалював картину широкого українського степу й образ знедоленого чумака, який повертається додому в одній латаній свитці з далекого краю. Застосування засобів канта створює ефект відзвуку пісні, яка широко розливається в степу.

Тематика хорових мініатюр композитора надзвичайно різноманітна. Це обрядові, церковні, історичні, чумацькі, жартівливі, танцювальні, ігрові пісні. Одне

з центральних місць у творчості Леонтовича посідають хори на побутові теми. Це, зокрема, «Ой у лісі при дорозі», «Ой темная та невидная ніченька», «Мала мати одну дочку», «Ой з-за гори кам'яної». Вони характерні динамічним розгортанням сюжету, активною драматизацією подій та образів, на зразок кобзарської манери, скажімо, Остапа Вересая, про якого Леонтовичеві розповідав Микола Лисенко. Взірцем такого високого драматичного піднесення може служити народна пісня «Пряля», в якій Леонтович досяг рівня трагічної балади. У цьому творі, як і в широковідомій пісні «Піють півні», Леонтович вдається до персоналізації окремих образів, що надають сюжетові ще більшої переконливості й трагічності.

Високим досягненням Леонтовича є його пісні-реквієми «Козака несуть», «Із-за гори сніжок летить», «Смерть», в яких композитор талановито переосмислив мелодію народного плачу.

Використовуючи специфічне звучання окремих голосів та цілих хорових груп, застосовуючи різні хорові звукові ефекти, як, наприклад, спів із закритим ротом, композитор переконливо відтворює той чи інший характер, малює звуком картину природи, надає події драматичного, урочистого або ліричного характеру.

Леонтович умів майстерно передавати радість і сміх, гумор і жарт. Обрядові та ігрові пісні він також переосмислював на основі поліфонії та гармонізації. Композитор нерідко розгортає справжню драматургійну дію. Показовою є його шедрівка «Ой там за горою», в якій першим вступає із заспівом тенор. Потім почергово вступають голоси хору, немов до шедрування приєднуються дедалі нові групи співаків. Між ними починається перегук партій і груп, що відтворює гомінку атмосфери свята зустрічі Нового року. Музика сповнена веселощів, бадьорості. До кращих творів обрядового жанру належать сповнені життєрадісності, енергії «За городом качки пливуть», «Коза», «Гра в зайчик».

Найвищим досягненням композитора вважаються славнозвісні «Щедрик» та «Дударик», пісні, в яких Леонтович досягнув максимальної ритмічної організації. Особливо популярним був і залишається «Щедрик», дивовижна за красою, досконала за мелодією, ювелірна за обробкою деталей мініатюра. Органічно поєднавши прийоми народного багатоголосся з досягненням класичної поліфонії,

композитор домігся того, що кожен голос відіграє цілком самостійну виражальну роль, відтворюючи найтонші зміни настрою в пісні, подаючи кожен художній образ у граничному завершенні. Композитор властивий до так званих органних пунктів, на тлі яких будує складні звукові комплекси. Цим він досягає особливої гармонійної насиченості і напруженості звучання.

Визначаючи особливості музики Леонтовича, відомий чеський вчений Зденек Неєдли підкреслював, що подальший розвиток хорового мистецтва в Україні після Леонтовича пішов шляхом гармонізації та характеристики. Пошуки характерного у пісні, уміння це характерне й індивідуальне піднести до високого рівня художнього узагальнення — одна з найістотніших рис творчості Леонтовича. Він втілює у своїй музиці найтипівші риси народної вдачі, розкрив глибину народної душі. Творчість Леонтовича відіграла велику роль у становленні видатних українських композиторів П.Козицького, В.Дремлюги, М.Вериківського, Г.Верьовки, Л.Ревуцького, М.Скорика, Л.Дичко, Є.Станковича.

❖
Мене цікавить, які кольори ви використали для високих тонів, а які для низьких. Я сам часто думаю над тим, щоб поєднати звук і колір.

❖
М.Леонтович.

Лисенко
Микола Віталійович
(1842-1912)
— композитор, піаніст,
педагог, хоровий
диригент, громадський
діяч.

Народився Микола Віталійович Лисенко 10 березня 1842 року в селі Гриньки Кременчуцького повіту Полтавської області. Батько, Віталій Романович Лисенко, офіцер орденського кірасирського полку, був людиною освіченою, з передовими поглядами на розвиток суспільства, глибоко знав і любив літературу, народну творчість. Мати, Ольга Єреміївна, походила з полтавського поміщицького роду Лущенків. Навчалася вона в петербурзькому Смольному інституті шляхетних дівчат. Аристократичне виховання наклало свій відбиток на все подальше життя Ольги Єреміївни, вигранивши її характер та світогляд. Розмовляла вона виключно французькою мовою, в усьому намагаючись створити таку атмосферу, яка б не мала навіть натяку на щось народне, українське.

Село Гриньки належало двоюрідному дядькові Ольги Єреміївни, помішкові М.Булюбашу, у якого вона виховувалася. Він надзвичайно любив свою племінницю, а народження Миколи стало для нього справжньою радістю.

Тут, у Гриньках, як згадував пізніше М.Старицький, над М.Лисенком «...зіткнулись два цілком протилежних і навіть ворожих впливи; з одного боку — французька мова, манери і аристократична манірність (мати й гувернантка), з другого боку — українська мова... пестоші і

зайва простота манер. Перша сторона переслідувала не тільки простонародне слово, але навіть і російське, забороняючи всякі зносини з «пейзанами», а друга, навпаки, заохочувала всяку простоту, зацікавлювала розум і фантазію дитини казками народними та піснями, а вечорами відпускала весь полк служниць для забав з паничем; звичайно, забави ці полягали в різноманітних народних іграх.

Протести матері тут були безсилями, і вперта наполегливість і сльози дитини, які енергійно підтримувала обожаюча свого внука бабуся (М.В. Булюбаш), переважали протести, тим більше, що і батько став на сторону тітки».

У такому середовищі, серед таких людей і виростав майбутній композитор. Але саме народна стихія, культура і побут народжували у серці малого Миколи невгасиму любов до рідної пісні, мови, мистецтва.

У 1852 році хлопця відвезли до Києва в пансіон Вейля, звідки він, провчившись усього декілька місяців, переходить до іншого — пансіону французького Гедуена. У цьому закладі музика займала не останнє місце у вихованні та навчанні. Одинадцятирічний хлопчина показав себе майже одразу як у здібностях, так і в старанності.

Літні канікули Микола завжди проводив у рідному селі. На той час туди приїжджав з Полтавської гім-

назії і Михайло Старицький, троюрідний брат М.Лисенка. Це товаришування зіграло свою благодатну роль у подальшому житті обох велетів нашої культури.

Після закінчення пансіону Микола віддають до 2-ї Харківської гімназії.

У 1859 році Микола Віталійович вступає на природничий факультет Харківського університету. Провчившись у ньому всього один рік, він разом з батьками перебирається до Києва. Навчання в університеті, який він успішно закінчив у 1865 році, М.Лисенко вдало поєднував з заняттями музикою, яка все більше і більше захоплювала його. У цей же час він багато пише, притому звертається не лише до дрібних інструментальних жанрів, але й до музично-драматичних творів.

Подорожуючи, композитор ніколи не втрачав нагоди записати завершені зразки пісень до спеціального нотного зошита, з яким ніколи не розлучався.

Музика не тільки вабила М.Лисенка, а й поступово заповнювала все його життя. Йому праглося більших і ґрунтовніших знань, хотілося вдосконалювати виконавську майстерність.

З 1867 по 1869 рік він навчається у Лейпцігській консерваторії, а з 1874 по 1876 рік — у Петербурзі, у класі блискучого майстра оркестру М.Римського-Корсакова.

Повернувшись до Києва, Микола Віталійович, з властивими йому енергією і запалом, поринає у творчість, не забуваючи при тому педагогічну, виконавську та музично-громадську діяльність.

На українському народному ґрунті М.Лисенко творить високохудожні композиції на шевченківську тематику, народні опери «Різдвяна ніч» і «Утоплена», оперу-сатиру «Енеїда», монументальну народну музичну драму «Тарас Бульба».

Починаючи з 1869 року Микола Віталійович продовжував невтомно виступати у концертних програмах.

У 1904 році М.Лисенко відкриває першу в Україні національну музично-драматичну школу (з 1913 року — ім. М.В.Лисенка), яка працювала у програмному режимі вищих мистецьких навчальних закладів.

Разом з О.Кошицем організував у 1905 році музично-хорове товариство «Київський Боян», головою якого був до кінця життя.

М.Лисенко був засновником і головою ради правління «Українського клубу» (1908 — 1911 рр.).

Серед огрому творчої спадщини композитора основне місце посідають опери: «Різдвяна ніч» (1873 р.), «Утоплена» (1883 р.), «Тарас Бульба» (1890 р.), «Наталка Полтавка» (1889 р.), «Енеїда» (1910 р.), «Ноктюрн» (1912 р.), дитячі опери «Коза-Дерева» (1888 р.), «Пан Коцький» (1891 р.), «Зима й Весна» (1892 р.).

Микола Віталійович Лисенко був одним з найкращих інтерпретаторів «Кобзаря» Т.Шевченка, на тексти якого написав понад 80 вокальних творів різних жанрів.

Безцінною спадщиною великого композитора стали обробки фольклорно-пісенних зразків усної народної творчості.

Смерть М.Лисенка, яка настала 6 листопада 1912 року, була неправною втратою для української музичної культури.

Микола Віталійович Лисенко — засновник національної музично-творчої школи, основоположник української класичної музики. Значення його для української музичної культури неоціненне. Своєю творчістю він вперше спробував підсумувати величезний період розвитку вітчизняної музики на підвалинах глибокого і всебічного вивчення народного життя і народної творчості. Величезний пласт народної музики, ряд поодиноких талановитих музичних творів різних жанрів сприймалися тепер зовсім інакше, по-новому, знайшовши логічне і справедливе обрамлення титанічною діяльністю М.В.Лисенка, який встановив чітке й однозначне визначення цьому феномену — українська музична культура.

Музиці М.Лисенка притаманна органічна єдність змісту і форми, глибока ідейність, реалізм, висока композиторська майстерність.

Невтомний організатор, закоханий у свою справу подвижник, талановитий художник, палкий і активний пропагандист української музичної культури, М.Лисенко завжди і всюди ставив собі за мету, визначав як найважливе завдання — відкривати громадськості невичерпні художні скарби українського народу.

Потрапивши у 1874 році до Петербурга, Микола Віталійович майже одразу ж включився в дієву репрезентативну працю. Він починає влаштовувати концерти, в яких демонстрував у хоровому виконанні кращі зразки музичного фольклору. Згодом він включив у ці виступи власні композиції на твори близьких йому за духом представників «Могучої кучки»: М.Балакірева, М.Мусоргського, О.Бородіна, М.Римського-Корсакова. Ця плеяда надзвичайно обдарованих музикантів зростала як гідне продовження тих художніх принципів, які свого часу заклав геніальний М.Глінка. Тож не випадково пізніше самого М.Лисенка порівнюватимуть з великим росіянином, називаючи його українським Глінкою.

На початку 1875 року до Петербурга вперше приїхав відомий укра-

їнський народний співак-кобзар Остап Вересай. М.Лисенко в усьому допомагав знаменитому землякові.

Перший виступ Остапа Вересая відбувся у Географічному товаристві. Безсумнівно, через те, що поруч була давно знайома, чуйна, правдива, дорога і поважна людина, яким був для кобзаря Микола Віталійович, співак почував себе значно вільніше, розкутіше і з величезним піднесенням та натхненням виконав програму, проспівавши українські народні пісні та думи.

Враження від концерту було надзвичайним. Мовби самі животворні вітри далеких епох і велич народу потужним поривом пронеслися через душі й серця слухачів. Особливого відчуття тому враженню надавало ще й те, що перед початком вечора було виголошено вступне слово відомого російського фольклориста професора О.Міллера, в якому поруч із загальними роздумами було сказано багато добрих слів і про М.Лисенка як про видатного вченого, збирача української народнопісенної творчості.

Згодом О.Вересай з величезним успіхом виступить у так званому «Соляному Городку» в загальнодоступному концерті.

У березні 1875 року в тому ж залі «Соляного Городка» — місці промислових і кустарних виставок — відбувся концерт слов'янської музики,

організований М.Лисенком. Виконувалися українські, російські, польські, сербські пісні, композиції самого Миколи Віталійовича. Виступав тут і кобзар Остап Вересай. Його спів супроводжувався «туманними картинами» з діапозитивів, які задалегідь, на замовлення М.Лисенка, виконав український художник П.Мартинович, що навчався тоді в Академії мистецтв північної столиці.

І знову — вражаючий успіх і добра слава про невичерпне багатство українського фольклору. Все це відіграло свою позитивну і конструктивну роль у формуванні в суспільстві цілісного і правдивого враження про справжній стан такої важливої особливості, показового фактора народного життя, яким є музична культура.

Збагачуючись і озброюючись передовими ідеями і художньо-естетичними критеріями свого часу, вивершуючи знання народного життя, переймаючись болями і радощами народу, усвідомлюючи устремління його на основі неосяжних багатств музичного фольклору, М.Лисенко закладає міцні підмурки для нової в історії світової музики української професійної музичної школи.

Його подвижництво й мудрість полягали у тому, що, невтомно пропагуючи кращі досягнення великих композиторів, він готував благодат-

ну основу для майбутніх конкретних і практичних справ, розраховуючи, врешті, не стільки на схвальну оцінку, скільки на дієву підтримку і допомогу з боку народу саме усвідомленням важливості цієї справи.

Згадується, як ще під час навчання в Лейпцігській консерваторії М.Лисенко виступив у Празі 25 грудня 1867 року у грандіозному слов'янському концерті. Микола Віталійович грав українські пісні у власній обробці для фортепіано, викликавши величезне захоплення слухачів. Особливо вразила слухачів обробка пісні «Гей, не дивуйте!», прослухавши яку, відомий чеський музикант і етнограф Рейєр збуджено підхопився зі свого місця з вигуком: «То духи од степу!» Схвальними матеріалами на той концерт відгукнулася газета «Nagodni Listy», одну з рецензій на той концерт передрукував львівський журнал «Правда»: «...Найкраще ж подобались українські пісні, покладені ним самим з великою пильністю і дотепністю. Лицарський дух мелодії запорозької і оригінальність «козака» має для нас щось чаруючого і дивного. Пан Лисенко гадає намір надрукувати збірник українських пісень. Ми б дуже бажали, щоб швидше знайшов видавця, то тим виданням зробив би справді велику послугу слов'янській літературі...»

М.Лисенко сформував і збагатив майже всі існуючі в українській музичній творчості жанри. Своїми теоретичними працями в галузі музичного фольклору він значно розвинув вітчизняну науку про народну музичну творчість. Педагогічною ді-

яльністю М.Лисенко заклав підвалини вищої спеціальної музичної освіти в Україні. Безпосередніми продовжувачами кращих творчих традицій М.Лисенка в українській музичній культурі були К.Стеценко, Я.Степовий, М.Леонтович.

...З Миколою Віталійовичем зв'язані в мене спогади найдорожчих молодих літ, в його хаті стільки незабутнього пережито! Старицький, Лисенко — сі ймення для інших належать тільки для літератури і хисту, а для мене вони вічно викликатимуть живі образи, як імення близьких і рідних людей, що, властиво, ніколи не вмирають, поки живе наша свідомість. Не знаю, чи буде хто з молодшого покоління згадувати коли про мене з таким почуттям, як я тепер згадую Миколу Віталійовича і Михайла Петровича (я все їх бачу тепер поруч!). Але я б хотіла на те заслужити...

Леся Українка.

Смерть Лисенка розумію як величезну втрату, але, читаючи опис його похорону... відчуваю якесь тремтіння радості в серці: як любить народ свою людину! Як глибоко повчальна ця сумна, але така могутня, прекрасна церемонія провів людини, що відслужила своїй справі, і як радісно відчувати, що народ зрозумів велич її праці.

Прекрасна і смерть, коли вона веде за собою таке збудження життя, такий полум'яний розквіт почуття любові і поваги до покійного.

М.Коцюбинський.

Я гаряче люблю українську музику. Якщо Чайковського ми називаємо чарівником російської музики, то Лисенка — цього чудового і захоплюючого красою своєї музики композитора — ми сміливо можемо назвати сонцем української музики.

К.Станіславський.

**Мазепа
Іван Степанович**

(бл. 1640-1709)

— гетьман Лівобережної

України
(1687-1709).

Народився Іван Степанович Мазепа близько 1640 р. в селі Мазепинці поблизу Білої Церкви в сім'ї українського шляхтича. Освіту здобув у Київському колегіумі та у Варшавській Єзуїтській школі. В університетських центрах Західної Європи прослухав курс лекцій. Деякий час був королівським придворним, виконував доручення польського короля Яна Казимира.

У 1663 залишив короля. Генеральний писар у правобережного гетьмана П. Дорошенка, служба в гетьмана Лівобережної України І.Самойловича. З 1687 — гетьман України. Помер 1709 року в с. Варниці поблизу Бендер. Похований у кафедральній церкві св. Юрія у м. Галаці (Румунія). В осени 1999 р. перепохований у Банурині.

Радянська історіографія винесла такий вирок І.С.Мазепі: зрадник свого народу і Росії, різко посилив феодально-кріпосницьку експлуатацію селянства, жорстоко придушував селянські повстання. І зрозуміло чому: імперія не допускала навіть будь-яких натяків про можливість існування незалежної, вільної України. Гетьмани України, окрім Богдана Хмельницького, на думку царя Петра, були ніким іншим як «ворами и изменщиками».

Акценти на зрадництві замінювали трагічніші і печальніші сторінки історії України періоду геть-

манщини. Перед Іваном Мазепою, як відомо, гетьманували Дем'ян Многогрішний та Іван Самойлович. Першого з усією родиною було ув'язнено і після тортур заслано в Сибір. Старого ж Самойловича відправлено до Тобольська, а його сина Григорія після тортур страчено в Севську. Половину гетьманських скарбів забрала Москва, решту передано до військового скарбу.

З небаченим дикунством поведилися російські війська в Україні. Ось один з прикладів тих часів: «голови, руки, шиї до плахи рубано, вішано і інші тиранські смерті завдано... мертвих із гробов многих не тилко товариство, но і чернецов одкапувано, голови оним утинано...»

Обрання Мазепа було пов'язане з підписанням нових «Коломацьких статей», в основу яких лягли «Глухівські статті» Многогрішного, але з багатьма застереженнями на користь Москви. Зокрема, в одному з пактів говорилося, що Україна не сміє порушувати вічний мир з Польщею, повинна підтримувати добросусідські стосунки з Кримом. Заборонялося вести дипломатичні зносини з іншими державами. Московська залага, окрім інших міст, мала стати в гетьманській резиденції Батурині для постійного контролю над гетьманським урядом, заборонялося «голосов испущать», що «Малоросийский край гетманского регименту», а тільки

казати, що він належить до єдиної держави з Великоросійським краєм.

Коломацькі статті заперечували державний характер гетьманської влади, а отже і державність України. «...лише державний геній і глибокий патріотизм нового гетьмана Мазепа зробили так, що низка шкідливих для України ухвал Коломацької угоди залишилися нечиними», — пише О.Оглоблін.

Як же мав поводитися в такій ситуації Іван Мазепа, чи міг він щиро любити сусіда, коли свій народ стікав потом і кров'ю? Серце не з каменю, а тому чинило протидію. Методи різні. Іван Мазепа вибрав мудрість, велику терплячість. Жан-Жак Руссо, французький публіцист, звертає увагу на «тонкий та ніжний розум».

Для досягнення мети використовувалися гроші, подарунки. «Мазепа наказав своїм приближеним скласти опис майна, — пише В.Готвальд, — при цьому виявилось, що частка, яка припадала Москві, була дуже мізерною. Тоді гетьман послав Голіцину не половину, а три чверті описаного майна, разом з повним описом. Він писав, що охоче віддав би й усе, але, за звичаєм, слід нагородити вірних людей. Пізніше виявилось, що чверть, утримана Мазепою, була у декілька разів більшою від трьох чвертей Голіцина. Сам Голіцин, окрім усього, одержав десять тисяч золотом».

З інших джерел дізнаємося, що ціла армія гетьманських агентів працює на нього в Москві, Варшаві, Бахчисараї, Царгороді. Французький посол у Відні повідомляє своєму урядові, що «гетьман Мазепа має скрізь своїх людей». А скільки було доносів на гетьмана. Оточення ж Петра мовчало, бо «гріли» мазепинські щедроті.

Хабар не кращий спосіб завоювання довіри. Але Мазепа мав справу в основному з жорстокими, неосвіченими людьми, для яких Україна була засобом збагачення, великоросійським краєм, другосортним, байдужим. Особливо на цьому фоні вирізнялася постать царя Петра.

Булава дісталася Мазепі майже в п'ятдесят. Його батько, Степан-Адам Мазепа, належав до партії Виговського, мати, Марія-Магдалина, втративши чоловіка, віддалася громадським та церковним справам (ігуменя Києво-Печерського Вознесенського монастиря). Гетьман знав польську, латинську, італійську, німецьку мови, «досить міцно» татарську. Любив, відвідуючи Київську академію, промовляти перед академіками «мовою Тіта Лівія та Цицерона». Був пристрасним бібліофілом, мав багату бібліотеку: дорогоцінні оправки з гетьманським гербом, найкращі київські видання, німецькі й латинські інкунабули, багато ілюстровані старовинні рукописи...

Як не прикро, але серед розмаїття портретів Мазепа нема жодного, який би можна було прийняти без застереження. На щастя, маємо детальні письмові спогади: «Вигляд у нього суворий, очі блискучі, руки тонкі й білі, як у жінки, хоч тіло його міцніше, ніж тіло німецького рейтара, і їздець із нього знаменитий». За іншим спогадом, «Мазепа був вельми негарний на обличчя... Але ваші очі полоняли його білі руки, тонкі, повні грації, та його горда голова з білими буклями, довгі обвислі вуса, а понад усім цим величність, почуття гідності й суворість, яку злагіднювала елегантність».

До похилого віку мав гетьман успіх серед жінок. До серця припала йому дочка генерального судді Кочубея — висока, струнка, з великими очима, довгою чорною косою.

«Мое сердечне кохання!

Прошу, будь ласка, зо мною побачитися для усної розмови. Коли мене любиш, не забувай же, коли не любиш — споминай же. Спомни мої слова, що любить обіцяла, на що мені рученьку біленьку давала.

І повторно і постократно прошу назначити хоч на одну мінуту, коли маємо з тобою видітися для спільного добра нашого, на котре раніше згоду свою була дала. А заки тес буде, пришли намисто з шиї свої, прошу», — читаємо в одному з листів Івана Мазепа до Мотрі Кочу-

беївни. Високі почуття Мазепи надихали до творчості Байрона, Віктора Гюго, Кіндрата Рилеєва, Олександра Пушкіна, Богдана Залеського, Бертольда Брехта. Музичні твори, присвячені Мазепі, залишили Франц Ліст, Петро Чайковський, художні полотна — Теодор Жеріко, Делакруа.

...На долю Мазепи випадає і Полтавська битва. Шведський король Карл XII проривався на Москву через Україну (перед цим було укладено між королем і Мазепою шведсько-український союз).

27 червня поблизу с. Яківці відбулася генеральна битва. Численніша за кількістю російська армія

перемогла, Карл XII та Мазепа зі своїм оточенням відступили до Туреччини.

Полтавський бій довго відлунюватиме не тільки як переможний над шведами, а й над помислами українців збудувати свою державу.

І все ж це була спроба, ще один крок, до найзаповітнішої мети — незалежної України. Вчитаймося в слова Івана Мазепи:

«Та й що ж то за народ, коли про свою користь не дбає і очевидній небезпеці не запобігає? Такий народ неключимістю своєю подобиться воістину нетямущим тваринам, од усіх народів зневаженим».

Чом ти вельми слабенькая?
Розно тебе розшарпали,
Гди аж по Дніпр туркам дали,
Все то фортель, щоб слабіла
І аж в кінець сил не міла!
Третій Москві юж голдує
І ей вірно услугує.
Той на матку нарікає
І неволю проклинає:
Ліпше було не родити,
Нежли в таких бідах жити!
Од всіх сторін ворогують,
Огнем, мечем руйнують,
Од всіх не маш зичливости,
Ані слухної вчивости;
Мужиками називають,
А підданством нарікають:
Чом ти братів не учила,
Чом від себе їх пустила?

Ліпше було пробувати
Вкупі лихо одбувати!
Я сам, бідний, не здолаю,
Хіба тільки зневолаю:
Гей, панове енерали,
Чому ж есте так оспалі?
І ви, паньство полковники,
Без жадної політики,
Возьмітеся всі за руки,
Не допустіть гіркої муки
Матці своїй більш терпіти!
Нуте врагів, нуте бити!
Самопали набивайте,
Острих шабель добувайте.
А за віру хоч умріте
І вольностей бороніте:
Нехай вічна буде слава,
Же през шаблю
маєм права!..

І. Мазепа

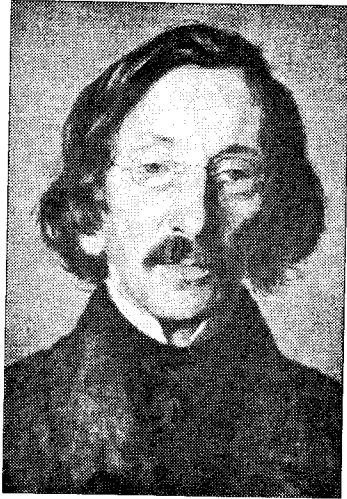

ДУМА

Всі покою широ прагнуть,
Та не в еден гуж всі тягнуть!
Той направо, той наліво,
А всі браття, тото диво!
Не маш любви, не маш згоди.
Од Жовтої взявши Води,
През незгоду всі пропали,
Себе сами звоювали.
Ей, братища, пора знати,
Що не всім нам панувати,
Не всім дано усе знати
І річами керувати.
На корабель поглядімо:

Однак стирник сам керує,
Весь корабель управує;
Пчулка бідна матку має
І оноє послухає.
Жаль ся, Боже, України,
Що не вкупі має сини!
Єден живе із погани,
Кличе: Сюди, отамани!
Ідім матку рятувати,
Не даймо їй погибати!
Другий ляхам за гріш служить,
По Вкраїні і той тужить.
Мати моя старенькая!

**Максимович
Михайло
Олександрович**
(1804-1873)
— вчений-
природознавець,
історик, фольклорист,
письменник.

Народився 3 вересня 1804 року на хуторі Тимківщина Золотоніського повіту Полтавської губернії у родині збіднілого дворянина, предки якого у XVII—XVIII століттях займали високі посади в козацькому війську, зокрема Самійло Величко згадує про переяславського знатного військового товариша Василя Максимовича. Виховувався під впливом дядьків по матері, Іллі Максимовича, доктора права та філософії Харківського університету, та Романа Максимовича, викладача грецької та римської словесності у Московському університеті. Початкову освіту здобув у Золотоніському Благовіщенському монастирі, потім вступив до Новгород-Сіверської гімназії, де почав збирати українські народні пісні. По закінченні Новгород-Сіверської гімназії 1819 року вступив на філологічне відділення Московського університету. Провчившись два роки, перейшов на природниче відділення, де вивчав фізику й математику. 1823 року, по закінченні навчання, залишений для наукової роботи. Того ж року публікує свою першу наукову працю «Про систему рослинного царства». 1824 року вийшла в світ перша книга М. Максимовича «Головні особливості зоології, або Наука про тварин». У той період продовжує досліджувати фольклор та етнографію. 1827 року виходить збірник «Малоросійські

пісні, видані М. Максимовичем». Того ж року захищає магістерську дисертацію на тему «Про системи рослинного царства». 1833 року вийшла «Книга Наума про великий Божий світ», що містить науково-популярні розповіді про будову Землі, сонячної системи, Галактики. Ця книга протягом сорока років одинадцять разів перевидавалася. 1833 року М. Максимович здобуває ступінь доктора біологічних наук та звання професора, стає завідуючим кафедрою ботаніки Московського університету. 1834 року виходить його збірник «Українські народні пісні». У травні 1834 року М. Максимовича запрошують до шойно створеного Київського університету святого Володимира, де він спершу працює професором, а з жовтня того ж року стає першим ректором. З 1835 року у зв'язку з хворобою йде з посади ректора і залишається професором. Присвячує себе вивченню української та російської історії, досліджує «Слово про Ігорів похід», 1837 року публікує його переклад російською мовою. 1839 року написав працю «Сказання про Коліївщину», яку цензура заборонила друкувати. 1840 року видає перший номер історичного альманаху «Києвлянин». 1843 року публікує наукову працю «Про Петра Конашевича Сагайдачного». До 1845 року читає лекції у Київському університеті, працює у Київській археографічній

комісії, де вперше познайомився з Т. Шевченком. Того ж року через погіршення здоров'я виходить на пенсію, оселяється на хуторі Михайлова Гора Золотоніського повіту Полтавської губернії. Виїжджає для роботи в архівах та бібліотеках до Москви, Петербурга, Києва, публікує багато історичних праць. Листується і зустрічається з багатьма діячами науки і культури, зокрема з Т. Шевченком, В. Белінським, Д. Писаревим, М. Гоголем. Бере участь у наукових дискусіях, заперечує норманську теорію походження Русі-України, розвінчує погодінську теорію, за якою Україна — це лише Південь Росії, її «окраїна». 1856 року публікує на цю тему «Філологічні листи до М. Погодіна», у яких захищає самобутність українського народу, його культури та мови. 1857 року друкує переклад «Слова про Ігорів похід» українською мовою. 1859 року М. Максимович видає перший номер альманаху «Українець», в якому вміщено багато матеріалів з історії України. Того ж року на хутір Михайлово Гору приїжджає Т. Шевченко, який написав там портрет Михайла Максимовича та його дружини Марії Василівни. 1860 року публікує полемічну статтю «Оборона українських повістей Гоголя». У травні 1861 року М. Максимович бере участь у похороні Т. Шевченка у Каневі, пише вірш «На смерть

Т.Г.Шевченка». 1871 року М.Максимовича обрано членом-кореспондентом Петербурзької Академії наук. Того ж року він бере участь у Третньому Всеросійському з'їзді природознавців у Києві. У Петербурзі побачили світ «Листи про Київ та спогади про Тавриду». 10 грудня 1873 року М.Максимович помер.

Михайло Максимович завдяки різнобічності свого обдаровання залишив однаково помітний слід як у галузі природознавства, ботаніки, хімії, зоології, фізики, якими він активно займався у 1823—1834 роках, так і в галузях мовознавства, фольклору, етнографії, історії, археології, що їм він присвятив пізніший період своєї діяльності аж до останніх днів життя. Максимович зробив значний внесок у підготовку двох великих відкриттів у природознавстві. Ще в ранніх своїх працях він висловлював гіпотези, які пізніше було підтверджено ґрунтовними фундаментальними дослідженнями, — про обмін речовин і клітинну будову живих організмів. Важливим відкриттям Максимовича були його докази про еволюцію тваринного світу, причинами якої є зміна умов довколишнього середовища. Світоглядним підґрунтям поглядів Максимовича у природознавстві були матеріалізм М.Ломо-

носова та натурфілософські ідеї Шеллінга, які вчений засвоїв на лекціях М.Павлова. Він розвивав шеллінгіанську теорію розвитку і єдності реального та ідеального, суб'єктивного та об'єктивного світу. Вчений стверджував, що методом природознавства як науки є проникнення у внутрішню суть проблеми, створення стрункої системи знань. Обстоюючи ідею матеріальної єдності світу, доводячи, що все в природі складається з єдиної всезагальної речовини-матерії, він переконував, що органічна природа виникає на певному етапі з неорганічної природи у процесі її складних перетворень, а існуюча реальність не залежить від свідомості. Природа проникає у свідомість людини через органи почуттів. Наші знання про природу є відображенням предметів і явищ, які існують реально, а не є втіленням якоїсь ідеї. Максимович не сприймав також абсолютизації раціональних форм освоєння дійсності, вузького емпіризму, виступав за єдність теорії з практикою, аналізу й синтезу, вимагав конкретного історичного підходу до вивчення явищ природи, культури, суспільного життя, врахування історичного досвіду, умов та рівня науки того чи іншого часу. Водночас він висловлював новаторські для свого часу думки, що науку, техніку, людський розум слід скерувати не

на революційні зміни й створення чогось нового, а на об'єктивне вивчення, засвоєння й розумне використання вже створеного природою. Ці думки, втілені у найголовніших природознавчих працях вченого — «Про системи рослинного царства», «Головні особливості зоології, або Наука про тварин», «Книга Наума про великий Божий світ», на багато років попередили дослідження Чарльза Дарвіна й поставили Максимовича в ряд фундаторів вітчизняної природознавчої науки.

Лекціями Максимовича на кафедрі ботаніки Московського університету захоплювалися О.Герцен і М.Лермонтов. Наполеглива праця і великі здібності сприяли тому, що у 1833 році, коли М.Максимовичу було лише 29 років, йому присуджено науковий ступінь доктора біологічних наук і звання ординарного професора.

Ще під час захисту магістерської дисертації у 1827 році Михайло Максимович підготував і видав першу в Росії і Україні збірку «Малоросійські пісні». Пізніше дослідник видав збірки українських народних пісень у 1834 і 1849 роках. До багатьох пісень Максимович додавав докладні історичні коментарі, які давали можливість глибше зрозуміти їх зміст і водночас життя українського народу. Збіркам Максимовича дав високу оцінку М.Гоголь. О.Пушкін використав їх у своїй

поемі «Полтава». Іван Франко підкреслював, що видання Максимовича мали великий вплив на формування патріотизму в багатьох передових людей України. А російський композитор О.Аляб'єв, з яким М.Максимович був у дружніх стосунках, поклав на музику 25 пісень із збірки «Малоросійські пісні». Фундаментальна праця Максимовича «Дні і місяці українського селянина», статті «Що таке думи» та «Замітки про побутові пісні» стали першоосновою етнографії як науки.

На прикладі збірок українських пісень та інших своїх досліджень Максимович показав, що народне мистецтво є найвищим типом мистецтва, воно є взірцем для письменства та інших видів творчості. Український народ є володарем такої культури, яку можна поставити врівень з кращими взірцями народної культури Європи. Творцем цієї культури є саме та безіменна маса покріпаченого й пригнобленого народу, на яку з погордою дивиться частина малоросійського спольщеного чи зрусифікованого українського панства та великоросійська інтелігенція в особі Аскоченського, Соловійова, Погодіна. На прикладах з фольклору та «Слова про Ігорів похід» Максимович доводив, що українська мова цілком самостійна, а не зіпсоване російське «наречие», як вважав його опонент М.Погодін. Українська мова заро-

дилася у найдавніші часи, про що свідчать численні україніزم у «Слові про Ігорів похід», і самі українці є автохтонами на терені від Дунаю до Дону. Такими сміливими й небезпечними на той час науковими висновками Максимович вселяв у сучасників-українців почуття гордості за свій народ, обстоював його самостійність, рівність з іншими народами та право на своє життя і національну культуру. А надруковані 1863 року в журналі «День» «Нові листи до Погодіна про старобутність малоросійського нарiччя» остаточно завдали поразки погодiнськiй теорiї про старшiсть «великоруської» мови над «малоруською».

У написаній 1837 року праці «Звідки походить руська земля за сказанням Несторової повісті та за іншими старовинними писаннями руськими» вчений різко виступив проти норманської теорії походження Русі. Він переконливо доводив, ґрунтуючи свої твердження на фольклорній і мовознавчій базі та літописних джерелах, що засновниками Київської Русі були слов'янські племена, які боролися за незалежність своєї землі від іноземних загарбників — степових кочовиків, норманських купців-грабіжників та польських феодалів.

Багато років Максимович присвятив вивченню «Слова про Ігорів похід», написавши про цю пам'ятку сім праць, що не втратили свого

значення й нині. В українській літературі він вперше здійснив переклад «Слова» на українську мову, показавши її сучасникам як пам'ятку власне української мови.

Як справжній вчений, який керується у своїх висновках документами та матеріалами архівів, літописами, народною пісенною творчістю і намагається бути незалежним від можновладців та політичної ситуації, Максимович виступав проти дворянсько-шовіністичної концепції в поглядах на історію українського козацтва. Він доводив, що козаки сформувалися з народних мас у результаті тих соціальних процесів, що відбувалися в Україні, а не з волі польського короля, який організував їх для захисту кордонів від татар. Історично відомими, вважав Максимович, козаки стали вже після 1471 року, коли Київське князівство було перетворене на воєводство й розвинулося під началом старости черкаського і канівського Євстафія Дашкевича з 1508 по 1536 роки. Захищав український вчений козацтво і від польських аристократів, що дивилися на запорозьке лицарство як на холопство, бидло та розбійників. Водночас він показав у своїх дослідженнях, зокрема у «Сказанні про Колівшину», масові насильства шляхти над українським народом. Це дослідження заборонила цензура, й лише після смерті автора, 1875 року, воно побачило світ.

Максимович був першим істориком стародавнього Києва, присвятивши йому двадцять п'ять статей. Він уперше показав роль Петра Могили в будівництві української культури, розповів про історію створення багатьох київських пам'яток, зокрема Трьохсвятительської, Воздвиженської, Іоаннівської церков, Хрещатика, Золотих воріт, міських валів, узвозів. Обороняючи рідну культуру від нападок імперських науковців, він у листах до князя Вяземського знову рішуче виступає проти панславізму з російським обличчям, а фактично проти русифікації української культури, ігнорування української мови як мови великого окремого народу. Він стверджував, що українська мова виникла ще в часи Київської Русі, раніше за російську.

Максимович своїм прикладом запалив багатьох на збирання й дослідження української старовини. Внаслідок численних подорожей

по Україні він створив новаторські для того часу праці «Українські стріли стародавніх часів, що були зібрані понад Дніпром біля Михайлової гори», «Про предмети давнини, що були передані автором у музей Московського археологічного товариства», «Археологічні записки про Київ та його околиці», що започаткували українську археологічну науку.

Михайло Максимович як людина енциклопедичних знань та широких інтересів головне завдання ученого історика й археолога вбачав не у самодостатньому збиранні скарбів для поповнення музеїв чи приватних колекцій можновладців, а в поширенні знань серед народних мас, у вихованні поваги до рідної історії та культури. Як визначний учений, громадський діяч, педагог і просвітитель, він був одним із зачинателів боротьби за культурний розвиток українського народу.

Не покину, поки згину, мою Україну.

М. Максимович.

Бався, радій, душе людська, для того людина тяжко працює, щоб жити, а це значить — веселитися, радіти світом, а не страждати в горі...

М. Максимович.

**Мечников
Ілля Ілліч**
(1845-1916)
— біолог.

Один з основоположників
ембріології, порівняльної
патології, імунології
і мікробіології.

Народився в селі Іванівка Харківської губернії. Закінчив Харківський університет (1864 р.). Працював у Новоросійському (1867—1868 рр.) та Петербурзькому (1868—1870 рр.) університетах. У 1870—1882 рр. — завідувач кафедри зоології та порівняльної анатомії Новоросійського університету, в 1886—1887 рр. завідував організованою ним першою в Росії Одеською бактеріологічною станцією, в 1888—1916 рр. — завідувач лабораторії Пастера у Парижі.

Основні наукові праці присвячено еволюційній ембріології, мікробіології, імунології та геронтології. Починав з праць із зоології безхребетних та порівняльної ембріології. Детально вивчив питання про початкові етапи розвитку багатоклітинних організмів. Засновник теорії зародкових листків (1871 р.). Створив теорію походження багатоклітинних організмів (1886 р.). Один з основоположників еволюційної порівняльної ембріології (1865—1876 рр.). Ці дослідження стали значним внеском в еволюційне вчення. Відкрив явище фагоцитозу (1882 р.). Розробив на його основі фагоцитарну теорію імунітету (1883 р.) та теорію порівняльної патології. Один з основоположників мікробіології. У дослідках на собі та співробітниках довів роль холерного вібріона як збудника азіатської холери. Виконав кла-

сичні дослідження щодо вивчення експериментального сифілісу, чревного тифу та туберкульозу. Провів новаторські роботи зі з'ясування ролі мікробних асоціацій та антагонізму мікробів в інфекційному процесі. Створив учення про цитотоксини. Широко відомими стали праці І.І.Мечникова про тривалість життя та причини старіння. Свої філософські погляди природодослідника виклав у книзі «Сорок років пошуку раціонального світогляду» (1913 р.). За відкриття явища фагоцитозу (1882 р.) присуджено Нобелівську премію (1908 р.)

Працював І.І.Мечников у багатьох галузях біологічної науки і практично у всіх зробив видатні відкриття.

Проводячи дослідження в середземноморських експедиціях на безхребетних морських організмах, І.І.Мечников звернув увагу на існування в них рухливих клітин. Зацікавившись ними, він намагався зрозуміти їх фізіологічне значення. Припускаючи, що мігруючі клітини не лише забезпечують захоплення поживних речовин, а й відіграють захисну роль, він ввів у тіло личинки шпильку троянди і спостерігав, як численні блукаючі клітини оточували введений шпильку. Цим дослідом підтверджувалася думка про

захисну роль блукаючих клітин. Подальші роздуми привели його до допущення про існування в організмі людини і тварин клітин, які борються з мікроорганізмами. І.І.Мечников вважав, що рухливі клітини крові — лейкоцити — є захисними клітинами, здатними знищувати бактерії та інші ксенобіотики. Коли було одержано переконливий експериментальний матеріал, що підтвердив захисну роль лейкоцитів у боротьбі з мікроорганізмами, І.І.Мечников опублікував так звану фагоцитарну теорію імунітету, назвавши лейкоцити фагоцитами. Цю теорію, проти якої спочатку виступили такі відомі мікробіологи, як Р.Кох, підтримав авторитетний науковець Л.Пастер.

Надалі І.І.Мечников встановив, що деякі нерухомі клітини також беруть участь в імунітеті, і поклав початок вченню про роль ретикулярної системи в імунітеті, яке згодом розвинув О.О.Богомолець.

Початі в Одесі дослідження щодо запалення та імунітету І.І.Мечников продовжив і закінчив у Парижі, в знаменитому Інституті Пастера. Тут він зацікавився питаннями епідеміології, вивчав холеру, широко ставив досліди з сифілісу, досліджував антагонізм бактерій, закладаючи основи вчення про антибіотики. Сердечно прийнятий Л.Пастером, він почав керувати однією з лабораторій, згодом став

заступником директора інституту. Визнаний і оцінений своїми новими колегами, І.І.Мечников пропрацював тут 28 років — до самої смерті. Про його роль в цьому інституті найближчий сподвижник Л.Пастера професор Е.Ру писав: «...Ви стали на чолі школи і створили в цьому інституті науковий осередок... Інститут Пастера багато за що завдячує Вам. Ви принесли йому престиж Вашого імені, і працями своїми та своїх учнів Ви значною мірою сприяли його славі. В ньому Ви показали приклад безкорисливості, відмовившись від будь-якої оплати в роки, коли насилу зводили кінці з кінцями...»

Наукова школа І.І.Мечникова відрізнялася від французької та німецької мікробіологічних шкіл тим, що була біологічною (фагоцитарною, клітинною). Вона відкидала уявлення про організм як про пасивне місце перебування інфекції, звертала увагу на наявність спеціалізованої фізіологічної системи, яка виконує захисні функції. Як біолог у найширшому розумінні слова І.І.Мечников цікавився явищами паразитизму в тваринному царстві, і результатом його робіт у цій галузі стало теоретичне обґрунтування заходів боротьби, яких слід вжити, щоб допомогти організмові перемогти інфекцію. Фагоцитарна теорія І.І.Мечникова сприяла розвитку імунології, яка дала змогу

охопити патологічний процес у цілому.

Наприкінці 1890-х років з'явилися перші свідчення розпочатих І.І.Мечниковим експериментальних праць у галузі геронтології. Він прагнув розробляти клітинні механізми старіння. Дослідницькі напрямки, ініційовані ним, виявилися надзвичайно перспективними, і це дає підстави вважати його одним з основоположників сучасної геронтології. Спираючись на розроблені ним принципи про роль фагоцитозу в атрофічних процесах, І.І.Мечников поширив їх на старечу атрофію. У своїх уявленнях про механізми старіння він відводив провідну роль порушенням міжклітинних взаємовідносин та гетерохронності старіння різних тканинних елементів. У цьому виявився його вміння побачити крізь призму відкритого ним феномена фагоцитозу сутність такого спільнобіологічного процесу, як старіння.

Геній І.І.Мечникова виявився здатним поєднувати інтелектуальну напругу, спрямовану на створення фундаментальних біологічних концепцій, з тяжкою і часто невдячною діяльністю в галузі практичної медицини. Ця діяльність іноді мала героїчний, жертвний характер. Так, працюючи в Одесі, І.І.Мечников провів дослід самозараження поворотним тифом, а в 1892 р., під час епідемії холери у Франції, вив-

чаючи властивості холерних вібріонів і розробляючи способи боротьби з ними, він випив культуру збудника смертельної хвороби.

І.І.Мечников завжди дотримувався позиції активного гуманізму. Він мав стійку прихильність до активної діяльності, спрямованої на моральне удосконалення, добродійність, перетворення навколишнього світу для поліпшення його на гуманістичній основі. Тут доречно навести враження від спілкування з І.І.Мечниковим Льва Толстого: «Ілля Ілліч справив на мене найприємніше враження. Я не зустрічав у ньому звичайної риси вузькості фахівців, учених людей. Навпаки, широкий інтерес до всього, і насамперед до естетичних сторін життя. З

другого боку, складні спеціальні питання та відкриття в галузі науки він так просто викладав, що вони мимоволі захоплювали своїм інтересом. Я був вражений його енергією: незважаючи на ніч, проведену у вагоні, він був такий жвавий і бадьорий, що являв собою чудовий доказ правильності його гігієнічного, почасти навіть морально-гігієнічного режиму».

Для І.І.Мечникова надзвичайно характерним був постійний пошук світоглядних та моральних основ діяльності. Його книга «Сорок років пошуку раціонального світогляду» (1913 р.) підбила підсумок цим пошукам і стала світоглядним фундаментом для багатьох поколінь людей науки.

**Могила
Петро Симеонович**
(1596-1647)
— святий; політичний,
церковний і освітній
діяч України,
митрополит Київський
і Галицький
(з 1632).

Митрополит Київський і Галицький Петро (Могила) був відданим і невтомним борцем за торжество православ'я в складних історичних обставинах в Україні та Білорусії в XVII столітті.

Майбутній митрополит походив зі старовинного молдавського роду Могила. Прізвище це відповідає прізвищу князів Холмських і походить від молдавського слова *mohila*, що означає узвиштя, горбовину.

Народився Петро Семенович Могила 10 січня 1597 року в сім'ї господаря Валахії, а потім і Молдавії Симеона Могили.

Початкову освіту юнак здобув у вчителів Львівського православного братства, організованого в 1586 році для захисту та збереження православної віри. Львів містився неподалік від тодішніх молдавсько-валахійських володінь, а тому, відчувуючи потребу в коштах, Львівське братство часто зверталося до одновірних молдавських господарів з проханнями стосовно матеріальної допомоги.

Різка зміна загальної ситуації сталася після проголошення у 1596 році унії, коли вплив католицизму посилювався на Молдову і Валахію. До того ж у 1612 році Кантемир Мурза захопив молдавсько-валахійські володіння, що змусило молодого воеводи́ча разом з сім'єю залишити землі батьківщини.

Могили переселилися до Поль-

щі, де знайшли підтримку своїх сильних і заможних родичів, що мешкали там. Юнак зміг продовжити навчання. Спочатку він здобув освіту в Польській академії в Замості, а згодом учився у різних навчальних закладах Голландії та в Парижі.

Вільно володіючи грецькою та латинською мовами, він досить швидко опанував богословську науку.

Повернувшись до Польщі, Петро пішов на військову службу, брав участь у Хотинській битві 1621 року. Вихованому на суворох православних традиціях, йому важко було існувати в іновірному товаристві та легковажному військовому оточенні. Вже тоді його душу обіймало пристрасне бажання присвятити себе служінню Богові, православ'ю, народові, який, захищаючи віру, героїчно боровся за свою свободу вільно сповідувати її.

Після повернення до Польщі, через складну політичну ситуацію, майбутній митрополит довго не міг затримуватися в чужорідному середовищі.

Згодом він переїжджає до України. Часто відвідуючи Київ, молодий богослов зблизився з митрополитом Іовом (Борецьким), з яким товаришував ще в роки навчання. Часте й плідне спілкування з митрополитом Іовом остаточно завершило формування поглядів Петра Могили. По суті, це й визначило

напрямок його подальшої життєвої діяльності. У 1625 році він приймає чернечий постриг у Києво-Печерському монастирі.

На той час Києво-Печерська обитель виступала головною опорою православ'я в Україні. Це був той надійний оплот духа, що об'єднував і концентрував у собі життєдайні сили народу. Для Петра Могили монастир став тим багатим місцем, де могли вивершитися і зміцнитися його мрії й надії, які згодом втілюватимуться в життя на церковно-просвітницькій ниві діяльності за часів митрополитства.

У 1627 році, після смерті архімандрита Лаври Захарії Копистенського, за згодою митрополита Іова, архімандритом було обрано тридцятирічного Петра Могила, який ще на той час навіть не мав духовного сану. Патріарх Константинопольський Кирило Лукаріс, у ставропігії якого тоді перебувала Лавра, затвердив це обрання.

У сані архімандрита Києво-Печерського монастиря Петро Могила проявив себе ревним і достойним послідовником своїх славетних попередників — архімандрита Никифора Тура, Єлисея Плетенецького, Захарії Копистенського, котрі самовіддано боролися за єдність православ'я, боронили від зазіхань уніатів цю старовинну святиню православного християнства Київської Русі.

Палкий прихильник православ-

них традицій, усім серцем відданий рідній Церкві, наділений твердою волею та рішучим характером, архімандрит Петро Могила вимагав від послухників та братії смирення і послуху, подаючи власним прикладом зразок взірцевої поведінки, повторюючи, що йому як настоятелю «поперед усіх належить бути на чернечому правилі та в усякому ділі богоугодному».

Добре усвідомлюючи роль книги, друкованого слова, праведник докладав усіх зусиль, щоб за час його архімандритства Києво-Печерська друкарня посіла визначне місце як серед інших друкарень України та Білорусії, так і в суспільному житті загалом. За п'ять з половиною років його настоятельства з лаврської друкарні вийшло 15 назв видань. Серед них були і книги самого Петра Могили — як авторські, так і перекладні. Тоді ж архімандрит склав декілька канонів та церковних пісень, які свідчили про високий поетичний талант автора. І.Огієнко з цього приводу зазначав: «Могилянська доба — це найкраща доба в житті Печерської друкарні, доба її повного розквіту та багатоплідної праці. В історії української культури початкове печерське друкарство займає найпочесніше місце».

Петро Могила, як людина широкого й прогресивного мислення, ревний, вірний прихильник і поборник поширення православ'я, не

міг обмежити свою діяльність лише стінами монастиря. Він добре знав, що православному духовенству для успішної відсічі утискам єзуїтів та уніатів необхідно мати відповідну освіту. Архімандрит вирішив заснувати в Києві такі школи, які відповідали б потребам злободення і ні в чому не поступалися б подібним європейським навчальним закладам.

Восени 1631 року відкрилася перша лаврська школа. Ця знаменна подія була дещо затьмарена висупом противників намісника, тих, хто вбачав у ній конкурентку й суперницю братській школі.

Досвідчена людина і дипломат-політик, Петро Могила зробив єдино вірний крок до порозуміння. Він погодився звести лаврську школу з братською, але за умови, що буде охоронцем і опікуном того об'єднаного закладу. Архімандрит особисто записався у члени братства і був прийнятий «старшим братом, опікуном і фундатором того славного братства, обителі та шкіл».

Лаврську школу, об'єднану в 1632 році з братською, згодом було перетворено на колегію, яка в свою чергу стала родоначальницею Київської духовної академії. Це стало справою життя Петра Могили. Заслуга його полягає в тому, що після об'єднання лаврської школи з братською він перетворив її на такий навчальний заклад, який згодом став взірцем для всіх духовних шкіл.

О.Оглоблін так характеризував цей період: «Доба Могили — то була доба великих досягнень... Створення Києво-Могилянської колегії, цієї слави і гордості Київських Атен, що незабаром стане «альма-матер» для всього православного Сходу, і її величезна наукова історично-археологічна праця зробила Київ панівним центром усієї Східної Європи».

Під невтомним і подвижницьким патронатом Петра Могили колегія інтенсивно розвивалася й за порівняно незначний, десятирічний період піднялася до рівня, що перевершував найкращі показники уніатських та католицьких шкіл. Вона давала православному народові й Церкві «багато благочестивих і вчених мужів».

Окрім Київської колегії, Петро Могила відкрив у 1634 році ще одну — Вінницьку, а у 1636 році — Кременецьку.

Слід зазначити, що становище православ'я в Україні у першій половині XVII ст. було надзвичайно складним. Утиски й гоніння на православних стали звичним явищем. Їх усували з різних посад, забороняли відправляти богослужіння, церковні треби та свята таїнства. Православні храми закривалися або ж навіть руйнувалися.

Та після сорокарічного гніту православні врешті здобули право сповідувати свою віру, відправляти служби, обирати пастирів. Обста-

вини цього часу вимагали, щоб православному Церкву очолив ієрарх енергійний, розсудливий, обдарований, який би своїм авторитетом зміг захистити її в непростий період випробувань.

Звісно, кандидатура Петра Могили була найдостойнішою.

У квітні 1633 року він розсилав православному населенню грамоти, запрошуючи чільних представників громад прибути до Львова на його висвяту в чин митрополита. Місто це було обрано не випадково, адже тут його добре знали і поважали.

Після двомісячного перебування у Львові Петро Могила наприкінці червня вирушив до Києва.

Уся діяльність Петра Могили після вступу його на митрополичу кафедру була спрямована на відновлення повнокровного життя православної Церкви. Новий митрополит висунув перед пастирями суворі, але справедливі вимоги. Стосувалися вони передовсім обов'язкової загальної і богословської освіти, ретельного дотримання канонічних правил. У своїх грамотах і посланнях ревний святий і подвижник православ'я щораз концентрував увагу священнослужителів на необхідність своїм життям і діяльністю служити прикладом для мирян, виконуючи заповіді Божі, невтомно оберігаючи своє достоїнство від найменших проступків.

Для православної Церкви та всього православного народу були вкрай необхідні богослужбові й повчальні книги. На церковному соборі 1642 року в Яссах, у присутності представників Українсько-Білоруської, Грецької та Молдавської Церков, було розглянуто, виправлено і схвалено подане українськими богословами «Православне сповідання віри».

До Петра Могили наша Церква ще не мала такого Требника за багатством та цінністю змісту.

Ще була у святителя одна заповітна мрія — видати повне зібрання житій святих, вшановуваних православною Церквою. Згодом це завдання виконав вихованець колегіуму св. Димитрій (Туптало) Ростовський.

Стан православної Церкви за митрополитства Петра значно поліпшився. Софійський кафедральний собор у Києві та приписані до нього храми, Видубицький, Михайлівський, Пустинно-Миколаївський монастирі інші монастирі та храми перейшли у відомство православного митрополита.

Відновлення Софійського собору, яким уніати володіли близько 37 років, розпочалося у 1634 році й тривало впродовж десяти років.

Митрополит Петро наказав розчистити з-під нашарувань землі залишки Десятинної церкви, під руїнами якої було віднайдено моші

святого рівноапостольного великого князя Володимира.

Лише чотирнадцять років судилося митрополитові пробути на Київській кафедрі, але це був час відданого, ревного служіння найвищим ідеалам життя. Напруження і виснажлива праця підірвали сили подвижника. Ледве сягнувши п'ятдесятилітнього віку, він відчув наближення смерті.

За кілька днів до смерті первосвятитель склав духовний заповіт, оголошуючи Києво-Братську колегію першою спадкоємицею свого майна. Їй він заповідав бібліотеку, нерухоме майно, коштовності.

Розділивши решту свого майна поміж собором, Лаврою, бідними церквами та монастирями, архіпастир мирно відійшов до Господа в ніч на 1(14) січня 1647 року, і цього ж року 3(19) березня тіло покійного, згідно з його волею, було перенесено й покладено у Великій церкві Києво-Печерської лаври.

У 1996 році Петро Могила був першим, кого канонізували у святі Українській Православній Церкві усіх конфесій.

Нова сторінка відкрилася і в діяльності дітища великого митрополита: у 1991 році тут відкрито університет, що згодом дістав статус національного, — «Києво-Могилянська академія».

Постать Петра Могили ніколи не переставала цікавити як його сучасників, так і пізніше істориків, викликаючи при тому полярні думки й судження. Але на яких би рисах характеру чи особливостях діяльності вони не зупинялися, всі одностайні в тому, що це був вольовий, авторитетний, твердий керівник, покликаний своєю добою та її звичаями. В той же час неодмінно відзначаються і його здібності допорадника, мудрого наставника.

Промовистим у цьому плані є одне з його повчань.

Давай тим, що просять

Повідала нам братія святої лаври Печерської Київської, що за архімандрита Єлисея Плетенецького якось прийшов до нього келар і повідав йому, що багато-много хлібів видається на всяк день. Той же подивувався такому спожиттю,

вразився і пішов до келарні подивитися, хто це стільки багатого хліба поїдає. І побачив багато жебраків там зібраних і ще більше вразився (не тому, що багато їх було, а що здорові й сильні з недужими брали хліб), і почав сам здорових голодних проганяти (повелівав їм не дармового хліба їсти, а працювати), недужим повелів таки дати, тобто сліпим, кривим і їм подібним. Коли ж повернувся у свою келію, тоді — о чудо! — град такий великий випав, що всі жита монастирські, котрі охрест монастиря, побив, потовк і з землею змішав, нікому ж іншому град той жита не потовк, тільки монастирське. Побачив це старець-архімандрит і повелів нікому не боронити, а всім, хто просить, дати хліба. І коли супроти того говорив келар: нема цього чи того в келарні, не маю звідкіля дати, — казав йому старець:

— Давай, злий рабе, тим, що просять: ти не убудеш, обитель же свята ніколи не збідніє.

Все, що мав, присвятив я, разом із собою, на хвалу й служіння Богові!

П. Могила.

Могила був людиною великих організаційних здібностей, енергійною і талановитою.

М. Грушевський.

Могила ставив справу української церкви так широко, що не відкидав ідеї порозуміння з Римом... В той же час могилянські кола вживали заходів для заснування українського патріархату.

І. Крип'якевич.

**Мурашко
Олександр
Олександрович**
(1875-1919)

— живописець, педагог,
громадський діяч.

Один з найвизначніших українських живописців кінця XIX — початку XX століття Олександр Олександрович Мурашко народився 26 серпня 1875 року в Києві, у сім'ї іконописця Олександра Івановича Мурашка. Дядько його, Микола Мурашко, був відомим діячем культури, засновником Київської рисувальної школи. Дитинство художника пройшло в містечку Борзни на Чернігівщині. Згодом родина переїхала до Києва, де батько відкрив іконописну майстерню. Працюючи в батьковій майстерні й опановуючи малярство в іконописця Науменка, Олександр Мурашко закінчив Київське духовне училище. Наприкінці 80-х років професор Андріан Прахов залучив Олександра Івановича Мурашка до роботи з оздоблення інтер'єру Володимирського собору у Києві. Знайомство з Праховим та російськими художниками В. Васнецовим, М. Нестеровим, М. Врубелем, В. Котарбінським, що працювали над розписами собору, спонукало юнака серйозно навчатися живопису. Зустрівши опір батька, який хотів, щоб його син здобув духовну освіту або став комерсантом, Олександр Мурашко залишає домівку, тривалий час працює вантажником на Дніпрі, живе серед бродяг, зазнає поневірянь, злиднів, проте не полишає улюблене заняття, малює колоритні типи київського просто-

люду. Потім за порадою Андріана Прахова вступає до рисувальної школи Миколи Івановича Мурашка. У роки навчання знайомиться з творчістю художників-передвижників на виставках, що відбувалися у Києві. У ті роки взяв участь у виставці кращих творів учнів художніх шкіл, на якій його натюрморт був нагороджений премією. Влітку 1894 року готується до вступу в Петербурзьку Академію мистецтв, малює етюди, замальовки та ескізи, які дали підставу А. Прахову та В. Васнецову рекомендувати О. Мурашка до Академії. Восени того ж року він їде в Петербург, складає вступні іспити і стає вільним слухачем Академії. Живе в нестатках, хоч перед від'їздом помирився з батьком, який дав йому якусь суму грошей. 1896 року Мурашко стає учнем професора І. Рєпіна, який справив на нього великий вплив, особливо у портретній творчості. 1897 року експонований на академічній виставці «Портрет дівчини», виконаний О. Мурашком, Рада Академії придбала для академічного музею. 1898 року «Портрет юнака, який читає книгу» експонується на виставці московського Товариства любителів мистецтва і одержує премію. У майстерні Рєпіна художник брав участь у створенні колективної картини «Постановка натури у майстерні Рєпіна» разом зі своїми співучнями Б. Кустодієвим, Ф. Малявіним. Му-

рашкові випало завдання написати портрет І. Рєпіна. Під час канікул Мурашко їздить у Київ, цікавиться під впливом І. Рєпіна українською історією, збирає матеріал для дипломної картини «Похорон кошового». Для центральної постаті композиції, кошового Івана Сірка, йому позує Михайло Старицький. 1900 року О. Мурашко одержує за картину «Похорон кошового» звання художника з правом пенсіонерської подорожі за кордон. З початку 1901 року О. Мурашко перебуває в Німеччині, Італії, де виконує ряд робіт, які відсилає в Академію як звіт за пенсіонерське відрядження. В лютому 1902 року Академія продовжує термін відрядження й надає можливість Мурашкові стажуватися в Парижі, де він створює ряд блискучих полотен, зокрема «Портрет дівчини у червоному капелюсі», створений під впливом популярної тоді в Європі імпресіоністичної манери. 1904 року Мурашко повертається у Петербург, бере участь у діяльності «Нового товариства художників». У квітні 1907 року О. Мурашко повертається до Києва й оселяється в батьківському будинку. 1908 року його картину «Карусель» відзначено золотою медаллю на міжнародній виставці в Мюнхені. 1910 року О. Мурашко бере участь у міжнародній виставці у Венеції картинами «Недільний день» та

«На терасі», які нині знаходяться в Нью-Йорку та у Двірцевій галереї в Бухаресті. З 1911 року Мурашко стає членом Мюнхенського сецесіону, щорічної виставки. 1913 року створено славетну картину «Селянська родина». У 1910-х роках Мурашко викладає у Київському художньому училищі як професор, 1913 року разом з А.Крюгер-Праховою відкриває приватну студію, що існувала до 1917 року. Після Лютневої революції художник брав активну участь у створенні Української Академії мистецтв. 1919 року О.Мурашко загинув від рук бандита.

У другій половині XIX століття в Україні активізувався національно-визвольний рух, що покликав до життя могутні творчі сили народу. Київ, Одеса, Харків перетворюються на великі центри культури, в яких розгорнули діяльність організації української творчої інтелігенції Громади, відкриваються народні школи, музеї, засновуються художні товариства. Велике значення для розвитку мистецького життя в Україні відіграла діяльність Товариства пересувних художніх виставок, в якому брало участь багато українських художників. Велику роль в активізації художнього життя в Україні відіграли художні шко-

ли: М.Мурашка у Києві, М.Раєвської-Іванової у Харкові, Одеське художнє училище, де протягом тривалого часу працював видатний український художник К.Костанді. У Львові гуртувало навколо себе художників Товариство для розвою руської штуки, в діяльності якого активну участь брав І.Труш.

Велика група українських художників вийшла з Київської рисувальної школи М. Мурашка (1844-1909), який був відомим художнім критиком, автором популярної в свій час книги «Спогади старого вчителя», видатним педагогом, майстром літографії, який вперше в українській графіці звернувся до ілюстрування дитячої книги і створив ілюстрації до казок Андерсена. У школі Миколи Мурашка, яка з 1875 до 1901 року була центром художнього життя Києва, здобували художню освіту К.Крижицький, М.Пимоненко, Г.Дядченко, С.Костенко, І.Іжакевич, Г.Світлицький, Ф.Красицький, В.Серов, К.Малевич. Школу відвідували й надавали їй допомогу І.Репін, М.Ге, М.Врубель, польський живописець Ян Станіславський. Під впливом дедалі ширшої активізації діяльності наукових товариств, зокрема Історичного товариства Нестора-літописця, Наукового товариства ім. Т.Шевченка, культурницьких закладів Київської та провінційних Громад, Південно-Західного відді-

лення Російського географічного товариства, в якому брали участь В.Антонович, М.Лисенко, П.Чубинський, Ф.Вовк, у народі посилюється інтерес до свого історичного минулого, до народного мистецтва. В образотворчому мистецтві того часу особливо інтенсивно розвиваються побутовий та історичний жанри, які дають змогу відобразити найважливіші явища та події сучасного і минулого. Особливо багато художників звернулися до історичного жанру, в якому реалізовували свої національно-патріотичні почуття.

Активізації культурного життя сприяла також виставкова діяльність різноманітних товариств та об'єднань, зокрема найбільшого на той час у Росії Товариства пересувних художніх виставок, і творчість видатних майстрів російського живопису І.Репіна, М.Ге, І.Крамського, В.Маковського, М.Ярошенка, які створювали картини на українські теми і всіляко підтримували розвиток національного мистецтва, сприяли зростанню багатьох українських митців, допомагаючи їм матеріально під час навчання у Петербурзькій Академії мистецтв. Саме в такій атмосфері загального піднесення, що панувало всупереч заборонам царської влади української культури, формувалася творчість Олександра Мурашка. Безперечно, великий вплив на світогляд

і творчість його мав дядько, Микола Мурашко, проте вирішальну роль у його становленні як українського митця відіграв славетний живописець Ілля Репін, картина якого «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» була дороговказом у національному скеруванні творчості багатьох учнів Академії — вихідців з України. Про вплив Репіна на Мурашка свідчить уже те, що під дією Репінових «Запорожців» він виконав конкурсний дипломний твір «Похорон кошового». У майстерні Репіна Олександр Мурашко зблизився з багатьма українськими художниками, серед яких були П.Мартинович, О.Сластьон, С.Васильківський. В основу великої монументальної картини покладено сюжет з життя Запорозької Січі. Художник з великою майстерністю змалював почуття січовиків-запорожців, які урочисто проводжають в останню путь свого отамана. Як і Репін у «Запорожцях», Мурашко серед центральних персонажів зобразив славетного кошового Івана Сірка.

Водночас творчість Репіна-портретиста, який, подолавши академічну умовність, був сміливим новатором у розкритті внутрішнього світу портретованих, орієнтувався на кращі психологічні взірці європейського живопису, визначила й творчі пошуки Олександра Мурашка. Вже перша значна робота його

як портретиста — «Портрет дівчини» — свідчить про відчутний вплив репінської енергійної манери письма, поетичність у розкритті образу. Водночас на творчу манеру Мурашка-портретиста мала помітний вплив творчість В.Серова, якому притаманні витонченість художнього смаку, артистичне відтворення найглибших нюансів людських переживань засобами витонченого живопису.

Пенсіонерське відрядження за кордон дало змогу Мурашкові поринути у вир бурхливого мистецького життя головних європейських художніх центрів — Парижа та Мюнхена, де він перебуває до 1907 року. Різноманітні, нерідко кардинально протилежні за своїми скеруванням мистецькі напрями і течії не залишилися осторонь творчих пошуків майстра в царині кольору та форми. Але найбільше до душі були йому досягнення французьких імпресіоністів, завдяки яким його палітра стає яснішою, декоративнішою, емоційно наснаженішою, соковитішою, а характер розкриття образів у портретах — експресивнішим. Саме в Парижі Мурашко створив один з найефектніших своїх творів «Дівчина у червоному капелюсі» (1902—1903), який є одним з кращих досягнень українського портрета ХХ століття.

За кордоном Мурашко створив також серію картин, у яких відобра-

зив життя Парижа та парижан («Парижанка», «У кафе», «Паризьке кафе», «Біля кафе»), вдало поєднав колористичні здобутки імпресіонізму з тонким психологізмом, композиційною виразністю.

Важливою рисою Мурашка як митця й громадянина була його активна участь у розбудові української школи мистецтва. Свій досвід, перейнятий від І.Репіна та М.Мурашка, він плідно використовував як викладач Київської рисувальної школи, пізніше у Київському художньому училищі та власній студії, відкритій ним разом з художницею А.Крюгер-Праховою у Києві 1913 року. У своїй системі викладання Мурашко відмовився від механічного копіювання гіпсів і мертвої натури. Він, як і французькі імпресіоністи, навчав молодих художників праці тільки на живій природі, постійно радив спостерігати і фіксувати життя в усіх його проявах, розвивав в учнів тонке відчуття кольору, схилив їх бути в цьому старанними учнями природи. Його концепція розвивалася в річищі загального розвитку української культури, яка прагнула після століть духовного поневолення відродити давні традиції, й зокрема української школи живопису. Мурашко брав активну участь своєю творчістю і педагогічною діяльністю в національному відродженні часів Української Держави.

Разом з М.Бойчуком, Г.Нарбутом, Ф.Кричевським створили Українську Академію мистецтв. Кращі твори Мурашка — «Портрет дівчини у червоному капелюсі» та «Селянська родина» — піднесли український живопис до рівня найкращих світових досягнень початку ХХ століття.

Мурашко загинув від рук бандита в розквіті свого творчого життя. Обставини його смерті й донині не розкриті й залишаються загадковими, як і нагла й загадкова смерть у ті самі роки подвижників української культури Івана Стешенка, Миколи Леонтовича, Олександри Єфименко, Федора Вовка, Георгія Нарбута.

❖
Мурашко був і лишається представником здорового, чистого мистецтва, мистецтва радісного, бадьорого і глибокого, як саме життя.

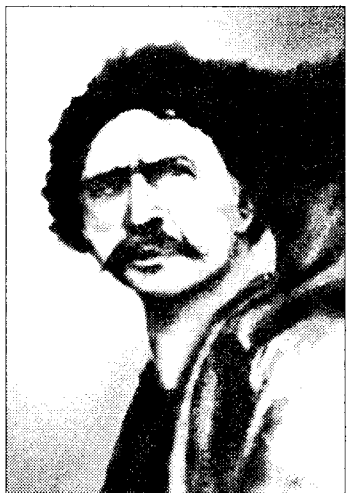
М.Бурачек.

❖
Він дуже відрізнявся від інших викладачів як своєю підтягнутою зовнішністю, ввічливою манерою триматися, так і ставленням до справи. Кожному учневі Олександр Олександрович намагався відкрити очі на природу й показати, як передати натуру живописом. Він умів зустрічатися з природою як із святом.

А.Петрицький. 1918.

❖
Якщо художник стоїть перед натурою як професор, то у нього не вийде нічого від мистецтва; шукайте мистецтво там, де професор стоїть перед натурою як учень... Будьте в мистецтві як діти, ширими і безпосередніми.

❖
О.Мурашко. 1910-ті роки.

Наливайко Северин

(?-1597)

— керівник народного
повстання в Україні
та Білорусі
(1594-1596).

Народився в містечку Гусятині на Поділлі (нині в Тернопільській області) в сім'ї кушніра. Після смерті батька, закатованого слугами польського магната О.Калиновського, переїздить з матір'ю до Острога, де жив його брат Дем'ян Наливайко, який закінчив Острозьку школу, був членом Острозького братства, пізніше пресвітером Дерманського монастиря, керівником Дерманської друкарні, письменником, викладачем Острозької школи, придворним священиком князя Костянтина Острозького. Мабуть, освіту Северин Наливайко здобув в Острозі, але відомості про це не збереглися. З Острога Наливайко пішов на Запорозжя, багато разів брав участь у походах козаків проти турків і татар, проти інших країн і під керівництвом різних гетьманів. По тому повернувся в Острог, пішов на службу до князя Острозького сотником надвірної корогви. 1594 року залишає службу. Після укладення запорозькими козаками договору з послом германського імператора Рудольфа II Еріхом Лясотою, Наливайко зібрав загін нереєстрових козаків на Брацлавщині, з яким брав участь у походах проти татар і турків у Молдавії. Повернувшись на Брацлавщину, зв'язується з Запорозькою Січчю, пропонує козакам почати спільну боротьбу з польською шляхтою і турецько-татарськими напасника-

ми. У вересні 1594 року разом з реєстровими козаками гетьмана Григорія Лободи бере участь у другому поході проти турків у Молдавію, під час якого козаки здобувають фортецю Цецору, місто Ясси, столицю молдавського господаря Аарона. Прибуття загонів Северина Наливайка з молдавського походу стало поштовхом до початку повстання. Восени 1594 року повстали селяни, міщани, дрібна шляхта, загони Наливайка та нереєстрові козаки розбили на Південному Бузі польське військо. Навесні 1595 року Наливайко і Лобода здійснюють похід проти турків у Молдавію, Угорщину. Пізніше завдали ряд поразок литовському війську К. Радзивілла, здобули Слуцьк, Бобруйськ, Могилів на Дніпрі та ін. У кінці 1595 — на початку 1596 року повстання охопило Білорусію та Галичину. 24 березня 1596 року повстанці на чолі з Наливайком, Матвієм Шаулою та Григорієм Лободою завдали полякам поразки під Білою Церквою. Після нерівного бою з поляками в урочищі Гострий Камінь козаки обрали гетьманом Наливайка замість тяжко пораненого Матвія Шаули. Повстанці під тиском переважаючих сил противника відступили до Переяслава. 26 травня 1596 року в урочищі Солониці поблизу Лубен відбулася героїчна битва обложених поляками повстанців, що закінчилася поразкою Наливайка

з повсталими. Почалися незгоди між реєстровими та нереєстровими козаками. Довідавшись про переговори Г.Лободи з С.Жолкевським, повстанці запідозрили його у зраді і вбили, а С.Наливайка та М.Шаулу видали полякам. Під час цих подій поляки несподівано напали на табір повстанців і розгромили його. 11 квітня 1597 року С.Наливайка після жорстоких тортур було прилюдно страчено у Варшаві.

Наприкінці XVI століття в Україні у зв'язку з посиленням гніту польської шляхти, нападами турків і татар, активізацією антиправославного наступу католицької церкви, який завершився прийняттям Брестської унії 1596 року, відбулося зростання козацтва як великої народної сили, що почало усвідомлювати свою роль захисника і своєї землі від польських та своїх, спольщених, українських феодалів, і православної віри від католицької експансії. У 1591—1593 роках відбулося велике селянсько-козацьке повстання на чолі з гетьманом реєстрового козацтва Криштофом Косинським, яке захитало підвалини шляхетської влади в Україні. Повстали з осені 1591 і протягом 1592 року зайняли майже всю Київщину і частину Поділля. Польський уряд придушив це повстання завдяки тому, що серед повсталих ще не було єдності й існували су-

перечки серед реєстрового і не-реєстрового козацтва, та завдяки підтримці частини населення й місцевої спольщеної шляхти, зокрема Костянтина Острозького, який, власне, й розбив Криштофа Косинського під містечком П'ятою на Житомирщині.

Дедалі зростаюча сваволя польського панства після поразки Криштофа Косинського викликала нове повстання у 1594—1596 роках, під час якого реєстрових козаків очолював Григорій Лобода, а нереєстрових і загопи селян та дрібної шляхти — Северин Наливайко. Повстання почалося на Брацлавщині. На той час Северин Наливайко разом з гетьманом Григорієм Лободою саме повернулися з Молдавії, куди вони ходили проти татар, які допомагали туркам у війні проти Австрії. Восени і взимку 1594—1595 років загопи Лободи і Наливайка, до яких приєналися загопи селян, дрібної безземельної шляхти та брацлавські міщани робили напади на маєтки багатого панства, розгромили брацлавську шляхту під Городищем.

У 1595 році Наливайко повторив похід у Молдавію, потім в Угорщину проти турків, звідки повернувся через Закарпаття в Галичину і на Волинь. Дорогою до загонів Наливайка приєднувалися місцеві жителі. Лобода, який також брав участь у цьому поході, повернувся через

Поділля на Київщину, де також спалахнули селянські повстання. Скрізь селяни й міщани, оголошували себе козаками, вступали в повстанське військо. Походи українських загонів Лободи і Наливайка 1594—1595 років проти турків, які захопили Молдавію та Угорщину, змусили султанську Порту припинити наступ вглиб Європи. Тим часом повстанці з Волині пішли на Білорусь, де за допомогою повсталих білоруських селян і міщан завдали ряд поразок литовським військам К. Радзивілла, здобули Слуцьк, Бобруйськ, Могилів на Дніпрі та інші міста.

Коли білоруські та литовські феодалі зібрали велике військо для відсічі повсталим, загопи Наливайка відступили на Волинь, проте це не спинило повстанський рух на білоруських і литовських землях, який перекинувся й на Польщу, в Мазовію. У цей час на Поліссі та Київщині діяли запорожці на чолі з Лободою. Таким чином, повстання загрожувало існуванню самої Речі Посполитої. Польський уряд, зрозумівши всю серйозність небезпеки, зібрав велику армію, яка в лютому 1596 року під командуванням С. Жолкевського рушила на Волинь та Брацлавщину. Наливайко, за давнім козацьким звичаєм, влаштував великий пересувний табір з возів, озброєний гарматами і гаківницями. Після бою під Прилукою на

Вінниччині повстанці відступили під натиском польської армії у напрямку Білої Церкви. У цей час М. Шаула, що став гетьманом замість Г. Лободи, стояв табором під Києвом, збираючи довкола себе навколишнє населення. 23 березня 1596 року загопи Лободи, Наливайка та Шаули з'єдналися під Білою Церквою, розгромили велике військо під орудою князя К. Ружинського і увійшли в місто. Але з наближенням головних сил Жолкевського повстанцям довелося залишити Білу Церкву й з боями відступати у напрямку Переяслава. Під час відступу відбулися запеклі бої в урочищі Гострий Камінь, біля Трипілля, де повсталі чинили відчайдушний опір великим силам противника.

Саме в той час між керівниками повстання виникли незгоди. Ще під Білою Церквою гетьманом став М. Шаула. Після його поранення — Наливайко, але внаслідок невдачі під Трипіллям на чолі всіх об'єднаних загонів став Лобода. Після битв під Трипіллям і Гострим Камінем польське військо потиснуло повсталі з'єднання на Лівобережжя і в травні 1596 року взяло їх в облогу на річці Солониці (неподалік Лубен), відрізавши їм відступ на землю Московщини, куди Наливайко мав намір відступити.

Місце для оборони повстанці обрали дуже вигідне. З одного боку були непрохідні болота річки Сули,

що впадала в Солоницю, з інших боків козаки під керівництвом Наливайка, що добре знав фортифікацію, поставили заслін з чотирьох рядів возів, земляних валів та шанців. Посередині влаштували дерев'яні зруби, набиті землею, на яких встановили гармати. Такий табір поляки не могли взяти приступом. Повстанців було близько шести тисяч, разом з ними було багато жінок, дітей. Жолкевський мав намір здобути табір, коли в повстанців не стане запасів їжі та фуражу для коней. Водночас він вів таємні переговори з Лободою, який почав сіяти серед обложених капітулянтські настрої й роз'єднувати козаків на два табори. Під час однієї з нарад козаки, запідозривши Лободу у зраді, вбили його й обрали гетьманом реєстрових козаків Кремпського. 26 травня 1596 року почався штурм повстанського табору польськими військами. В умовах шаленого артилерійського обстрілу, коли в таборі почався голод та епідемія, козаки змушені були піти на переговори. Жолкевський пообіцяв повсталим амністію, якщо вони складуть зброю. Проте Наливайко й Шаула не бажали здаватися. У той вирішальний час реєстровці, скориставшись роз'єднаністю в лавах захисників табору, схопили Наливайка, Шаулу та інших керівників повстанців і віддали їх в руки Жолкевського. Під час переговорів по-

льське військо підступно напало на козацький табір і взяло його. Кілька тисяч повстанців, їхніх жінок та дітей, незважаючи на обіцянки Жолкевського, було вирізано, закатовано й убито. Лише невеличкий загін запорожців на чолі з Кремпським відступив на Запорожжя.

Северин Наливайко був ватажком нового рівня, оскільки мав освіту і великий досвід бойових дій, тому він становив для поляків особливу небезпеку. Його було відвезено до Варшави, де після тривалих катувань 11 квітня 1597 року страчено прилюдно.

Селянсько-козацькі повстання кінця XVI століття були першими великими організованими виступами об'єднаних сил українського селянства, козацтва й міського населення проти польсько-шляхетського гніту й стали підґрунтям для наступних протипольських та протикатолицьких визвольних змагань українського народу, які завершилися війною 1648—1654 років під

керівництвом Богдана Хмельницького. Водночас ці повстання показали одну із слабких сторін цього руху — роз'єднаність реєстрового та нереєстрового козацтва і його керівництва у вирішальні історичні моменти.

Ім'я Северина Наливайка назавжди залишилося в українській історії та пам'яті народній. Про його мужню поведінку під час страти розповідають легенди і перекази. Його ім'я ще довго сяло страх серед польської шляхти й надихало на боротьбу. 1598 року, коли луцькі міщани напали на магната Котельницького, один з ватажків, Богуш Ванкович, назвав себе Наливайком. Поет Кіндрат Рилєєв прославив народного героя у поемі «Наливайко», а Тарас Шевченко — у поемах «Тарасова ніч» і «Гайдамаки», драмі «Назар Стодоля» й трагедії «Никита Гайдай» та вірші «У неділеньку святую». В наш час чудовий роман про Северина Наливайка створив Микола Вінграновський.

Северин Наливайко був непересічною особистістю. Він був вродливим, сильним, хоробрим чоловіком і чудовим гармашем, займався козацьким ремеслом.

Й. Бельський. 1599.

Наливайко задумав продовжити справу Косинського в той час, коли єпископи зібралися віддати руську церкву у підлеглість Папі і коли Острозький у своєму посланні переконував усіх православних обивателів королівства польського протистояти підступам єпископів.

М. Костомаров. 1873.

**Нарбут
Григорій Іванович**
(1886-1920)
— графік.

Народився 25 лютого 1886 року на хуторі Нарбутівка поблизу Глухова (тепер село Сумської області) в сім'ї дрібного службовця. Змалку вирізував витинанки, любив малювати орнаменти, квіти, змальовувати літери зі старих книжок. З 1896 року навчався в Глухівській гімназії, де зацікавився книжковою ілюстрацією, малюнками І.Білібіна до дитячих книжок, захопився геральдиком. 1904 року Нарбут малює ілюстрації до «Руслана і Людмили» О.Пушкіна. Того самого року малюнки гімназиста експонувалися на сільськогосподарській виставці в Глухові й були відзначені подячною грамотою повітового земства. 1906 року Нарбут бере участь у виставці, влаштованій у Глухові гуртком любителів мистецтва. Один з малюнків з виставки — «Герб міста Москви» — друкується у петербурзькому видавництві. 1906 року Нарбут закінчує гімназію і з братом Володимиром їде в Петербург, показує свої малюнки відомому художникові І.Білібіну, який влаштовує його у себе в домі, сприяє у його подальшій долі художника. В майстерні І.Білібіна Нарбут знайомиться з О.Бенуа, М.Добужинським, М.Періхом. У 1906—1909 роках створює ілюстрації до казок «Журавель і Чапля», «Як гриби воювали», «Теремок», «Дерев'яний орел», «Як миші kota хоронили», в

яких виявив себе як віртуозний майстер рисунка. 1909 року Нарбут за порадою М.Добужинського їде до Мюнхена, де три місяці вдосконалюється в студії відомого графіка Ш.Холлоші, вивчає збірку Мюнхенської пінакотеки. Перебуваючи в Петербурзі, Нарбут захоплюється творчістю художників об'єднання «Мир искусства», працює в редакції журналу «Гербовед», малює багато гербів, ілюстрацій до книжок. Особливо захоплюється архітектурними мотивами, давнім українським мистецтвом, геральдикой. Багато дало йому знайомство з В.Модзалевським, істориком, знавцем геральдики, та Г.Лукомським, відомим істориком українського мистецтва. Щороку Нарбут приїздить в Україну, працює в архівах, у музеї Тарновського в Чернігові, багато малює з натури. 1913 року створює ілюстрації та оформлення до «Статуту ордена св. Георгія», казок Андерсена. 1914 року в Лейпцигу на всесвітній виставці було представлено каталог та альбом, які оформляв Георгій Нарбут. 1915 року ілюструє книжку Г.Лукомського «Старинные усадьбы Харьковской губернии». У 1914—1915 роках створює цикл алегоричних композицій на теми другої світової війни, починає працювати над «Українською абеткою». 1916 року Нарбута разом з Є.Лансере, К.Петровим-Водкіним, І.Білібіним обрано до

комітету об'єднання «Мир искусства». У грудні 1917 року Нарбут бере участь у заснуванні Української Академії мистецтв, у створенні символіки Української Народної Республіки, виконує ескізи українських грошових знаків — гривень, поштових марок, цінних паперів Української держави, створює ілюстрації до журналів, книжок. 1919 року стає ректором Української Академії мистецтв, професором. Того року створює ілюстрації до «Енеїди» Котляревського, обкладинки до журналів «Мистецтво», «Зоря», екслібриси, які стали класикою української графіки. Працює над комплексним оформленням книги, виховує школу своїх послідовників, які створили самобутній стиль українського книжкового мистецтва. 23 травня 1920 року після несподіваної короткочасної хвороби Нарбут помер. Поховано його на Байковому кладовищі у Києві.

Творчість Георгія Нарбута — яскрава сторінка в українському мистецтві. Його по праву називають одним з найбільших графіків сучасності. Почавши свою самостійну творчість у річці впливів художників славнозвісного на початку століття російського об'єднання «Мир искусства», до якого належали зірки першої величини

О.Бенуа, М.Добужинський, М.Періх, О.Остроумова-Лебедева, І.Білібін та інші митці, Нарбут виріс у глибоко оригінального майстра, який створив цілу школу своїх послідовників у галузі мистецтва книги. Творчість художників «Мира искусства» в галузі театрального декоративного мистецтва та книжкової графіки, а також давнє українське малярство і графіка XVII—XVIII століть, геральдика українських родів, українська рукописна книга і стародруки — такі були визначальні джерела, що живили пошуки Георгія Нарбута, який разом зі своїми сучасниками Василем Кричевським, Тимофієм і Михайлом Бойчуками, Іваном Падалкою, Василем Седлярем, Оксаною Павленко, Оленою Кульчицькою, Антоном Середою, Олексою Новаківським, Миколою Холодним та іншими майстрами своєю творчістю започаткував стильові ознаки українського мистецтва 20—30-х років.

Українські митці початку ХХ століття, намагаючись витворити оригінальний стиль української книжкової графіки, прагнули синтезу в одному художньому образі трьох складників: художнього слова, мистецького зображення та сумарного поліграфічного ефекту. Орієнтуючись на досягнення митців «Мира искусства», західноєвропейської, китайської та української графіки. Нарбут перший в Україні

проголосив принцип архітектурної побудови книги як єдиного цілісного мистецького організму. Від оповідного супроводу в своїх перших ілюстраціях до російських казок та казок Андерсена Георгій Нарбут перейшов до вищого етапу — співтворчості з автором книги, до відтворення духу й змісту тексту засобами графічного мистецтва. Г.Нарбут виходив передовсім із самого сюжету літературного твору. Наприклад, обкладинку до «Антології» Миколи Зерова художник вирішив у строгій, класичній античній манері з характерними, стилізованими під грецький шрифт, літерами, заставками у вигляді деталей грецької архітектури. Колорит ілюстрацій монохромний, з перевагою двох кольорів — чорного та брунатного, як у грецькій чорнофігурній кераміці.

Нарбут кохався у стихії українського народного мистецтва, старовинної народної гравюри, дитячої іграшки, народної картини «Козак Мамай». Він любив малювати стародавню архітектуру, знаходячи в архітектурних фантазіях насагу для пошуків цілісного образу книги. Особливо велику роль відіграють у його ілюстраціях характерні для України барокові та класичні архітектурні елементи соборів, церков, старовинних палаців. Скажімо, риси чернігівської архітектури упізнаються в його ілюстраціях до

казок Андерсена, що сприймається доречно й надає їм національного колориту.

Крім ілюстрацій, Нарбут створював шрифтові обкладинки, силуетні портрети, малював з натури пейзажі, створював алегоричні композиції, натюрморти. У київський період творчості з 1917 року Нарбут створив славнозвісну ілюстрацію до «Енеїди» Котляревського «Еней з військом», у якій в гранично лаконічній формі поєднав риси української ікони, народної картини та монументального малярства, вирішивши композицію в урочиство-піднесеному, героїчному дусі, притаманному поемі Івана Котляревського. В цій роботі виявилася засаднича риса стилю майстра — глибоке творче переосмислення поеми засобами образотворчого мистецтва. Бурлескню поемі він передав без сліду бурлескності. Він славить козаків, надавши їм зовнішності античних героїв. Енергійними й суворими ритмами композиції, активними чистими кольорами, перейнятими з українських барокових ікон та козацьких портретів, він втілює високу патріотичну ідею служіння народові, робить її особливо актуальною в час визвольного змагання й боротьби за Українську Народну Республіку.

Творчим використанням засобів українського образотворчого фольклору позначено останній період

творчості майстра, коли він витворив власне «нарбутівський» стиль, який протягом тривалого часу розроблявся, удосконалювався й переосмислювався багатьма його послідовниками. У своїх ілюстраціях та обкладинках до книжок та журналів він щедро використовує мотиви селянської вибійки, витинанки, полтавських килимів, опішнянської кераміки, народної картини «Козак Мамай». Витворюючи на їх ґрунті свій стиль, Нарбут водночас кладе початок пошукам національного стилю всієї української книжкової графіки в особі найкращих Нарбутівих продовжувачів — А.Середі, Л.Хижинського, М.Кирнарського, П.Ковжуна, А.Страхова та ін. В обкладинках журналів «Мистецтво», «Зоря», «Солнце труда», у збірці віршів свого брата, Володимира Нарбута, він малює постаті козаків-бандуристів, стилізовані квіти, деталі українського народного орнаменту й об'єднує їх чіткою графічною логікою в єдине гармонійне ціле.

Визначним досягненням Нарбута і всієї української графіки є його «Українська абетка», в якій художник досяг граничної простоти й водночас вишуканості композиції, рисунка й кольору. У вирішенні літер абетки Нарбут об'єднав досягнення як української рукописної та друкованої книги, так і досягнення західноєвропейських

майстрів шрифту. Нарбутівська «Українська абетка» й донині залишається неперевершеною завдяки високій майстерності художника й глибокому розумінню ним шрифтового мистецтва.

Осягнувши вершини книжкової графіки, Нарбут навдивовижу тонко вирішував екслібриси — книжкові знаки, в яких домагався переконливого втілення характеру книгозбірні, особистих рис її власника. Він також був піонером відродження в Україні своєрідного мистецтва графічного силуету й досягнув у цьому виді творчості гідної подиву витонченості.

Великою є роль Нарбута як одного із засновників Української Академії мистецтв, першого вишого навчального мистецького закладу в Україні, відкритого в грудні 1917 року. Він був ректором і професором її і в той вельми скрутний час зумів організувати навчальний процес, налагодити видавничу справу. Разом з Михайлом Бойчуком 5 грудня 1919 року звернувся до Ради Академії з настійною вимогою реорганізувати навчальний процес на ґрунті стародавніх рідних традицій.

У роки Української Народної Республіки він намагався впровадити прикладну графіку та графіку малих форм у промисловість, займався створенням українських

гральних карт, ескізів українських грошових знаків, цінних паперів, поштових марок, військових мундирів Української армії, нової української геральдики. Він навіть робив ескізи етикеток, оформлень упаковок, і неодмінно прагнув надати цим малим формам графіки національних рис тактовним використанням елементів українського декоративно-ужиткового мистецтва.

Творчість Нарбута, який прожив коротке, але яскраве життя, стоїть в одному ряду з творчістю Павла Тичини, Юрія Яновського, Миколи Куліша, Леся Курбаса, братів Василя та Федора Кричевських, Олександра Мурашка, Миколи Леонтовича, які в час національного відродження у 20-х роках розбудовували українську культуру. Його твори експонувалися на міжнародних виставках у Римі й Лейпцігу, Брюсселі й Празі, Берліні й Петербурзі. Тривалий час його ім'я і творчість згадувалися у зв'язку з його участю в культурному будівництві в період Української Народної Республіки. Лише в 1960-х роках з'явилося чимало публікацій, які по-новому й неупереджено розкрили роль і значення видатного митця в історії національної культури, зокрема книжкового мистецтва. Нарбут став для багатьох поколінь українських графіків орієнтиром і духовним наставником у виробленні свого стилю.

Нестор-літописець

(бл. 1056 - бл. 1113)

— святий; письменник,
літописець.

Народився 1056 року в Києві. У той час, коли преподобний Антоній у безмовній тиші печери вимолював прощення для роду людського, а блаженний Феодосій розбудовував монастир, прийшов Нестор сімнадцятирічним юнаком до святої обителі.

З молодих літ він явив навиків у всіх чернечих чеснотах: у постійному прагненні і дотриманні чистоти тілесної й душевної, в добровільній бідності, глибокому смиренні, безвідмовній покорі, суворому пості, безперервній молитві на вічних рівноангельських подвигах, яскравим прикладом яких служили життя перших святих Печерських — Антонія і Феодосія.

Свій постриг Нестор прийняв за ігумена Стефана (1074-1075) і згодом був висвячений на ієродиякона. Маючи перед собою великі праведні діла двох світил Православ'я, він натхненно возвеличував і прославляв Бога «в тілесі своїм і в душі своїй».

З роками гамуючи тілесні пристрасті, чесноти його зростали, але ченцеві хотілося зовсім звільнитися тілесної плоти і досягти абсолютної духовності, аби стати істинним достойником Бога. Він добре пам'ятав слова, сказані самим Господом: «Дух є Бог». Головним його послушенством у монастирі стала книжна справа. «Велика буває користь від учення книжно-

го,— говорив він, — книги наказують і вчать нас шляху до розкаяння, бо від книжних слів набираємося мудрості й стриманості... Той, хто читає книги, бесідує з Богом або святими мужами».

Тернистий і багатотрудний свій шлях до істини Нестор яскраво і повно висвітлює у літописних працях. Він завжди виявляє глибоку смиренність та постійно змиряє себе, самохарактеризуючись «недостойним, грубим, нищим та переповненим численних гріхів».

Історія безпомилково розставляє свої оцінки, а особливо — духовна.

Преподобний Нестор належить до найосвіченіших людей Київської Русі кінця XI — початку XII століття. Окрім богословських знань, мав виняткові здібності до історії та літератури, досконало володів грецькою мовою.

З його праць збереглися життєписи святих князів стратотерпців Бориса і Гліба, преподобного Феодосія, перших преподобних Печерських.

Найвизначніший твір Нестора Літописця — «Повість временних літ», складений на основі раніше написаних літописів, архівних, народних переказів та оповідань, з поданням сучасних авторів подій.

Ця виснажлива й тривала праця включала в себе й ретельну пошукову роботу.

З метою глибшого й повнішого

пізнання своєї історії преподобний Нестор у 1107 р. вирушає на пошуки першоджерел. Літописець відвідав Володимир-Волинський та Зимненський Святогірський монастирі. Наслідком подорожі стало включення майже в повному обсязі до «Повісті временних літ» Волинського літопису.

Свою титанічну працю великий подвижник завершив близько 1113 року. Це був результат майже двадцятилітнього щоденного подвигу. Хроніку подій у ньому було зведено до 1110 року.

Будь-яка подія чи явище були б назавжди втрачені для нащадків, якби вони не були зафіксовані словом.

Завдяки Нестору нам відкриваються немеркнучі славні сторінки минулого, аби підтримувати й надихати наступні покоління на благородні справи, спонукати до пошуку істини.

Безцінність написаного літописцем вимірюється не тільки втіленим у слові і збереженим для нас часом, але й подвижницькими діяннями, що викарбувалися у його непорочній душі нетлінним золотом чернечого досвіду.

Цією працею він і самого себе включив у книги живта вічного, удостоївшись почути благословення: «Радуйтеся, бо імена ваші написані на небесах».

Упокоївся преподобний Нестор-літописець ймовірно у 1113 році.

«Повість временних літ» — одна з найвидатніших пам'яток світової культури. Події, описані в ній, розгорнулися на тлі вселюдських історичних подій, охоплюючи усі пласти суспільного буття — від-gridниць князів до халуп трударів. Пульс тих давніх часів відбивається в дійових особах — відомих і безіменних — і передається через орачів, сіячів, рибалок, будівничих, воїнів, іконо-

писців, тих, хто панували, і тих, що повставали проти гніту.

Книга — це невичерпне джерело знань, відомостей про десятки і сотні подій, явищ, людей. У ній немає нічого другорядного. Тут усе надважливе. Вчитаймося в кожне слово, і воно наситить наш розум, душу, уяву одвічною загально-людською мудрістю, випробуванним часом, золотом чистої правди.

«Повість минулих літ Нестора, чорноризця Феодосієвого монастиря Печерського, звідки пішла Руська земля, і хто в ній почав спершу княжити, і як Руська земля постала...

Коли ж поляни жили осібно і володіли родами своїми, — бо й до сих братів існували поляни і жили кожен із родом своїм на своїх місцях, володіли кожен родом своїм, — то було [між них] три брати: одному ім'я Кий, а другому — Шек, а третьому — Хорив, і сестра їх — Либідь. І сидів Кий на горі, де нині узвіз Боричів, а Шек сидів на горі, яка нині зветься Шекавицею, а Хорив — на третій горі, од чого й прозвалася вона Хоривицею. Зробили вони городок [і] на честь брата їх найстаршого назвали його Києвом. І був довкола города ліс і бір великий, і ловили вони [тут] звірину. Були ж вони мужами мудрими й тямущими і називалися полянами. Од них оно є поляни в Києві й до сьогодні...

І сів Олег, князюючи, в Києві, і мовив Олег: «Хай буде се городом руським...»

І жив Олег, мир маючи з усіма землями [і] князюючи в Києві.

І прийшла осінь, і спом'янув Олег коня свого, якого поставив був годувати, [зарікшись] не сідати на нього. Бо колись запитував він був волхвів і віщунів: «Од чого мені прийдеться померти?» І сказав йому один віщун: «Княже! Кінь, що його ти любиш і їздиш на нім, — од нього тобі померти». Олег же, взявши це собі на ум, сказав: «Ніколи тоді [не] сяду на коня (свого), ані гляну більше на нього». І повелів він годувати його, але не водити його до нього. І, проживши декілька літ, він не зайняв його, поки й на греків пішов.

А коли повернувся він до Києва і минуло чотири роки, на п'ятий рік спом'янув він коня, що од нього, як пророчили були волхви, [прийдеться] померти Олегові. І призвав він старшого над конюхами, запитуючи: «Де є кінь мій, що його я поставив був годувати і берегти його?» А він сказав: «Умер». Олег тоді посміявся і докорив віщуна, кажучи: «Неправдиво то говорять волхви, і все те — лжа єсть: кінь умер, а я ще живий». І повелів він осідлати коня: «Дай-но погляну я на кості його». І приїхав він на місце, де ото лежали його кості голі і череп голий, і зліз він з коня, [і] посміявся, мовлячи: «Чи од цього черепа смерть мені прийняти?» І наступив він ногою на череп, і, виповзши [звідти], змія вжалила його в ногу.

І з того розболівшись, він по-мер. І плакали за ним всі люди плачем великим, і понесли його, і погребли його на горі, що зветься Шекавицею. Єсть же могила його й до сьогодні, називається могила та Олеговою. А було всіх літ його княжіння тридцять і три...»

(Уривок з літопису
«Повість временних літ»)

Азбука духовної премудрості:

- Подяку повинна містити в собі кожна наша молитва.
- Дякувати в труднощах — заслуга більша, аніж подавати милостиною.
- Дякувати Богові треба не тільки за свої успіхи у добрі, але і за успіхи інших.
- Вдячність повинна бути початком і кінцем наших дій і бесід.
- Бога ніщо так не гнівить, як байдужість до спасіння ближніх.
- Корисне для себе ми знайдемо тоді, коли будемо шукати користі ближньому.
- Господь нічого так не любить, як душу покірну, смиренну і вдячну.

**Нечуй-Левицький
Іван Семенович**
(1838-1918)
— письменник,
перекладач.

Іван Семенович Левицький (літературний псевдонім — Нечуй) народився 25 листопада 1838 року в Стеблеві, в сім'ї сільського священика. Батько його був освіченою людиною прогресивних поглядів, мав велику домашню книгозбірню і на власні кошти влаштував школу для селян, в якій його син і навчився читати й писати. Змалку І.Левицький познайомився з історією України з книжок у батьківській бібліотеці. На сьомому році життя хлопця віддали в науку до дядька, який вчителював у духовному училищі при Богуславському монастирі. Там опанував латинську, грецьку та церковнослов'янську мови. Незважаючи на сувору дисципліну, покарання й схоластичні методи викладання, Левицький навчався успішно й після училища в чотирнадцятилітньому віці вступив до Київської духовної семінарії, де навчався з 1853 по 1859 рік. У семінарії захоплювався творами Т.Шевченка, О.Пушкіна та М.Гоголя. Закінчивши семінарію, І.Левицький рік хворів, а потім деякий час працював у Богуславському духовному училищі викладачем церковнослов'янської мови, арифметики та географії. 1861 року Левицький вступає до Київської духовної академії. Не задовольняючись рівнем освіти в академії, вдосконалює свої знання самотужки: вивчає французьку й німецьку

мови, читає твори української та російської класики, європейських письменників Данте, Сервантеса, Лесажа та ін., цікавиться творами прогресивних філософів того часу. 1865 року І.Левицький закінчує академію із званням магістра, але відмовляється від духовної кар'єри й викладає російську мову, літературу, історію та географію в Полтавській духовній семінарії (1865—1866), в гімназіях Каліша (1866—1867) та Седлеця (1867—1872). Одночасно з педагогічною діяльністю І.Левицький починає писати. У 60-х роках він написав комедію «Жизнь пропив, долю проспав» і повість «Наймит Ярш Джеря». Працюючи в Полтавській семінарії, він у 1865 році створює повість «Дві московки». Згодом з'явилися оповідання «Панас Круть» та велика стаття «Світогляд українського народу в прикладі до сьогочасності», що побачили світ у львівському журналі «Правда», оскільки через Валуєвський циркуляр 1863 року українська література на Наддніпрянщині була під заборонаю. З 1873 року І.Левицький працює у Кишинівській чоловічій гімназії викладачем російської словесності, де очолює гурток прогресивно настроєних учителів, які на таємних зібраннях обговорювали гострі національні та соціальні проблеми. У той час І.Левицький, який пропагував у Кишиневі українську літературу, попав

під таємний нагляд жандармерії. 1874 року вийшов у світ роман «Хмари», а наступного року — драматичні твори «Маруся Богуславка», «На Кожум'яках» та оповідання «Благословіть бабі Палажці скоропостижно вмерти». Пізніше письменник створює такі шедеври української літератури, як «Микола Джеря» (1878), «Кайдашева сім'я» (1879), «Бурлачка» (1880), «Старосвітські батюшки та матушки» (1884). 1885 року І.Нечуй-Левицький йде у відставку й перебирається до Києва, де присвячує себе виключно літературній праці. У Києві він написав оповідання «Пропащі» (1888) та «Афонський провідисвіт» (1890), казку «Скривджені» (1892), повість «Поміж порогами» (1893). На початку століття письменник звертається до малих форм прози, пише здебільшого статті, нариси, зокрема статті «Сорок п'яти роковини смерті Тараса Шевченка» (1906) та «Українська поезія». До кінця життя І.Левицький жив майже у злиднях, у маленькій квартирі на Пушкінській вулиці, лише влітку виїздив до родичів у село або в Білу Церкву. До останніх сил працював, щоб завершити літературні праці. Останні дні провів на Дегтярівці, у так званому «шпиталі для одиноких людей», де й помер без догляду 1918 року. Поховано його на Байковому кладовищі.

Іван Нечуй-Левицький увійшов в історію української літератури як видатний майстер художньої прози. Створивши ряд високохудожніх соціально-побутових оповідань та повістей, відобразивши в них тяжке життя українського народу другої половини XIX століття, показавши життя селянства й заробітчан, злиднями гнаних з рідних осель на фабрики та рибні промисли, І.Нечуй-Левицький увів в українську літературу нові теми й мотиви, змалював їх яскравими художніми засобами. На відміну від своїх попередників — Квітки-Основ'яненка та Марка Вовчка, він докладніше розробляв характери, повніше висвітлював соціальний побут, показував своїх героїв у гострих зіткненнях з соціальними умовами. У пореформеній час ускладнювалися суспільні взаємини, виникали нові конфлікти між основними верствами населення. Розвиток капіталізму, пролетаризація селянства, яке заповнювало міста, зумовлювали появу нового типу спролетаризованого селянина та нові суспільні умови його життя в місті. Одне слово, нові умови вимагали появи нових видів і жанрів, які б могли глибше й достеменніше охопити усю складність і розмаїття проявів тогочасного життя.

Івана Нечуя-Левицького покликали до письменницької праці муза Шевченка, романи Тургенєва, повісті Гоголя і статті Писарева. Надто

ж поезія Шевченка, з якою він уперше познайомився в журналі «Основа» 1861 року і для якого вперше почав писати оповідання. Але журнал незабаром перестав виходити, і його задум залишився нездійсненим. У цьому невиданому оповіданні він вустами свого героя заявив: «Буду писати вірші, складу віршами книгу, таку, як «Катерина»... Напишу про діда Хтодося... про нещасних, прибитих долею... Про них! Про них!»

Це була програма, над якою він працював ціле своє життя.

Суспільно-політичні погляди та естетичні смаки Нечуя-Левицького формувалися у 60—70-х роках, в умовах жорстокої реакції і національного гноблення, коли діяв Валуєвський циркуляр про заборону українського слова. Водночас у ті часи інтенсивно розвивався капіталізм, виникають нові суспільно-економічні відносини і суперечності. Реформа 1861 року, формально скасувавши кріпацтво, не полегшила життя селянства, яке страждало від орендарів, промисловців, посесорів. Щоб прогледувати сім'ї, тисячі людей мандрують Росією в пошуках заробітків, скрізь стикаючись із свавіллям чиновників та промисловців, нової буржуазії, яка, так само як і поміщики, гнітила народ.

В роки навчання в духовній семінарії І.Нечуй-Левицький у полеміках із студентами виробляв свої

стійкі національні погляди на розвиток української нації та культури. Царський уряд устами Валуєва проголосив, що «ніякої особливої малоросійської мови не було, немає і бути не може». Здійснювалися широкі заходи з русифікації населення, заборони книжок та навчання рідною мовою, заборонялася діяльність українських культурних товариств. Нечуй-Левицький, не маючи змоги друкувати свої твори українською мовою на Наддніпрянщині, скориставшись допомогою П.Куліша, публікує у львівському журналі «Правда» статтю «Сьогочасне літературне спрямування» (1878), у якій гостро виступив проти шовіністичної політики російського уряду та деяких російських письменників. Пізніше, 1891 року, у статті «Українство на літературних позвах з Московщиною» він з ще більшою гостротою висловив протест проти гноблення українського народу царизмом.

Естетичні погляди І.Нечуя-Левицького, окрім творів красномовного письменства, формувалися під відчутним впливом народної творчості. І.Франко вважав письменника найвиразнішим представником реалістичної школи. У статті «Сьогочасне літературне спрямування» основними принципами української літератури Нечуй-Левицький проголошує «реальність, народність та національність». Як реаліст,

він орієнтувався на осмислення високих життєвих ідеалів і краси життя. Він виступав проти натуралізму, вимагав не копіювати, а узагальнювати явища життя, надихати їх художньою правдою. Письменник орієнтувався на свого вчителя Т.Шевченка, який, поклавши в основу своєї творчості народну пісню, «зумів повести народний епос в широкому народному дусі». Свої погляди на народну творчість Нечуй-Левицький виклав у праці «Світлогляд українського народу від давнини до сучасності» (1868), яка й нині є корисним дослідженням у галузі української міфології. В ній письменник аналізує перекази, приказки, вірші, в яких відбито соціальні конфлікти й суперечності в гущі українського народу. Добре знаючи закулісні сторони церковного життя, він гостро критикує в цій праці вияви відступу від християнської моралі та благочестя в середовищі священнослужителів.

За півстоліття творчої діяльності І.Нечуй-Левицький написав понад п'ятдесят високохудожніх романів, повістей, оповідань, п'єс, казок, нарисів, гуморесок, літературно-критичних статей. Його повісті «Причеп», «Гориславська ніч», «Дві московки», «Хмари», як згадував І.Франко, «читала вся Мала Русь з великою вподобою». А повісті «Кайдашева сім'я» та «Микола Джеря» й нині залишаються серед

найкращих творинь української літератури.

«Українська життя, — писав Нечуй-Левицький, — то непочатий рудник, що лежить десь під землею, хоч за його вже брались і такі високі таланти, як Шевченко; то безко-нечний матеріал, що тільки ще жде робітників, цілих шкіл робітників на літературному полі».

Розквіт творчості письменника припадає на другу половину 70-х — початок 80-х років, коли вийшли його оповіді з народного життя «Микола Джеря», «Бурлачка», «Кайдашева сім'я», «Не можна бабі Парасці вдержатись на селі», «Благословіть бабі Палажці скоропостижно вмерти». У цих справжніх літературних перлинах письменник виявив велику майстерність у змалюванні народних характерів. Своєрідною рисою стилю Нечуя-Левицького є тонке поєднання реалістичної конкретності описів, великої уваги до деталей портретів та особистіс-

них характеристик, побуту, обставин праці, особливостей мови та поведінки персонажів з живописною образністю, емоційністю, тяжінням до яскравих епітетів. Усе це разом ставить твори українського прозаїка в один ряд з творами кращих тогочасних російських та західноєвропейських письменників і виводить українське письменство за межі побутовизму та етнографізму минулої, дошевченківської доби.

Однією з питомих рис творчого стилю письменника є його тонкий гумор у так званих антиклерикальних творах. У них, особливо в «Афонському проїдисвіті», він виявляє близькість своїх поглядів до гоголівських, до естетики української байки Григорія Сковороди та Євгена Гребінки. Його сміх і сатира зумовлені життєвими конфліктами й ніколи не мали на меті образу гідності людини, а навпаки, вселяли оптимізм і надію на краще життя.

...се переважно буденна мова українського простолюдаря, проста, без сліду афектації, але проте багата, колоритна і повна тої природної грації, якою вона визначається в устах людей з багатим життєвим змістом.

З огляду на високоартистичне змалювання селянського життя і добру композицію повість належить до найкращих оздоб українського письменства.

Іван Франко про повість «Кайдашева сім'я».

Ольга

(бл. 890—969)

— свята, рівноапостольна;
велика княгиня київська
(945—957).

Блаженна княгиня Ольга (у святому хрещенні Єлена) походила зі знатного роду, доводилася правнучкою Гостомислу.

Народилася вона поблизу нинішнього міста Пскова. Батьки Ольги ще змалечку прищепили доньці правила чинного, порядного, розумного і виваженого життя. Її приклад, сумління й неабиякі вроджені здібності формували у дівчинки серйозне й відповідальне ставлення до всього, з чим їй доводилося стикатися, що зачіпало її інтереси чи потребувало звичайного житейського вирішення.

Прадід майбутньої княгині, Гостомисл, владарював у Великому Новгороді до того часу, аж поки, за його ж таки порадою, не було закликано сюди на князівство від варягів Рюрика з братами.

Помираючи, Рюрик залишив після себе малолітнього сина Ігоря, до якого був приставлений опікуном далекий родич Олег. Не позбавлений здібностей організатора й воїна, попечитель зміг зібрати навколо себе чимале боєздатне військо й виступити з ним на Київ. У похід взяли й Ігоря, спадкоємця княжого престолу.

Підступно вбивши місцевих князів Аскольда й Діра, Олег захопив Київ, що дозволило йому стати повновладним господарем величезної території варяго-руських володінь.

Забезпечуючи місце майбутнього престолонаступнику, Олег змушений був ділити час між Новгородом і Києвом.

Ігор же підростав, набираючись сил, відваги, досвіду. Улюбленим його заняттям стало полювання. Якось, вистежуючи звірину в околицях Новгорода, юнак опинився аж поблизу Пскова. Там він запримітив потаємне місце, що могло б згодитися для полювання із засідки. Добратися до нього ближче заважала неширока річка. І тоді Ігор на протилежному боці узрів юнака у човні. Він підкликав його й попросив перевезти через річку. Коли ж човен пристав до берега, то Ігор побачив перед собою вродливу дівчину. То й була блаженна Ольга, яка своєю красою збентежила серце молодого хлопця.

Підпавши під розслаблений настрій безтурботності й вседозволеності, юнак заходився вмовляти дівчину, спокушаючи її на гріх.

Ольга, відчувши нечисті помисли хлопця, обірвала його мову. Вона розважливо й переконливо вичитала Ігоря за його наміри. «Згадай і подумай, що ти князь, а князю для людей належить бути, як правителю і судді, світлим прикладом добрих справ. Ти ж нині стоїш на порозі беззаконня!»

Ігоря вразила така поведінка дівчини. Цнотливість і розум Ольги повернули йому відчуття гідності

й відповідальності. Ця зустріч запам'ятається йому на все життя своєю повчальністю й глибиною істинного бачення дійсності.

Через деякий час після того випадку Ігор, разом зі своїм родичем Олегом, відбув до Києва, аби сісти на княжий престол. Коли ж невдовзі потому настав час князеві одружуватися, то з усіх усюд до вельможних палат звозили юних красунь, аби вибрати з них наречену для молодого правителя. Але жодна з них не полонила ні його душі, ні серця. З пам'яті не зникав образ тієї незнайомки, що колись так вразила його своєю вродою й мудрістю. І відіслав Ігор свого родича Олега на далеку Псковщину, аби той розшукав дівчину й привіз її до Києва. Опікун виконав волю свого повелителя, й молоді одружилися.

Невдовзі по тому помирає Олег, залишивши на юного князя відповідальні й численні проблеми самостійного владарювання.

Початковий період правління видався для Ігоря складним і насиченим важливими подіями. Доводилося вести нескінченні запеклі війни з сусідніми державами, захищати свою землю від постійних ворожих зазіхань.

На цей же період припадають і успішні зарубіжні походи княжої дружини. Ходив Ігор навіть на Царгород, завойовуючи і землі, і славу.

Невдовзі в Ігоря і в блаженної княгині Ольги народжується син Святослав, у майбутньому батько святого і рівноапостольного князя Володимира.

Роки правління Ігоря на великокнязівському престолі відзначалися благополуччям: багатство стікалося до нього з усіх усюд — і як дарунки, і як податі.

Та все-таки смерть підстерігала князя. Скориставшись мирною перервою після тривалих військових походів, Ігор вирішив об'їхати свої володіння й зібрати данину. Приступивши до древлян, він згадав, що ці племена спочатку не визнавали його правління, аж поки не були підкорені знову. За це Ігор подвоїв для них податі, чим дуже засмутив їх, прирікши на неймовірну скруту. Порадившись, древляни вирішили розправитися з ненависним князем.

Вони вичікували, поки князь відішле данину з основними силами до Києва, а сам лишиться у них з невеликим загоном дружинників. І врешті напали на князівський обоз під Коростенем, убили охоронців і самого князя Ігоря.

Ця гірка звістка, долетівши до Києва, болем і тугою відгукнулася в серцях киян, а особливо його вірної дружини Ольги та сина Святослава.

Древляни мали й інший зухваллий задум. Вони хотіли взяти княгиню Ольгу за дружину своєму кня-

зю Малу, а наслідника, малолітнього Святослава, умертвити. Вони спорядили дванадцять найдостойніших мужів, аби вони умовили блаженну Ольгу пристати на їхню пропозицію.

Княгиня Ольга, тамуючи своє горе й скорботу за чоловіком, прийняла посольство з удаваною радістю, вислуховуючи хвалебні слова про себе та древлянського правителя, який хотів узяти її за дружину. Пообіцявши погодитися вийти заміж за Малу, Ольга запросила гостей завтра на бенкет, влаштований на їхню честь, і відправила їх на нічліг. Лише одну умову вона їм поставила: щоб з'явилися вони до неї так, як і прибули у Київ, — на човнах.

Своїм слугам Ольга наказала викопати глибоку яму серед подвір'я заміського палацу, де наступного дня вона мала прийняти посольство.

Уранці княгиня послала своїх мужів закликати сватів на бенкет. Посадивши їх у маленькі човни по одному, кияни понесли їх до княгині. Ольга, спостерігаючи зі своїх покоїв, наказала поскидати древлян до глибокої ями та засипати їх землею.

Зробивши це, вона послала свого гінця до древлян з умовою: вона готова прийняти пропозицію Мала, якщо делегація буде ще численнішою та повноважнішою за попередню.

Древляни поспішили спорядити цього разу п'ятдесят знатних чоловіків. Коли вони прийшли до Ольги, то княгиня запропонувала їм з дороги помитися. Щойно гості зайшли до лазні, як двері її було замкнено, а довкола розкладено соломі й хмиз. Лазня спалахнула, поховавши в полум'ї древлянських старійшин з їхніми слугами.

І знову Ольга посилає гінця до своїх ворогів. Вона просить приготувати мед та всяке питво й їжу на тому місці, де було вбито Ігоря. Вона хоче, прибувши до них, спочатку відбутися тризну за своїм чоловіком, а вже потім — прийняти шлюб.

Древляни на radoшах усе зробили так, як того хотіла Ольга. Княгиня вирушила в похід з великим військом, мов збиралася не на весілля, а на війну.

Місцеві жителі вийшли назустріч у святковому одязі, готові слугувати майбутній повелительці. На запитання древлян про своїх послів Ольга відповідала, що вони йдуть іншою дорогою з її посагом.

Відбувши поминальний обряд за Ігорем, княгиня повеліла насипати на його могилі величезний курган. А потім, перевдягнувшись у світле вбрання, Ольга наказала розпочинати бенкет. Коли древляни перепилися, вона наказала своїм воїнам розправитися з ворогами. Так відомстила княгиня за смерть свого чоловіка.

Наступного року Ольга вирушила в похід уже зі своїм сином Святославом.

Древляни вийшли їй назустріч великим числом, охоплені бажанням помститися підступній княгині за тисячі загиблих своїх одноплемінників.

У жорстокій січі перемогла київська дружина, відтиснувши противника до стольного града Коростеня. Облога міста тривала близько року. Переконавшись, що заволодіти містом так просто не вдасться, Ольга застосувала хитрість. Аби зрештою припинити безглуздий спротив, княгиня пропонує древлянам сплатити їй мізерну податок — з кожного двору по три голуби та по три горобці.

Древляни легко погодилися на таку пропозицію, навіть посміялися з примітивного жіночого розуму. Вони зібрали живність і передали киянам.

Ольга ж роздала її своїм воїнам з наказом, щоб пізно ввечері вони до кожного голуба і кожного горобця прив'язали ганчірку, насичену сіркою, і, підпаливши її, відпустили птахів у повітря.

Воїни виконали цей наказ, і птахи з маленькими факелами з усіх кінців полетіли на ночівлю до своїх гнізд, освітлюючи завмерле місто. Коростень запалав. Населення, рятуючись від вогню, вибігло за мури, наражаючись на мечі князівської

раті. За лічені години місто перестало існувати, а його мешканців майже всіх було винищено.

Такою була помста княгині Ольги за свого чоловіка Ігоря.

І почала вона потім княжити на своїй землі уже не як жінка, а як сильний, розумний і вольовий муж.

Через кілька років по тому Ольга вирушає до Константинополя, де приймає святе хрещення. Повернувшись до Києва з новим ім'ям (після хрещення — Елена), княгиня енергійно почала проганяти пільму ідоляського нечестя. Вона створює першу церкву в ім'я святиителя Миколая на Аскольдовій могилі і багатьох киян повертає до спасительної християнської віри. Саме від неї отримав перші уроки істинного благочестя і майбутній хреститель Київської Русі її внук Володимир.

Упокоїлася блаженна Ольга після многотрудного і подвижницького життя 11 липня 969 року у дев'яностолітньому віці.

Поховали княгиню за її волею з честю і за християнським звичаєм.

Прославилася княгиня мудрістю, мужністю і рішучістю. Була вона страшною для ворогів і любовною людьми за милостивість і благочестя, за праведність і доброту.

Після смерті чоловіка вона вела стримане і добродісне життя, пере-

буваючи у чистому удівстві, відмовляючись вдруге виходити заміж. Коли ж виріс і змужнів її син Святослав, вона передала йому управління справи, а сама, відійшовши від княжих клопотів, зосередилася на благодійності.

І саме її обрав Господь просвітельською віри серед мороку язичництва східних слов'ян. Він відкрив їй пізнання істинного знання, спрямовував на шлях істинної віри. І, запалившись пошуком витоків справжнього богопізнання, Ольга захотіла сама сходити до греків. У Константинополі вона з натхненням і ревністю прилучалася до духовної пишноти богоугодного життя. Серце її розгорілося любов'ю до Творця, якого вона сприйняла всією душею. Ольга захотіла одразу ж прийняти святе хрещення. Грецький цар, перебуваючи на той час в удівстві, заворожений її красою, хоробрістю, славою, розумом, просив Ольгу стати його дружиною.

Княгиня ж, намагаючись не образити царя відмовою, мудро відповідала, що прийшла до цієї землі по хрещення, а не заради шлюбу. Та й не личить християнину брати у жони нехрещену жінку. Цар почав наполягати, аби хрещення відбулося якомога швидше, звернувся навіть до Патріарха. Патріарх, переконавшись в істинному розумінні княгині догматів святої віри, приготував купіль для здій-

снення святого обряду. Княгиня ж попросила, щоб сам цар став її хрещеним батьком. Цар погодився, і Патріарх охрестив Ольгу, давши їй нове ім'я — Єлена.

З нагоди хрещення цар влаштував великий бенкет, де всі веселилися і славили Христа Бога. Потім він знову завів мову про шлюб, але блаженна княгиня відповідала йому, що хрещений батько не може вступати у шлюб зі своєю хрещеницею. Адже це гріховно й негідно не лише для християнина, але й для язичника.

Царя вразила мудрість княгині.

— Перехитрила ти мене, Ольго!
— вигукнув він.

Проникнувшись гарячим духовним почуттям до цієї незвичайної жінки, він обдарував її багатими дарами і відпустив з миром на рідну землю.

Отримала Єлена благословення і від Патріарха і, повернувшись у свої володіння, гідно виконала високе покликання християнки, ставши взірцевим прикладом сповідання істинної віри для численних своїх підданих. Через неї почала проступати на нашу землю благодать Господа нашого Ісуса Христа.

Азбука духовної премудрості:

- Ніщо не буває для гріха так згубно, як усвідомлення його й осудження себе.
- Робити за зло добро — вища чеснота.
- Хто хвалить добродетля, той і заслуговує на нього.
- Добродетля — джерело і корінь мудрості.
- Добродетля насаджується читанням Євангелія.
- Велика чеснота — досягти найвищого ступеня добродетля.
- Що таке добро? Слухняність. Що таке зло? Неслухняність.

Орлик
Пилип

(1672-1742)

— гетьман

Правобережної України

(1710-1714),

гетьман України

в еміграції

(1714-1742).

Народився Пилип Орлик 11 жовтня 1672 року в селі Косути Ошмянського повіту на Віленщині. Рід Орликів походить із старої баронської фамілії, поширеної у Чехії, Моравії та Шлезьку. Один з представників цього роду за часів гуситського руху XIV — початку XV ст. перебрався до Польщі, а відтак до Литви. Саме від цієї лінії й походять предки Пилипа Орлика.

1673 року під час польсько-турецької війни у битві під Хотинном загинув його батько. Початки освіти П. Орлик здобув, ймовірно, у єзуїтській школі у Литві. Пізніше вступив у Києво-Могилянську академію, яку закінчив 1694 року. 1698 року посів посаду кафедрального писаря у Київській митрополії. Того ж року одружився з дочкою полтавського полковника Герцика Ганною. Близько сходиться із викладачем Колегіуму, відомим церковно-політичним діячем, філософом та письменником Стефаном Яворським, який був його добродієм і повірником. З 1700 року завдяки протекції Стефана Яворського обіймає посаду канцеляриста, потім старшого канцеляриста Генеральної військової канцелярії, керуючого справами Генеральної військової канцелярії. На освіченого молодого інтелігента звернув увагу гетьман Іван Мазепа, якому Пилип Орлик 1695 року написав панегірик «Алکید Російський». 1702 року народився

син Орлика — Григій, хрещеним батьком якого був Мазепа. 1707 року Орлик стає генеральним писарем Війська Запорозького, одним з найближчих помічників Івана Мазепи, виконує важливі дипломатичні доручення гетьмана у його таємних зносинах з антиросійською польською верхівкою. У жовтні 1707 року Мазепа утаємничує Орлика у свої плани підготовки антиросійського повстання і шведсько-українського союзу.

Під час подій 1708—1709 років і поразки шведсько-українських військ під Полтавою Орлик залишився на боці Мазепи і разом з ним відступив на територію Туреччини, в Бендери. Після смерті Мазепи, коли постало питання про вибір нового гетьмана на протигагу Іванові Скоропадському, поставленому на Україні Петром I, вибір упав на П.Орлика, якого обрали гетьманом 5 квітня 1710 року. У день виборів було проголошено державну Конституцію, яка називалася «Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького». Перебуваючи до кінця життя в еміграції, Пилип Орлик уклав союзні договори зі Швецією (1710), кримським ханом (1711, 1712), вступав у переговори з Туреччиною, намагаючись схилити ці країни до війни з Московською державою з метою визволення України. 1711 року разом з кошовим Костем Гордієнком здійснив війсь-

ковий похід запорожців та союзних татарських військ на Правобережну Україну, здобув Білу Церкву, дійшов до Фастова, але через зраду татар відступив до Бендер. Влітку 1711 року турки, татари разом з польсько-українським військом завдали поразки російській армії над Прутом. З 1914 року, після того, як Орликові не вдалося реалізувати свої плани визволення України, він разом з Герциком, Войнаровським, Мировичем переїжджає до Швеції, у 1720 році — до Австрії, пізніше — до Чехії. З 1722 по 1734 рік живе у Греції в місті Салоніки. 1740 року почалася війна між Туреччиною і Росією, на яку Пилип Орлик покладає надії. Але після укладення між обома країнами Білогородського миру його надії не справдилися. Помер Пилип Орлик 24 травня 1742 року в Яссах у Молдавії.

Високоосвічений, з тонким національно-політичним розумом, палкий і свідомий патріот і борець за незалежну Україну, Пилип Орлик виділявся у тогочасному середовищі української козацької старшини. Навіть історики XIX століття, зокрема Соловійов, Ключевський та Костомаров, незважаючи на негативне ставлення до українських визвольних ідей, не могли не зауважити його ширості й чистоти замірів. Орлик являв собою цілком

новий тип патріота й інтелігента, який у неймовірно тяжких умовах еміграції не полишав думки про відновлення самостійності української держави. Найактивніший провідник мазепинської ідеї, він присвятив ціле своє життя створенню західноєвропейської коаліції, яка б допомогла визволити Україну. Вигнанець, гетьман-емігрант, з невеликою групою однодумців — А.Войнаровським (небожем І.Мазепи), полковником Д.Горленком, генеральним писарем І.Максимовичем, генеральним суддею К.Довгополим, генеральними осавулами Г.Герциком та Ф.Мировичем — робив одчайдушні спроби умовити уряди Швеції, Німеччини, Польщі, Франції, Туреччини на спільну боротьбу з царем. Орлик активно листувався з монархами та іншими високими зверхниками цих держав, порушував українську проблему на різних приватних та офіційних зустрічах. Він намагався скористатися будь-якою можливістю, щоб зацікавити європейські держави вирішенням долі України. Ніхто більше за Пилипа Орлика не зробив у той час, аби українське питання стало часткою загальноєвропейської політики першої половини XVIII століття.

«Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького», або так звана «Конституція Пилипа Орлика», яку було проголошено у

день його виборів гетьманом, є унікальним документом, який дослідники небезпідставно називають однією з перших у світі демократичних конституцій. Головна ідея її — повна незалежність України від Польщі та Росії, причому кордони з Польщею визначалися по річку Случ, як за Богдана Хмельницького. Крім визначення території української держави, цей документ визначав права усіх верств населення України, незалежне становище Запорозької Січі від Польщі та Росії. Гетьман призначався главою держави, поряд з ним мала діяти Генеральна старшинська Рада, що певною мірою обмежувала владу гетьмана й регулювала його відносини з народом. Крім старшини до Ради мали увійти представники від кожного полку. Державний скарб відділявся від гетьманського, на утримання гетьмана виділялися строго визначені окремі землі та кошти. Полковники та сотники повинні були обиратися демократично — вільними голосами козаків чи сотні. Гетьман зобов'язувався стежити за справедливим розподілом і збиранням державних податків, що сплачувалися козацькими підпомічниками, селянами, міщанами, купецтвом.

Визначальною рисою Орликової Конституції, яка, власне, робить її однією з найдемократичніших серед усіх тогочасних подібних

державних актів, є пункти, котрі обмежували гетьманську владу на користь старшинської ради — своєрідного козацького парламенту, до якого мали увійти не лише генеральна старшина й полковники, а й представники Запорозжя та полків — від кожного по одній заслуженій особі.

Конституцію України одразу по її прийняттю визнали уряди Швеції і Туреччини. Вона й сьогодні вражає своєю актуальністю й високим правовим рівнем. Вчені й політики нині не без підстав вважають, що, втіливши ідеї її натхненника, гетьмана Івана Мазепи, вона як державний акт республіканського спрямування на 80 років випередила ідеї Французької революції.

Після Орлика залишилася літературна спадщина у формі листування, універсалів, промов, панегіриків та «Діаріуша подорожнього», тобто щоденника. Вони свідчать, що Пилип Орлик був вельми освіченою людиною і мав неабиякі публіцистичні здібності. Майже всі його писання вирізняються надзвичайною художністю, бароковим красномовством, вільним володінням кількома мовами, частим звертанням до історичних прикладів та міфології. Такі, наприклад, його листи до Карла XII, запорожців та гетьмана Івана Скоропадського, в яких він описує злигодні народу під час татарських набігів.

Особливо цікавий для характеристики Орлика як письменника-публіциста його «Діаріуш», у якому він робив записи від 11 жовтня 1720 року до кінця 1730 року. Писано його добірною польською мовою, рясно оздобленою латинізмами та церковнослов'янськими. Соковито, емоційно, з цікавими деталями та характеристиками описує він свої відвідини та прийоми у себе багатьох визначних людей Європи: французьких священників, англійського консула, солунського митрополита, ігуменів афонських монастирів, купців з багатьох країн, дипломатів, політиків та високих державців тих країн, де йому довелося побувати. Як ерудит і книголюб, він пише про враження від прочитаних книжок. Газети є його улюбленою лектурою. Орлик виявляє глибоку пошану до французької мови, вивчивши майже досконало її в літньому віці. Він навіть перекладав без труднощів з французької мови на польську шеститомну історію грецької схизми єзуїта Мембурга.

Окремою сторінкою спадщини Орлика є його листування латинською, французькою, польською та тогочасною українською, або руською, мовами. Поміж особами, з якими гетьман листувався, були відомі люди, зокрема граф Флемінг, перший міністр польського короля Августа II, гольштинський князь, англійський амбасадор, Єрусалимський

патріарх, великий візир, кримський хан, гетьман Скоропадський, шведський король, запорозькі козаки на турецьких землях та ін.

Та найбільші клопоти Орликові — його Батьківщина, тому в «Діаріуші» знаходимо багато звісток з України, що їх він намагається добути за будь-якої нагоди від купців, дипломатів, з листів та тогочасних газет.

Орликів стиль і багатогранна освіченість ставлять його в один ряд з найвидатнішими представниками української вченої еліти кінця XVII — початку XVIII століття, яка виховалася в стінах Києво-Могилянської академії і складала той культурний осередок, котрий увійшов в історію культури як Київські Атени, ідеологом і лідером якого був Іван Мазепа.

Тридцять років Пилип Орлик поневірявся по Європі, зазнавав злигоднів, нестатків, переслідувань агентів Петра I та його наступників, однак все-таки неухильно й послідовно, як міг у тяжких умовах

еміграції, боровся за визволення України. У своїх листах і в щоденнику він не раз порівнював себе з чоловіком, якому буря розбила корабель: «Як корабельник, котрого застануть в океані противні вітри, змучений ними і виглядає ясної погоди, так і я, змучений безнастанними нещастями, заведений у своїх надіях, очікував і очікую обіцяної втіхи...» Та його надіям судилося здійснитися лише через два з половиною століття...

Скінчив своє багатостраждальне життя Пилип Орлик у Яссах, неподалік Бендер, де свого часу знайшов вічний спокій його великий попередник — гетьман Іван Мазепа і де було прийнято Конституцію України. Перед смертю Орлик послав листа до запорожців, нагадуючи їм про високий обов'язок захищати рідну землю. Мудрий державець, дипломат, творець нашої першої Конституції зустрів смерть у такому убозтві й бідності, що молдавський господар мусив поховати його власним коштом.

Орлик був людиною висококультурною, європейцем в повнім розумінні цього слова... Він належав до людей барокової доби, просякнутих глибокою релігійністю... Життя примушувало його до компромісів, але душа залишалася чесною і щирою, златною до найбільших обмежень і самопосягати.

Б.Крупницький. 1938.

Остроградський
Михайло
Васильович
(1801-1862)
— математик.

Народився в селі Пашенна на Полтавщині. У 1816—1821 рр. навчався в Харківському університеті. В 1822—1827 рр. вдосконалював математичну освіту у Франції: слухав математичні курси на Паризькому факультеті наук і в Коллеж де Франс, що дозволило йому називати своїми вчителями таких великих французьких учених, як О.Л.Коші, Л.Пуансо, Ж.Ф.М.Біне, Ж.Ш.Ф.Штурма, Г.Ламе.

З 1828 р. М.В.Остроградський працював у Петербурзі: у Морському кадетському корпусі, з 1830 р. — в Інституті корпусу інженерів шляхів, з 1832 р. — професор Головного педагогічного інституту, з 1840 р. — професор Головного інженерного училища, з 1841 р. — професор Головного артилерійського училища.

Праці М.В.Остроградського присвячено аналітичній механіці, гідромеханіці, теорії пружності, небесній механіці, математичній фізиці, математичному аналізу і теорії диференціальних рівнянь. Розвинув теорію хвиль на поверхні важкої ідеальної рідини (1826). Досліджував малі коливання пружних тіл (1829—1832).

На М.В.Остроградського великий вплив справила французька математична школа. Перебуваючи у Франції, своїм обдарованням він привернув увагу знаменитих учених Лапласа, Фур'є, Ампера, Пуассона, Коші, опублікував у французьких математичних виданнях перші свої праці. Деякий час викладав математику в Колегіумі Генріха IV. На прохання батька повернувся до Росії і незабаром блискучим математичним хистом і глибоким ознайомленням з математичною літературою привернув увагу Петербурзької Академії наук, що в 1828 р. обрала його ад'юнктом, а через два роки — академіком.

М.В.Остроградський — видатний педагог, який викладав у багатьох навчальних закладах Петербурга. Ряд його праць стосується питань методики викладання математики і механіки у вищій та середній школах.

З численних і різноманітних його праць з різних галузей математичних наук, що зробили його ім'я відомим у багатьох країнах, слід особливо відзначити його мемуари у галузі чистої математики, в якому виводиться загальна формула варіації кратного інтеграла (1834 р.), а також мемуари про інтегрування раціональних функцій.

У галузі механіки він вдало розвинув думку Фур'є про те, що умови можливих перемішень іноді

слід виражати нерівностями і вводити зв'язки, що залежать від часу (1834 р.). Оригінальним чином вирішив питання гідромеханіки про рівновагу сферичного шару рідини. Особливо цінним виявився його мемуар (1854 р.), що містить повну теорію ударів. У 1848 р. запропонував оригінальний висновок канонічних рівнянь, досліджував інтеграл загальних рівнянь динаміки, а також вирішив ізопериметричну задачу.

Прочитані М.В.Остроградським курси небесної механіки (1829, 1830 рр.) є не тільки важливими з педагогічного погляду, але й глибоко науковими. В них йому вдалося спростити деякі методи, якими ця галузь механіки невдовзі перед цим збагатилася. Перші п'ять лекцій присвячені викладенню загальних теорій, сім наступних — застосуванню цих теорій до руху планет. Лекції закінчувалися складанням та інтегруванням рівнянь вікових нерівностей і застосуванням способу Пуассона для періодичних нерівностей. Під час свого перебування в Парижі у 1830 р. М.В.Остроградський подав ці лекції Паризькій Академії наук і отримав від неї дуже схвальні відгуки Араго і Пуассона.

В іншому курсі — лекціях з алгебраїчного і трансцендентного аналізу (1836, 1837 рр.) М.В.Остроградський ознайомив своїх слухачів з новими ідеями і методами у галузі

алгебраїчних рівнянь, здійсненими Лагранжем, Коші, Штурмом, Гаусом, Абелем та ін.

У галузі аналізу нескінченно малих М.В.Остроградський знайшов умови і спосіб для вираження алгебраїчною функцією як інтеграла раціонального дробу, так і інтеграла від функції, що містить квадратний корінь з цілого многочлена.

Починаючи з 1830-х років займався зовнішньою балістикою. Вивів рівняння руху снаряда, вивчав опір повітря, дію пострілу на лафет гармати. В теорії потенціалу розв'язав деякі задачі, що стосуються притягання сфери та сфероїда. Досліджував поширення тепла у твердих тілах, одержав рівняння поширення тепла в рідинах.

У галузі математичної фізики він здійснив узагальнення прийому, що застосовується при інтегруванні рівнянь з частковими диференціалами. Представляє також інтерес його рішення про поширення тепла у призмі.

Ім'я М.В.Остроградського носить розроблений ним засіб виділення раціональної частини невідзначеного інтеграла, що дав змогу алгебраїчним шляхом подати його у вигляді суми двох додатків, причому другий додаток раціональної частини не містить. Формула Гріна—Остроградського (1828) вира-

жає перетворення інтеграла, обчисленого за обсягом, обмеженим певною поверхнею, в інтеграл, обчислений по цій поверхні. Цю формулу він узагальнив у 1834 р. на випадок n -кратного інтеграла.

М.В.Остроградський вивів формулу перетворення подвійних інтегралів у потрійні. В 1836 р. водночас з К.Г.Я.Якобі та Е.Ш.Каталаном він розробив спосіб заміни змінних у кратних інтегралах. Незалежно від У.Р.Гамільтона відкрив принцип найменшої дії (принцип Гамільтона—Остроградського).

Інші праці присвячені проблемам варіаційного числення, інтегруванню алгебраїчних функцій, теорії чисел, алгебрі, геометрії, теорії ймовірностей.

М.В.Остроградський не зрозумів ідей неевклідової геометрії, розвинених М.І.Лобачевським, і різко виступив проти них.

М.В.Остроградського було обрано іноземним членом Паризької, Туринської, Римської та Американської Академії наук.

М.В.Остроградський створив ефективну школу прикладної механіки. Його учнями були видатні учені: академік І.О.Вишнеградський, професори М.П.Петров, Д.І.Журавський, Г.Є.Паукер, М.Ф.Ястржембський, С.В.Кербедз та ін.

**Палладін
Олександр
Володимирович**
(1885-1972)
— біохімік.

Народився в Москві у родині майбутнього академіка Петербурзької Академії наук, ботаніка, біохіміка і фізіолога рослин В.І.Палладіна. Закінчив Петербурзький університет (1908 р.). Працював у Петербурзі на кафедрі фізіології Жіночого педагогічного інституту (1908—1916 рр.), на Вищих жіночих сільськогосподарських курсах (1914—1916 рр.), професор Ново-олександрійського інституту сільського господарства і лісництва (1916—1923 рр.), водночас у 1921—1931 рр. завідував кафедрою фізіологічної хімії Харківського медичного інституту. З 1925 р. очолював Український біохімічний інститут (з 1932 р. — Інститут біохімії АН України), водночас у 1934—1954 рр. завідував кафедрою біохімії Київського університету.

Основні наукові праці присвячені біохімії нервової системи і м'язової діяльності, біохімії вітамінів і живлення. Показав, що одним з попередників креатину є аргінін (1916 р.). Вивчив особливості обміну в м'язах при роботі, відпочинку і тренуванні, що стало основою теорії фізичної культури. Вперше в СРСР почав біохімічні дослідження вітамінів (1919 р.). Виявив зв'язок між порушеннями обміну речовин і дефіцитом вітамінів при експериментальному скорбуті і поліневриті. Синтезував водорозчинний аналог вітаміну К

— вікасол, що отримав широке застосування в медичній практиці. Першим почав систематичне вивчення біохімії нервової системи. Роботи щодо біохімії нервової системи, проведені О.В.Палладіним та його учнями на клітинному, субклітинному та суборганічному рівнях при різноманітних функціональних і патологічних станах, заклали основу функціональної біохімії головного мозку.

Олександр Палладіну, який фактично з ранніх років вважав, що продовжуватиме справу свого талановитого батька, пощастило і з вчителями. В університеті ними стали видатний фізіолог М.Є.Введенський і великий І.П.Павлов. Обидва не тільки допомогли молодому дослідникові визначитися в професії, але й, розпізнавши в ньому нахили, правильно визначили майбутні напрямки його досліджень.

Після завершення підготовки до дослідницької діяльності в лабораторіях Гейдельберга, Тюбінгена і Гессена О.В.Палладін швидко досяг визначних наукових результатів. Він завжди володів даром визначати шляхи наукового розшифрування проблем. Перша з них пов'язана з дослідженням креатину. Серією блискучих експериментів О.В.Палладін довів, що утворення креатину відбувається головним чином у

м'язах, а не в печінці, як стверджували деякі вчені. Це стало темою його магістерської дисертації та монографії «Дослідження над утворенням і виділенням креатину у тварин» (1916 р.). Креатин виявився перспективним науковим напрямком, і О.В.Палладін продовжував розробляти його протягом багатьох років, повертаючись до нього на нових методичних рівнях і можливостях біохімічної науки. Дослідження креатину підтвердили важливе значення цієї речовини в життєвих процесах і сприяли оформленню біохімії м'язової діяльності як самостійного напрямку.

В 1920-ті роки О.В.Палладін узявся за одну з найскладніших галузей науки — біохімію нервової діяльності. Тут його дослідження також тривали протягом десятиріч. Він встановив біохімічну топографію нервової тканини: особливості хімічного складу і біохімічних характеристик морфологічно і функціонально відмінних частин центральної та периферичної нервової системи. Було вивчено також особливості обміну білків, вуглеводородофосфорних сполук і нуклеїнових кислот у нервовій тканині при збудженні і гальмуванні і встановлено важливі закономірності внутріклітинної локалізації та вікових змін активності ферментних систем, що розщеплюють білки.

У 1940-ві роки узагальнив ма-

теріал з біохімічної статистики, тобто за визначенням хімічного складу різних відділів мозку, а також дані про динамічну біохімію нервової системи, що включає визначення окремих біохімічних реакцій, які відбуваються в нервовій тканині, та про активність ферментів, які каталізують ці реакції. Він також сприяв розвитку біохімії нервової системи шляхом вивчення обміну речовин у нервовій тканині при різноманітних функціональних станах. О.В.Палладін, як ніхто, розумів актуальність патохімічних досліджень і перш за все вивчення біохімії головного мозку при патологічних діях на організм. Роботи з патобіохімії нервової системи мали безпосередній вихід у практику охорони здоров'я.

Ще один важливий напрямок наукових досліджень О.В.Палладіна, в якому він досяг значних результатів, — біохімія вітамінів та авітамінозів, вплив характеру харчового раціону на обмін речовин. Тут, як і в інших сферах його наукових інтересів, яскраво виявилася здібність О.В.Палладіна швидко знаходити практичне застосування результатів фундаментальних досліджень. У роки Великої Вітчизняної війни на основі досягнень біохімії харчування і вітамінів було почато розробку ліків з яскраво вираженою гемостатичною дією. Це були препарати типу вітаміну К та

його похідних, що сприяли припиненню кровотечі та якнайкорішому загоюванню ран. В умовах евакуації Інституту біохімії в Уфу при активному сприянні О.В.Палладіна Уфимський вітамінний завод у лютому 1942 р. почав випускати вітамін К3. При численних позитивних якостях цей препарат мав недолік — погано розчинявся у воді, що значно обмежувало його застосування. О.В.Палладін вирішив отримати його водорозчинний аналог. У лабораторії Уфимського вітамінного заводу було проведено серію успішних експериментів і синтезовано новий водорозчинний аналог вітаміну К, названий вікасолем. Випробування вікасолу в клініках і шпиталях Уфи підтвердило його лікувальну цінність не лише при авітамінозі, — при пораненнях, захворюваннях, пов'язаних з кровотечею, вікасол практично сприяв загоюванню ран.

Після визволення Києва лабораторія О.В.Палладіна взялася за дослідження дуже важливої у дні війни теми — біохімії аліментарної дистрофії. Ця хвороба з'явилася у людей через тривале голодування. Для успішного лікування дистрофії необхідно було вивчити її біохімію. В тяжких умовах військового часу було вивчено азотистий, вуглеводний, мінеральний обмін, склад крові, а також активність деяких ферментів. Дослідження показали,

що головний момент в аліментарній дистрофії — білкове голодування — є причиною неможливості синтезу ферментів, що у свою чергу призводить до розладів у процесах обміну речовин. Отримані результати мали велике теоретичне і практичне значення.

О.В.Палладін — засновник ряду актуальних наукових напрямків, що стали основою сучасної біохімії і молекулярної біології, теоретичної і практичної медицини. Серед них біохімія нервової діяльності (нейрохімія), м'язової діяльності, харчування, зокрема біохімія вітамінів, гіпо- та авітамінозних станів, порівняльна й еволюційна, а також біохімія спорту. Ці напрямки, що склали базис функціональної біохімії, упродовж десятиріч успішно розроблялися і розробляються учнями та послідовниками О.В.Палладіна в Україні і в інших державах. Нагромаджений фактичний матеріал, виявлені загальнобіологічні закономірності та практичні розробки здобули світове визнання. Одне зі свідчень цього — той факт, що О.В.Палладіна протягом півстоліття запрошували виступити з програмними доповідями на численних міжнародних фізіологічних і біохімічних конгресах і практично на всіх з'їздах фізіологів, біохіміків і фармакологів в СРСР.

О.В.Палладін — один із засновників міжнародного нейрохімічного товариства, товариств фізіологів,

біохіміків і фармакологів СРСР і України, Харківського медичного товариства, а також засновник «Українського біохімічного журналу» і міжнародних журналів «The Journal of Neuroscience», «The International Journal of Neuroscience».

Понад чотири десятиріччя О.В.Палладін вів педагогічну діяльність. Він читав курс фізіологічної (біологічної) хімії в Петербурзі на кафедрі фізіології Жіночого педагогічного інституту, в Харкові в університеті і медичному інституті, в Київському університеті. В 1921 р. організував науково-дослідну кафедру біохімії в Харківському медичному інституті, що в 1925 р. була перетворена в Український біохімічний інститут (зараз — Інститут біохімії ім. О.В.Палладіна). В 1934 р. з ініціативи О.В.Палладіна створено кафедру біохімії на біологічному факультеті Київського університету, якою він керував упродовж двох десятиріч. У 1924 р. видано перший в СРСР «Підручник фізіологічної хімії» О.В.Палладіна, що протягом 30 років був єдиним, витримав 25 видань дев'ятьма мовами. Наукова школа О.В.Палладіна налічує понад 150 докторів і кандидатів наук, що працюють у різних кінцях світу. Багато з них керують науковими напрямками і продовжують на новому методичному рівні розробку напрямків і проблем, основи яких заклав у 1920—1930-ті роки О.В.Палладін.

Патон
Борис Євгенович
(1918 р. н.)
— вчений у галузі
електрозварювання,
металургії і технології
металів; Президент
АН України
(з 1962).

Народився в Києві в родині відомого інженера-мостобудівника, професора Київського політехнічного інституту Є.О.Патона. Закінчив Київський політехнічний інститут (1941 р.). З 1942 р. працює в Інституті електрозварювання АН України: з 1944 р. — завідуючий відділом, з 1950 р. — заступник директора, з 1963 р. — директор.

Наукові дослідження присвячені процесам автоматичного і напівавтоматичного зварювання під флюсом, розробці теоретичних основ створення автоматів і напівавтоматів для дугового зварювання і зварювальних джерел живлення; умовам тривалого горіння дуги та її регулювання; проблемі керування зварювальними процесами. Вивчає системи управління з різноманітними кібернетичними приладами, працює над створенням зварювальних роботів. Велику увагу приділяє вивченню металургії зварювання, вдосконаленню існуючих і створенню нових металевих матеріалів. Очолював дослідження із застосування зварювальних джерел теплоти в спеціальних плавильних агрегатах, які увінчалися створенням нової галузі якісної металургії — спецеелектрометалургії (електрошлаковий, плазмово-дуговий та електронно-променевий перепави).

Бойове хрещення випускника Київського політехнічного інституту Бориса Патона відбулося в роки війни: в 1942 р. почав інженерну діяльність в Інституті електрозварювання, евакуйованому з Києва в Нижній Тагил і розміщеному на території Уральського вагонобудівного заводу. Тут він взяв активну участь у розробці і впровадженні в екстремальних умовах військового часу легендарної технологічної інновації — автоматичного зварювання броні танків, яке зробило значний внесок у перемогу. Фахівці Інституту електрозварювання під керівництвом академіка Є.О.Патона вперше у світі розв'язали складні наукові і технічні завдання, пов'язані з автоматичним зварюванням броні, розробили досконалу технологію і необхідне обладнання. Було досліджено процеси, що відбуваються у потужній зварювальній дузі, яка горить під флюсом, розроблено нові зварювальні флюси і знайдено місцеву сировину для їх масового виробництва. Широко проводився пошук способів багатодугового та багатоелектродного автоматичного зварювання під флюсом, розроблено технологію напівавтоматичного зварювання під флюсом, створено перші зварювальні напівавтомати.

Застосування автоматичного зварювання в оборонній промисловості дало винятково великий

ефект і забезпечило можливість різкого збільшення випуску бойових машин, боєприпасів і озброєння високої якості. В умовах військового часу застосування автоматичного зварювання під флюсом для виробництва техніки стало вирішальним чинником різкого нарощування обсягів виробництва в стислі терміни. В роки війни в жодній країні, окрім Радянського Союзу, автоматичне зварювання під флюсом у танковій промисловості не застосовувалося. Лише в останні воєнні роки за прикладом СРСР почали освоювати цей спосіб при виготовленні бронекорпусів танків і самохідних артилерійських установок у США.

Борису Євгеновичу Патону було доручено розробити електричну схему нових автоматичних зварювальних головок, що реалізують відкрите в 1942 р. В.І.Дятловим явище саморегулювання дуги. З цим завданням молодий інженер упорався блискуче. Винятково проста конструкція, надійність і зручність у роботі не лише дали змогу випускати нові головки в умовах простих механічних майстерень, а й вирішували проблему кадрів при їх експлуатації. Як відзначав у своїх спогадах Є. О. Патон, «пробний пуск першої нової головки відбувся у листопаді 1942 р., а до кінця війни вона вже зваривла сотні кілометрів швів на бортах

бойових машин! Починаючи з січня наступного року ми встановлювали на всіх нових верстатах тільки спрощені одномоторні головки А-80, виготовлені в майстернях інституту. Вони переможливо вирішили по всіх заводах військової промисловості і відіграли величезну роль у випуску продукції для фронту. Це був поворотний момент у поширенні швидкісного зварювання на оборонних підприємствах країни». В 1943 р. Б.Є.Патон одержав свій перший орден «Знак Пошани».

Поряд з цією практичною роботою Б.Є.Патон з самого початку своєї діяльності провадив дослідження. Істотний внесок у з'ясування фізичної картини зварювального процесу при зварюванні під флюсом зробили його праці з А.М.Макарою, що довели ще в 1943 р. наявність дугового процесу під шаром флюсу. В післявоєнні роки він активно включився в дослідження процесів металургії зварювання, теплових процесів при нагріванні і плавленні електродного дроту. Дослідження Б.Є.Патоном процесу нагрівання електрода при автоматичному зварюванні під флюсом довело, що при більшій щільності струму тепловиділення в електроді від проходження струму стає зіставним з його нагріванням від дуги. Це веде до істотного зростання вагової швидкості плавлення електрода

(тобто до збільшення продуктивності процесу) і зміни характеру проплавлення шва. Ці дослідження стали теоретичною базою для розробки в 1948 р. способу і технології зварювання під флюсом тонким електродним дротом. Спосіб, що дістав назву шлангового напівавтоматичного дугового зварювання під флюсом, дав змогу підняти продуктивність і якість зварювання криволінійних, наріжних та інших швів складної конфігурації, недосяжних для зварювання автоматами у монтажних і заводських умовах. Апаратура, розроблена для його реалізації, стала технологічною і конструктивною базою для нової генерації зварювальної техніки.

В результаті досліджень залежності параметрів зварних швів від напруги на дузі та інших умов механізованого зварювання Б.Є.Патон заклав основи нового наукового напрямку — автоматичного регулювання зварювальних процесів дією на дугу і на параметри шва через постачальну систему. Було сформульовано принципи автоматичного регулювання процесу зварювання через джерело живлення, розроблено різноманітні типи регуляторів напруги дуги при живленні змінним струмом. Ці розробки поклали початок науково обгрунтованим методикам розрахунку і конструювання трансформаторів для автоматичного зварювання.

Очолити в 1953 р. Інститут електрозварювання, Б.Є.Патон став організатором широкого фронту цілеспрямованих фундаментальних досліджень, що стали основою для створення та застосування багатьох способів зварювання: напівавтоматичного, в середовищі захисних газів, електрошлакового, мікроплазмового та ін. Вагомим результатом вивчення явищ і процесів, що виникають при проходженні електричного струму через різноманітні середовища, стало формування нової перспективної галузі якісної металургії — спеціальної електрометалургії, що об'єднала такі способи отримання рафінованих металів, як електрошлаковий, електронно-променевиї, плазмово-дуговий переплави.

В 50-ті роки Б.Є.Патон сконцентрував зусилля колективу дослідників на поглибленому вивченні природи щойно виявленого електрошлакового процесу, на визначенні його тривалості та автоматизації основних режимних параметрів з одночасною розробкою технології застосування цього процесу. Цей напрямок поділився на два взаємопов'язаних відгалуження, одне з яких продовжувало розвиватися в напрямку зварювальних технологій, а інше вийшло за їх рамки і незабаром склало серію самостійних електрошлакових технологій, що стали базою виникнення

нової галузі — спеціальної електрометалургії. У найстисліші терміни було знайдено нові способи зварювання, вивчено технологічні режими, створено численні прототипи нової генерації промислової зварювальної техніки.

Дослідження у галузі електрошлакового переплаву також були успішними. Як відзначав Б.Є.Патон на XX конгресі Міжнародного інституту зварювання в Лондоні, «величезну послугу металургії зробило зварювання. Саме в його надрах було виявлено закономірності і явища, що стали основою для створення зовсім нової галузі металургійного виробництва, яку можна назвати спеціальною електрометалургією». Глибоке вивчення суті електрошлакового переплаву, його фізико-хімічних закономірностей та електротехнічних характеристик було узагальнено в монографії «Електрошлаковий переплав» (1963), невдовзі перекладеній у США і Великобританії. Технологічні розробки увінчалися створенням десятків винаходів, запроваджених у промисловій апаратурі для електрошлакового переплаву. Почалося патентування розробок Інституту електрозварювання в розвинених країнах, включаючи США, ФРН, Японію. Лідуюче становище вітчизняної зварювальної науки і техніки у галузі електрошлакового переплаву широко визнається у світі.

На початку 70-х років було розроблено нові способи електрошлакового лиття, що стало незабаром незалежним у виробництві металургійного обладнання. Пізніше почало розвиватися електрошлакове кокільне та відцентрове лиття, яке широко розсунуло рамки застосування електрошлакових технологій. Зараз спектр таких технологій (з урахуванням електрошлакового зварювання) включає близько 20 технологічних процесів переплаву, лиття, наплавки, поверхневої обробки та інших, без яких неможливі сучасні металургія і машинобудування.

Важливим стратегічним напрямком розвитку зварювальних та електрометалургійних технологій Б.Є.Патон вважає розробку принципів нових автоматизованих систем керування процесами зварювання, установками і механізованими лініями з використанням комп'ютерної і мікропроцесорної техніки, створення зварювальних роботів.

Активна творча діяльність і талант керівника висунули Б.Є.Патона в ряди видатних організаторів науки, відомих у світі. Впродовж багатьох років він очолював Координаційну раду із зварювання, Раду головних зварювальників СРСР, Наукову раду «Нові процеси зварювання і зварні конструкції», Наукову раду «Нові процеси одержання та обробки металевих матеріалів»,

Національний комітет СРСР із зварювання в Міжнародному інституті зварювання, керував пріоритетним напрямком «Нові матеріали і технології їх виробництва та обробки». Багато зробив для розвитку міжнародного співробітництва Академії наук України. Його науковий авторитет у світі дуже високий.

Керуючи Академією наук України, Б.Є.Патон став ініціатором і провідником численних організаційних нововведень, спрямованих на вдосконалення фундаментальних і прикладних досліджень, на підвищення ефективності науки. Інститут електрозварювання став полігоном для відпрацювання організаційних нововведень, колискою унікальної науково-інженерної школи.

Для Академії наук України перспективне значення мали запропоновані Б.Є.Патоном програми фундаменталізації наукового пошуку в технічних галузях науки і цілеспрямованих фундаментальних досліджень, реалізація яких привела до кардинальних зрушень в організації досліджень. Численні організаційні іновачії в Академії наук — спеціалізовані підрозділи конструкторської бази в інститутах, експериментальні майстерні, міжвідомчі лабораторії, дослідні заводи, науково-технічні комплекси, інженерні центри — зробили помітний внесок у вдосконалення зв'язків науки з

виробництвом у 1970-1980-ті роки. Однак сьогодні, в іншу епоху, при переході до ринкових відносин є підстави розглядати їх як найважливіші передумови активізації процесу іновачійного розвитку економіки, як реальні зародки таких нових структур, як технопарки, технополіси, бізнес-інкубатори.

Розпад СРСР і РЕВ як результат політичної та соціально-економічної кризи призвів до дезінтеграції наукових систем, передусім наукових потенціалів держав Центральної та Східної Європи. Зруйнування єдиного наукового простору так званої «другої світової системи науки» згубно відбилося на всій системі наукових комунікацій. Академік Б.Є.Патон — ініціатор створення і керівник Міжнародної асоціації академії наук.

Б.Є.Патон послідовно відстоює місце і функції Академії наук у суспільстві. Академія наук як основний центр фундаментальної науки орієнтована на пошук нових закономірностей і принципово нових явищ. Розвиток фундаментальної науки визначає інтелектуальний рівень суспільства. Як незалежна неурядова організація, що функціонує на принципах самоврядування і саморегуляції, Академія наук має всі можливості для високоякісної та незалежної експертизи соціально-економічних програм, що є особливо важливим для сучасного, динамічного світу, який бурхливо розвивається. Об'єднуючи наукову еліту суспільства, Академія наук має всі можливості для вдосконалення системи утворення і підготовки кадрів.

**Патон
Євген Оскарівч**
(1870-1953)
— вчений у галузі
мостобудування
і зварювання.

Народився у Ніцці, у родині російського консула. Закінчив Дрезденський політехнічний інститут (1894 р.) та Петербурзький інститут інженерів шляхів (1896 р.). Працював у технічному відділі служби шляхів Петербург-Московської залізниці. Викладав у Московському інженерному училищі. 1904–1938 рр. (з перервами) — професор Київського політехнічного інституту. В 1929 р. організував в Академії наук України кафедру інженерних споруд, на базі якої створено Інститут електрозварювання (1934 р.). 1934–1953 рр. — директор цього інституту. Автор понад 350 праць. Створив методи розрахунку раціональних конструктивних схем металевих прогонних споруд мостів, дослідив умови їх роботи, розробив способи відбудови зруйнованих мостів. Виконав основоположні дослідження у галузі розрахування та міцності зварних конструкцій, механізації зварювальних процесів, наукових основ електричного зварювання плавленням. Під його керівництвом винайдено спосіб автоматичного швидкісного зварювання, який відіграв визначну роль у технічному розвитку.

Знання, які Є.О.Патон здобув у Дрезденському політехнічному інституті та Петербурзькому інституті інженерів шляхів, дали йому змогу досить швидко сформуватися у визначного фахівця в галузі мостобудування з оригінальним інженерним мисленням і стійким прагненням до наукового пошуку та вдосконалення. У роботі над усіма проектами мостів Є.О.Патон виявив широку ерудицію, обізнаність із зарубіжною літературою, тонкий інженерний аналіз технічних нововведень.

Є. О. Патон розробив понад 30 проектів мостів, більшу частину їх було здійснено. Водночас він значну увагу приділяв розробці науково-інженерних проблем мостобудування. Перспективними виявилися ідеї Є.О.Патона про переваги залізобетонної конструкції проїзної частини та тротуарів мостів порівняно з залізним настилом, висловлені ще у 1914 р., коли залізобетонні конструкції тільки починали застосовуватися в мостобудуванні. У роки повсюдного переходу до споруджень залізних та кам'яних мостів Є.О.Патон виступив пропагандистом будування дерев'яних мостів і довів їх техніко-економічні переваги. Його передбачення щодо будування дерев'яних мостів виявилось вельми сучасним у роки першої світової та громадянської воєн, а також у відбудовний період, коли

через дефіцитність металу довелося широко застосовувати дерево. Є.О.Патон став одним з ініціаторів розробки проектів розбірних мостів. Залізничні та шосейні розбірні мости системи Є.О.Патона дістали широке застосування. У конструкціях вузлів розбірних мостів помітна тенденція до їх уніфікації та взаємозамінності, до обмеження ваги окремих частин конструкцій, щоб при збиранні обійтися без складних підймальних механізмів. Є.О.Патон зробив винятково багато як у підготовці спеціальних посібників, так і у проведенні консультацій, розрахунків, створенні проектів при відбудові мостів у 1920-ті роки. У першій половині життя він також багато займався проблемами випробування мостів, вивченням стійкості та динаміки конструкцій.

Про його активну діяльність як практичного інженера-мостовика і професора з мостової справи свідчать численні праці та навчальні посібники: «Залізні мости» (чотири томи, 1902—1908 рр., перевидані п'ять разів), «Дерев'яні мости» (1910 р., перевидані тричі), «Дерев'яні залізничні мости» (1917 р.) та багато інших. За чверть століття викладання у Київському політехнічному інституті Євген Оскарович виховав ціле покоління інженерів-будівельників та мостобудівників.

Обраний у 1929 р. дійсним чле-

ном Академії наук України і захоплений новою галуззю техніки — електричним зварюванням, Є.О.Патон енергійно взявся за роботу в цьому напрямку. В 1930-ті роки розгорнувся його талант організатора колективних наукових досліджень, ініціатора встановлення тісних зв'язків науки та виробництва; з особливою силою цей талант виявився як у грізні роки війни, так і в часи післявоєнної відбудови економіки.

Є.О.Патон заклав основи фундаментальних цілеспрямованих досліджень у галузі електрозварювання. Вирішення технічних завдань не обмежувалося розробкою утилітарних прийомів та методів, конструюванням відповідної технічної апаратури, — здійснювався вихід у теорію досліджуваних процесів, вивчалася фізико-хімічна природа технологічних процесів. Такий підхід давав змогу суттєво розширити наукові й технічні перспективи електричного зварювання металів і вийти на принципово нові горизонти досліджень, які давали численні теоретичні та практичні результати, що вели до розвитку науки про зварювання, створення нових галузей виробництва, прогресивних технологічних процесів та нових поколінь зварювальної техніки.

Є.О.Патон та очолюваний ним колектив здійснили незабутній громадянський подвиг у роки Великої

Вітчизняної війни. У найкоротший термін на одному з підприємств Уралу, куди було евакуйовано величезний танковий завод, колектив Інституту електрозварювання розв'язав ряд найскладніших наукових та інженерних завдань щодо розробки технології автоматичного зварювання під флюсом і запровадження його у виробництво передової військової техніки: танків, артилерійських систем, авіабомб та інших видів озброєння. Застосування автоматичного зварювання в оборонній промисловості дало винятково великий ефект і забезпечило можливість різкого збільшення випуску бойових машин, боєприпасів та озброєння високої якості. Десятки тисяч бронекорпусів танків, артилерійських самохідних установок, сотні тисяч авіабомб, снарядів, мін, іншого озброєння та боєприпасів було зварено автоматами Інституту електрозварювання. Це був дуже важливий внесок науки у перемогу над фашизмом. У 1943 р. Є.О.Патону було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Упродовж останніх років інститут під керівництвом Є.О.Патона не лише розширював технологічні й конструкторські розробки автоматичного зварювання під флюсом, але й перейшов до теоретичних та експериментальних досліджень у галузі металознавства — зварювання плавленням. Актуальними стали

також проблеми вивчення міцності зварних з'єднань та конструкцій, що працюють в екстремальних умовах. Було закладено основи нового наукового напрямку — автоматичного регулювання зварювальних процесів.

Є.О.Патон був палким прихильником застосування електрозварювання у мостобудуванні. Вінцем його інженерної діяльності, в якій він поєднав дві свої іпостасі — мостобу-

дування та зварювання, — став цільнозварний міст через Дніпро у Києві, будівництво якого було завершено вже після смерті вченого. Цей міст по праву носить ім'я Є.О.Патона.

На тлі багатьох видатних досягнень найбільше значення для розвитку науки мало створення Є.О.Патоном всесвітньо відомої науково-інженерної школи в галузі електрозварювання металів та електротехнології.

Перетц
Володимир
Миколайович

(1870-1935)

— літературознавець.

Народився 1870 р. у Петербурзі. Після закінчення Петербурзького університету (1893 р.) був залишений на посаді приват-доцента на кафедрі російської мови і словесності. У 1900 р. захистив дисертацію на ступінь магістра, 1902 р. — доктора російської словесності. У 1903—1914 рр. — професор Київського університету, голова філологічної секції Українського наукового товариства, редактор «Записок» УНТ. З 1914 р. працював у Петербурзі в Академії наук. Дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка. Учасник процесу заснування Української Академії наук, голова академічної Комісії давнього українського письменства, організатор і голова Товариства прихильників української історії, письменства і мови (Ленінград). Організатор семінарію російської та української філології в Києві та Ленінграді, з якого вийшло багато дослідників і викладачів історії української літератури.

В.М.Перетц — дослідник стародавньої, переважно віршованої, української літератури, української народної пісні, апокрифічної літератури, історії українського, російського, польського театрів, взаємозв'язків української і російської літератур XVI—XVII ст. Йому належить понад 300 праць. Багатством коментарів відзначаються праці про «Слово о полку Ігоревім»,

«Дослідження і матеріали з історії старовинної української літератури XV—XVIII ст.» та ін. Автор багатьох праць з джерелознавства, історіографії, бібліографії, текстології, палеографії. Значущим є вклад В.М.Перетца у становлення українознавства в широкому розумінні. Він — один з найактивніших і найрезультативніших діячів, які сприяли формуванню національної спільноти українських учених, становленню її перших професійних об'єднань.

Інтерес до вивчення давнього українського письменства виник у В.М.Перетца ще під час занять у філологічному гуртку Публічної бібліотеки у Петербурзі. 1903 р. вийшла в світ його розвідка «Очерки старинной малорусской поэзии». Він зосереджується переважно на питаннях давньої української поезії, фольклору, відтак прагне переїхати в Україну, щоб працювати над рукописами й стародруками в місцевих книго- та архівосховищах. 1903 р. його обирають професором Київського університету. Він читає в університеті курси з історії літератури, церковнослов'янську мову та історію давньоруської мови з діалектологією, слов'янську палеографію, історію українського письменства.

Щоб повернути студентів до наукової роботи, восени 1904 р. В.М.Перетц організував гурток для глибокого вивчення різноманітних питань філології. З жовтня 1907 р. гурток набув офіційної форми й дістав назву «Семинарії російської філології». Його відвідували не тільки студенти, а й випускники університету, що готувалися до здобуття професорського звання. Починалися заняття з вивчення загальних питань історії та теорії літератури, потім члени семінарії оволодівали прийомами наукового аналізу й синтезу, знайомилися з науково-критичними виданнями пам'яток літератури й мови, опрацьовували теми для самостійного дослідження. В.М.Перетц разом з учнями відвідував бібліотеки й архівосховища, підказував, як слід працювати зі списками й рукописами, як вести пошук маловідомих матеріалів. Завершені роботи рецензувалися двома-трьома опонентами й доповідались на зборах семінарії. Учасники семінарії студіювали питання історіографії літератури, археографії, палеографії, текстології, історії літератури Київської Русі, нової й новітньої літератури, методології та історії науки, поетики й теорії літератури, народної словесності, міфології, церковного й народного мистецтва.

Широкий спектр проблем, прагнення дотримуватись у філології

«принципів точних і природничих наук» надавало особливої вагомості підготовці в «школі В.М.Перетца». Володимир Миколайович організував виїзди учасників семінарії до Петербурга, Вільна, Полтави, Катеринослава, Житомира, Москви. Вивчали найдревніші і найважливіші пам'ятки літератури, які зберігалися в місцевих музеях, архівах, бібліотеках, перевіряли покажчики описів і друкованих каталогів, описували рукописи, стародруки, збирали дані для наукових праць, виступали з доповідями в наукових товариствах. Завдяки діяльності семінарії в Києві було сформовано представницьку наукову школу. Учні В.М.Перетца багато зробили у науці в наступні роки.

Працюючи в Києві, В.М.Перетц продовжив студіювання віршованої літератури. Його праця «Очерки истории поэтического стиля в России» (1905—1907 рр.) — найцінніша у спадщині вченого. Він приділяв увагу шляхам формування стилю української любовної лірики, зацікавився історією театру — російського, українського, польського і написав з цього приводу ряд ґрунтовних праць. 1907 р. В.М.Перетц побував у Польщі, де вивчав твори польських поетів епохи Відродження і стилю бароко. Це дало йому змогу з'ясувати витоки російського й українського поетичного стилю.

З організацією 1907 р. Українського наукового товариства В.М.Перетц запропонував програму роботи філологічної секції, яку він очолив. Планувалося залучення молоді до досліджень у галузі історії української літератури, видання хрестоматії української літератури, починаючи з найдавніших часів, укладання каталогів пам'яток української мови і літератури XVI—XVIII ст. із коментарями, видання повної бібліографії української літератури, публікація збірників драматичних творів і пісенних текстів, збирання матеріалів з української діалектології. Учений заклав важливі передумови для успішної роботи філологічної секції УНТ: залучив до співпраці відомих філологів, накреслив програму діяльності секції, організував всебічну розробку питань української філології — уніфікації граматики, складання історичних, термінологічних і тлумачних словників, дослідження генези української мови. Філологічна секція УНТ, коли нею керував В.М.Перетц, була однією з найефективніших у Товаристві.

З від'їздом В.М.Перетца 1914 р. до Петербурга у зв'язку з обранням дійсним членом Академії наук його зв'язки з українськими вченими не припинилися, тривало студіювання ним українознавчої проблематики. У 1919 р. його обрано академіком Української Академії наук. Він ба-

гато зробив для поліпшення роботи у Комісії давнього українського письменства. 1926 р. видав у Києві свою визначну працю «Слово о полку Ігоревім». Пам'ятка феодальної України-Руси XII віку», в якій склав найповніший добір паралелей до фразеології і лексики «Слова» з пам'яток перекладної та оригінальної літератури XI—XII ст. і творів народної словесності.

Хвиля боротьби з «українським націоналізмом», що піднялася на початку 1930-х років, зачепила й В.М.Перетца. Він змушений був відійти від головування в Комісії давнього українського письменства,

обірвав зв'язки з УАН. Але й у Ленінграді зазнає переслідувань. Він не зрадив своїх наукових принципів, тому став об'єктом постійного цькування. Він твердив: «Для історика літератури пам'ятки літературні є важливими зовсім не тому, що відбивають класові інтереси й симпатії, а тому, що самі вони в собі містять своєрідну історію». Непокірного академіка було заслано 1934 р. до Саратова. Здоров'я його підупало, він уже не викладав, займався тільки дослідженням рукописів у бібліотеці Саратовського університету. Восени 1935 р. В.М.Перетц помер. Похований у Саратові.

Пильчиков
Микола Дмитрович
(1857-1908)
— фізик.

Народився в Полтаві. Закінчив Харківський університет (1880 р.). Працював там же, з 1889 р. — професор. У 1894—1902 рр. — професор Новоросійського університету. В 1902—1908 рр. — професор Харківського технологічного інституту.

Наукові праці присвячені оптиці, земному магнетизму, електро- і радіотехніці, радіоактивності, рентгенівським променям, електрохімії та метеорології. 1883 р. здійснив геофізичні дослідження у районі Курської магнітної аномалії і вперше подав думку про те, що подальші дослідження зможуть привести до відкриття багатих родовищ залізних руд. Заснував у Харківському університеті магнітно-метеорологічне відділення та метеостанцію, в яких здійснював дослідження з поляризації світла та метеорології. Сконструював сейсмограф, рефрактометр. На базі оригінальних експериментів відкрив низку незнаних властивостей рентгенівських променів. Відкрив і застосував на практиці явище фотогальванографії. Винайшов спосіб керування різними механізмами й пристроями по радіо, заклав початок радіотелемеханіки. Для захисту радіопередач від перехоплення сконструював так званий радіопроктор. Збудував у Харківському технологічному інституті першу в місті радіостанцію. Заснував журнал «Известия Харьковского технологического института».

Ще навчаючись у Полтавській гімназії, М.Д.Пильчиков захоплено займався експериментами та винаходами у галузі техніки, фізики й хімії. 1878 р. студент-другокурсник Харківського університету винайшов електричний фоновграф, на кілька десятиріч випередивши зарубіжних дослідників, серед них і Т.Едісона, фонограф якого був механічним приладом.

Після завершення університетського курсу М.Д.Пильчикова було залишено на кафедрі фізики для підготовки до професорського звання. Його талант експериментатора й винахідника розкривається і міцніє. Тільки за 1881—1887 роки він створює 18 наукових праць, винаходить і будує дев'ять власних фізичних та фізично-хімічних приладів, з-поміж яких рефрактометр для рідин здобув визнання в Росії та за кордоном. У ці ж роки М.Д.Пильчиков здійснив піонерську за своїм значенням роботу: спеціально дослідив район магнітних аномалій у Курській губернії, відкрив нові пункти та встановив територіальні межі поширення аномалій. Ці досягнення молодого дослідника було відзначено срібною медаллю Російського географічного товариства.

На зібраному матеріалі Пильчиков захистив навесні 1888 р. у Петербурзькому університеті магістерську дисертацію, в якій заклав

основи теорії аномалій геомагнетизму та вперше обгрунтував наявність «щонайбагатших покладів залізної руди» в межах Курської магнітної аномалії. Це його передбачення, як відомо, цілком справдилося.

У 1888—1889 рр. М.Д.Пильчиков перебував у науковому відрядженні за кордоном, де працював у лабораторіях видатних французьких фізиків Г.Ліппмана (згодом Нобелівського лауреата), А.Корню, Н.Маскара. Тут він здійснив немало важливих досліджень з електронімії, зокрема розробив ефективний оптично-гальванічний засіб вивчення процесу електролізу, виступав з доповідями на II Міжнародному конгресі електриків та I Міжнародному метеорологічному з'їзді. Його було обрано членом Французького фізичного товариства та Міжнародного товариства електриків.

Після повернення на батьківщину М.Д.Пильчиков стає професором Харківського університету, читає курси з фізики й метеорології та провадить дослідження з поляризації світла й атмосферної оптики. 1891 р. він заснував магнітно-метеорологічне відділення фізичного кабінету та університетську метеорологічну станцію. Вчений обстоював потребу вивчення високх шарів атмосфери за допомогою спеціальних стратостатів і з цією

метою запропонував конструкцію герметизованої кабіни — провісника сучасних космічних скафандрів. Цей харківський період творчості позначений також низкою блискучих експериментів, створенням нових методів досліджень, конструюванням дотепних приладів — інкліноматора, одноститкового сейсмографа та інших.

З 1894 р. М.Д.Пильчиков працює професором фізики Новоросійського університету. Тут після появи звісток про досліди В.К.Рентгена він першим в Україні й одним з перших у Росії здійснив вдалі експерименти з X-променями, відкривши низку ще незнаних їхніх властивостей.

На 1896 р. припадає публікація здійсненого вченим відкриття: на основі застосування власного оптично-гальванічного засобу дослідження електролізу М.Д.Пильчиков встановив можливість фіксувати зображення предметів нарощуванням рельєфу на металевих пластинках. Так уперше у світі було відкрито та застосовано на практиці явище електрофотографування, назване вченим фотогальванографією.

В Одесі М.Д.Пильчиков провів немало віртуозних експериментів і з радіозв'язку. Він прийшов ще до одного видатного досягнення — винайдення способу керування різними механізмами й пристроями по радію. 5 квітня 1898 р. уперше про-

демонстрував це своє досягнення, почавши відлік подальшому розвитку радіотелемеханіки. У 1899—1900 рр. М.Д.Пильчиков здійснив експериментальні й теоретичні дослідження з радіоактивності. В Одесі він заснував перший в Росії за часом спорудження фізичний інститут при університеті, а також вимірювальну лабораторію — одну з найбагатших у тогочасних університетах.

1902 р. М.Д.Пильчиков повернувся до Харкова, де очолив кафедру фізики та фізичну лабораторію у Технологічному інституті. Він збудував першу в місті радіостанцію, де продовжив дослідження з радіозв'язку, зокрема створив модель радіокерованого протимінного захисту для військових кораблів, обладнав радіостанцію на автомобілі тощо. На цей час припадає й завершення його роботи над проблемою захисту радіопередач від перехоплення. Вчений сконструював для цього так званий радіопротектор, випробований на бойових кораблях Чорноморського флоту в серпні 1903 р.

Унаслідок енергійних зусиль М.Д.Пильчикова фізична лабораторія інституту за п'ять років перетворилася на найбагатшу і найкраще обладнану з-поміж інших вищих технічних закладів тогочасної Росії. Він мріяв перетворити її на фізичний інститут, сам навіть спла-

нував триповерховий лабораторний корпус для нього. Однак тим планам не судилося здійснитися: виснажений напруженою боротьбою за демократизацію інститутського життя у 1905—1907 рр. проти реакціонерів-чорносотенців, М.Д.Пиль-

чиков 19 травня 1908 р. пострілом у серце обірвав своє життя.

Творча спадщина вченого — це близько 100 праць, понад 25 оригінальних приладів та установок, кілька нових експериментальних методів досліджень.

**Піддубний
Іван Максимович**
(1871-1949)
— спортсмен, борець.

Народився 1871 року на Полтавщині, неподалік містечка Золотоноша, у селі Красівівка в сім'ї селянина Максима Піддубного, козацький рід якого славився великою силою. Іван Піддубний також дістав від предків великий зріст і витривалість, а по лінії матері, яка гарно співала, — тонкий музичний слух і в дитинстві по неділях і святах співав у церковному хорі. Понад двадцять років Піддубний жив у селі, потім найнявся вантажником у севастопольський порт. 1895 року переїхав у Феодосію, де самотужки почав займатися гімнастичними вправами та гирьовим спортом. 1897 року вперше взяв участь у чемпіонаті з боротьби на поясах у цирку антрепренера Безкоровайного. З 1898 року виступає у севастопольському цирку Трущі як борець-професіонал, вперше здобуває перемогу в цирковому чемпіонаті. Після цього виступає в київському цирку Якіма Нікітіна. Вперше знайомиться з французькою боротьбою у Київському клубі атлетів. Протягом п'яти років Піддубний бере участь у гастрольях цирку Нікітіна в багатьох містах України, Кавказу, Поволжя, Сибіру, виступає не тільки у чемпіонатах з боротьби, а й із силовими цирковими програмами. 1903 року вступив до Петербурзького атлетичного товариства, від якого був посланий на чемпіонат світу в Па-

риж. На чемпіонаті програв французові Раулю ле Буше, який вдався до недозволеного ведення боротьби. Того ж року переміг у чемпіонаті Москви. На початку 1904 року бере участь у міжнародному чемпіонаті в московському цирку Чінізеллі й блискуче перемагає Рауля ле Буше. 1905 року — перемога у світовому чемпіонаті в Парижі й звання чемпіона світу. Гастрольна поїздка до Італії, перемога на чемпіонаті в Німці. Того ж року Піддубний бере участь у змаганнях в Алжирі, Бельгії, Берліні. 1906 року перемагає у двох чемпіонатах світу — у Парижі та Мілані. 1907 року у Відні стає чемпіоном світу вчетверте. У 1908 й 1909 роках у Парижі та Франкфурті ще двічі виборює звання чемпіона світу. Після цього Піддубний тривалий час не бере участі у великих змаганнях, переїжджає в своє село Красонівку, одружується, купує невеличкий будинок і займається сільським господарством. Після трирічної перерви знову повертається в спорт, бере участь у гастрольях полтавського цирку. 1922 року, після тривалої перерви, Піддубний здобуває перший приз у великому чемпіонаті з боротьби в Московському цирку. 1925 року переміг у міжнародному чемпіонаті в Нью-Йорку, з тим переможно виступив у Чикаго, Філадельфії, Лос-Анджелесі, Сан-Франциско та інших містах США.

Наприкінці гастролей в Америці зустрівся в Нью-Йорку з чемпіоном світу з вільної боротьби Джо Стечером, якому судді, підтасувавши результат, віддали перемогу по очках. Після повернення з Америки Піддубний дванадцять років виступає в цирку на змаганнях борців. 1939 року йому присвоєно звання заслуженого артиста республіки та нагороджено орденом Трудового Червоного прапора. 1941 року в Тульському цирку відбувся прощальний виступ сімдесятирічного атлета. 1945 року йому було присвоєно звання «Заслужений майстер спорту». Наприкінці життя Піддубний переїхав у місто Єйськ на Кубань, де колись знайшли притулок його предки, запорозькі козаки, переселені Катериною II після знищення Запорозької Січі. Помер видатний спортсмен 8 серпня 1949 року в Єйську, де й похований. В Єйську діє центр боротьби імені Івана Піддубного. З 1953 року в СРСР провадився меморіал І. Піддубного — міжнародні змагання з боротьби.

Простий селянський син з українського села Іван Піддубний у 1905–1909 роках шість разів був чемпіоном світу з боротьби і 25 років поспіль залишався непереможним борцем у світі. Предки Івана Піддубного були козаками, ра-

зом з Військом Запорозьким не раз брали участь у походах проти кримських татар, турків та польської шляхти. У повісті О. Толстого «Князь Серебряний» згадується козак з України, який брав участь у поході військ Івана Грозного проти татар під Казанню. Один з козаків з роду Піддубного був у війську отамана Запорозької Січі Костя Гордієнка під час Північної війни й Полтавської битви, пізніше в особистій охороні Петра I, багато років служив при дворі імператора.

Батько Піддубного, Максим Іванович, володів величезною силою, рівного йому не було далеко в окрузі. Він міг легко кидати п'ятипудові мішки з зерном на віз і гнути підкови. Іван Піддубний вдався у батька, і силою з ним ніхто в селі не міг зрівнятися. У сімнадцять років він легко кидав на воза мішки з зерном і міг пригнути до землі бика за роги. А коли Іван працював вантажником у Севастополі, за силу, спритність і великий зріст його всі в порту, і капітани, й матроси, і пасажери, називали з повагою Іваном Великим.

Іван Піддубний як весвітньо відомий борець відрізнявся від інших майстрів боротьби не тільки винятковою силою, витривалістю. «У боротьбі все найголовніше: і руки, і ноги, і плечі, і шия, і спина, і живіт, і груди... і голова», — любив він казати своїм учням.

Секрет непереможності видатного богатыря полягав у чудовому поєднанні виняткових фізичних даних з високим спортивним стилем, який він сам виробив шляхом наполегливої й тривалої праці. Іван Максимович протягом усього життя, до сімдесятирічного віку, коли він залишив заняття спортом, не припиняв щоденного тренування і дотримувався правильного режиму. Він ніколи в житті не палив і не вживав спиртного. Під час підготовки до першого чемпіонату світу 1905 року в Парижі тренувальний день починав завжди з ранкової зарядки, з тим приймав холодний душ, після чого був масаж, сніданок і година теоретичного вивчення правил боротьби та прийомів. Після короткого відпочинку Іван Піддубний тренувався. Проти нього виходили один за одним три борці-любители. З першим він борювався двадцять хвилин, з другим — тридцять, з третім — сорок. Потім десять-п'ятнадцять хвилин бігав з двадцятикілограмовими гантелями в руках. У дні, вільні від тренувань, його, за тогочасним методом фізичного загартування, садили на двадцять п'ять хвилин у так званий «докторський ящик» — парову ванну з температурою до п'ятдесяти градусів. За ванною був крижаний душ, після якого Піддубний відпочивав, закутавшись у теплі ковдри. Вечорами він, тримаючи в руках

двопудову металеву палицю, робив прогулянки. Завдяки таким систематичним тренуванням, поміркованому способу життя й раціональному харчуванню Піддубний легко перемагав своїх найтитолованіших супротивників і до кінця зберігав свіжість і силу.

Піддубний виступав у важкій вазі й мав 120 кілограмів. Сутички з кращими борцями світу іноді тривали по кілька годин, а чемпіонати могли тривати по сорок днів і більше. На першому чемпіонаті світу в Парижі 1905 року йому довелося боротися з найсильнішим важковаговиком Європи данцем Єнсом Педерсоном, який мав колосальну силу, легко ламав підкови, сплітав із залізних прутів вісімки, підіймав величезні вантажі, до того ж володів бездоганно технікою боротьби й фантастичною витривалістю. Проте Піддубний переміг його тактично. У середині поединку він раптом ослабив наступ, почав діяти повільно, немов утомлений, дихати часто й важко і рухатися невпевнено й мляво. Єнс Педерсон, який до того дотримувався оборонної тактики, відчувши, що настав час діяти рішуче, кинувся в шалену атаку, але втратив пильність і за мить уже лежав на лопатках, кинутий на килим блискавичним і майстерним кидком Піддубного. Тож під словами «в боротьбі важлива голова» Піддубний мав на увазі

насамперед не силу, а техніку й досконалу тактику боротьби. Саме ці засади відрізняли його стиль боротьби від стилю інших борців світу.

Ім'я Івана Піддубного було в міжнародному спорті одним з найбільш відомих і почесних. Він протягом двадцяти п'яти років був у світі символом непереможної сили, блискучої майстерності і техніки. Уся спортивна преса у численних статтях, нарисах та фейлетонах одностайно славилася богатири з Полтавщини, який за чотири роки, з 1905 по 1909-й, переміг «туше» кращих у світі борців, у тому числі трьох чемпіонів світу, кількох чемпіонів Європи і десятків чемпіонів окремих країн світу. Його називали «чемпіоном чемпіонів» — титулом, якого до нього ніхто не мав.

Іван Піддубний був тривалий час не лише кращим борцем світу, а й пристрасним пропагандистом чесності у спорті. Почуття заздощів чи нездорового суперництва було йому незнайоме. Велика популярність чемпіонатів з боротьби та колосальні прибутки антрепренерів приваблювали до спорту темних ділків та аферистів. Змагання в Європі нерідко будувалися на попередній домовленості між антрепренерами й борцями. Із спортивного видовища змагання перетворювалося на театральну виставу із заздалегідь розподіленими ролями. Іван

Піддубний завжди рішуче відхиляв вигідні пропозиції махінаторів від спорту, до кінця життя пам'ятаючи напугні слова батька, який, випроводжаючи його колись із села в Севастополь на заробітки, сказав: «Пам'ятай, Іване, що роду ти з батька-матері козацького, запорозького, і що козаку честь дорожча матері, дорожча батька рідного. Запам'ятай, Іване, продаси честь — не син ти мені і я не батько тобі».

Піддубний прославився як великий майстер французької боротьби (у наш час її називають класичною), але коли в Америці, де не визнавали французької боротьби, йому довелося опанувати й боротьбу вільного стилю, він і в цьому виді був непереможний, у п'ятдесятирічному віці поклавши на лопатки молодого славнозвісного американського богатиря Колофа у двох

сутичках підряд. Потім були блискучі перемоги над іншими визначними атлетами світу. Могутній, досвідчений, обережний Піддубний мав таку перевагу в силі й тактиці ведення боротьби, що спокійно й упевнено перемагав своїх набагато молодших, але самовпевнених і гарячкуватих супротивників. Нью-Йорк, Чикаго, Філадельфія, Лос-Анджелес, Сан-Франциско, ряд інших великих міст Америки аплодували перемогам Піддубного.

Іван Піддубний трохи не дожив до вісімдесяти років. 9 серпня 1949 року в Єйську тисячі людей проводжали його в останню дорогу. Він залишив по собі легендарну славу атлета, ім'я якого стало символом незламної сили народу. Донині в Україні, коли говорять про людей великої сили, кажуть: «Він — як Піддубний».

Пам'ятаю, в один з днів у нашому клубі в Києві з'явилася велетенська постать, яка справила враження і на нас, серед яких було чимало дужих і великих зростом людей, вирощених щедрою українською природою. Це був Піддубний... Крім колосальної сили, великого зросту і ваги, Піддубний володів і іншими необхідними для борця якостями: він відрізнявся блискучістю орієнтування, чудовою координацією своїх рухів, йому легко давалися складні комбінації прийомів... До того ж у Піддубного була ще одна неоціненна для кожного спортсмена якість, яку знавці спорту влучно називають «спортивним серцем», вкладаючи в це не фізіологічне значення, бо серце має бути здоровим у кожного спортсмена, а психологічне. Піддубний здатний був у потрібні хвилини виявити колосальну енергію, подібну до вибуху, і не втрачати «куражу» у найскладніші і небезпечні моменти боротьби.

Із спогадів очевидця, борця-аматора. 1924.

Потебня
Олександр
Опанасович
(1835-1891)
— філолог.

Народився Олександр Опанасович Потебня 10 вересня 1835 року в селі Гаврилівка Роменського повіту Полтавської губернії (тепер с. Гришине Роменського району Сумської області) в українській дворянській родині.

Атмосфера, що панувала в сім'ї колишнього офіцера, а згодом службовця, ще з юних літ сприяла серйозному захопленню хлопця поглибленим вивченням мов, історії, літератури.

Маючи за плечима ґрунтовну загальноосвітню підготовку, Олександр Потебня вступає до Харківського університету з метою студіювання юрисдикції, але, провчившись рік, переходить на історично-філологічний факультет, який закінчує в 1856 році.

Вся майбутня діяльність ученого чітко розмежовується на два основні життєві періоди. З 1860 до 1865 року — розробка філософсько-психологічної теорії мови на базі критичного осмислення ідей В.Гумбольдта і Г.Штейнталя, психологічних досліджень І.Гербарта і Г.Лотце, а також представників класичної німецької філософії, зокрема І.Канта. З 1865 до 1891 року — наукова діяльність у сфері граматики і фонетики російської, української та інших слов'янських мов із застосуванням новітніх досягнень індоєвропеїстики.

Майже все творче життя великого мовознавця було пов'язане з Харківським університетом. Тут він розпочинав як викладач російської словесності, тут у 1861 році захистив магістерську дисертацію «Про деякі символи в слов'янській народній поезії», тут же у 1862 році пише найзнаменитішу свою працю «Думка і мова».

У тому ж році О.Потебню було відряжено до Німеччини для студій над санскритом на кафедрі порівняльної граматики індоєвропейських мов. Через рік він повертається до Харківського університету і обіймає посаду доцента кафедри слов'янського мовознавства.

Значним внеском у мовознавчу науку стала праця О.Потебні «Із записок з російської граматики» (1874 р.), що була його докторською дисертацією. У ній дано порівняльно-історичне дослідження граматичної будови та всієї системи східнослов'янських мов у їх зв'язках з іншими мовами. Ця праця ґрунтувалася на великих даних української мови, а мова взагалі розглядалася у зв'язку з історією народу, у тісному єднанні з розвитком людської думки.

З 1875 року О.О.Потебня стає професором кафедри російської мови і літератури, де й працює до кінця свого життя.

Грамматичну систему О.Потебні пізніше творчо використали про-

відні вітчизняні вчені Д.Овсянико-Куликовський, В.Ягич, О.Шахматов та ін.

Велику увагу приділяв учений вивченню психології словесно-художньої творчості — «З лекцій з теорії словесності», «Із записок з теорії словесності». О.Потебню по праву вважають творцем лінгвістичної поетики.

Значний внесок О.Потебня зробив у розвиток науки про народну поетичну творчість та етнографію.

В умовах жорстокого гноблення царизмом найменших проявів усього національного О.Потебня постійно повертався до історії української мови і літератури, до витоків усної народної творчості. Він теоретично обґрунтував невід'ємне право кожного народу розвивати та реалізувати свої духовні набутки за допомогою рідної мови, оскільки «немає мови й наріччя, які б не були здатні стати знаряддям необмежено різноманітної й глибокої думки».

Помер О.О.Потебня 29 жовтня 1891 року, похований у Харкові. Ім'я О.Потебні носить Інститут мовознавства АН України.

Початок діяльності Олександра Потебні припадає на 60-ті роки XIX століття — на час, коли відбувалася активізація соціальних рухів як спротив реакційним проявам самодержавства. На загальній хвилі

підйому суспільної самосвідомості формувалася спрямованість світогляду вченого, його позиція гуманіста й демократа.

У цей же час в Україні все сильніше починає відчуватися вплив західних ідей, зокрема представників німецького ідеалізму Канта, Фіхте, Шеллінга. Доступними стають роботи В.Гумбольдта, які мали вирішальне значення для формування наукових поглядів Олександра Опанасовича Потебні. Він вивчає романтичну систему В.Гумбольдта, асоціативну психологію І.Гербарта, Г.Лотце, психологічне мовознавство Г.Штейнталя, об'єднує їх, і це дозволило виступити йому фундатором нового напрямку в мовознавчій науці.

Глибоке й зацікавлене вивчення й осмислення вищезначених теоретичних джерел забезпечило формування і майбутній розвиток особливих поглядів вченого, що тим чи іншим чином позначилися на постановці й розв'язанні ряду філософських та естетичних проблем.

Свої наукові дослідження О.Потебня розпочав з відповідей на питання, які свого часу було піднято в німецькій філософії та мовознавстві, — про відношення мови до мислення. Всебічний і конструктивний розгляд цих положень неминуче підводить у свою чергу до розв'язання питань щодо походження мови, до констатації того,

що спроба усвідомити початок людської мови неможлива без з'ясування значення слова для думки і рівня його взаємозв'язку і взаємозалежності як з духовним життям взагалі, так і нації зокрема.

Основоположним принципом для О.Потебні було те, що в будь-якому разі поза словом і до слова є думка. Слова тільки служать означенням певного перебігу чи розвитку думки.

Заглиблюючись у свої наукові розвідки, вчений ніколи не відступав від свого, так би мовити, наскрізного завдання — з'ясувати механізм об'єктивування чуттєвих знань даних індивідуального психічного життя як процесу послідовних форм людського пізнання.

Спираючись на досягнення своїх попередників, творчо переосмислюючи їх, О.Потебня приходив до незаперечної констатації зв'язку мови з думкою. Якщо В.Гумбольдт доводить тотожність мови і духу — «без мови нема духу і, навпаки, без духу нема мови», то наш знаменитий земляк пішов значно далі, стверджуючи, що «царина мови далеко не збігається з цариною думки. В середині людського розвитку думка може бути пов'язана зі словом, але на початку вона, певно, ще не доросла до нього, а на вищому ступені абстрактності покидає його, як те, що не задовольняє її вимог...»

Слово необхідне для втілення нижчих форм думки в поняття. За допомогою слова «вперше людина творить свою думку». Відповідно мова — засіб вираження вже готової думки, а створення. Мова є необхідне доповнююче вдосконалення мислення «духу без мови не буває, бо витворюється він за допомогою мови, і мова в цьому є перша за часом подія».

Фундаментальним положенням О.Потебні є твердження про те, що мова становить особливу форму людської діяльності. «Мова є засіб не виражати готову думку, а створювати її... вона відображає не світоспоглядання, яке склалося, а діяльність, яка його складає».

На основі вчення про мову як пізнавальну діяльність О.Потебня вбачає в історії, в психологічних спостереженнях сучасних нам процесів мислення — розгадку до того, як здійснювалися ці процеси на початку життя людства. Слово виступає в нього не тільки виразником значення, але й носієм усього попереднього досвіду як людини, так і нації. «У слові ми розрізняємо зовнішню форму, цебто виразний звук, зміст, який об'єктивується за допомогою звука, і внутрішню форму, або найближчу етимологію значення слова, той спосіб, яким висловлюється зміст... Внутрішня форма слова є відношення змісту думки до свідомості; вона вказує, як уявляється людині її власна дум-

ка. Цим тільки можна пояснити, чому в одній і тій же мові може бути багато слів для означення одного і того ж предмета і, навпаки, одне слово, цілком відповідно вимогам мови, може означати різні предмети».

Переконливо, всебічно обгрунтовано й виважено доводить свої твердження О.Потебня, як саме через внутрішню форму слова здійснюється неминуча суб'єктивізація об'єктивного світу, мовби наочно ілюструючи висновки про те, що думки того, хто говорить, і того, хто його розуміє, збігаються між собою тільки в слові.

Глибокі знання основ мовознавства дозволили О.Потебні зробити надзвичайно цікаві й важливі дослідження зразків усної народної творчості, проблем міфології взагалі.

Проголосивши основоположними твердження «Народ — це мова», «Мова є засіб розуміти самого себе», український вчений багатьом просто відкрив очі на речі, які об'єктивно зневажалися або ж вважалися за другорядні й неважливі.

Ще й до сьогодні ми маємо багато суспільних проблем саме тому, що не можемо до кінця усвідомити простої істини: мова складає духовну сутність народу. Знання цього, а відтак і дотримання відповідних справедливих вимог щодо цього у повсякденній практичній діяльності, зняло б дуже багато суспільних проблем.

**Прокопович
Феофан**
(1681-1736)
— церковний
і громадський діяч,
письменник, учений.

Феофан Прокопович (Єлезар) народився у Києві 7 червня 1681 року в родині крамаря Церейського. Після смерті батька й матері його опікуном став дядько по матері Феофан Прокопович, намісник київського Братського Богоявленського монастиря, професор і ректор Києво-Могилянського колегіуму. Дядько віддав Єлезара до початкової школи при монастирі. По закінченні її, Єлезар стає студентом Києво-Могилянського колегіуму. В роки навчання був одним з кращих учнів, добре опанував церковнослов'янську, грецьку та латинську мови, не раз перемігав у наукових диспутах, крім традиційних для колегіуму дисциплін вивчав твори європейських філософів. Після смерті дядька, Феофана Прокоповича, його підтримував київський митрополит Варлаам Ясинський. 1698 року Єлезар закінчує Києво-Могилянський колегіум і вирішує продовжити освіту. Того самого року вступає до Володимир-Волинського уніатського колегіуму, живе у базиліянському монастирі, де приймає унію й постригається у ченці під іменем Єлисея. Уніатський володимир-волинський єпископ Заленський помітив незвичайні здібності молодого ченця і сприяв його переведенню до Римської католицької академії св. Афанасія, в якій готували богословів для поширення като-

лицтва серед прихильників східного православ'я. У Римі Єлисей користувався ватиканською бібліотекою, крім богословських наук вивчав твори древніх латинських та грецьких філософів, істориків, пам'ятки старого й нового Рима, засади католицької віри та організації папської церкви, знайомився з творами Томмазо Кампанелли, Галілео Галілея, Джордано Бруно, Миколая Коперника. 28 жовтня 1701 року залишає Рим, не закінчивши повного курсу академії. Пішки проходить Францію, Швейцарію, Німеччину, деякий час студіює в місті Галле, де знайомиться з ідеями реформаторства. 1704 року повертається в Україну, спершу в Почаївський монастир, потім у Київ, зрікається католицької віри, проходить епітимію і постригається у православні ченці, прийнявши ім'я Феофана в пам'ять про свого дядька. З 1705 року викладав риторику, піітику та філософію у Києво-Могилянському колегіумі, уклав курс піітики та риторики, написав трагікомедію «Володимир», присвятивши її гетьману Івану Мазепі. Водночас пише й виголошує богословсько-філософські проповіді, завдяки яким був помічений київським генерал-губернатором Д.Голіциним та О.Меншиковим. 1707 року стає префектом Києво-Могилянської академії. 1711 року його беруть у складі почту царя Петра I в Прутський похід, під

час якого в Яссах він виголошує з нагоди річниці Полтавської битви проповідь, яка сподобалася цареві. Після повернення до Києва Феофана Прокоповича призначено ректором Києво-Могилянської академії і професором богослов'я. Водночас він стає ігуменом Братського монастиря. 1716 року за бажанням Петра I Прокопович переїжджає до Петербурга. 1718 року призначений єпископом псковським і нарвським, стає наближеним до царського двору. Пише на замовлення царя книги «Апостольська географія», «Коротка книга для навчання отроків», «Духовний регламент». 1721 року призначений віце-президентом найсвятішого синоду, головою якого був виходець з України Стефан Яворський. 1724 року Феофан за наказом царя пише указ про устрій чернецтва, який упорядковував і регламентував монастирське життя за взірцем давніх монастирських статутів, спрямовував чернече життя на користь суспільству, бере активну участь у здійсненні реформ у Росії. Після смерті Петра I сприяє сходженню Катерини I на трон. 1725 року Прокоповича призначено архієпископом новгородським і першим членом синоду, фактичним главою Російської православної церкви. Він бере участь в організації Російської Академії наук, очолює так звану «учену дружину» діячів культури, до якої

належали Татішев, Кантемир та ін. Останнє десятиріччя життя майже залишив діяльність вченого, зазнавав переслідувань з боку противників петровської політики, які плели навколо Прокоповича інтриги, слали в синод доноси, намагаючись позбавити його високого становища в церковній ієрархії. 19 вересня 1736 року помер у Новгороді, похований у новгородському Софійському соборі.

Життя і діяльність Феофана Прокоповича чітко ділиться на два періоди: київський, коли він виступав як блискучий учений, письменник, філософ, педагог, та петербурзький, коли йому доводилося бути здебільшого церковним та політичним діячем. Перший період припадає на 1705—1716 роки, коли Феофан Прокопович викладав у Києво-Могилянській академії риторичну, логіку, арифметику, геометрію, філософію та богослов'я. Йому належить заслуга того, що він, як і багато з послідовників Петра Могили, був одним з прихильників відходу від схоластичних методів викладання. Прокопович, на відміну від багатьох інших київських викладачів, був знайомий з працями відомих тогочасних європейських філософів і першим почав пропагувати в академії філософію Декарта, Локка, Бекона, Спінози,

Гоббса, які вели рішучу боротьбу за очищення й перебудову розуму від середньовічної схоластики, пустого красномовства, сліпого наслідування псевдонаукових догм, і закликав йти до осягнення істини шляхом знань. Феофан Прокопович визнавав Бога як основу всього сушого, але водночас він вважав, що «матерію не можна ніколи ні створити, ні зруйнувати, ні зменшити, ні збільшити», оскільки вона розвивається на ґрунті власних, закладених природою закономірностей. Він відкидав погляди, за якими матерія не має власного існування, називав вчення Платона «казкою», а його ж таки вчення про ідеї — пустим маренням, бо вважав, що ніщо не виникає з нічого і світ є матеріальним. Матерія єдина і в левові, і в камені, і в людині. Виникнення й знищення, «кругообіг небес», рух елементів, активність і застиглість, інші стани й можливості речей відбуваються завдяки рухові, який є основою усього.

Феофан Прокопович рішуче виступив проти марновірства і навіть наважувався дати критичний аналіз Святого Письма. У складеному ним самим курсі лекцій з філософії він твердить, що «поза межами цього світу нічого немає». На підтвердження вчений аналізує систему Коперника та вчення Галілея. Прагнучи дати наукове пояснення природним явищам, він використовував у

своїх лекціях наукові експерименти з використанням мікроскопа, телескопа, армілярної сфери, основаної на вченні Коперника. Підтримуючи вчення Коперника та Галілея, яких свого часу заборонила папська інквізиція, Прокопович виступав за право кожного пізнавати й захищати істину, прагнув зблизити філософію з точними науками, пов'язати логіку й риторичку з практикою.

Прокопович вважав, що між положеннями Святого Письма, законами природи й розумом людини не має бути суперечностей, оскільки вони гармонійно влаштовані самим Творцем. Текст Святого Письма слід розуміти алегорично, відповідно до рівня уявлень і наукових знань часу. Твердження науки залишаються непорушними, якщо вони випливають з істинних поси- лань. Коли ж виникають суперечності між текстами Святого Письма і даними науки, Прокопович вважає, що слід дотримуватися науки, для якої Святе Письмо не може бути перешкодою.

Феофан Прокопович обстоював думку багатьох тогочасних вчених Європи, що технічні досягнення повинні стати надбанням усього людства, закликав не боятися нового, брати в інших народів усе найкраще. Він високо цінував і використовував у своїй діяльності принцип сумніву й заперечував сліпу віру в догми та авторитети в науці.

Він засуджував легковажність в оперуванні фактами історії, вважаючи, що в цій науці все має відтворюватися так, як було насправді.

Феофан Прокопович, укладаючи курси лекцій, які він читав у Києво-Могилянській академії, значно розширив, порівняно з попередниками, курси фізики, логіки, геометрії, започаткував викладання математики й фізики на рівні кращих взірців європейської навчальної літератури того часу.

Теоретичні засади й скерованість на сучасні досягнення науки було продовжено в наукових курсах наступних після Прокоповича викладачів Києво-Могилянської академії — С.Кулябки, М.Козачинського, Г.Кониського, Й.Томилевича, Т.Яновського, які зробили значний внесок у розвиток української науки.

У петербурзький період життя й творчості, коли Феофанові Прокоповичу доводилося бути більше церковним діячем і політиком, ніж вченим, він також прагнув у нових, уже російських умовах, де панували схоластика й сліпе дотримування встановлених канонів, примирити науку з вірою, створити таку богословську систему, яка б не заперечувала розвитку науки і припускала пріоритет світського начала над церквою в суспільстві. Саме ці погляди лягли в основу петровських реформ у Росії, активну діяльність у яких брав Прокопович. Спрямову-

ючи й обґрунтовуючи реформи Петра I, Феофан Прокопович був організатором так званої «вченої дружини», спілки однодумців у складі А.Кантемира, В.Татішева, І.Черкаського та ін., які теоретично обґрунтовували й захищали нововведення Петра I й підтримували розвиток науки, ремесла, торгівлі, мистецтва, запроваджували гуманістичні елементи в освіту.

Людина, вважав Прокопович, велична й славна своїм розумом, чеснотами. Вона є ніби другим, величним і досконалим, рівним самій природі, творінням. Основою діяльності людини має бути активність, чесність, сумлінність у виконанні обов'язків. Характер діяльності людини Прокопович пов'язував з її свободою. Завдяки розуму людина усвідомлює не тільки свободу, а й діяння, що з неї випливають. Водночас людина має завдяки своєму розумові і свободі вибору вільно обирати між добром і злом.

Відштовхуючись від уявлень про природне походження держави, Прокопович заперечував теологічну концепцію суспільного розвитку як Божого промислу й обстоював тезу, що світська влада повинна стояти вище церковної, у чому знаходив і тоді, в особі голови синоду Стефана Яворського, і в наш час багатьох противників. Однак його настанови про те, що кожний суспільний стан, зокрема й церковний, має бути корисний державі, й

донині залишилися неспростовними. Водночас, як син свого часу, Прокопович обстоював ідею одноосібного правління, тобто державний абсолютизм. При цьому він вважав, що державу має очолювати освічений монарх, «філософ на троні», покликаний звершувати просвітницькі ідеали. Теоретично обґрунтовуючи абсолютистську владу освіченого монарха, Прокопович доводив правомірність привілеїв дворянства та необхідність кріпацтва, проте засуджував жорстоке ставлення російських поміщиків до своїх підлеглих.

Потрапивши в атмосферу частих переворотів, інтриг, доносів, підступів і лукавства серед російської вищої світської та церковної верхівки, Феофан Прокопович прикладом власного життя нерідко заперечував ним-таки обґрунтовані істини про високе покликання людини, яка, як вінець творіння природи, має жити порядно й чесно. Він, ясна річ, не був позбавлений вад тогочасного суспільства, а часом був і виразником його непривабливих сторін, борючись із своїми супротивниками й догоджаючи черговому монархові, аби не втратити свого високого становища в державі. Але попри це Феофан Прокопович залишився в історії України і Росії як один найбільших письменників, вчених, церковних і політичних діячів початку XVIII століття.

Птуха
Михайло
Васильович
(1884-1961)

— статистик і демограф.

Народився в м. Остер на Чернігівщині. Закінчив юридичний факультет Петербурзького університету (1910 р.). З 1913 р. — приват-доцент Петербурзького університету. В 1916—1918 рр. викладав політичну економію та статистику в Пермському університеті. У 1918 р. переїхав до Києва. У 1919—1938 рр. очолював організований ним Демографічний інститут, у 1940—1950 рр. — відділ статистики Інституту економіки АН України. У 1919—1937 рр. завідував також кафедрами в декількох вищих навчальних закладах Києва.

Розробляв проблеми теоретичної та прикладної демографії, загальної теорії статистики, історії вітчизняної та світової статистики. Велике значення мали його дослідження зі статистики населення. Обґрунтував ряд нових наукових положень у демографії. Розробив схему вивчення демографічних процесів і запропонував методику її реалізації. Висновки М.В.Птухи у вивченні шлюбності та смертності населення здобули світове визнання. Велике значення мають його методи побудови сумарних таблиць смертності.

У своїй ранній роботі «Нариси з теорії статистики населення та моральної» (1916 р.) М.В.Птуха багато уваги приділив розробці ме-

тодології демографічних явищ, методам вивчення масових процесів, що відбуваються в народонаселенні.

Упродовж майже 20 років головною справою свого життя М.В.Птуха вважав заснований ним Інститут демографії Української Академії наук. За його планами в інституті здійснювалося вивчення антропологічних характеристик населення, визначалися структурні зсуви в народонаселенні України, обчислювалися таблиці смертності, ймовірні втрати населення внаслідок першої світової, громадянської воєн та революції, розподіл населення відповідно до місця народження, освіти, сімейного та соціального становища, національності, фаху.

Поряд з прикладною діяльністю М.В.Птуха велику увагу приділяв розвитку статистичної теорії: створенню методології обчислення індексів шлюбності, показників дитячої смертності, порядку проведення переписів населення.

У 1934 р. в Інституті демографії було організовано відділ санітарної статистики населення, в якому вивчалися причини тимчасової втрати працездатності, формувалася система санітарно-статистичних показників, досліджувалася дитяча захворюваність і смертність тощо.

За час свого існування (1919—1934 рр.) Інститут демографії, в якому працювало понад 30 співро-

бітників, видав 14 томів своїх праць, значну кількість монографій, статей, довідкової літератури.

Найважливішого значення М.В.Птуха надавав проблемам смертності населення, як у теоретичному, так і в практичному їх аспектах. За його методиками у Демографічному інституті було розраховано повні таблиці смертності для України на основі перепису 1897 р. та смертних випадків за 1897—1898 рр. Згідно із запропонованим методом обчислення сумарних таблиць смертності, орієнтованим на застосування в окремих великих регіонах, в Інституті демографії було побудовано близько 200 таблиць смертності. Результати пошуку ефективних методів побудови сумарних таблиць смертності М.В.Птуха опублікував у 1920-ті роки в серії праць, які отримали визнання за кордоном. У 1929 р. його було обрано дійсним членом Міжнародного статистичного інституту, і він брав участь у його сесіях.

Праці М.В.Птухи з питань смертності населення набули виняткового значення на початку 1930-х років. Він опублікував прогнози приросту населення в Україні на найближчі роки та на перспективу. Через голод 1933 р., який забрав життя мільйонів, ці прогнози не здійснилися. З 1933 по 1945 р. М.В.Птуха не публікував праць із

смертності та з інших демографічних проблем, які мали надзвичайно важливе значення для суспільного життя країни у ті роки. Він змушений був перейти до питань історії демографії та статистики. У 1938 р. його було арештовано, Інститут демографії припинив своє існування. Щоправда, М.В.Птуха не зазнав трагічної долі інших учених, репресованих у 1930-ті роки: в 1940 р. його реабілітували. Однак важливий науковий напрямок, який він очолював, було перекрито.

До сфери наукових інтересів М.В.Птухи входили також питання загальної статистичної теорії, що знайшло відображення в «Нарисах з теорії статистики населення та моральної» (1916), у монографії «Статистична наука на Заході» (1925) тощо. Він сформулював визначення статистики як науки, окреслив її предмет та специфічний метод, вказав на загальне завдання, що надає статистичному знанню наукового характеру. Основні положення теорії статистики у зведеному вигляді вчений виклав у першому розділі «Нарисів із статистики населення»: статистика як самостійна наука, загальна та галузева статистики, загальні та специфічні статистичні методи, вища математика у статистиці, статистичні угруповання, статистичні закономірності та причинні залежності. Праці М.В.Птухи є цінним внеском у

світову статистичну науку, важливим матеріалом для вищих навчальних закладів економічного профілю.

Другий науковий напрямок діяльності вченого — теоретична та прикладна демографія. М.В.Птуха подав оригінальне визначення сутності демографії, зробив внесок у розробку специфічних методів вивчення масових явищ та процесів, які відбуваються у суспільстві, запропонував спосіб всебічного статистичного вивчення демографічних явищ та процесів, на основі яких можна простежити за всім життям певного покоління.

Ще студентом М.В.Птуха захоплювався загальною та вітчизняною історією статистичної думки, і з кінця 1930-х років історична проблематика зайняла домінуюче місце в науковій діяльності академіка. У 1945 р. вийшли друком «Нариси з історії статистики XVII-XVIII століть». У монографії охарактеризовано праці основоположників політичної арифметики, розглянуто стан статистики у Швеції, демографії в Англії, розв'язано одну з історичних загадок — метод побудови першої таблиці смертності Дж. Граунта, досліджено розвиток економічної географії, господарської статистики та політичної арифметики в Росії. Праця М.В.Птухи здобула високу оцінку вчених-статистиків.

Не менш фундаментальною є двотомна праця вченого про розвиток російської статистичної думки (1955, 1959), в якій виявлено глибину й оригінальність останньої в теорії та практиці, розглянуто різні статистичні школи, діяльність наукових та практичних статистичних установ і товариств. Автор уперше розв'язав питання про суть статистики державоведення, дослідив

трансформацію російського державоведення у статистику числового напрямку, показав діяльність у галузі статистики Академії наук та інших центрів розвитку статистичної думки, висвітлив університетську статистику. Праці М.В.Птухи з історії статистики об'єктивні і всебічні, бо їх написано на основі використання величезних масивів першоджерел.

**Пулюй
Іван Павлович**
(1845-1918)
— фізик
і електротехнік.

Народився Іван Павлович Пулюй в Гримаїлові на Тернопільщині в релігійній греко-католицькій родині. З відзнакою закінчив Тернопільську класичну гімназію. 1864 р. вступає на теологічний факультет Віденського університету. Одночасно відвідує лекції з математики, фізики та астрономії. По закінченні курсу богослов'я замість сану священника обирає звання студента філософського факультету Віденського університету. Після закінчення навчання — асистент кафедри експериментальної фізики цього університету, згодом — асистент-викладач кафедри фізики, механіки та математики Військово-морської академії у м. Фіуме (тепер Рієка в Хорватії). 1875 р. в Страсбурзькому університеті вивчає електротехніку, з відзнакою захищає дисертацію і здобуває ступінь доктора філософії цього ж університету (спеціалізація з фізики). Здобув звання приват-доцента Віденського університету. Обіймав посади технічного директора електротехнічного бюро у Відні, професора експериментальної та технічної фізики у Німецькій вищій технічній школі (м. Прага). 1902 р. — перший декан першого в Європі електротехнічного факультету.

Цісар Франц-Йосиф іменував Івана Пулюя Радником Двору, нагородив Лицарським Хрестом.

Помер І.П.Пулюй 31 січня 1918 р. у Празі.

Після закінчення курсу богослов'я Івана Пулюя чекав вигідний сан священника. Цього так хотіли і його батьки-хлібороби, які сповідували греко-католицьку віру. Іван Пулюй вибрав іншу життєву дорогу — поглиблено вивчає фізику та електротехніку. Саме ці знання підняли його на вершину світової слави. Як не прикро, але в Україні ім'я Пулюя донедавна багатьом було невідоме. Тільки із здобуттям незалежності про нього заговорили, його наукові здобутки стають надбанням нації.

Вчені особливо відзначають праці Івана Пулюя в галузі молекулярної фізики — дані про коефіцієнти внутрішнього тертя та дифузії газів і пари є вихідними, коли обчислюють такі мікроскопічні величини, як середня довжина вільного пробігу молекул, їх кількість в одній грам-молекулі тощо. В галузі електротехніки Іван Пулюй удосконалив технологію виготовлення розжарювальних ниток для освітлювальних ламп, першим дослідив неонове світло. Ряд промислових розвинених країн Європи запатентували запропоновану Іваном Пулюєм конструкцію телефонних станцій та абонентських апаратів, зокрема застосування розподільного трансформатора. З участю земляка запущено ряд електростанцій на постійному струмі в Австро-Угорщині, а також першу в Європі на змінному струмі.

Досі залишається спірним питання про відкриття рентгенівських променів. Якщо Рентгена знає нині весь світ, то ім'я Івана Пулюя тільки здобуває обшири. На думку науковців, внесок Рентгена у дослідження Х-променів є явно завищеним. Рентген надавав значення тільки фактам, а не їх поясненню. Як не дивно, певний час він заперечував вивчення механізму явищ, у тому числі й нововідкритих променів. Іван Пулюй досліджував мікроскопічні процеси (на атомно-молекулярному рівні). П.С.Кудрявцев в «Истории физики» пише: «Невдала гіпотеза Рентгена була разом з тим свідченням хибності його теоретичного мислення, схильного до однобічного емпіризму. Тонкий і вмілий експериментатор, Рентген не виявив нахилу до пошуків нового, як не парадоксально це звучить стосовно автора одного з найбільших у житті фізики нових відкриттів».

Дослідники наукових здобутків Івана Пулюя стверджують, що вже через півтора місяця від першого повідомлення Рентгена і до появи його другої статті Пулюй подає другу ґрунтовну працю, присвячену вивченню Х-променів, яка містить значно глибші порівняно з Рентгеном результати про природу та механізми виникнення цих променів.

Пулюєві рентгенограми мали вищу якість, ніж Рентгенові, три-

вадий час лишалися неперевершеними за технікою виконання. Пулюй зробив перший знімок повного людського скелета.

На думку Ю.Гривняка, Рентген був знайомий з Пулюєм під час роботи в лабораторії Кундта і провадив досліди з катодними трубками під впливом Пулюя. Чи не тут бере початок «випадкове» відкриття? Гельмут Лінднер у книзі «Картини сучасної фізики» відзначає, що шлях, яким Рентген прийшов до свого відкриття, є загадковим. Дослідники життя та діяльності Рентгена не залишили поза увагою і такий факт, пов'язаний з відкриттям Х-променів: працюючи в лабораторії, він перебував у повній ізоляції від зовнішнього світу, записи про свої спостереження тримав у таємниці і заповідав спалити зразу після смерті. Що було й зроблено. Посилаючись на досліди своїх попередників у галузі газорозрядних процесів, Рентген ніколи не згадував Пулюя чи його трубки, хоч вони у той час були добре відомі серед науковців.

На дослідників діяльності Івана Пулюя ще чекають нові знахідки. Та вже й нині їх достатньо, щоб вважати Івана Пулюя основоположником науки про рентгенівські промені аж ніяк не меншою мірою, ніж Рентгена.

Але не тільки науковими дослідженнями вичерпується талант Іва-

на Пулюя. Науково-популярні книги «Непропаша сила», «Нові і перемінні звізди» глибоко філософські, в них формується мета наукового пізнання як відкриття законів природи за допомогою дослідів.

Велична постать Івана Пулюя і на громадській ниві — «...ти був людиною сильних переконань і гостро викарбуваною особистістю, але також людиною, що знала, як дотримуватися вірності народові, з якого ти вийшов, і немає більшої вірності, ніж вірність власному народові», — говорив про нашого земляка ректор Празької політехніки. І не випадково. Ще гімназистом Пулюй засновує молодіжний гурток для вивчення і популяризації української історії та літератури. У студентські роки перекладає українською мовою підручник геометрії, пізніше виступає за створення українського університету у Львові, друкує статті на захист української мови. В роки першої світової війни виступає за відродження української державності.

За свідченням очевидців, Іван Пулюй знав 15 мов, у тому числі давні — грецьку і геврейську.

Саме таку людину шукав Пантелеймон Куліш для перекладу Біблії. Творча співпраця тривала понад двадцять років. Переклад Нового Завіту було закінчено 1871 року. Остаточну редакцію, кінцеву ко-

ректуру Іван Пулюй завершив через вісім років, а ще через два роки книга побачила світ. «Тяжко було б подумати, — писала Пулюєві Ганна Барвінок, — що чоловік бився 50 літ і так і слід його почез без Вашої підмоги великої. Казав один дуже освічений науковий чоловік: «Не було б Куліша, не було б і Біблії». А я тепер скажу: «Не було б Пулюя,

не було б Біблії». Так у нас рідкі блюстителі добра і честі другого. Тисячу раз Вам спасибі».

Життя Івана Пулюя пройшло в основному за межами України. Але помислами і добрими справами він залишався серед свого народу, співпереживав за його долю, підносив його велич.

**Ревуцький
Лев Миколайович**
(1889-1977)
— композитор, педагог,
громадський діяч.

Народився Лев Миколайович Ревуцький 20 лютого 1889 року в селі Іржавець Прилуцького повіту Полтавської губернії (нині — Чернігівської області) в сім'ї попечителя сільської школи. Батьки майбутнього композитора, окрім того, що були освіченими, інтелігентними людьми, дуже любили музику, що, безперечно, сприяло пробудженню і ранньому розвитку обдаровання хлопця.

Музичний талант Левка проявився дуже рано. Мати почала вчити його гри на фортепіано, коли йому ледь виповнилося п'ять років. Проте справжній потяг до музики розвинувся значно пізніше. Десь з десяти років хлопець виявив хист імпровізування. За те, що він мав абсолютний слух, його прозвали Камертоном.

Роки гімназичного навчання розпочалися в Прилуках.

У 1903 році батьки вирішили перевести Левка до Київської приватної гімназії Г. Валькера. Незабаром він вступає до музичної школи Н.Тумановського, у фортепіанний клас М.Лисенка. «М.В.Лисенко перший став для мене зразком ставлення до своєї мистецької справи», — згадував пізніше Л.Ревуцький.

Закінчивши у 1907 році гімназію, він вступає на фізико-математичний факультет Київського університету. Наступного, 1908 року, Л.Ревуцький переходить на юри-

личний факультет і тоді ж відновлює заняття фортепіанною грою в музичному училищі Росій-ського Музичного Товариства. «За-ймався по шість, сім, навіть вісім годин на день, вивчив немало. Однак зрозумів дещо пізніше, що в моїх заняттях був і недолік: я часто брався грати те, за що не слід було братися, і тоді у творах не досягав бажаної довершеності. Але були й успіхи», — писав про ці часи композитор.

Незабутні враження, що лишилися після поїздки до Москви та Петербурга і відвідання там театральних вистав і концертів, викликали у Л.Ревуцького ще сильніше бажання до занять музикою.

За три роки навчання на молодшому курсі училища Левко досяг значних успіхів. У 1911 році він переходить на вищий курс у клас Г.Ходоровського.

Навчання Л.Ревуцького в класі цього майстра тривало кілька років: з 1911 по 1913 рік у музичному училищі, а згодом — у нововідкритій консерваторії.

У консерваторії Л.Ревуцький одночасно з заняттям на фортепіано розпочинає студії по класу композиції Р.Глієра. Композитор не полишав заняття і в університеті, а ще — багато і плідно працював творчо. У цей час з'являється перша частина фортепіанної сонати (с-moll), перша симфонія в ескізах, прелюдії опусу четвертого.

Перша світова війна внесла свої корективи у плавний і розмірений перебіг подій. Л.Ревуцький прискорено закінчує і університет, і консерваторію у 1916 році, а згодом — вирушає на фронт.

Демобілізувавшись на початку 1918 року, Л.Ревуцький оселяється в Прилуках.

У 1924 році Л.Ревуцького запрошують у Київ на посаду викладача Музично-драматичного інституту ім. М.Лисенка. З цього часу він сповна віддається педагогічній справі, спочатку як викладач, а потім як професор музично-теоретичних дисциплін і вихователь виконавських та композиторських кадрів.

У 30-х роках Л.Ревуцький мав значні досягнення на композиторській ниві. Окрім того, це був час формування музично-педагогічних принципів, період пошуків і знахідок.

За значні заслуги у сфері культури Л.Ревуцькому в 1942 році присвоюється звання народного артиста УРСР, а в 1944 році — народно-го артиста СРСР.

У повоєнний період композитор з молодечою енергією береться до відновлення мистецько-культурного життя республіки.

Протягом 1944-1948 років Лев Миколайович очолював Спільку композиторів України. Л.Ревуцького було обрано депутатом Верховної Ради України ряду скликань.

На 1950-ті роки припадає величезна робота з редагування та підготовки до друку творів М. Лисенка, яку було успішно виконано.

У лютому 1969 року у зв'язку з 80-річчям від дня народження та за визначні творчі заслуги Лев Миколайович Ревуцький був удостоєний звання Героя Соціалістично Праці.

Помер композитор 30 березня 1977 року, похований на Байковому кладовищі в Києві.

Творчість Лева Миколайовича Ревуцького є одним з етапних досягнень української культури. Він увійшов у її історію як видатний композитор, педагог, вчений, музично-громадський діяч. На кожному з цих поприщ митець посідає своє осібне, неповторне і значуще місце.

Творча спадщина Л.М.Ревуцького стала гідним продовженням великої справи його славних попередників — Лисенка, Стеценка, Леонтовича, Степового. Високий професіоналізм, яскраво виражений національний характер творчості, чесність, сумлінність і відданість улюбленій справі зробили його самотнім, унікальним явищем в українській культурі.

Шанобливе ставлення до праці, повага до людей, постійна готовність допомогти, розділити чужий

біль та радість були закладені в моральні підмури особистості ще з дитинства і розвивалися протягом усього життя. «Виховання, яке я дістав від своїх батьків, демократичні погляди, прищеплені мені з дитинства, лягли в основу мого світогляду. Вони завжди були надійною підпорою в житті і допомагали мені подолати ті чи інші утруднення або суперечності, з якими доводилося стикатися».

Спадщина Лева Миколайовича витворює собою своєрідний світ національної музики, що вигідно вирізняється на загальному тлі художньої культури своєю неповторною гармонічною красою. Неперевершені мелодійні взірці (зокрема, у «Пісні», кантаті-поемі «Хустина», низці пісень для хору, концерті № 2 для фортепіано з оркестром) стали такими завдяки організаційному поєднанню індивідуального образного світовідчуття з інтонаційно-ладовими та ритмічними засобами народних ліричних пісень, дум, плачів.

Вимогливість, прагнення вивести власне мистецтво на рівень найкращих зразків європейської та світової класики вирізняють творчий почерк великого майстра у всіх його починаннях. Лев Миколайович ніколи не йшов шляхом простого запозичення, наслідування чи синтезування. Його роботи — це глибоке переосмислення, це все-

бічне простеження історичного утвердження своїх художніх ідеалів. Його роботи над народною піснею в кінцевому результаті відкривали надзвичайно широку і повну картину народного життя взагалі, з традиціями, вірою, прагненням. Л.Ревуцький повторив у нових історичних умовах те, що свого часу зробив наш класик Микола Віталійович Лисенко, — органічно поєднав народне і професіональне.

Лев Миколайович Ревуцький творчо розвинув методи Лисенка й Леонтовича, які полягали у нерозривному злитті музичного фольклору з досягненнями гармонічного мислення кінця XIX століття. Він збагатив українську музику індивідуальними стилістичними знахідками.

Композиторський стиль Л.Ревуцького формувався на основі глибокого й всебічного пізнання національного народного мелосу та пере-

творення традицій сучасної професійної музики. Творам митця притаманна життєствердна настроєність, ліризм, стриманість, широта і багатство емоцій. Розмірена, виразна мелодика поєднується з напруженою складною гармонією.

Л.Ревуцький розкривав дійсність і в лірико-драматичному, і в лірико-епічному ключах. Його творчість увійшла до золотого фонду української класики (Друга симфонія і фортепіанний концерт — перші значні твори цих жанрів в українській музиці).

Значний внесок Л.Ревуцький зробив і в розвиток жанру обробки народних пісень. У його творчій спадщині близько 120 оригінальних обробок.

Життя і творчість Л.М.Ревуцького по праву може бути прикладом беззавітного служіння своїй Вітчизні і своєму народові для багатьох поколінь.

Я надаю серйозного значення етично-моральному обличчю художника... Естетики від етики я не відділяю.

Л.Ревуцький.

Лев Миколайович Ревуцький є безумовно однією з найвизначніших постатей на музичному фронті Радянської України... Творча праця над багатющим пісенним матеріалом України виявила в Ревуцькому великого майстра, техніка, смак якого забезпечили його обробкам високий художній рівень і широку, цілком заслужену популярність, що виходить далеко за межі України...

Б.Лятошинський.

**Рильський
Максим Тадейович**
(1895-1964)
— поет, перекладач,
публіцист, громадський
діяч.

Максим Тадейович Рильський народився 19 березня 1895 року в Києві. Його батько, етнограф, громадський діяч і публіцист Тадей Рильський, був сином багатого польського пана Розеслава Рильського і княжни Трубецької. Один з предків Рильських у XVII столітті був київським міським писарем. Дід був учнем базиліянської школи і під час взяття Умані гайдамаками у 1768 році ледве не був страчений. Тадей Рильський разом з Володимиром Антоновичем та групою інших польських студентів вирішили присвятити себе вивченню історії України й віддати своє життя народу, серед якого жили. В історії цей рух відомий як рух хлопоманів. Мати Максима Рильського, Меланія Федорівна, була простою селянкою з села Романівки (нині Попільнянського району Житомирської області). 1902 року помер його батько, і родина переїхала з Києва в Романівку. Максим спершу навчався в домашніх умовах, потім у приватній гімназії в Києві. Змалку познайомився з композитором М.Лисенком, етнографом, дослідником і збирачем українських народних дум та пісень Д.Ревуцьким, актором і режисером П.Саксаганським, етнографом та фольклористом О.Русовим, які справили на нього великий вплив. Деякий час він жив і виховувався в родині М.Лисенка та О.Русова. Після при-

ватної гімназії Рильський у 1915—1918 роках навчався на медичному факультеті Київського університету Св.Володимира, потім на історико-філологічному факультеті Народного університету в Києві, заснованому за гетьмана Павла Скоропадського, але жодного з них не закінчив. Займався самоосвітою, вивченням мов, музикою. З 1919 по 1929 рік вчителював у селі, зокрема й у Романівці, а також у київській залізничній школі, на робітфаци Київського університету та в Українському інституті лінгвістичної освіти. Перша збірка його поезій «На білих островах» вийшла 1910 року. У 1920-х роках Рильський належав до мистецького угруповання «неокласиків», переслідуваного офіційною критикою за декадентство, відірваність від сучасних потреб соціалістичного життя. Протягом десятиріччя вийшло десять книжок поезій та декілька книжок поетичних перекладів, зокрема 1927 року — переклад поеми Адама Міцкевича «Пан Тадеуш». 1931 року Рильського заарештує НКВД, й він майже рік просидів у київській Лук'янівській тюрмі. Його товариші-неокласики Д.Загул, М.Драй-Хмара, П.Филипович, М.Зеров були репресовані й загинули в концтаборах. З 1931 року творчість Рильського зазнає змін, він, не в змозі виступити проти режиму, змушений поставити свою поезію на

службу йому. Його творчість ділиться на два річища — офіційне та ліричне, в останньому йому вдавалося створити незалежні від політики, суто мистецькі твори, які пережили його. У радянську добу Рильський написав тридцять п'ять книжок поезій, кращі серед яких — «Знак терезів» (1932), «Літо» (1936), «Україна», «Збір винограду» (1940), «Слово про рідну матір», «Троянди й виноград» (1957), «Голосіївська осінь», «Зимові записи» (1964); чотири книжки ліро-епічних поем, багато перекладів зі слов'янських та західноєвропейських літератур, наукові праці з мовознавства та літературознавства. 1943 року його обрано академіком. У 1944—1964 роках Максим Рильський був директором Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України. 1960 року йому було присуджено Ленінську премію, у 1943, 1950 — Державну премію СРСР. Помер Максим Тадейович Рильський 24 липня 1964 року. Поховано його у Києві, на Байковому кладовищі.

Ще у 1923 році Максим Рильський, відповідаючи на звинувачення офіційної критики в декадентстві, відірваності від сучасності та соціалістичної революції, писав:

«Я можу одгукуватися ліричним віршем тільки на минуле, тільки на те, що осталося у душі і може мати прозору форму, питому моїй манері. Інакше писати не можу». Рильський опирався як міг, і зумів написати під нищівним обстрілом критики, з тавром декадента й в умовах справжнього терору десять книжок чудових ліричних поезій і ліро-епічних творів, кілька книжок перекладів, з-поміж яких і нині неперевершеним залишається переклад «Пана Тадеуша» Адама Міцкевича (1927).

Вже в першій своїй книжці «На білих островах» п'ятнадцятирічний Рильський демонструє вільну й вишукану ритмічну організацію слова. У цій книжці виявилася найголовніша риса поета — писати ясно, лаконічно, прозоро і водночас глибинно мудро. Він був великим майстром сонета, форма якого вимагала лаконічності, суворої дисципліни, граничної стислості думки і слова, що, звичайно, у часи, коли процвітало революційне псевдоноваторство, засноване на фальшивих ідеологічних гаслах 20-х років, викликало нерозуміння, осуд «революційних» теоретиків літератури. Хто не знищував класичної форми, думки, самої природи поетичного слова, той оголошувався ретроградом, а згодом і ворогом народу:

*«геніальні» Тичини,
Сосюри, інші...
Геть руки!
Не хапайтеся за колеса
локомотивів історії, —*

писав 1927 року один з тогочасних офіційних ультралівих поетів-«революціонерів» Гео Коляда. Ці слова стосувалися й Рильського, якого лідер правовірної марксистської критики В.Коряк називав «людиною з ідеологією феодала», що в ті роки було рівнозначне судовому вироківі. Але той же Коряк, мабуть, сам того не усвідомлюючи, паплюжачи поета, несамохіть дав високу оцінку Рильському і його ліриці: «...думка лине слухняно за поетом, за його карбованими сонетами, туди, в забуті панські маєтки з їхніми бібліотеками, з книжками, оправленими в оксамит та сап'ян, з колекціями люльок та турецьких ятаганів».

Справді, Максим Рильський з молодих років і до останніх днів життя був гранословом, завжди був захоплений творчістю великих поетів минулого. Потрібно було мати мужність, щоб писати ніжну лірику і суворі сонети та октави в той час. Вже через багато років Максим Тадейович, не маючи зла на своїх хулителей, через яких він відбудув ув'язнення і, на щастя української культури, залишився живий, напише, що термін «неокласики прикладено було випадково і дуже умовно до

невеличкої групи поетів та літературознавців», а своїх критиків він називає усього лиш «дуже рішучими людьми».

Максим Рильський мав неперевершений хист імпровізатора й чудово грав на роялі, навчившись цього у великого українського композитора Миколи Лисенка. Мабуть, саме цим пояснюється особлива ніжність, чистота, мелодійність лірики Рильського. Найперше, що вражає в його віршах, — це багатство мотивів. До традиційних з української поезії Рильський долучив мотиви, почерпнуті з античної та західноєвропейської, а в нові часи — з сучасного життя та його реалій. Його вірші багаті на літературні та філософські ремінісценції, звертання до ясних і трагічних, але достоту земних людських почуттів.

*Хіба я не крапля мала,
Що світ необмежний одбила,
Лиш ґрунту свого не знайшла,
Лиш крила родимі згубила! —*

писав Рильський у шістнадцятирічному віці. Саме цю ясність світовідчуття, дитинне захоплення радістю життя проніс поет через усе своє життя. Навіть у вимушених обставинах змінах свого творчого кредо, коли, за його словами, «сучасність заговорила», він насамперед вслухався у порухи людської душі, в глибини людських пережи-

вань. Поетичне слово в нього на- снажене зосередженою думкою, енергією, закуте в класично прозорі й гармонійно виважені форми. Він на догоду часу не змінював свого ставлення до класичного розуміння майстерності поета, не збивався на манівці одвертого вульгаризаторства або псевдоноваторства, а вбачав свій шлях у вірності поетичній класичній традиції, засвоюючи нові впливи «як мисливець обережний», за його словами. І навіть пишучи «симфонію мускулатур», він намагався все-таки ловити музику часу. «Нове життя нового прагне слова», — змушений був написати Рильський, але серед багатьох офіційних, хоч і талановито написаних, поезій 30-50-х років раз у раз з'являються справжні шедеври, які навечно залишають Рильського серед видатних поетів сучасності.

Рильський сповідував символістичну естетику, яка захоплювала його у творах Бодлера, Рембо, Малларме, Верлена, Блока та Анненського. Саме від символізму, а також від української народної пісні взяв поет музичальність своєї поезії. Навіть його сонети та октави надзвичайно пісенні, мелодійні. Завдяки Рильському та неокласикам українська поезія зрівнялася із західноєвропейською у використанні найскладніших форм вірша — терцини, октави, сонета, різних метричних засобів — від гекзаметра

до верлібра. Особливою майстерністю відрізняються сонети Рильського, в яких він немов вигострював свою поетичну майстерність. За висловом Ю.Лавріненка, дослідника його творчості, «може, саме тому Рильський вибрав сонет та дав йому ще один вислів, цим разом вислів української туги за визволенням із провінціалізму, за «великою землею» культури.

Прагненням до «великої землі» культури, до краси й повноагості слова, до мудрості народу позначене усе творче життя видатного поета. Максим Рильський був душею і совістю свого народу. Він був не просто поет, а мислитель, філософ,

мудрець і працелюб, який зі свого Голосієва у Києві, мудро примружившись, бачив увесь світ, але ніколи не забував своєї Романівки. Тому й міг, осягнувши вершини світової культури, заповісти нащадкам:

*Як парость виноградної лози,
Плекайте мову.
Пильно й ненастанно
Політь бур'ян. Чистіша
від сльози
Вона хай буде. Вірно
і слухняно
Вона щоразу служить вам,
Хоч і живе своїм живим
життям.
Прислухайтесь, як океан
співає —
Народ говорить.*

◆
Не забувайте при тому, що був Максим Тадейович надзвичайно живою людиною — і все людське було йому притаманне: він завжди був з людьми й на людях, надто полюбляв задушевні розмови в товаристві, не цурався і приятелів за чаркою, сумлінно відбував весь мисливський сезон з рушницею в руках... Крім того, він подорожував безперестанку — і по рідній країні, і по всіх світах. Скажу правду: я більше не знав людей такої невичерпної енергії, які б все робили так багато і так скоро... І про талант його хочеться сказати так: він був блискучий, але глибокий, був скорий, але бездоганий.

Ю.Смолич. 1969.

◆
Є такі люди, про яких мовиться: «О, це мудрий чоловік, але розум його злий». Характер Максима Рильського поєднував розум з добротою, його мудрість лагідна і, мабуть, тому незаперечна.

◆
Д.Павличко. 1969.

Розумовський Кирило Григорович

(1728—1803)

— останній гетьман
Лівобережної України

(1750-1764).

Президент
Петербурзької АН
(1746-1798).

Народився в селі Лемеші Козелецької сотні Чернігівського полку в сім'ї козака Григорія Розума. Молодший брат його, Олексій Розумовський, 1731 року завдяки чудовому голосу потрапив до придворної капели в Петербурзі й став невдовзі фаворитом Єлизавети Петрівни, а після її вступу на престол 1741 року дістав від неї високі чини камергера та генерал-поручика і 1742 року таємно обвінчався з нею. Олексій Розумовський мав великий вплив при царському дворі й домігся багатьох пільг для української старшини, сприяв відновленню гетьманства на Лівобережній Україні. Саме Олексій Розумовський 1742 року забрав свого брата Кирила в Петербург, де він виховувався під опікою О.Сумарокова та І.Слагіна. У 1743—1745 роках Кирило Розумовський навчався в університетах Кенігсберга, Берліна, Геттінгена, Страсбурга під керівництвом відомих вчених Ейлера та Штрубе. У червні 1744 року разом із старшим братом був удостоєний графського титулу. Після повернення з-за кордону 1745 року одержав чин дійсного камергера. Маючи гарну зовнішність, чудову освіту та приємні манери, швидко завойовує високий авторитет у царському дворі. 1746 року одружується з родичкою цариці Катериною Нарішкіною. У 1746 році 18-річного Розумовського призна-

чено президентом Петербурзької Академії наук. Йдучи назустріч проханням Олексія Розумовського та української старшини, Єлизавета Петрівна відновила гетьманство, скасоване після смерті гетьмана Данила Апостола 1734 року, і на Глухівській раді в лютому 1750 року за вказівкою цариці гетьманом Лівобережної України було обрано Кирила Розумовського. Під час гетьманства Розумовський здійснював заходи на зміцнення автономного державного устрою України, станових прав і привілеїв української козацької старшини. 1752 року гетьман домігся царського указу про заборону холопства. Розбудував свою резиденцію в Глухові та Батурині. Без царського дозволу почав роздавати старшині землі, пізніше без погодження з Петербургом призначав полковників. Водночас під тиском царського уряду 1760 року видав універсал, за яким переходи селян дозволялися лише тоді, коли все їхнє майно залишалося на користь поміщика. 1760 року Розумовський відвідав усі полки Гетьманщини й вирішив провести ряд реформ для зміцнення системи управління гетьманської влади. Він здійснив судову реформу й запровадив земські, підкоморські й гродські суди, які регламентували життя окремих станів. Наприкінці 1761 року, після смерті Єлизавети Петрівни, намагався на-

близитися до нового імператора — Петра III, але невдало. У червні 1762 року бере участь у дворцовому перевороті. Керований Розумовським Ізмайловський гвардійський полк відіграв вирішальну роль у скиненні з престолу Петра III і проголошенні імператрицею Катерини, за що йому було надано звання сенатора й генерал-ад'ютанта імператриці. З 1763 року, після незгод з новим фаворитом цариці, графом Орловим, Розумовський переїжджає в Україну. Виношує плани про спадкове гетьманство, що разом з іншими заходами Розумовського мало на меті зберегти державно-політичну автономію України в складі Росії. Розумовський розробляє спеціальні пункти щодо цього і пише на ім'я Катерини II чолобитну. Катерина II, викликавши Розумовського до Петербурга, змусила його подати прохання про звільнення від гетьманства, що було затверджено указом від 10 листопада і сенатським указом від 17 листопада 1764 року, за якими скасовувалося гетьманське правління й створювалася Малоросійська колегія на чолі з графом П. Румянцевим. Запорозька Січ підпорядковувалася владі колегії. Колишньому гетьманові заборонено перебувати в Україні, і Розумовський від'їжджає за кордон, склавши перед цим функції президента Академії наук. Лише після 11-річної перерви йому доз-

волили з'явитися в Україні. З 1794 року він постійно живе в Батурині, де присвятив себе будівництву церков та палаців у своїх маєтках — Батурині, Баклані, Почепі, Яготині. 1803 року К.Г.Розумовський помер на 75-му році життя. Похований у батуринській Воскресенській церкві.

У 1734 році царський уряд, скориставшись смертю гетьмана Данила Апостола, у черговий раз заборонив вибори гетьмана, і для управління Лівобережною Україною було запроваджено тимчасове Малоросійське правління, яке згодом було перетворено на Правління гетьманського уряду. До його складу входили: царський резидент князь Олексій Шаховський (до 1738 року фактичний голова Правління) з двома російськими урядовцями та генеральний обозний Яків Лизогуб з двома українськими старшинами. Правління гетьманського уряду ще більше обмежило автономію Лівобережної України. Вирішальним поштовхом до прийняття Єлизаветою рішення про відновлення в Україні гетьманства, яке вже давно визрівало на домагання Олексія Розумовського й впливових у Петербурзі полковників Гудовича, Ханенка та Лизогуба, стало ускладнення міжнародно-

го становища Росії в час, коли на заході назрівала війна з Пруссією, а на півдні — з Туреччиною. Тому 22 лютого 1750 року в Глухові, у присутності великого зібрання глухівців, представників усіх десятих козацьких полків, старшин, духівництва та російського посланця графа Гендрікова, Кирила Розумовського було обрано гетьманом. Під час Ради сам Розумовський був у Петербурзі. У своїй присязі, даній Єлизаветі Петрівні у двірській церкві, він зобов'язувався бути «вірним, добрим і слухняним рабом і підданцем і народ малоросійський до вірності і послуху приводити».

Але натомість він, як і його оточення з-поміж найпередовішої української старшини, яка свято зберігала пам'ять про часи Хмельницького, Мазепи, використав відновлення гетьманства як можливість відродження й зміцнення української державності. Хоч Розумовський був найбільшим землевласником в Україні і одним з найбагатших власників у Росії, він, на відміну від багатьох його попередників та сучасників, почав дбати й про своє оточення, зміцнювати зв'язки, зокрема й родинні, між впливовими українськими старшинами. Прагнучи зміцнити гетьманську владу, він через шлюби своїх дітей поріднився з Журавками, Кочубеями, Апостолами, Галаганами, Валькевичами, Дарагана-

ми. Гетьман без дозволу царського уряду роздає старшині у володіння вільні маєтності, сотенні містечка й села.

Ще з часів Петра I полковники в Україні призначалися лише за погодженням з царським урядом. Гетьман Розумовський, використовуючи своє становище при царському дворі, почав сам призначати своїх прихильників на ці посади. Під впливом гетьмана з'явився царський указ від 13 січня 1752 року, який забороняв поширення на українське населення стану холопства, а тих, хто переступав цей указ, оголошено було злочинцями й ослушниками. Без дозволу гетьмана заборонялося чинити арешти українців, окрім карних злочинців. Для підтримання встановлених правил та з метою запобігти порушенням указу Розумовський запровадив при своєму дворі особливу канцелярію для приймання листів, скарг, прохань і документів від населення, що було якісно важливим кроком у запобіганні зловживань старшин та царської адміністрації й сприяло зміцненню автократичної влади гетьмана. Крім того, Розумовський вів доволі самостійну економічну політику, сам встановлював митні збори й не посилав звіту в Петербург. Він навіть почав реформувати армію, вводити однострій — голубі мундири — у полки.

Таке очевидне порушення даної

Розумовським присяги спричинило те, що вже у березні 1754 року імператриця спеціальним указом заборонила гетьману призначати полковників, залишивши йому право відбирати кандидатури з-поміж старшини. Його зобов'язували надсилати докладні звіти стосовно всіх прибутків та видатків. Того ж 1754 року було ліквідовано всі діючі в Україні внутрішні митні збори. 1756 року, щоб остаточно підірвати автономію прагнення гетьмана, українські справи було перенесено з Колегії іноземних справ до Сенату, а 1761 року від Гетьманщини було відокремлено Київ, який підпорядковувався Сенату.

Така була відповідь царського уряду на прагнення Кирила Розумовського зміцнити автономію України. Репресивні заходи були прискорені провокативною анонімною «Запискою о Малой России», в якій автор намагався довести існування в Україні сепаратистських віянь і обгрунтував необхідність радикальних змін у її управлінні. Попри все це Розумовський, що мав при дворі могутніх покровителів і підтримував зв'язки з найвищими сановниками Росії, все-таки намагався й далі зміцнювати місцеві та центральні органи управління в Україні. Насамперед він реформував судочинство й встановив на території кожного полку станові шляхетські суди: по два земські, два

підкоморські й по одному гродському. Лівобережна Україна поділялася на 20 повітів, у яких діяли ці судові установи. Щоб піднести роль Генерального суду, вищої судової інстанції Лівобережної України, гетьман запровадив два Генеральні суди, які обиралися разом з десятима депутатами з числа полкової старшини від кожного полку. Розумовський скасував судові функції Генеральної канцелярії, зробивши Генеральний суд найвищою судовою інстанцією.

Розуміючи велику шкоду для держави винокуріння, Розумовський своїм універсалом від 6 липня 1761 року заборонив зловживання винокурінням на шкоду здоров'ю суспільства. Заборонялося мати в Гетьманщині гуральні й шинки російських поміщиків та вихідців з інших країн. На полковників і сотників покладався обов'язок стежити за суворим дотриманням вимог універсалу.

Розумовський скасував Правління гетьманського уряду, зменшив роль загальновійськової козацької ради й зміцнив старшинську раду, Генеральну військову канцелярію та Генеральний військовий суд. Таким чином, за час правління Розумовського в Лівобережній Україні було створено централізований адміністративно-державний апарат управління, який опирався

на значні збройні сили — козацьке військо та Запорозьку Січ. Загальна кількість усіх старшин у часи гетьманства Розумовського становила близько 750 осіб та ще понад 500 військових, значкових товаришів, які становили резерв для поповнення адміністрації. Крім того, з ініціативи Розумовського було розроблено проект батуринського університету, в якому передбачалося заснувати дев'ять кафедр з найголовніших наук. Ініціатива гетьмана у створенні державності в складі Російської імперії доповнювалися намаганням запровадити спадкове гетьманство. Встановивши його, Розумовський міг закріпити започатковане ним відновлення державно-політичної автономії України, чого не могла дозволити Катерина II, яка остаточно скасувала гетьманський устрій, а самого гетьмана Розумовського усунула від державних справ у Російській імперії.

Попри те, що Розумовський не був продовжувачем бойової слави своїх попередників-гетьманів, він усе-таки завдяки своїй цілеспрямованій державницькій діяльності й прагненню зберегти автономію України залишився в пам'яті нащадків як один з мудрих і освічених зверхників, а його час увійшов в історію як «золота осінь» автономії України.

**Рудницький
Степан Львович**
(1877-1937)
— географ, картограф.

Народився 1877 р. в Перемишлі в родині учителя гімназії. Вищу освіту здобув в університетах Львова і Відня. З 1899 р. працював у львівських гімназіях. 1901 р. здобув ступінь доктора філософії, став членом Наукового товариства імені Шевченка. 1904 р. брав участь у польових експедиціях Інституту географії А.Пенка та Геологічного інституту В.Уліга. Цього ж року отримав звання професора. З 1908 р. — професор кафедри географії Львівського університету. 1919 р. польська окупаційна влада звільнила його з університету, і він емігрував до Відня. 1920 р. — професор економічної географії Академії торгівлі у Відні. З 1921 р. — професор географії та декан філософського факультету у Вишому педагогічному інституті ім. Драгоманова в Празі. 1926 р. очолив кафедру топології і картографії Геодезичного інституту в Харкові. 1927 р. — організатор і перший директор Українського науково-дослідного інституту географії і картографії, редактор «Вісника природознавства». З 1929 р. — керівник кафедри географії ВУАН, комісії краєзнавства, Музею антропології та етнографії імені Ф.Вовка. 1934 р. його репресовано, заслано на Соловки, де він загинув.

Головні праці С.Л.Рудницького: «Нинішня географія» (1905 р.), «Начерк географічної термінології»

(1908 р.), «Коротка географія України» (1910—1914 рр.), «Україна: земля і народ» (1916 р.), «Україна — наш рідний край» (1917 р.), «Основи землезнавства України» (1924, 1926 рр.), «Основи геології й морфології Закарпаття» (1925, 1926 рр.), «Завдання географічної науки на українських землях» (1927 р.). С.Л.Рудницький значною мірою був засновником української геоморфології, антропогеографії, політичної, соціально-економічної та демографічної географії. Особлива заслуга С.Л.Рудницького в тому, що він започаткував картографічний напрямок в українській географії. Розробляти географічні карти українською мовою він почав у Львові, продовжував на еміграції у Відні, а також в радянській Україні. Завдяки йому Україну чи не вперше було представлено у картографічних працях як цілісну просторову одиницю.

Степан Рудницький по праву вважається основоположником української політичної географії. Оригінальну концепцію її С.Л.Рудницький виклав у працях «Україна з політично-географічного становища» (1916), «Україна і великодержави» (1920), «Українська справа зі становища політичної географії» (1923). Ці праці С.Л.Рудницького,

мабуть, найкращі у всій дотеперішній українській політології, мають і досі актуальне значення для справи державних змагань українського народу, формування його національної ідентичності, усвідомлення його ролі і місця в загальноєвропейському процесі демократичного оновлення. Концепція С.Л.Рудницького з'явилася у той час, коли виникла нагальна потреба інформувати світ про українські проблеми. В ній на оригінальній основі досліджуються і викладаються проблеми України, її національні, політичні, економічні і територіальні інтереси, наводяться докази для країн Західної Європи і світу про користь, яку вони могли б мати від утворення української держави.

На основі аналізу політико-географічного розвитку та політичного життя Європи і світу С.Л.Рудницький приходив до висновку, що «тільки національним державам належить будучина. Модерна світова політика повинна підпирати творення виключно національних держав. Цього вчить досвід останніх століть». Стосовно української перспективи С.Л.Рудницький стояв на позиціях української національної державності. Це питання він розглядав у європейському контексті: «Утворення української національної держави в етнографічних границях є самотнім способом, щоб за-

побігти заколотам і конфліктам у південно-східному куті Європи, так важному для світового господарства й для світової політики. Без національної української держави доживемо в найкоротшому часі до нових тяжких воєнних і революційних катастроф». Українська національна держава має формуватися у контексті геополітичних зв'язків з іншими державами і народами. Серед цих держав і народів найбільше значення відводилося Росії, Польщі і Німеччині.

С.Л.Рудницький вважав, що відсутність власної держави робить націю беззахисною у розв'язанні соціально-економічних, національно-політичних та інтелектуальних проблем. Без незалежної, демократичної національної держави виникають умови для політичного, економічного та культурного гноблення одних народів іншими.

Свідомість підневільної нації уражена комплексом неповноцінності, меншовартості, байдужості, лукавства до всього суцього «на нашій, не своїй землі». При таких спотворених умовах гідний і чесний представник українського народу не має перспектив для свого розвитку і повинен зникати, в той час як мерзенний і ганебний без докору і каяття множиться і розширює свій ареал. Річ у тому, що деспотія і демократія існують у різних вимірах, і те, що є сутністю першої, неприй-

нятне для другої. Вільний народ має свою національну школу, і вона виховує патріотів рідного краю, творить духовну й матеріальну основу їхнього гаразду. У народу-раба є чужа школа, яка не сприяє його духовному розвитку.

С.Л.Рудницький підкреслював, що самостійний народ, або нація, є частиною людства, що має лише її притаманні неповторні «питомі прикмети», які об'єднують «усі індивіду» в одну своєрідну цілісність: 1) расова належність (антропологічна відмінність), 2) окрема мова (з літературою, наукою тощо), 3) історичні традиції і змагання на культурній, економічній, політичній ниві, 4) своєрідна культура і прагнення до її збагачення, 5) суцільна національна територія як передумова і основа національної держави.

Маючи усі «питомі прикмети» самостійної нації, український народ своєї незалежності не зумів відстояти. С.Л.Рудницький вважав, що основна причина цього — в слабкій загальній освіті української інтелігенції та у відсутності у неї здорової національної свідомості. Будівництво держави спиралося на «всякі сурогати». «Провідники» ніколи не вірили в державну незалежність України, за національний ідеал не боролися, духу нації не розуміли, до інтересів народу були байдужі. Інтелігенція, що формува-

лася на бездержавних традиціях, нездатна була виконати функції державної самоорганізації.

Ці та інші ідеї С.Л.Рудницького щодо завдань українознавства було покладено в основу сучасної йому концепції. Згідно з цією концепцією, предметом українознавства є генезис, сутність, перспективи розвитку України й українства як природних, історично суб'єктних, всепланетарних феноменів. Українознавство — шлях до самопізнання й самотворення українства, здійснення ним своєї історичної місії. Українознавство спрямоване на навчання та виховання особистості з високою національною, громадянською самосвідомістю, спроможною бути творцем у полікультурному просторі. Коли нація виборює свободу та право бути вільною серед інших, то ідеї державотворення в усій розмаїтості є конче необхідними для засвоєння кожною свідомою людиною.

Важливо підкреслити методологічний внесок С.Л.Рудницького в розширення спектру українознавства. Його уявлення щодо функцій географічного знання в системі українознавства мали перспективний та концептуальний характер: роль і функції географії необхідно витлумачувати у річиші культурологічно-

го і народознавчого аспектів; вона є одним з найпошанованіших складників людського знання і культури в цілому, зокрема має слугувати важливим дійовим чинником формування самої духовності українського народу; географія є природничою наукою, але, включаючи в себе антропогеографічну гілку до-сліджень, вона опиняється безпосередньо на межі з гуманітарним знанням широкого змісту. Такий підхід значно розширює систему українознавчих досліджень, поєднує соціогуманітарну і природничу методологію.

Славнозвісний німецький географ Альбрехт Пенк, у якого С.Л.Рудницький навчався у Віденському університеті, доклав багато зусиль, щоб полегшити долю зарештованого учня, якого він підтримував упродовж усього життя. А.Пенк згадував у листі від 3 листопада 1933 р.: «Я пишаюся тим, що підготував справжніх працьовитих учнів, серед яких хотів би назвати Степана Рудницького, про якого я, на жаль, останнім часом нічого не чую». А.Пенк писав до Ленінграда з проханням створити можливість С.Л.Рудницькому для наукової праці. Але відповідь з Ленінграда на клопотання А.Пенка так і не надійшла.

Сагайдачний
Петро Кононович
(бл.1560-1622)
— гетьман українських
реєстрових козаків.

Народився приблизно 1560 року в селі Кульчицях поблизу Самбора в Галичині, у сім'ї дрібного українського шляхтича. Батька майбутнього гетьмана звали Конон, або Конош, звідки й друге прізвище — Коношевич. Навчався Сагайдачний в Острозькій школі, першому українському навчальному закладі, заснованому князем Костянтином-Василем Острозьким. Ректором школи був письменник Герасим Смотрицький, учителями — відомі письменники Йов Княгинецький, Клірик Острозький, Василь Суразький, ієромонах Кипріян, Дем'ян Наливайко (брат Северина Наливайка). Разом із Сагайдачним навчався Мелетій Смотрицький, автор «Граматики словенския...», за якою навчалася декілька поколінь українців, білорусів, росіян і яку М.Ломоносов називав «вратами своєї ученості». В Острозькій школі, яку вже тоді називали академією, учні вивчали сім вільних наук: граматику, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, музику та астрономію. До курсу граматики входило вивчення старослов'янської та грецької мов. Після Острозької школи Сагайдачний навчався у школі Львівського братства, де зблизився з Йовом Борецьким (пізніше ректор Львівської братської школи та перший ректор Київської братської школи, а з 1620 року — київський православний

митрополит). Після приїзду до Києва Сагайдачний був домашнім учителем у київського судді Аксака. 1596 року після Брестської унії, що фактично ставила православну церкву поза законом, Сагайдачний був серед тих православних, які виступили проти рішень унії. Він написав полемічний твір «Пояснення про унію», де висловився проти покатоличення і полонізації українського православ'я. У відповідь на Брестську унію в Україні почалося активне показачення населення, втечі селян і міщан на Січ від переслідування поляків. Наприкінці XVI — на початку XVII століття Сагайдачний опинився на Січі, де невдовзі став помітною особою серед старшин та козацтва. Спершу був обозним, завідував артилерією Січі, згодом його обирають кошовим отаманом. Він стає учасником і організатором багатьох успішних походів козацького війська. На початку XVII століття брав участь у поході на Молдавію та Лівонію. Під керівництвом Сагайдачного козаки здійснили успішні походи проти султанської Туреччини та Кримського ханства. 1605 року вони взяли Варну, 1608 року захопили Перекопську фортецю і спалили її. Восени 1609 року на 16 чайках увійшли в гирло Дунаю і атакували турецькі міста Ізмаїл, Кілію, Білгород. 1616 року 2000 козаків на 40 чайках перепливли Чорне море і напали на

Синоп, захопили фортецю, знищили турецький гарнізон та ескадру. 1615 року 80 козацьких чайок підійшло до Константинополя, і на очах турецького султана козаки спалили гавані Мізевні та Архіокі. Турецький флот наздогнав козацьку флотилію, але вона вступила в бій і завдала поразки туркам, захопивши в полон турецького адмірала. 1616 року під безпосереднім керівництвом Сагайдачного запорожці захопили найбільший невольничий ринок у Криму — Кафу (нині Феодосія) і визволили тисячі полонених. 1618 року Сагайдачний у складі польського війська королеви Владислава, який претендував на царський престол, взяв участь у поході на Москву. У 1619 році він з військом приєднується до антитурецької ліги європейських держав. 40-тисячне козацьке військо під керівництвом Сагайдачного відіграло вирішальну роль у розгромі турецької армії 1621 року під Хотином. Під час Хотинської битви Сагайдачного було поранено отруєною стрілою. За активної участі Сагайдачного, який 1620 року разом з усім Військом Запорозьким вступив до Київського братства, було відновлено скасовану після Брестської унії Київську митрополію.

1622 року Сагайдачний помер. Похований у Богоявленській церкві київського Братського монастиря. У своєму заповіті відписав

усе своє майно на освітні, благодійні та релігійні потреби.

Петро Сагайдачний сформувався як полководець наприкінці XVII — на початку XVIII століття, коли почався інтенсивний розвиток і зміцнення запорозького козацтва, викликані польсько-католицькою експансією і турецько-татарською агресією. Оттоманська Порта, що була найбільшою державою у ті часи, запанувала на Чорному морі і Балканах, оволоділа гирлами Дунаю, Дніпра, Дону й готувалася загарбати землі України, Московії, Польщі, Білорусі, а далі й усієї Європи. Султанська Туреччина інспірувала й напади на Україну Кримського ханату, свого васала. Вторгнення татарських орд в українські землі супроводжувалося нещадним розоренням міст і сіл, масовим полоненням українців. Тому проти такої супердержави та її васала потрібна була велика й організована сила, якою й стала Запорозька Січ, коли її очолив Петро Конашевич Сагайдачний. Він розробив стратегію збройного спротиву ханським ордам і турецьким військам. Запорожці влаштовували морські й сухопутні походи на Крим та узбережжя Чорного моря — береги Анатолії та Малої Азії, намагаючись послабити військову силу ворога, знищити його флот,

зруйнувати найважливіші порти. Під час великих походів козаки нападали на кілька фортець одночасно, при цьому завдаючи головного удару якійсь найбільшій твердині, серед яких були Стамбул, Трапезунд, Синоп. Згідно з розробленою Сагайдачним тактикою ведення бою, козаки відпливали в походи вночі, перед настанням нового місяця, проминали турецькі фортеці Кизи-Кермень, Тавань, Аслам-Кермень і за 36-40 годин досягали турецьких берегів. Під час плавання вони користувалися особливим компасом і добре орієнтувалися по зорях. На швидких і проворних човнах — чайках вони проти сонця непомітно підпливали до турецької ескадри й з настанням ночі зненацька брали галери на абордаж, блискавично захоплювали їх, знищували турецький екіпаж, визволяли невольників.

Запорозький флот у часи Сагайдачного панував на Чорному морі, контролюючи навігацію між Босфором та чорноморським лиманом. Сагайдачний особисто керував майже всіма значними походами, як суходолом, так і морем. Його морська ескадра часом налічувала понад 300 чайок з екіпажем до 20 тисяч запорожців. Уряд Османської імперії змушений був мобілізувати всі свої військові ресурси проти українських козаків, чисельність яких під час битв іноді була у кілька

десятків разів менша від турецьких сил. Особливо відзначилися запорожці 1605 року під час здобуття Варни та 1616 року, коли здобули Кафу, найбільший невольницький ринок у Криму і наймогутнішу турецьку твердиню. Вони блискавичним штурмом захопили з моря кафецьку фортецю з її потужними укріпленнями та численною артилерією, знищили 14-тисячний турецький гарнізон і велику ескадру.

Сміливі походи запорожців сягали паніку і жах у турецьких володіннях, а правителі Анатолії та Балкан звернулися до султана з петицією, в якій вимагали, щоб він захистив їх від козаків, інакше вони змушені будуть визнати їхню владу. Султан змушений був скликати екстрену нараду для обговорення заходів оборони від козаків, у якій брали участь представники союзних з Портою держав — Венеції, Нідерландів, Франції. Зі свого боку Сагайдачний з військом приєднується до антитурецької «Ліги християнської міліції» — коаліції Персії, Франції, Польщі, Ватикану, Абхазії, Мінгрелії та Грузії. Водночас він веде тонку дипломатичну політику з Польщею, яка, бачачи зростання могутності Війська Запорозького, прагнула обмежити козацький реєстр і дедалі зростаючу суверенність свого васала. Однак Річ Посполита вела в той час війну з Московською державою, тому зму-

шена була вдатися по допомогу запорожців, тож на вимогу Сагайдачного і його старшини зберегла реєстровому війську елементи автономії, офіційно визнала й легалізувала козацьку військову та політичну організацію, а самому Сагайдачному надала гетьманську булаву.

Рятуючи від неминучої загибелі війська королевича Владислава у боротьбі за московський престол, Сагайдачний з 20-тисячним військом козаків здійснив блискучий похід на Московію через Сіверщину, здобув міста Ливни, Єлець, Михайлов, розбив ополчення князів Пожарського та Волконського, перейшов Оку і майже захопив московську фортецю.

Вінцем полководського таланту Сагайдачного стала Хотинська битва, у якій було завдано нищівної поразки Османові II і його 300-тисячній армії. Вирішальну роль у перемозі об'єднаного польсько-українського війська відіграв 40-тисячний загін козаків, керований гетьманом. Протягом Хотинської війни козацьке військо прийняло на себе основний тягар турецьких атак, витримало дев'ять штурмів свого табору, який став для турків неприступною фортецею. Водночас Сагайдачний, використовуючи тактику наступальності, раптовості в нічному бою й превентивності атак, випробувану в багатьох успішних морських походах, завдавав туркам

відчутних втрат. Вроджений стратег, Сагайдачний запровадив у війську багато нововведень, зокрема так званий фламандський стрій, легку й маневрену артилерію та добре озброєну і навчену піхоту. Динамічна й гнучка тактика бою козацького війська, на противагу позиційній, неповороткій тактиці польського війська, була вирішальним фактором у цій блискучій перемозі, яка принесла козакам європейську славу.

Однією з важливих граней непересічної особистості Сагайдачного є його боротьба проти колонізації та покатоличення православної України. Він став на бік опозиційної частини українського міщанства та православного духівництва у боротьбі з уніатською експансією і з усім 20-тисячним Військом Запорозьким вступив до Київського Богоявленського братства, що виступало проти політики шляхетської Польщі. Вступ запорожців зі своїм зверхником до братства сприяв популяризації його серед народних мас. Тепер ні польський король, ні київський воевода, польний коронний гетьман Станіслав Жолкевський, ні католицьке й уніатське духівництво не змогли відчутно протидіяти розвиткові національної свідомості, освіти та православ'я в Україні. Сагайдачний стає ктитором братської школи, допомагає їй коштами й сприяє тому, що

вона стала відомим у слов'янському світі науковим та просвітницьким осередком.

Таким чином, Сагайдачний, слідом за Костянтином Острозьким, засновником Острозької школи-академії, виявив державну мудрість, поставивши збройну силу на захист рідної віри та національної освіти, чим завоював загальну любов і повагу серед народу.

Сагайдачний прагнув відновити значення Києва як православного та культурного центру, він підтримував діяльність лаврського митрополита Єлисея Плетенецького і створений ним навколо друкарні Києво-Печерської лаври гурток учених, друкарів, письменників. 1620 року завдяки своєму авторитету він домігся, що Єрусалимський патріарх Феофан висвятив на єпископів кількох священників, зокрема й Мелетія Смотрицького, і відновив зліквідовану унією 1596 року Київську митрополію, висвятивши на митрополита Київського і Галицького Йова Борецького.

За п'ять днів до смерті, що наставала 20 квітня 1620 року, Сагайдачний у присутності Йова Борецького та нового гетьмана Олефіра Голуба склав тестамент, у якому заповів своє майно, зокрема 15000 золотих, Київській і Львівській братським школам.

Гетьман запорозького козацтва Петро Сагайдачний за свої ратні

подвиги, мудрість і розважливість у державних справах був ушлявлений як у творах красного письменства, так і в народних піснях, зокрема в славнозвісній пісні «Ой на горі та й жінці жнуть». Відомий також вірш першої половини XVII століття «Ой Хотине, граде давній», який прославляє Сагайдачного і козаків. А ректор Київської братської школи Касіян Сакович написав з нагоди сумної для всієї України події —

смерті Сагайдачного «Вірш на жалосний погреб зацного рицаря Петра Конашевича Сагайдачного», у якому словами двадцяти учнів братської школи навіки увічнив заслуги Сагайдачного перед народом. Поховано його у Богоявленській церкві братського Богоявленського монастиря «з великим плачем Запорозького Війська і всіх людей православних».

Був це чоловік великого духу, що сам шукав небезпеки, легкокожив життям, у битві був проворний, діяльний, у таборі сторожкий, мало спав і не пиячив... на нарадах був обережний і в усяких розмовах неговіркий.

Я.Собеський. 1646.

Дивна сміливість, швидкість і руйнівна сила всіх цих козацьких походів на Крим і Туреччину перевершують будь-які описи. Вони можуть бути пояснені тільки тим, що на чолі козаків стояв такий геніальний проводир, яким був Петро Конашевич Сагайдачний.

Д.Яворницький.

**Сікорський
Ігор Іванович**
(1889-1972)

— авіаконструктор
і підприємець.

Народився 1889 р. в Києві, у родині професора-медика Київського університету. Закінчив Морський кадетський корпус (1906) в Петербурзі та Київський політехнічний інститут (1914). Навчався також у Паризькій технічній школі (1906). Ще студентом захопився авіаконструюванням і цілком присвятив йому своє життя. В 1908—1912 рр. побудував у Києві шість моделей літаків та гелікоптер. У 1912—1918 рр. — головний конструктор авіаційного відділу Російсько-Балтійського вагонного заводу, конструює цілу серію нових типів літаків, серед них літаки-гіганти «Російський витязь» та «Ілля Муромець». З початку 1920-х рр. у США конструює різні типи літаків, у тому числі пасажирські лайнери. З 1943 р. його фірма стала провідним виробником вертолітної техніки за кордоном.

З безлічі технічних нововведень І.І.Сікорського слід виділити принаймні троє найвидатніших його досягнень, кожне з яких могло б зробити безсмертним його ім'я. Це вирішальний внесок у створення російської авіаційної промисловості та перших у світі багатомоторних літаків-гігантів у роки першої світової війни, розробка у США перших міжконтинентальних пасажирських авіалайнерів, організація серійного вертольотобудування.

У липні 1909 р. на подвір'ї свого будинку в Києві І.І.Сікорський побудував перший у Росії гелікоптер і провів натурні випробування. Однак підймальна сила гвинтів була недостатньою.

Перший свій літак І.І.Сікорський побудував у квітні 1910 р., але недостатня потужність двигуна не дала змоги апаратові стати першим літаючим літаком вітчизняної конструкції. Вперше піднятися в повітря І.І.Сікорському вдалося 3 червня 1910 р. на другому літакові власної конструкції, але при спробі зробити поворот апарат розбився.

Більш досконалою моделлю став С-5 зі злітною вагою 440 кг, розмахом верхнього крила 12 м та двигуном 50 к. с., побудований у квітні 1911 р. На ньому було сидіння для пасажира. Це був літак з добрими льотно-технічними та пілотажними характеристиками. На ньому І.І.Сікорський здав іспит на звання пілота, встановив чотири всеросійських рекорди, здійснював показові польоти, катав пасажирів.

Того ж року І.І.Сікорський розробив літак С-6 із двигуном 100 к. с. та тримісною кабіною. У процесі будівництва він вів випробування лобового опору частин конструкції на саморобній установці. 29 грудня 1911 р. встановив на цьому літакові світовий рекорд швидкості польоту з двома пасажи-

рами. У березні 1912 р. він модифікував цю модель. Літак С-6А мав добрі льотно-технічні характеристики, злітна вага його досягала 1100 кг, корисне навантаження — 450 кг, на ньому І.І.Сікорський літав з чотирма пасажирами. Ця модель принесла конструкторові заслужену славу. На Московській повітроплавальній виставці конструктора було нагороджено Великою золотою медаллю, а Російське технічне товариство нагородило його медаллю «За корисну працю у повітроплаванні та за самостійну розробку аероплана своєї системи, яка дала чудові результати».

У квітні 1912 р. І.І.Сікорського, котрому виповнилося лише 22 роки, запросили на посаду головного конструктора авіаційного відділу Російсько-Балтійського вагонного заводу. На цьому підприємстві народилися багато оригінальних літальних апаратів, які здобули визнання фахівців не тільки в Росії, а й за кордоном: літак С-6Б (1912), біплан С-10, моноплан С-11 (1913). Літак І.І.Сікорського С-7 уперше було продано за кордон. Розроблялися також навчальні та тренувальні машини, гідролітак.

Новий етап діяльності І.І.Сікорського-конструктора пов'язаний з переходом його до іншого напрямку авіації — важкого літакобудування. Навесні 1913 р. побудовано принципово новий літак «Російсь-

кий витязь», який за розмірами та масою у декілька разів переважав усі відомі літаки. Це був гігантський біплан, оснащений чотирма двигунами, з великою закритою пілотною кабіною та зручним пасажирським салоном.

10 грудня 1913 р. піднявся в повітря знаменитий «Ілля Муромець», справжній повітряний корабель. Він мав комфортабельний пасажирський салон з електричним освітленням, площа його крил утричі переважала «Російського витязя». У 1914 р. на «Іллі Муромці» було встановлено світовий рекорд вантажопідйомності.

На другому «Іллі Муромці» екіпаж на чолі з І.І.Сікорським здійснив унікальний переліт Петербург — Київ і назад. Київське товариство повітроплавців нагородило знаменитого земляка золотою медаллю з написом «Славному витязеві російського повітряного океану Ігорю Сікорському». Армія оцінила «Іллю Муромця» як унікальний засіб далекої розвідки та нанесення бомбових ударів, і Балтійський завод одержав замовлення на виробництво літаків цього типу.

У роки першої світової війни «Муромці» нових модифікацій пішли в серію, було створено їх ескадрилью, яка ефективно діяла на фронті. У роки війни І.І.Сікорський створив ще декілька типів літаків: легких типу винищувача-

перехоплювача, розвідників, винищувачів супроводу, штурмовиків та інших типів. Фактично було закладено основи російської авіаційної промисловості.

Після революції 1917 р. виробництво на Російсько-Балтійському вагонному заводі занепало, поставки порушилися, замовлення не надходили. І.І.Сікорський вимушений був залишити завод. Його запросили продовжити працю у Франції. У січні 1918 р. він відплив з Мурманська за кордон.

Після нетривалого перебування у Франції, де з закінченням війни потреба в його конструкторському таланті вичерпалася, І.І.Сікорський переїхав до США і там через чотири роки з групою російських емігрантів організував літакобудівельну фірму. Експлуатація першого збудованого в США на базі «Іллі Муромця» літака S-29A (1924) дала змогу зміцнити становище фірми. В 1920-ті роки було збудовано цілу серію літаків І.І.Сікорського різних типів. Наприкінці 1920-х років фірма І.І.Сікорського увійшла до складу могутньої авіаційної корпорації «Юнайтед еркрафт енд транспорт корпорейшн». Його конструкторська діяльність отримала нові стимули для розвитку. Роботи зі створення та удосконалення літальних апаратів тривали. Деякі з цих апаратів стали широко відомими. Так, літаючий човен S-42 встановив

десять світових рекордів, а десять серійних S-42 стали першими у світі міжконтинентальними пасажирськими лайнерами, які забезпечили регулярні рейси через Атлантичний і Тихий океани.

Наприкінці 30-х років І.І.Сікорський перейшов на створення вертольотів. Упродовж двох десятиріч він конструював вертольоти різних класів, що дістали велике поширення. Його фірма, яка з 1943 р. стала

знову самостійною, була провідним виробником вертолітної техніки. З виробництва вертольотів І.І.Сікорського почалося серійне вертольотобудування не лише в США, а й у Великобританії та Франції. Після виходу на пенсію в 1957 р. і до смерті І.І.Сікорський залишався консультантом фірми. За його участю створювалися вертольоти другого покоління і почалася розробка вертольотів третього покоління.

Сковорода Григорій Савич

(1722-1794)

— просвітитель-
гуманіст, філософ, поет,
перекладач.

Народився 3 грудня 1722 року в селі Чорнухах на Полтавщині в сім'ї малоземельного козака. Батьки відзначалися побожністю, миролюбством, гостинністю, чесністю.

Зростаючи у середовищі мудрої праведності, їхній син з ранніх літ відзначався схильністю до зосередженості на своєму внутрішньому світі, твердістю духу, великим бажанням до науки і знань.

У 1738 році батьки віддають Григорія на навчання до Київської академії. Досить швидко він став виділятися успіхами серед своїх однокласників. У 1742 році його запрошують до придворної співацької капели в Петербург. Після двох років перебування у північній столиці він повертається продовжувати перерване навчання.

Людина виняткових здібностей і гострого розуму, Г.Сковорода здобув в академії глибокі знання з філософії, вітчизняної, античної, західноєвропейської літератур, досконало опанував кілька іноземних мов, серед яких були латинська, грецька, німецька.

У 1750 році трапляється нагода вирушити у тривалу поїздку за кордон, з якої Григорій Савич скористався. Він відвідує Австрію, Словаччину, Польщу, Німеччину, де знайомиться з життям тамтешніх народів, вивчає їхні звичаї і ближче знайомиться з культурою, передовими філософськими ідеями, літе-

ратурними течіями. Безсумнівно, ця подорож справила надзвичайно важливе значення на формування поглядів майбутнього філософа.

Три роки тривала ця експедиція, повернувшись після якої в Україну, Г.Сковорода займається педагогічною діяльністю. Працює в Переяславському колегіумі, де запроваджує багато новаторських ідей, чим, звісно, викликав невдоволення багатьох. Саме за недотримання установлених методів викладання його звільняють від цієї діяльності.

Після цього Г.Сковорода тривалий час працює придворним учителем у поміщика Степана Томари на Переяславщині. Він довго не погоджувався на таку службу, але, хитрощами заманений і заведений до панської садиби, змушений був усе-таки пристати на непривабливу пропозицію. Любов, привітна приязнь, якою відзначався колишній вельможа, більш за все впливали на Григорія Савича. Залишаючись при дворі, він був сповнений щирим бажанням стати корисним людям.

Ці роки відзначилися поглибленим зближенням з життям народу, його внутрішнім єством, і це допомагало йому у пізнанні як самого себе, так і навколишнього світу. Часто у вільні від основних обов'язків години він мандрував околицями села: гаї, діброви, поля були співрозмовниками або співучасниками його роздумів.

Усе більше і більше віддаляючись від суєтності, він з хвилюючим самозреченням наближався до найпривабливішого свого пристанища — любовності.

З 1759 по 1769 роки Г.Сковорода працює як викладач поетики і етики в Харківському колегіумі. Протест і несприйняття схоластичних догматів навчального процесу послужили причиною його звільнення.

Понад чверть століття, «переповнюючись живим відчуттям істини», мандрує він містами і селами Лівобережної України, часто перебираючись і в сусідні губернії, даруючи народові знання й досвід духовного самопізнання.

З 1753 по 1785 рік Г.Сковорода пише переважно більшість своїх поетичних творів, що склали збірку «Сад Божественних пісень».

Простий і образний стрій думок, доступність вчення, власний життєвий подвиг привертала до його особистості увагу всієї спільноти. Особливість же його подвижництва полягає в тому, що він прагнув збудити «мислячу силу» в свого народу, підняти в людині все краще, закладене у неї природою й Богом, і розвивати, долучаючи до цінностей вищих і вічних. Досягнення ж їх означає спасіння й дарує щастя.

Так, у «трусах праведних», і скінчив свій життєвий шлях один з найгеніальніших філософів світу Григорій Савич Сковорода. Помер

він 9 листопада 1794 року в селі Пан-Іванівці (нині — Сковорodinівка) на Харківщині.

Перед смертю поет і філософ заповідав поховати себе на підвищенні біля гаю, а на могилі зробити напис: «Світ ловив мене, та не спіймав».

Таким чином Г.Сковорода ще раз заявив про свою відданість духовному спасенню життя перед земними суєтністю і марнотою.

Серед загальної атмосфери кволого духу української нації XVIII століття яскравим зблиском стало життя будителя нації, філософа і поета Григорія Савича Сковорода. Здається, з самісінького дна політичного занепаду, в час майже повної руїни колишньої величі з'явилася постать, що уособлювала найкращі якості нашого народу: незламність духу, волелюбство, мудрість, подвижництво.

Геній народу, втілений у постать мандрівного філософа-вчителя, пробуджував колективний розум і запалював його до прагнення й утвердження існування в душі.

Вроджене відчуття і набуті знання досить швидко виробилися у Г.Сковорода у непохитне переконання, що животворящим началом людини є її дух. Самопізнання, заглиблення у свій внутрішній світ, вміння слухати себе, голос своєї со-

вісті дозволяють правильніше й чіткіше осягнути покликання людини на цій землі, викристалізувати думки і почуття, аби навести духовний лад у своїй душі. Бо тільки в чистоті, несуетності, благоговійності й мудрості можна почути істинний голос свого внутрішнього «я», голос духу.

Феномен постаті Григорія Савича Сковорода — у дивовижному гармонійному поєднанні краси тілесної й духовної. У власному житті він сповідував виразні й тверді принципи: самопізнання і внутрішня згода з волею Бога. Окрім того, філософ постійно наголошує, що людина має невичерпний духовний потенціал, який лише необхідно спрямувати у потрібне русло, на справі Божі: пізнання і творчість.

У своїх філософських творах великий мислитель розмірковував над основами буття. Вроджена чутливість, схильність до роздумів, здібність до знань, любов до праці — все це сприяло формуванню особливого внутрішнього світу, наповненого істинною мудрістю, справжніми почуттями. Це й дозволило йому визначити чітку систему поглядів на щоденне земне існування.

Показником такої справжньої мудрості стало його переймання загальним станом духовності свого суспільства, йому було замало того, що він збагнув, відкрив для себе сенс і радість буття, йому боліло зубожене існування своєї нації.

Бажання допомогти, наставити на путь істинний своїх ближніх штовхало його в нові й нові мандрівки, аби нести просвітницьке, рятівне слово спасіння спраглим душам. «Щастя наше є мир душевний, але мир цей до жодної речовини не стосується; він не золото, не срібло, не дерево, не вогонь, не вода, не зірки, не планети... Як здоров'я має свою точку не зовні, а всередині тіла, так мир і щастя в найглибшій точці душі нашої перебуває і є здоров'ям її та нашим блаженством.

Здоров'я тіла є не що інше, як мир тілесний, як мир сердечний є пожива на здоров'я душі, і як здоров'я родиться після очищення з тіла шкідливої й зайвої мокроті, матері всіх хвороб, так і серце, очищуване від підлих світських гадок, що турбують думку, починає проглядати схований усередині себе скарб щастя свого, відчуваючи, ніби після хвороби, бажання поживи своєї, подібне до нашого горіха, який зачинає зерно життя свого в звичайному колоску. Оцих-то, хто починає себе пізнавати, закликає премудрість божа у дім свій, на гостину...»

Одержимий ідеєю духовного відродження української нації, мудрець виношує у своїй ментальності образ справжнього громадянина своєї держави. У філософському трактаті «Жінка Лотова» Г.Скоро-

рода говорить про подвійне народження людини: один раз фізично, а другий — духовно. Ця, вдруге народжена, «...людина вільна. У висоту, вглиб, вшир літає без меж. Не заважають їй ні гори, ні ріки, ні моря, ні пустелі. Провидить віддалене, прозирає приховане, заглядає у минуле, проникає у майбутнє, ходить по поверхні океану, виходить зачиненими дверима. Очі її голубині, орлині крила, прудкість оленя, левова відвага, вірність горлиці, вдячність лелеки, незлобність ягняти, швидкість сокола, журавлина бадьорість. Тіло її — діамант, смарагд, сапфір, яшма, кришталь і рубін. Над головою її літає седмиця божих птахів: дух смаку, дух віри, дух надії, дух милосердя, дух поради, дух прозріння, дух чистосердя. Голос її — голос грому...»

Перед нами словесний портрет мовби ідеальної людини, виплеканий уявою і досвідом філософа, що втілює у ньому найкращі моральні та фізичні якості.

Увесь творчий доробок Григорія Сковороди, який включає 17 філософських творів, 7 перекладів, збірник «Сад Божественних пісень», «Байки Харківські», — це єдина система поглядів, єдина філософія. Свого часу І.Франко назвав Г.Сковороду «національним філософом», оскільки він дав вираження глибоким і суттєвим духовним цінностям нації.

Мудрість Г.Сковороди вирішальною мірою була виплекана премудрістю віри. Насамперед це стосується розуміння смерті. Воно узгоджується з догматами віри: смерть як вінець життя і двері в безсмертя. «Треба своєчасно приготувати собі зброю проти цього ворога не різного роду міркуваннями, бо вони не дійсні, але спокійним узгодженням своєї волі з волею Творця. Такий душевний мир готується задалегідь, він зростає тихо у тайні серця, зміцнюється почуттям зробленого добра».

Усвідомлюючи своє покликання й часове призначення пробудження духу нації, Григорій Савич Сково-

рода кожним словом, кожним кроком, кожним помислом виконував свою місію. Власним життям він канонізував високі моральні принципи: волелюбність, твердість духу, гідність, ширість, добродушність, прагнення мудрості, надійність, любов до ближнього. Цим утверджувалися моральні підмурки нового українського суспільства. Творча спадщина великого філософа стала невичерпним джерелом мудрості й життєдайної наснаги для українського народу на довгі-довгі віки. Вона злободенна й сьогодні. Вона актуальною буде і завтра. Межі духовному вдосконаленню людини так і не визначено.

Подивись на людину і пізнай її! На кого схожа істинна людина, що падає в плоті? Подібна на добрий і повний колос. Розсуди ж: не стебло з листочками є колос, не солома його, не полова, не зовнішня шкірка, що одягає зерно, і не тіло зерна, а колос є сама сила, яка створює стебло, солому, тіло зерна й інше, у тій силі все оте невидимо перебуває. Вона виявляє все те весною, коли вся зовнішність на зерні зігнила, щоб утворення плоду не було приписане мертвій землі, тобто гниючій зовнішності, а щоб вся слава була віддана невидимому Богу, який усюди діє своєю таємною правцею, щоб лиш він був у всьому голова, а вся інша зовнішність — п'ята. Від колоска поступи до людини. У колосі ти бачив соломку, полову, шкірку, та не там Бог. Де ж? У невидимій рослинній силі Бог виростив нам колос невидимою силою. Глянь же на тілесність людини: не там сила Божа! Вона у її невидимості заховалася. Підними ж від земної плоті думки твої і зрозумій в собі людину, народжену від Бога, а не створену в останній час життя! Рослинна сила зерна є голова всього тіла, таємна дійсність невидимого Бога: пізнай у собі силу розумну, слово Боже, слово вічне, правцю Божу, закон,

владу, царство, невидимість, образ Отця Небесного! Розкрий серце твоє для прийняття віри і для обіймів того чоловіка, котрий своєму Отцю Небесному — замість сили його і замість правиці його навіки віків. Це насіння твоє, зерно твоє просторіше від небес і земних кіл, це видиме небо і ця земля в ньому ховаються, і чи не зможе зберегти тебе це насіння? Ах! Будь упевнений, що найнечутливіша волосина твоєї голови, втративши свою зовні-шність, у ньому (насінні) без усякої шкоди заховається, збережеться, стане благою! О насіння благословенне, людино істинна, Божа! Вся видимість є її підніжжя. Сама вона в собі носить царство, онебеснюючи всякого ним просвіщеного і наповнюючи своїм всенаповненням, сівши на місці правиці (праворуч) Отця Небесного навіки.

Г.Сковорода.

Одягався він пристойно, але просто; їжу мав, що складалася з трав, плодів і молочних приправ, споживав її ввечері, після заходу сонця; м'яса та риби не їв не через марновірство, а із своєї внутрішньої потреби; для сну виділяв свого часу не більше чотирьох годин на добу; вставав до зорі і, коли дозволяла погода, завжди ходив пішки за місто прогулюватися на чисте повітря і в сади; завжди веселий, бадьорий, легкий, рухливий, стриманий, цнотливий, всім задоволений, добродушний, принижений перед усіма, охочий до слова, де не змушений говорити, із усього виводив мораль, шанобливий до будь-якого стану людей, відвідував хворих, утішав печальних, ділив останнє з неімущими, вибирав і любив друзів за їхнє серце, мав побожність без марновірства, вченість без зазнайства, поводження без лестощів.

М.Ковалинський.

**Скоропадський
Павло Петрович**
(1873-1945)
— гетьман України
(1918).

Павло Петрович Скоропадський народився 3 травня 1873 року у Вісбадені в сім'ї повітового предводителя дворянства. Походив із славетного українського козацько-шляхетського роду, пов'язаного з родинами Апостолів, Бутовичів, Гамаліїв, Дуніних-Борковських, Кочубеїв, Миклашевських, Милорадовичів, Полуботків, Розумовських. Дитячі роки Павло Скоропадський провів у родинному маєтку в Тростянці на Полтавщині. Зростав серед книжок, старовинних портретів своїх пращурів, козацьких старшин, полковників, гетьмана Івана Скоропадського, Павла Полуботка, Данила Апостола, предметів української старовини, пов'язаних з козацьким минулим його роду. 1886 року Павло Скоропадський вступає до Петербурзького Пажеського корпусу, 1893 року закінчує його в чині корнета й стає командиром ескадрону кавалергардського полку. 1895 року стає полковим ад'ютантом цього полку, а 1895 року — поручиком. З квітня 1904 року Скоропадський бере участь у російсько-японській війні 1904—1905 років. Восени 1904 р. його призначають командиром сотні 2-го Читинського козачого полку Забайкальського козачого війська, згодом — ад'ютантом командувача російськими військами на Далекому Сході генерала Ліневича. Під час війни Скоропадсько-

го нагороджено Георгіївською зброєю та багатьма орденами. У грудні 1905 року імператор Микола II призначив Скоропадського своїм флігель-ад'ютантом і водночас командиром 20-го драгунського полку. У 1912 році йому було присвоєно звання генерал-майора імператорського полку. Під час другої світової війни Скоропадський командував кавалерійською дивізією. 22 січня 1922 року призначений командиром 34-го корпусу, що стояв на території України. У травні 1917 року в Києві відбувся I Всеукраїнський військовий з'їзд, який прийняв рішення про створення української національної армії. У серпні 1917 року 34-й корпус перетворено на I-й Український. У жовтні 1917 року Скоропадського на з'їзді вільного козацтва делегати від п'яти українських губерній і Кубані обирають отаманом Вільного козацтва. Після більшовицького перевороту в листопаді 1917 року Скоропадський зайняв позицію Центральної Ради і брав участь в організації оборони України від наступу більшовицьких військ під командуванням Є. Бош. Наприкінці року через незгоди з Секретаріатом Центральної Ради пішов у відставку. У січні 1918 року більшовики зайняли Київ, і Скоропадський переховується від арешту. У березні 1918 року Центральна Рада повернулася у Київ. Скоропадський, не-

згодний з соціалістичним напрямком дій керівництва Центральної Ради, організовує опозиційну «Українську Народну Громаду» і за погодженням з Німеччиною, з якою Центральна Рада вступила в союз, здійснив переворот 29 квітня 1918 року. 29 квітня 1918 року Всеукраїнський з'їзд хліборобів проголосив Скоропадського гетьманом України і утворив Українську державу на чолі з ним, ліквідувавши Українську Народну Республіку. За час правління Скоропадський прагнув зміцнити українську державність, запроваджував українські державні, культурні та наукові установи, вводив українську атрибутику, символіку. Водночас йому не вдалося подолати більшовицьку агітацію та опозиційні настрої в суспільстві, викликані авторитарними методами правління гетьманської влади й невирішеністю аграрного питання. 14 листопада 1918 року, намагаючись зберегти владу, гетьман проголосив федерацію Української держави з майбутньою небільшовицькою Росією, що стало приводом до антигетьманського повстання 13 грудня, і в Києві було проголошено Директорію. Після повстання Скоропадський перебрався до Берліна, потім до Швейцарії, пізніше оселився у м. Ванзее поблизу Берліна. 1929 року бере участь в організації разом з В.Липинським «Українського союзу

хліборобів-державників», пізніше — «Союзу гетьманців-державників». 1925 року засновує при Берлінському університеті Український науковий інститут. Під час другої світової війни Скоропадський відстоює інтереси українців перед німецькою владою. Допоміг звільненню з німецьких концтаборів С.Бандери, А.Мельника, Я.Стецька, А.Левицького та ін. Наприкінці життя намагався згуртувати українські сили в діаспорі навколо «Союзу гетьманців-державників». 16 квітня 1945 року під час бомбардування станції Платлінг поблизу Мюнхена був смертельно поранений і помер 26 квітня в шпиталі монастиря Меттен. Похований у місті Оберсдорфі в родинному склепі Скоропадських.

У день повалення Центральної Ради, 29 квітня 1918 року, Павло Скоропадський оголосив «Грамоту до всього українського народу». В ній говорилося, що, незважаючи на підтримку Німеччини та інших центральних держав, надії на встановлення порядку і економічну відбудову не виправдалися, і далі проливається кров, чиняться грабунки й анархія, посилюється розруха й безробіття. Нова катастрофа насувається через неспроможність Центральної Ради, Генерального Секретаріату і Ради народних міні-

стрів та їх місцевих органів до державного будівництва. «Як вірний син України, — звертався до народу Скоропадський, — я вирішив узяти на себе тимчасово всю повноту влади. Цією грамотою я оголошую себе Гетьманом усієї України». Замість розпущеної Центральної Ради гетьман оголосив про встановлення Української держави, яка ґрунтувалася на поєднанні монархічних, республіканських та диктаторських засад. Всі постанови і розпорядження урядів Центральної Ради та Тимчасового уряду Росії скасовувалися. Приватна власність оголошувалася фундаментом культури і цивілізації і відроджувалася повною мірою. Встановлювалася повна свобода купівлі-продажу землі. Підданим держави гарантувалися громадянські права та приватна власність. Відкривався простір торгівлі, приватному підприємництву та ініціативі. Гетьман обіцяв народу відновити порядок у державі, встановити законність, підтримувати авторитет влади, «не спиняючись ні перед якими крайніми мірами». Гетьман підписав також «Закони про тимчасовий державний устрій України».

Скасувавши запроваджені Центральною Радою націоналізацію великих маєтків та культурну автономію, гетьманський уряд ввів окрему категорію громадян-козаків, заможних селян, сподіваючись, що вони стануть соціальною опорою

нової влади. Водночас гетьман прибрав собі великі повноваження: самому видавати закони, призначати кабінет міністрів, керувати зовнішньою політикою та військовими справами й бути верховним суддею. Щоправда, в Україні правила фактично окупаційна німецька влада, яка була зацікавлена у встановленні порядку хіба що задля того, щоб вивезти з України належні їй за угодою промислові та сільськогосподарські ресурси. Проте гетьманові вдалося за кілька місяців відновити дійовий адміністративний апарат у центрі та в провінціях, почати формувати діючу армію та поліцію. Уряд Скоропадського встановив дипломатичні стосунки з 12 країнами, у той час як Центральна Рада — лише з трьома.

Гетьманський уряд, розуміючи значення культури у будівництві держави, створив цілу систему нових освітніх закладів та реорганізував систему навчання в старих. Для початкових шкіл було випущено кілька мільйонів примірників підручників українською мовою, в більшості шкіл запроваджено викладання українською мовою. Було відкрито близько 150 нових україномовних гімназій, зокрема й у сільських районах. У Києві та Кам'янці-Подільському відкрито два нових університети. Було засновано національний архів та національну бібліотеку.

24 листопада 1918 року відбулася історична подія — відкриття Української Академії наук, президентом якої став В.І.Вернадський, а неодмінним секретарем А.Ю.Кримський. Водночас гетьман своїми різкими діями проти опозиції, залежністю від німців і залученням до державного управління великої кількості представників російської царської верхівки та членів російської партії кадетів поступово викликав опозиційний рух, підсилений рядом непопулярних заходів в економіці, зокрема так званими «каральними експедиціями» на селян, які відібрали раніше землю у поміщиків. В уряд Скоропадського відмовлялися йти відомі українські діячі, дорікаючи йому за зв'язки з Росією і за те, що він зібрав навколо себе багатьох неприхильних до української державності діячів.

Опозиційні до уряду Скоропадського сили об'єдналися в Український Народний Державний Союз, головою якого було оголошено А.Ніковського, згодом — В.Винниченка. Пізніше проти гетьмана та його курсу виступив Всеукраїнський земський союз на чолі з С.Петлюрою. Проти союзників Скоропадського — німців у багатьох районах України почали вибухати повстання. Скористатися смутком вирішили й більшовики України, які на початку серпня підня-

ли повстання, але зазнали поразки від військ Скоропадського.

Критика гетьманського уряду та самого гетьмана набула таких великих масштабів, що Скоропадський змушений був заборонити діяльність опозиції, а Винниченка та Петлюру заарештувати. Водночас він здійснив реорганізацію уряду і ввів до його складу О.Лотоцького, М.Славінського та П.Стебницького із складу опозиції. Бачачи, що під натиском опозиції його уряд ось-ось упаде, 14 листопада Скоропадський наважився піти на останній крок, який, власне й вирішив його остаточну долю. Він призначив новий кабінет майже із самих російських монархістів і проголосив Акт федерації, за яким зобов'язувався об'єднати Україну з майбутньою небільшовицькою російською державою. Того ж дня опозиція утворила альтернативний уряд — Директорію на чолі з Винниченком та Петлюрою, яка відкрито виступила проти гетьмана. На боці Директорії сформувалося 60-тисячне військо та січові стрільці під командуванням Є. Коновальця, які перейшли від гетьмана. 21 листопада повсталі оточили Київ, а 14 грудня після переговорів німці, забравши з собою Скоропадського, залишили Київ. Того ж дня військо Директорії увійшло в Київ, було відновлено Українську Народну Республіку.

Головною помилкою Скоропадського була спроба його уряду відновити стабільність у державі шляхом залучення до державного будівництва старої російської чиновницької бюрократії та військової еліти. Але ще більшою помилкою гетьмана було скасування ним самостійності Української держави та порушення прав і свобод народу. Павло Скоропадський марно намагався в умовах того часу поєднати традиції козаччини з консервативним поміщицько-монархічним устроєм. Тобто він приніс інтереси народу в жертву інтересам держави. У національному питанні, незважаючи на великі досягнення, зокрема українізацію освіти, науки й культури, він через москвофільські настрої в державному апараті також не мав підтримки. Проте, як зазначав В.Липинський, Гетьманщина зуміла залучити на підтримку ідей української державності представників значної верстви русифікованих українців та соціально-економічну верхівку України. Крім того, досягнення Української держави часу Гетьманщини в галузі культурного будівництва було продовжено у наступні, 20—30-ті роки, у період українського відродження, аж до часів репресій, коли ці досягнення було знищено. Велика національна катастрофа 1919—1920 років, гіркий жаль за невикористаними можливостями, за втраченою

самостійністю ще більше зміцнили українське національне почуття, а ідеї самостійності незалежної Української держави стали ідеалом і життєвим заповітом для наступних поколінь.

Незважаючи на мою службу в Петрограді, я постійно займався історією Малоросії, завжди пристрасно любив Україну не лише як країну з шедрими полями, з чудовим кліматом, але і з славним історичним минулим, з людьми, ідеологія котрих відрізняється від московської.

П. Скоропадський.

Урядові репресії українству, з одного боку, і не національний (часто-густо навіть антинаціональний, централістичний) характер національних рухів — з другого, призводить іншу частину українського суспільства до принципового виключення з найближчої програми українства завдань політичного характеру і зведення його до завдань чисто культурних — так званого культурництва.

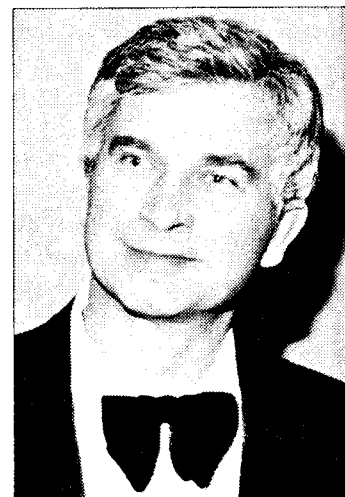
М. Грушевський. 1907.

Якби Скоропадський утримався, то він привернув би на бік української державності найпродуктивніше населення України...

Спроба відновити стабільність шляхом повернення дореволюційного соціально-економічного устрою, насамперед на селі, була найсерйознішою помилкою Скоропадського.

О. Субтельний. 1992.

**Солов'яненко
Анатолій
Борисович**
(1932-1999)
— співак (тенор).

Народився 25 вересня 1932 року в Донецьку, в сім'ї шахтаря. Змалку захоплювався музикою. Батько та мати його в молодості виступали в аматорських виставах опер «Наталка Полтавка» М.Лисенка та «Запорожець за Дунаєм» С.Гулака-Артемовського. Змалку Анатолій брав участь у художній самодіяльності, співав дискантом. Після закінчення школи 1949 року вступив у Донецький політехнічний інститут на гірничий факультет. В інституті виступав з сольними номерами у супроводі інструментального ансамблю. 1952 року робить спробу вступити в Ленінградську консерваторію, але невдало. Бере уроки у соліста Донецького оперного театру О.Коробейченка. У 1954 році, по закінченні інституту, почав працювати асистентом кафедри графіки та живописної геометрії. Водночас продовжує заняття у Коробейченка. У 1962 році вперше бере участь у концерті художньої самодіяльності Донецької області у Києві, де виконав кілька романсів, зокрема Я.Степового на слова І.Франка «Розвійтеся вітром». У липні 1962 року під час Всесвітнього конгресу профспілок у Москві брав участь у концерті й був обраний для стажування в Італії, в Мілані, у театрі «Ла Скала». З січня 1962 року Анатолій Солов'яненко півроку стажується в Італії, в «Ла Скала», у відомого

співака Дженнардо Барра. 22 листопада 1963 року у Київській опері відбулася прем'єра опери «Ріголетто», в якій Солов'яненко виконав роль герцога Мантуанського. В січні 1964 року Солов'яненко знову перебуває на стажуванні в Італії. Того ж року бере участь в концерті трупи Великого театру в Мілані, в «Ла Скала». 1965 року стає переможцем конкурсу естрадної пісні «Неаполь проти всіх» в Італії. Після конкурсу повертається в Москву й виступає у Великому театрі. Бере участь у численних гастрольних поїздках в Радянському Союзі та за кордоном. У Київському оперному театрі Анатолій Солов'яненко виконав близько 20 партій в операх українських, російських та зарубіжних авторів, зокрема Герцога в опері Дж.Верді «Ріголетто», Манріко в опері Дж.Верді «Трубадур», Андрія в опері С.Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм», Фауста в опері Ш.Гуно «Фауст», Маріо Каварадоссі в опері Дж.Пуччіні «Тоска» та ін. Всесвітню славу принесла Солов'яненку його концертна діяльність у багатьох країнах світу, особливо виконання українських та російських романсів. 1975 року Солов'яненку було присвоєне найвище в колишньому Радянському Союзі звання — народного артиста СРСР. У 1977—1978 роках Анатолій Солов'яненко співає у славетному нью-йоркському

театрі «Метрополітен-опера». 1980 року співакові присуджено Ленінську премію. 1985 року на екрани виходить фільм «Прелюдія долі», присвячений творчості Анатолія Солов'яненка. 1987 року співак бере участь у серії концертів у Чорнобилі. У 1990-х роках артист через незгоди з керівництвом залишає Київський оперний театр і займається виключно концертною діяльністю в країнах СНД та за кордоном. 1999 року славетний співак у розквіті творчих сил раптово помер. Поховано його у селищі Козин поблизу Києва.

Життя Анатолія Солов'яненка, справді народного, улюбленого народом співака, було сповнене безперервної й напруженої праці над вдосконаленням голосу. Щоб досягти успіху, він зрікався простих радостей життя задля того, щоб у хвилини найвищого злету свого таланту досягати вершин виконавської майстерності. Солов'яненко співав у найкращих театрах світу. Йому аплодували в міланському «Ла Скала» та в нью-йоркському «Метрополітен-опера». Він був одним з небагатьох українських співаків, таких як Володимир Мишуга, Соломія Крушельницька, Борис Гмиря, Іван Козловський, Євгенія Мірошніченко, завдяки

яким світ дізнавався про українську культуру, про незрівнянну красу пісенної творчості українського народу.

Солов'яненко досконало оволодів так званим італійським стилем, віртуозно виконуючи тенорові партії в операх Верді, Пуччіні, Доницетті, Масканьї. Він вільно володів італійською мовою, і його тенор звучав настільки проникливо й лірично, що вимогливі італійські слухачі визнали його переможцем у конкурсі «Неаполь проти всіх», віддавши перевагу йому перед славетним італійським співаком Клаудіо Вілла.

Український співак досконало оволодів французькою манерою співу й блискуче співав у багатьох операх французьких композиторів, зокрема Обера, Бізе, Массне. Особливо майстерно виконував він арію Надира в опері Бізе «Шукачі перлин». В ній чудові природні дані голосу Солов'яненка за тембром і характером надивовижу точно збіглися з виконавськими канонами цієї партії. Вражаюче натхненно й лірично виконував Солов'яненко славнозвісний романс «У сьйві місяця її побачив я...», коли м'який, ніжний голос співака наче линув у наповненому місячним світлом просторі.

Серед найскладніших партій його тенорового репертуару — партія Маріо Каварадоссі в опері

Пуччіні «Тоска». Її співали Енріко Карузо, Беньяміно Джильї, Маріо Ланца, Леонід Собінов, Маріо Дель Монако. Для багатьох виконавців світу образ Каварадоссі був каменем спотикання в співацькій кар'єрі. Але у виконанні Солов'яненка ця складна партія звучала легко, просвітлено й лірично проникливо.

З великим успіхом Солов'яненко виступав у партіях класичних російських та українських опер: «Запорожець за Дунаєм» С.Гулака-Артемівського, «Наталка Полтавка» М.Лисенка, «Князь Ігор» О.Бородіна, «Євгеній Онегін» П.Чайковського, «Борис Годунов» М.Мусоргського, «Садко» М.Римського-Корсакова. Особливо дорога для артиста була партія Андрія з опери «Запорожець за Дунаєм». «У ній багато простору для голосу, — говорив Солов'яненко, — все дуже вокальне, все легко співається. Тут органічно сплетені лірика і драматизм. А скільки людяності, справді народної краси!» Солов'яненко в партії Андрія видобуває із свого голосу світлі неповторні барви, національну кантилену, що так вдало поєднується з романтичним настроєм героя. Все, що наполегливо шукав Солов'яненко в українській народній пісні та українському романсі, — задушевність, ліричну простоту і природність, ширість почуттів, — він переніс у партію Андрія, і вона засяяла до того не-

знаними гранями завдяки талантові співака. Особливо проникливо звучало у Солов'яненка:

*Ластівко моя прекрасна,
Серцю радісний цей час!
Ти навек моя кохана —
Смерть одна розлучить нас!*

Важливе місце в репертуарі Солов'яненка посідали пісні та романси на тексти Т.Г.Шевченка. Співакові були близькими пристрасна й глибоко людяна поезія Кобзаря, проникнута народним мелосом. Тому вражає-драматично і водночас піднесено-лірично звучали в інтерпретації Солов'яненка «Огні горять, музика грає» або «Чого мені тяжко, чого мені нудно?». Співак переконливо відтворює драматургійний задум романсів, весь підкоряється рухові мелодії й поступово розвиває, нагнітає її і на решті утверджує в кульмінаційному завершенні відчуття безмежної туги і болю:

*Засни, моє серце, навекі засни,
Невкрите, розбите —
а люд нависний
Нехай скаженіс...
Закрий, серце, очі.*

Цей романс М.Лисенка на слова Т.Шевченка немов відображав внутрішні переживання самого актора, його тугу за високим мистецтвом,

за рідним Київським оперним театром, якому він віддав десятки років свого життя, а потім змушений був залишити через несумісність його високих вимог до мистецтва і комерційних планів тогочасного керівництва Київської опери.

Незмінний успіх у слухачів мав романс Я.Степового «Ой три шляхи» на слова Т.Шевченка. Цей дуже популярний серед виконавців твір Солов'яненко наповнював широкою простотою, задушевністю, викликаючи в серцях почуття доброти й співчутливості.

В репертуарі співака було багато творів українського бельканто, що добре дався італійській манері виконання Солов'яненка: «Чорнії брови, карії очі», «Ніч яка місячна», «Дивлюсь я на небо», «Там, де Ятрань круто в'ється», «Повій, вітре, на Україну», «Стоїть гора високая» та інші шедеври. Солов'яненко виконував їх особливо задушевно, просто й водночас витончено лірично, натхненно, що споріднювало його мистецтво з творчістю великих співаків Бориса Гмірі, Оксани Петрусенко, Івана Козловського. Але у Солов'яненка була своя, певно, з глибин народної творчості почерпнута, особливо зібрана, спокійна, рівна кантилена, насичена великим почуттям, емоціональним трепетом, суголосним з глибоко народною творчістю кобзарів.

Вражений манерою виконання Солов'яненком українських народних пісень, видатний азербайджанський співак Рашид Бейбутов писав: «У концерті співав дзвінкоголосий Анатолій Солов'яненко, у якого саме прізвище — знак долі. Справді, немов для солов'я, для цього артиста немає меж діапазону. Неначе граючись, бере неймовірно високі ноти, легко і просто розсипає звуки сліпучим каскадом. І все це не просто для того, щоб перекопати в шедроті своїх вокальних можливостей, а щоб створити образ української народної пісні «Місяць

на небі», такий ясний і правдивий».

Де б Солов'яненко не виступав з концертами, він неодмінно включав до свого репертуару українські народні пісні. «Виконуючи народну пісню з естради, — казав митець, — я пропагую її, хочу привернути до неї увагу людей, і поки вистачить сил, я не відступлюся від цього завдання. Українську пісню чудово розуміють в усьому світі. У кожного народу пісня виражає ті ж почуття, що й у нас, — любов до батьківщини, до дівчини, до матері, до природи... Недарма кажуть, що пісня не має кордонів».

Звичайно, знати треба все, але завжди старайтеся співати партії, які добре й природно лягають на ваш голос. Якщо у співака ліричні можливості, то нічого силувати його для досягнення драматичних ефектів.

Дж. Барра.

Я співала з Анатолієм Солов'яненком майже всі свої партії, і мене завжди вражало його вміння жити на сцені життям героя. Природно, що в такій ситуації і самому легше входити в образ. А духовна спорідненість партнерів завжди сприяє подоланню умовностей і скутості, логічно виправданим і природним мізансценам.

Г.Ципола.

**Стражеско
Микола Дмитрович**
(1876-1952)
— терапевт.

Народився в Одесі. Закінчив медичний факультет Київського університету (1899 р.). Працював під керівництвом професора В.П.Зразкова в Київській міській лікарні і вищих навчальних закладах Києва. З 1902 р. працював у Військово-медичній академії в Петербурзі. Тут під керівництвом академіка І.П.Павлова провів експериментальні дослідження у галузі фізіології кишківника, викладені в докторській дисертації (1904 р.). З 1904 р. — старший ординатор у терапевтичній клініці Київського університету. В 1907—1919 рр. — професор Київського жіночого медичного інституту. Водночас у 1908—1919 рр. — приват-доцент Київського університету і в 1917—1919 рр. — завідувач терапевтичного відділення Київської міської лікарні. В 1919—1922 рр. — завідувач кафедри Новоросійського університету, з 1922 р. — Київського медичного інституту. Водночас керував клінічним відділенням Інституту експериментальної біології та патології, з 1934 р. — Інституту клінічної фізіології АН УРСР. З 1936 р. — директор створеного ним Українського науково-дослідного інституту клінічної медицини. В роки Великої Вітчизняної війни — консультант евакуаційних госпіталів, керував дослідженнями в Центральному госпіталі Радянської армії, вивчав проблему сепсису ран, розробляв нові засоби боротьби з ним.

Основні наукові праці присвячено проблемам клінічної і теоретичної медицини. Вивчав фізіологію і патологію травлення, кровообігу, патофізіологію інфаркту міокарда, хронічних інфекцій, алергії. Виявив ряд симптомів захворювань органів травлення та кровообігу. Ввів нові засоби обстеження хворих. Уперше в світі поставив (1909 р., спільно з В.П.Зразковим) життєвий діагноз тромбозу судин серця. Розробив класифікацію недостатності кровообігу з урахуванням біохімічних порушень. Заснував одну з провідних терапевтичних шкіл.

Микола Стражеско — автор більш ніж 100 наукових праць, присвячених різноманітним питанням клініки і лікування внутрішніх хвороб. Оpubлікована ним спільно з В.П.Зразковим стаття «Симптомологія та діагностика тромбозу вінцевих артерій серця» (1910 р.), в якій вперше у світі було дано розгорнутий опис різних клінічних форм інфаркту міокарда і виявлено його основну патогенетичну ланку, принесла йому світове визнання. Він вивчав також проблеми фізіології та патології органів шлунково-кишкового тракту (шлунка, кишечника, печінки), питання використання строфантину у вигляді лі-

карського засобу при хворобах серця. Класичним твором стала його монографія «Основи фізіологічної діагностики захворювань черевної порожнини» (1924 р.).

Особливу увагу М.Д.Стражеско приділяв клінічно-експериментальному вивченню патології органів кровообігу. Він описав ряд синдромів та симптомів при серцево-судинних захворюваннях, розробив вчення про функціональну недостатність кровообігу, спільно з В.Х.Василенком створив класифікацію недостатності кровообігу.

Велике теоретичне і практичне значення мало наукове обґрунтування М.Д.Стражеском теорії ревматизму як інфекційно-алергічного захворювання стрептококової етіології. Він виявив зв'язок між сепсисом, ендокардитом і ревматизмом, описав закономірності співвідношення серцевої астми і стенокардії (грудної жаби).

М.Д.Стражескові належать дослідження так званих хронічних інфекцій, а також алергії, геріатрії, гематології, шоку, туберкульозу та ін.

У роки Великої Вітчизняної війни велике практичне значення мали праці М.Д.Стражеска з вивчення проблеми ранового сепсису, в ході яких було з'ясовано патогенез цього захворювання і намічено шляхи профілактики та лікування.

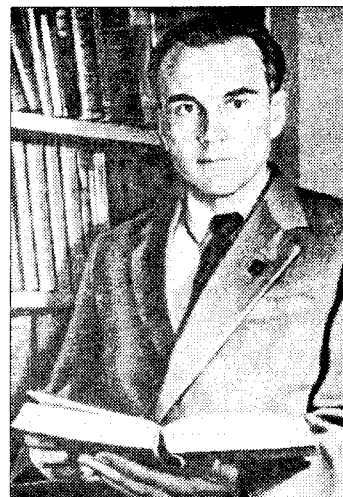
Упродовж десятиріч М.Д.Стражеско займався також клінікоек-

спериментальним дослідженням проблем кисневої недостатності і кисневої терапії, обміну речовин і реактивності організму.

Праці М.Д.Стражеска з питань фізіології та патології травлення, зокрема його монографія «Основи фізичної діагностики захворювань

порожнини шлунка» (1924 р.), мали світове значення.

Ім'я М.Д.Стражеска носить ряд описаних ним симптомів: симптом пухлини головки підшлункової залози, ознака повної атріовентрикулярної блокади серця, симптом перигастриту тощо.

**Сухомлинський
Василь
Олександрович**
(1918-1970)
— педагог, публіцист,
письменник.

Закінчив Полтавський педагогічний інститут (1939). 1935 р. розпочав педагогічну діяльність. Працював учителем у Василівській школі Онуфріївського району, учителем і завучем в Онуфріївській середній школі. Багаторічний (1947—1970) директор Павлівської середньої школи. Кандидат педагогічних наук (з 1955), автор багатьох книг, брошур і статей, художніх творів для дітей. Розробляв питання теорії і методики виховання у шкільному колективі та родині, всебічного розвитку особистості учнів, педагогічної майстерності. Особливу увагу приділяв патріотичному вихованню дітей і молоді, проблемам розумового, морального, естетичного та трудового виховання школярів. Книга В.О.Сухомлинського «Серце відаю дітям» (1969) удостоєна Державної премії УРСР 1974 р.

Народився Василь Олександрович Сухомлинський 28 вересня 1918 р. в селі Василівка Онуфріївського району Кіровоградської області (за тогочасним адміністративно-територіальним поділом — Василівська волость Олександрійського повіту Херсонської губернії) у незаможній селянській родині. Батько його, Олександр Омелянович, працював по найму як тесляр і столяр у поміщицьких економіях та заможних селянських господарств.

вах. Після встановлення радянської адміністрації в Україні був активістом колгоспного життя у селі, брав участь у керівництві кооперацією та місцевим колгоспом, виступав у пресі як сількор, завідував колгоспною хатою-лабораторією, керував трудовим навчанням учнів (з деревообробної справи) у семирічній школі. Мати майбутнього славетного педагога, Оксана Юдівна, працювала в колгоспі. Разом з Олександром Омеляновичем вона виховала, крім Василя, ще трьох дітей — Івана, Сергія та Меланію. Всі вони стали вчителями.

Василь Сухомлинський навчався спочатку (1926—1933) у Василівській семирічці, де був одним із кращих учнів. Влітку 1934 р. він вступив на підготовчі курси при Кременчуцькому педінституті і того ж року став студентом факультету мови та літератури цього вузу. Проте через хворобу 1935 р. змушений був перервати навчання в інституті.

Сімнадцятирічним юнаком розпочав Василь свою практичну педагогічну роботу. У 1935—1938 рр. він викладав українську мову і літературу у Василівській та Зибківській семирічних школах Онуфріївського району.

У 1936 р. Сухомлинський продовжив навчання на заочному відділі Полтавського педагогічного інституту, де спершу здобув квалі-

фікацію учителя української мови і літератури неповної середньої школи, а згодом — і викладача цих же предметів середньої школи (1938). Згадуючи цей час, Василь Олександрович писав: «Мені випало щастя два роки вчитися в Полтавському педагогічному інституті... Кажу — випало щастя, бо нас, двадцятирічних юнаків та дівчат, оточувала в інституті атмосфера творчої мислі, допитливості, жадоби знань. Я з гордістю називаю Полтавський педагогічний інститут своєю альма-матер...»

З 1938 р. і до початку Великої Вітчизняної війни Василь Олександрович працював в Онуфріївській середній школі учителем української словесності, а через деякий час — і завідувачим навчальною частиною школи.

Війна внесла свої корективи у розмірений ритм життя: у липні 1941 р. Василя Олександровича було призвано до війська. Закінчивши військово-політичні курси у Москві, одержав військове звання молодшого політрука, а з вересня 1941 р. він — політрук роти у діючій армії. 9 лютого 1942 р. в бою за село Клепініно під Ржевом дістав тяжке поранення і понад чотири місяці лікувався в евакогоспіталях.

З червня 1942 р. до березня 1944 р. В.О.Сухомлинський працював директором середньої школи і вчителем російської мови і літератури

у селищі Ува Удмуртської АРСР. Навесні 1944 р. Василь Олександрович разом з дружиною Г.І.Сухомлинською виїжджає на Україну, в шойно визволений Онуфріївський район Кіровоградської області. Упродовж чотирьох років він працював завідувачим районним відділом народної освіти і одночасно викладав у школі. Саме в цей період Василь Олександрович дебютує у пресі — онуфріївській районці «Ударна праця» та обласній газеті «Кіровоградська правда» — із статтями на педагогічні теми. Найперша його публікація — «Перед новим навчальним роком» — з'явилася 25 серпня 1945 р. в «Ударній праці».

1948 р. В.О.Сухомлинського призначають, на його прохання, директором Павлиської середньої школи. Цим навчальним закладом він керував до останку життя, двадцять три роки у Павлиші стали найпліднішим періодом його науково-практичної та літературно-публіцистичної діяльності.

Василь Олександрович доклав чимало зусиль, аби піднести пересічну сільську школу на рівень найкращих у тодішньому СРСР загальноосвітніх навчальних закладів, щоб перетворити її на справжню лабораторію передової педагогічної думки і якнайповніше узагальнити набутий досвід. І він досяг поставленої мети, насамперед зав-

дяки власній винятковій працьовитості, постійному творчому горінню, твердій, безкомпромісній вимогливості як до себе, так і до всього педагогічного колективу.

Починаючи з 1949 р. Василь Олександрович виступає не тільки у місцевій періодиці, а й у республіканських та всесоюзних виданнях. У першій половині 50-х років його починають друкувати й педагогічні видання тодішнього «соціалістичного табору».

1955 р. він успішно захищає у Київському державному університеті кандидатську дисертацію на тему «Директор школи — керівник навчально-виховної роботи», а через рік з'являється його перша велика монографія «Виховання колективізму у школярів». Наприкінці п'ятидесятих років виходять друком одна за одною такі ґрунтовні праці В.О.Сухомлинського, як «Педагогічний колектив середньої школи» та «Виховання радянського патріотизму у школярів». Даниною тогочасній ідеології була книга педагога «Виховання комуністичного ставлення до праці» (1959).

На найвищий шабель своєї педагогічної творчості Василь Олександрович піднявся у шістдесяті роки. Саме тоді з особливою виразністю і силою проявився його яскравий і самобутній талант педагога-дослідника й педагога-публіциста, саме у ті роки написав він

найкращі книги, статті, художні твори для дітей та юнацтва.

До найголовніших, найгрантовніших творів В.О.Сухомлинського, опублікованих починаючи із 1960 р., належать: «Як ми виховали мужнє покоління», «Духовний світ школяра», «Праця і моральне виховання», «Моральний ідеал молодого покоління», «Сто порад учителів», «Листи до сина», «Батьківська педагогіка», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» і особливо — «Павлиська середня школа» та «Серце віддаю дітям» (1969). Остання праця витримала вже кільканадцять видань, вона була удостоєна першої премії Педагогічного товариства УРСР (1973) і Державної премії УРСР (1974).

На високу оцінку заслуговують і праці В.О.Сухомлинського, які з'явилися окремими виданнями вже після смерті талановитого педагога: «Народження громадянина», «Методика виховання колективу», «Розмова з молодим директором школи», «Як виховати справжню людину».

Відаючи багато енергії вчительській роботі, створюючи фундаментальні педагогічні твори, В.О.Сухомлинський водночас виступав і як активний громадський діяч, систематично проводив культурно-освітню роботу серед насе-

лення Павлиша, брав діяльну участь у численних науково-педагогічних конференціях, симпозіумах, сесіях, нарадах, семінарах. Не обійшло його й офіційне визнання: з 1957 р. В.О.Сухомлинський — член-кореспондент Академії педагогічних наук РРФСР, з 1958 р. — заслужений учитель УРСР. У 1968 р. йому присвоїли звання Героя соціалістичної праці. Того ж року він був обраний членом-кореспондентом АПН СРСР.

2 вересня 1970 р. серце Василя Олександровича Сухомлинського перестало битися. Втім, фізична смерть не поклала край життю його творчих надбань, не зупинила його жертвовного служіння школі, учительству, вітчизняній педагогічній науці. «Людина, — любив повторювати педагог, — народжується на світ не для того, щоб зникнути безвісною пилінкою. Людина народжується, щоб лишити по собі слід вічний». Ці проникливі слова можна і треба віднести й до самого Василя Олександровича, адже саме вони були тим категоричним імперативом, якому завжди і всюди слідував він у своєму недовгому, але яскравому й напрочуд плідному житті Педагога. Все найцінніше, створене ним, назавжди увійшло до скарбниці вітчизняної педагогіки та національної духовної культури.

Тимошенко
Степан Прокопович
(1878-1972)
— вчений у галузі
механіки.

Освіту здобував у Петербурзькому інституті інженерів шляхів (1901 р.). Працював там викладачем. У 1906—1911, 1917—1920 рр. — професор Київського політехнічного інституту, у 1912—1917 рр. — професор Політехнічного, Електротехнічного інститутів та Інституту інженерів шляхів у Петербурзі. Працював у Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН (1918 р.). У 1919—1920 рр. — директор Інституту технічної механіки УАН. У 1920 р. емігрував до Югославії, де був професором Загребського політехнічного інституту. 1922 р. переїхав до США. У 1923—1927 рр. — науковий консультант компанії «Вестінгауз». У 1927—1936 рр. — професор Мічиганського, з 1936 р. — Стенфордського університетів. Автор понад 150 наукових праць. Відомий фундаментальними працями з опору матеріалів, теорії пружності та коливань в інженерній справі.

Народився в 1878 році в селі Шпотівка Конотопського повіту Чернігівської губернії (зараз — Сумська область) в родині землеміра. Освіту здобув у Роменському реальному училищі та Петербурзькому інституті інженерів шляхів. Після військової служби у

саперному батальйоні розпочав наукову діяльність по дослідженню властивостей цементу та рейок у механічній лабораторії Шляхового інституту у Петербурзі. Праця в лабораторії виявила потяг до дослідницької діяльності в галузі механіки матеріалів, яка була неможлива без ґрунтовних знань математики. С.П.Тимошенко зайнявся самостійним засвоєнням основ математичних знань. Він писав пізніше: «Я не народився математиком. Тонкощі абстрактної математики мене не притягували. Проте математичні застосування в інженерних науках — це було саме те, що мене цікавило і до чого мене вабила природа».

З метою поглиблення знань з опору матеріалів С.П.Тимошенко, який добре знав французьку та німецьку мови і спеціально вивчив англійську, переклав російською мовою фундаментальні праці німецького механіка А.Фепля «Опір матеріалів», «Курс з математичної теорії пружності» О.Лява та деякі інші твори.

У Петербурзі С.П.Тимошенко познайомився з видатним ученим у галузі прикладної механіки професором В.Л.Кирпичовим і відвідував його лекції та семінар. Саме спілкування з В.Л.Кирпичовим допомогло йому обрати напрям подальшої діяльності у науці.

Влітку 1904 р. С.П.Тимошенко поїхав до Німеччини та Франції для

ознайомлення з німецькими технічними школами та засобами викладання в них. Особливе значення для нього мали лекції і лабораторні заняття з механіки та опору матеріалів професора А.Фепля в Мюнхенському політехнікумі.

У 1904—1905 рр. С.П.Тимошенко провів дослідження коливань вала постійного діаметра з двома масами на кінцях у Петербурзькому політехнічному інституті. Він показав, що вплив маси вала на період коливань можна легко вирахувати, як і розв'язати задачу про крутильні коливання вала з кількома дисками уздовж останнього.

У 1905 р. він поповнював свою технічну освіту і працював у лабораторіях Геттінгенського університету, приділяючи головну увагу праці над дисертацією — дослідженню бокової стійкості двотаврової балки і, зокрема, кручення останньої. С.П.Тимошенко показав, що при крученні двотаврової балки виникає згин полиць, якщо останні в будь-якому поперечному перерізі не мають свободи поздовжнього переміщення. Він вивів рівняння кручення. Було розв'язано й завдання стійкості балки при її крученні.

У 1906 р. С.П.Тимошенко на пропозицію В.Л.Кирпичова взяв участь у конкурсі на заміщення посади професора кафедри опору матеріалів Київського політехнічного

інституту. Влітку того ж року він знову у Геттінгені, працює над складною та актуальною для будівництва проблемою дослідження стійкості деформацій стиснутих пластин. Йому вдалося вивести трансцендентне рівняння, з якого можна було обчислювати критичне значення стискаючих сил. Дослідивши різні випадки випучування пластин, вчений склав таблиці, за допомогою яких можна було обчислити значення критичної сили для різних співвідношень між шириною пластини та її товщиною. Цей його доробок мав фундаментальне значення в галузі стійкості деформацій і використовувався в авіації та кораблебудуванні.

3 січня 1907 р. 28-річний С.П.Тимошенко почав працювати професором кафедри опору матеріалів Київського політехнічного інституту. Його діяльність була надзвичайно плідною як викладача, що оновив навчальні курси, видав нову навчальну літературу, започаткував викладання курсу теорії пружності, так і дослідника, що розширив і переустановив новими машинами та приладами механічну лабораторію, поставив нові завдання з випробування матеріалів у ній. У травні того ж року С.П.Тимошенко захистив у Київському політехнічному інституті дисертацію на ступінь ад'юнкта прикладної механіки. Він продовжував дослідження і розв'я-

зав низку нових задач щодо стійкості стиснутих стержнів, згину прямокутної пластини, бокової стійкості балок, а також показав практичну придатність запропонованих методів. За ці розробки 1910 р. він отримав премію імені Д.Журавського Петербурзького інституту інженерів шляхів.

1911 р. він разом з групою професорів Київського політехнічного інституту висловив протест проти поліцейської сваволі у вищій школі, і його було звільнено з інституту. Він змушений був повернутися до Петербурга, де згодом отримав змогу викладати в Інституті інженерів шляхів, Електротехнічному інституті, видав підручники «Курс опору матеріалів» (1911), «Курс теорії пружності» (дві частини, 1914, 1916), які згодом стали класичними, перевидавалися за кордоном.

1917 р. рада професорів Київського політехнічного інституту запросила С.П.Тимошенка повернутися до інституту, і в 1918 р. він знову став професором Київської політехніки. 1918 рік позначений його активною співпрацею в Комісії з розробки проекту заснування Української Академії наук. Його записка «Щодо питання організації розряду прикладного природознавства при Фізико-математичному відділенні Української Академії наук» мала ґрунтовне значення для всього подальшого розвитку української

академічної науки. С.П.Тимошенко організував і першу академічну установу — Інститут технічної механіки.

Політичні обставини, економічна криза примусили вченого виїхати за кордон. Він працював професором кафедри опору матеріалів Загребської політехніки. 1922 р. переїхав до США, де працював технічним консультантом на заводах «Вестінгауз» у Піттсбурзі. Після п'яти років праці у фірмі він організував секцію механіки при Американському товаристві інженерів, почав видавати журнал «Прикладна механіка», надрукував дві монографії: «Прикладна теорія пружності», «Проблеми вібрації в інженерній науці». Педагогічна, наукова та практична діяльність С.П.Тимошенка у «Вестінгаузі» плідно вплинула на постановку технічної освіти американських інженерів.

З 1927 р. він очолив кафедру механіки Мічиганського університету, заснував щонедільний семінар з теоретичної та прикладної механіки, літні школи прикладної механіки для викладачів університетів і технічних шкіл США, видав фундаментальні праці «Опір матеріалів» (два томи, 1930), «Теорія пружності» (1933), «Теорія стійкості» (1936).

З 1936 р. С.П.Тимошенко — професор Стенфордського університету, де він читав докторантський

курс прикладної механіки і видав ґрунтовні праці: «Теорія пластинок і оболонок» (1940), «Статика споруд» (1945), «Вища динаміка» (1948), «Історія опору матеріалів» (1953).

С.П.Тимошенко двічі приїжджав в Україну (1959, 1964). Він видав цікаву книгу споминів.

Багато досліджень вченого стали класичними. Такими є цикл праць з розрахунку міцності стержневих систем, застосування енергетичного засобу щодо апроксимуючих функцій прогинів, низка праць щодо побудови теорії коливань пружних систем та про допустимі напруження в металевих мостах тощо. Найзначніші наукові досягнення — розроблення ефективних варіаційних методів теорії пружності та застосування їх до розв'язання складних інженерних завдань.

Наукові досягнення С.П.Тимошенка було визнано у всьому світі. Його обрано членом багатьох академій: АН СРСР (1928), Польської (1935), Французької (1939), Італійської (1948), Лондонського королівського товариства (1944). Почесні докторські звання йому присвоїли Лехайський університет (США, 1936), Мічиганський університет (1938), Цюріхський вищий технічний університет (1947), Болонський університет (1954), Загребська політехніка (1956), Туринська політехніка (1960). Його ім'я

присвоєно лабораторії механіки Стенфордського університету, Інституту механіки НАН України. У некролозі, опублікованому в «Известиях АН СРСР. Механика твердого тела», відзначалось: «Він умів охопити найголовніше в розгляду-

ваних явищах і розв'язувати поставлене завдання, використовуючи мінімальний математичний апарат. Важко вказати напрями в галузі будівельної механіки, де б він не отримав результати, які залишили незабутній слід».

Тичина
Павло Григорович
(1891-1967)
— поет, громадський та
державний діяч.

Народився 27(15) січня 1891 р. у селі Піски Козелецького повіту Чернігівської губернії (тепер Бобровицького району Чернігівської області). Походить зі старовинного козацького роду (його прашур, за родинним переказом, був полковником у Богдана Хмельницького). Батько майбутнього поета був сільським дяком — вчителем «школи грамоти». Змалку виявив хист до музики, малювання і віршування. В 1900—1907 рр. навчався в Чернігівському духовному училищі (бурсі), в 1907—1913 — в Чернігівській духовній семінарії. Згодом, навчаючись у Київському комерційному інституті, працював у газеті «Рада». На цей час припало його ознайомлення з новітнім українським мистецтвом, особисте знайомство з найвідомішими його представниками. В 1913—1914 рр. — у редакції ліберального україномовного журналу «Світло», а після його закриття — в Чернігівському статистичному бюро. У 1916—1917 рр. — помічник хормейстера в українському театрі М.К.Садовського. 1920 року подорожував із капелю К.Стеценка «Думка» Правобережною Україною від Києва до Одеси. Того ж року організував хор (з 1921 р. — Капела-студія імені М.Леонтовича), з яким виступав до 1923 року. З 1923 по 1934 рік — співредактор журналу «Червоний шлях» (Харків). Входить до засно-

ваної 1923 р. Спілки пролетарських письменників України «Гарт». 1926 року взяв активну участь у створенні ВАПЛІТЕ (Вільної Академії пролетарської літератури) з М.Г.Хвильовим на чолі, куди увійшли й колишні члени «Гарту».

З 1929 р. — дійсний член Академії наук Української РСР, у 1936—1939 рр. і в 1940—1943 рр. очолює Інститут літератури АН УРСР. З 1947 р. — член-кореспондент Болгарської АН, доктор філології. 1943—1948 рр. — міністр освіти УРСР. З 1953 по 1959 рік — голова Верховної Ради УРСР, заступник голови Ради Національностей ВР УРСР, член багатьох товариств, комітетів, президій, кавалер орденів і медалей. Лауреат Державної премії СРСР (1941), Державної премії УРСР імені Т.Г.Шевченка (1962). 1967 року отримав звання Герой Соціалістичної Праці.

Помер 16 вересня 1967 року в Києві.

Багаторічна експлуатація імені й авторитету митця тоталітарною системою стала причиною його глибокого внутрішнього конфлікту із самим собою, призвела до падіння його реноме як поета в очах співвітчизників і світової громадськості. У сучасників виявилось неоднозначне ставлення до його

творчості, небажання вникати в її приховані підтексти і мотиви. П.Г.Тичина гостро відчував трагізм свого становища в ролі гвинтика тоталітарної ідеологічної машини (що засвідчено, зокрема, його власними оцінками, аналізом його творчості, характером стосунків з іншим видатним українським поетом — Євгеном Маланюком).

П.Г.Тичина починав як поет у 1906—1910 рр. з наївного наслідування народних пісень та творів Т.Г.Шевченка. Перші друковані твори молодого поета з'явилися 1912 р. Подією величезної ваги в новочасній українській літературі став вихід у світ першої збірки віршів «Сонячні кларнети» (1918), пройнятої сонячною вірою в життя, людину, в рідний знедолений народ. Ця книга одразу поставила 27-літнього поета поруч із першорядними митцями новочасного українського відродження.

За визначенням Г.Грабовича (США), рання символістська система Тичини побудована на злитті традиційного, народного й неповторного, індивідуального, на коліванні між реальністю і мрією, естетичному сприйнятті космосу й резонуючого «я»... В основі шукань митця, на думку дослідників, — давній філософсько-культурологічний код: людське «я» і Бог, Всесвіт. Тичина рано утвердився в думці про поезію як синтетичний вид мистец-

тва. На практиці це обернулося перенесенням у площину поезії засобів суміжних мистецтв: у «Сонячних кларнетах» звук подається «забарвленим», колір — «озвученим», зорові образи чергуються зі слуховими. У віршах цього періоду можна знайти перегуки з Рабіндранатом Тагором, Волтом Вітменом, Емілем Верхарном, однак при цьому вони, ці вірші, лишаються самобутніми і самодостатніми.

Великий вплив на П.Г.Тичину справили М.М.Коцюбинський (вони часто зустрічалися і спілкувалися в останній період життя Коцюбинського у Чернігові), О.М.Пешков (Максим Горький).

За трагічною напруженістю, емоційністю й філософічністю творчість П.Г.Тичини зіставляють з творчістю реформатора англійської поетичної мови Томаса С.Еліота, лауреата Нобелівської премії (1948 р.). Серед композиторів і художників йому були духовно близькими Ліст, Берліоз, Римський-Корсаков, Микалоюс Чурльоніс та Мартирос Сар'ян.

Протягом життя П.Г.Тичини існував постійний і надзвичайний тиск на нього, на його творчу активність. Імпресіонізм і особливий композиційний характер його творів, починаючи зі збірок «Плуг» (1920) і «Вітер з України» (1924), де-

далі більше пом'якшується і замінюється спершу риторичними, а далі й абстрактними формулюваннями. Переломною в творчості поета вважається збірка «Чернігів» (1931 р.), яка означила його перехід в число «офіційних» авторів. Однак творчість П.Г.Тичини й після цього не вписується в прокрустове ложе простих схем: його приховане протистояння з тоталітаризмом на цьому не припиняється. Це засвідчують окремі поетичні, літературознавчі, публіцистичні твори пізнішого часу: «Григорій Сковорода» (1939), «Похорон друга» (1942), «Творча сила народу», «Геть брудні руки від України» (1943) та деякі інші.

Незважаючи на згубний для творця вплив тоталітарної системи, П.Г.Тичина в галузі поезії, прози, публіцистики, а також у науково-критичних працях виявив себе одним із найосвіченіших радянських письменників, чия ерудиція охоплювала суміжні з літературою види мистецтва — музику і живопис. За життя він встиг звідати не тільки розчарування, а й щире дружбу, любов (у цьому виявилася його перевага над бездушною системою, заложником якої був).

Похований П.Г.Тичина на Байковому кладовищі в Києві.

Туптало
Данило Савич
(Димитрій Ростовський;
1651-1709)
— святий;
письменник, церковний
і культурний діяч.

Святитель Димитрій народився у грудні 1651 року в містечку Макарові на Київщині. Батьками його були сотник Сава Туптало, «честь і слава війська Запорозького», та благочестива Марія. Обоє вони були людьми поважними і побожними. У благочестивому дусі виховували і своїх дітей, з яких, окрім сина Данила (таким було мирське ім'я святителя), ще три доньки стали черницями.

Через суворі козацькі будні батько не міг приділяти синові належної уваги, а тому доглядати й виховувати дітей доводилося Марії Михайлівні самотужки. Під впливом доброї і чуйної материнської душі зростав Данило у страху Божому та благочесті.

Згодом родина Тупталів переїхала до Києва, а коли Данилу виповнилося одинадцять років, його віддали на навчання до Києво-Могилянської колегії.

Вроджений хист, старанність, невтолиме прагнення знань невдовзі виокремили його з кола однокласників. У класах риторики він виділявся талантом віршування. Під орудою знаменитого проповідника, полеміста й богослова Іоанікія Галятовського Данило блискуче засвоїв ті прийоми та зврати мови, що пізніше нестимуть захоплення слухачам його проповідей, надаватимуть переконливості його аргументам, вражати-

муть емоційністю та силою доказів.

Виявляючи схильність до науки, Данило водночас відзначався і ревністю до життя побожного. Більше того, це згодом переростало в нестримне бажання жити саме таким життям.

У 1668 році Данило приймає чернецтво під ім'ям Дмитрія в Кирилівському монастирі в Києві з рук свого улюбленого вчителя ігумена Мелетія Дзика, щирого українського патріота, прибічника гетьмана Петра Дорошенка та Київського митрополита Йосифа Нелюбовича-Тупальського, які боролися в той час за незалежність України.

Через рік, у березні 1669 року, митрополит Йосиф Нелюбович-Тупальський рукопокладає ченця Дмитрія в ієродиякони. Приймавши чернецтво й ставши духовною особою, Дмитрій відновлює своє навчання, перерване у 1665—1669 роках з огляду на тодішні політичні події (відомі в нашій історіографії часи Руїни). Тоді ж він розпочинає і свою літературну діяльність.

У сані ієродиякона Дмитрій пробує у Кирилівській обителі тривалий час.

Двадцять третього травня 1675 року в Густинському монастирі, поблизу Прилук, митрополичий наступник Лазар Баранович, архієпископ Чернігівський, висвятив ієродиякона Дмитрія на ієромонаха. Святому мужу виповнилося всього

24 роки, але він на той час був досить обізнаним як у науках, так і у проповідях слова Божого. Познайомившись із ним ближче, переконавшись у глибині й широті його знань, архієпископ запросив Дмитрія стати проповідником при Чернігівській соборній церкві.

За дорученням Лазаря Барановича святий почав їздити проповідувати і в інші церкви Чернігівської єпархії, а згодом — і всієї України. На цей період його діяльності припадає і написання першого великого твору — про чудеса, що діялися від чудотворного образу Божої Матері в Іллінському монастирі Чернігова. Ця книга спочатку мала назву «Чуда...», а опісля друкувалася як «Руно орошенное».

З проповідями Дмитрій об'їздив не тільки українські землі, але й білоруські. Відомо, що в 1677 році він тривалий час перебував у Слуцьку, звідти виїжджав до інших міст. Мандрував по Волині, жив у Вільні, в Свято-Духівському монастирі.

У січні 1679 року повертається в Україну, а в лютому, на бажання гетьмана Івана Самойловича, оселяється в Батурині, тодішній гетьманській столиці.

На прохання братії у березні 1681 року призначається ігуменом Максаківського монастиря на Чернігівщині, звідки через рік знову перебирається до Батурина уже як

настоятель тамтешнього Миколаївського монастиря. Але вже у жовтні 1683 року добровільно зрікається ігуменства, аби присвятити себе сповна чернечим подвигам та письменницькій діяльності.

У травні 1684 року переїжджає до Києва, де на прохання новообразованого архимандрита Києво-Печерського монастиря Варлаама Ясинського погоджується стати проповідником при цій святині православ'я. Одночасно архимандрит запропонував ігуменові Дмитрію написати «Життя Святих», на що той радо згодився. Над цією працею святий працював близько 20 років. Різні перешкоди заважали нормальному процесові написання. Так, у 1686 році він мусив знову повернутися до Батурина: очолити, на вимогу митрополита Гедеона Святополка-Четвертинського та гетьмана Івана Самойловича, намісництво тамтешнього монастиря.

Святий продовжує плідно працювати і в липні 1687 року виконує першу частину задуму (місяці вересень — жовтень — листопад), яку й було віддруковано у Києво-Печерському монастирі у 1689 році.

У 1692 році залишає ігуменство в Батурині й оселяється в окремій келії для спокійної письменницької праці. У 1693 р. була готова друга частина роботи (місяці грудень — січень — лютий), яка побачила світ у 1695 році.

З червня 1694 р. до січня 1697 р. святиелю довелось виконувати ще й адміністраторські функції, бути настоятелем Глухівського монастиря, а з січня до червня 1697 р. — ігуменом Кирилівського монастиря в Києві.

У липні 1697 року, на прохання архієпископа Івана Максимовича, Дмитрій переїжджає до Єлецького Чернігівського монастиря й одержує титул архимандрита, а незабаром стає ще й архимандритом Новгород-Сіверського Спаського монастиря.

Попри численні справи, що постійно відволікали його від основної письменницької праці, святий продовжує натхненно трудитися, і в 1700 році у Києві виходить третій том «Життя Святих» (місяці березень — квітень — травень).

За двадцять років Дмитрій довелось бути настоятелем багатьох монастирів в Україні, переїздити з місця на місце. Пояснюється це тим, що різні обителі хотіли бачити його своїм настоятелем і мати в його особі доброго проповідника та наставника, хоч сам для себе святий ніколи не шукав слави чи почесей.

Наступний, 1701, рік став у житті святиелю Дмитрія переломним. За наказом царя Петра I його викликають до Москви, і в лютому він назавжди залишає Україну. У березні 1701 року його висвячують

на митрополита Тобольського, але через хворобу він не зміг виїхати до Сибіру, а вже в січні 1702 року його перепризначають на кафедру митрополита Ростовського в Росії.

На цій старовинній єпископській кафедрі, яка за княжих часів входила до складу Київської митрополії і на якій одними з перших єпископів були українці, святі Леонтій і Ісайя, пробув святий понад сім років. Тут він завершує свою подвижницьку роботу над виданням і видруковує у 1705 році четвертий том «Життя Святих» (місяці червень — липень — серпень). Але неспокойне серце не хотіло знати спочину. Дмитрій розпочинає писати «Літописець» — рід біблійної історії, яку, однак, закінчити не встиг.

Підірване здоров'я святого змогло справитися з черговим нападом недуги, особливо частих в останні роки. Дмитрій упокоївся в ніч з 27 на 28 жовтня 1709 року, за молитвою, стоячи на колінах. Так молитва, що супроводжувала святого все життя, не полишила його і в час смерті.

Серед усіх праць святого чільне місце займають «Життя Святих», або «Четві Мінеї» (місячні читання). Вихід у світ цього повного видання стало визначною подією в

житті нашої церкви і прослало його ім'я в усьому християнському світі.

Беручись до цього задуму, святий відчував не тільки величезну відповідальність, а й навіть деяку розгубленість. Виникло бажання взагалі відмовитися від нього, лише побоювання гріха неслухняності зупинило і, врешті, змусило підкоритися вимогам Варлаама.

З надіями і молитвами на Божу допомогу, з внутрішнім трепетом, у червні 1684 року приступив Дмитрій до свого подвигу. Його душа, розум, творча уява були переповнені образами святих, життєписами яких займався. Віщі сни, видіння, яких сподоблявся, підтримували й спрямовували його на подвижницькому шляху творення.

Якось він згадував, як пам'ятного понеділка 10 серпня 1685 року він, зачувши благовіст до заутрені, не схопився звично до служби, а, підпавши під якусь непереборну сонливість, проспав аж до читання Псалтиря. І весь цей час перед ним стояло видіння: здавалося, що доручено йому було приглядати за якоюсь печерою, де покоїлися святі мощі. Оглядаючи зі свічкою труни святих, побачив він там і святу великомученицю Варвару. Приступивши ближче до труни, узрів її лежачою на боці, а на віку труни помітив якусь гнилизну. Бажаючи вичистити труну, витяг мощі її з ра-

ки, переклав їх на інше місце. Очистивши раку, знову підійшов до святих мошей і, підхопивши їх на руки, переклав на попереднє місце, але раптом побачив, що свята Варвара жива.

«Свята великомученице Варваро, добродійнице моя! Умоли Бога про гріхи мої!» — вигукнув Дмитрій.

Свята відповідала йому так, мовби мала якісь сумніви стосовно нього:

— Не знаю, чи зможу умолити, бо ж молишся ти по-римськи...

Почувши слова ці, святий захвилювався й засмутився, бо, надаючи особливої уваги письму, дещо послабив він молитовне правило, молився коротко й зрідка, як римлянин. Отже, то було не просте нагадування, а своєрідний наказ повернутися до звичного благочестивого життя.

Ще не один раз по тому з'являлися образи святих, які дивним чином не давали йому занепасти духом, наснажували й додавали сил та розуміння для успішного завершення вікопомної праці.

Азбука духовної премудрості:

- Духовне, коли роздається, ще більше примножується.
- Любов душі до духовних висловів служить знаком здоров'я її.
- Спокою душі ніщо так не служить, як свобода від турбот і суєти.
- У душі немилостивій Бог не перебуває.
- Самих справ — без слова — мало для навчання.
- Корінням і джерелами справ служать роздуми.
- Добрі діла будуть тоді великими, коли ми не вважаємо їх великими.

**Тутковський
Павло Аполлонович**
(1858-1930)
— геолог, географ.

Народився 1858 р. в містечку Липовець Київської губернії. Закінчив фізико-математичний факультет Київського університету (1882 р.). 1884—1895 рр. працював консерватором геологічного кабінету університету. 1896—1904 рр. викладав у київських гімназіях. 1904—1913 рр. — інспектор, директор народних училищ на Волині. З 1914 р. — професор Київського університету. Брав активну участь в організації Української Академії наук, українських університетів. 1919—1930 рр. — голова Фізично-математичного відділу УАН. З 1926 р. — організатор і перший директор Науково-дослідного інституту геології. 1918—1921 рр. — голова природничої секції Українського наукового товариства в Києві.

Внесок П.А.Тутковського в науку різнобічний. Він працював практично у всіх галузях науки про Землю. Багато його праць присвячено питанням мінералогії, петрографії, палеонтології, стратиграфії, регіональній і динамічній геології, четвертинним відкладам і проблемам четвертинного періоду, геоморфології, фізичній географії, етнографії та етнології, гідрогеології, корисним копалинам, крає- і ландшафтознавству, природному районуванню, науковій бібліографії та термінології. Характерною особливістю його наукової творчості було те, що більшу частину його бага-

тущої спадщини (він опублікував понад 1000 праць) було присвячено Україні. Тому В.І.Вернадський називав П.А.Тутковського кращим знавцем неорганічної природи України.

Після закінчення 1882 р. університету П.А.Тутковський працював лаборантом мінералогічного кабінету. У 1880—90-ті роки минулого століття в щорічних відрядженнях від Київського товариства природодослідників він пройшов всю Правобережну Україну, зокрема Волинь і Полісся, детально вивчив геологічну будову цих регіонів.

Обставини змусили П.А.Тутковського 1896 р. покинути університет. Довгий час він працював викладачем київських гімназій і співробітничав у газеті «Киевское слово». Майже два десятиліття П.А.Тутковський був відірваний від університетських лабораторій і наукового оточення, але не припинив дослідницької діяльності. На початку нового століття він став позаштатним співробітником Геологічного комітету. За його завданням у 1900—1906 рр. проводив геологічну зйомку вздовж залізничі Київ-Ковель, а потім в межах 16-го аркуша Загальної геологічної мапи Європейської Росії, досконало вивчив природні особливості Україн-

ського Полісся і Волині, які стали базою для наступних його теоретичних розробок.

1904 р. П.А.Тутковський прийняв пропозицію попечителя Київського навчального округу і був призначений інспектором, а 1909 р. — директором народних училищ Волинської губернії. Нова служба, хоч і була чиновницькою, давала змогу багато мандрувати і спостерігати природу Волині. Житомирський період його діяльності, який тривав дев'ять років, був тісно пов'язаний з Товариством дослідників Волині, одним з небагатьох тоді краєзнавчих товариств в Україні, заснованим 1899 р. Він знову провадив польові дослідження, регулярно виступав перед аудиторією. З 1909 р. Товариство дослідників Волині почало видавати свої праці, в кожному томі яких вміщувалось по декілька публікацій П.А.Тутковського. Незабаром він став віце-головою Товариства, багато зробив для розвитку його музею.

Важливою віхою в біографії П.А.Тутковського став 1911 р., коли він захистив у Московському університеті дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора географії. В тому ж році рада фізико-математичного факультету Казанського університету присудила йому науковий ступінь доктора мінералогії і геогнозії. Одержання наукових ступенів відкрило для

П.А.Тутковського бажаний шлях до університету. З 1913 р. він почав викладати в Київському університеті, 1914 р. затверджений професором кафедри географії. Становлення цього навчального курсу в університеті пов'язане з його ім'ям. 1917 р. П.А.Тутковський створив при університеті Географічний інститут, який проіснував декілька років.

Важливу сторінку науково-організаційної діяльності П.А.Тутковського пов'язано з Українським науковим товариством. У квітні 1918 р. його обрано головою Природничої секції УНТ, за його ініціативою виникла низка нових секцій Товариства, почав видаватись журнал «Вісник природознавства». Українське наукове товариство у березні 1917 р. поставило питання про створення в Києві Українського народного університету. Це стало початком розвитку національної вищої освіти. П.А.Тутковський — один з найактивніших діячів цього процесу. Він був професором створеної у листопаді 1917 р. Української педагогічної академії, Українського народного університету. Як представник Українського наукового товариства взяв діяльну участь в роботі Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук, подав проект створення академічної кафедри географії, був об-

раний до першого складу академіків.

У перші ж дні існування Академії наук П.А.Тутковського було обрано головою її правління, і перед ним постали найскладніші організаційні та господарські питання. Він очолив також науководослідницьку кафедру геології, а незабаром і створену на пропозицію В.І.Вернадського Комісію з вивчення природних багатств України. Його по праву вважають одним із засновників Національної бібліотеки Української держави (з 1919 р. — Бібліотека Української Академії наук під назвою Всенародна бібліотека України). 1921 р. П.А.Тутковського обрано головою Фізично-математичного відділу ВУАН, який він очолював до своєї смерті (1930).

Головною справою П.А.Тутковського на довгі роки стало вивчення стратиграфії і палеонтології третинних і четвертинних відкладів. П.А.Тутковський звернувся до вивчення викопної мікрофауни, яким ніхто в тодішній Росії ще не займався. Він першим звернув увагу на значне поширення мікрофауни в різних відкладах Київщини, Чернігівщини, Волині, Полтавщини, Таврії, Подніпров'я, встановив деякі особливості її стратиграфічної належності. Його праці з цього напрямку здобули визнання вітчизняних і зарубіж-

них (британських і бельгійських) фахівців.

Як і багато геологів минулого століття, П.А.Тутковський займався також і питаннями гідрогеології та водопостачання міст. Зокрема, його надзвичайно цікавили артезіанські джерела. Він передбачив і приблизну глибину залягання в Києві артезіанського горизонту. В спеціальній доповідній записці, поданій 1895 р. в Київське товариство водопостачання, він, поряд з проектом свердловин на під'юрську воду, пропонував план спорудження київського водогону, який до цього постачався забрудненими водами Дніпра.

П.А.Тутковський — засновник четвертинної геології в Україні. Четвертинні відклади в другій половині минулого століття мало вивчалися. На північній Волині йому вдалося зібрати багато фактів для характеристики передльодовикових, льодовикових і післяльодовикових відкладів та лесових товщ. Вони стали фундаментом для ряду гіпотез і теоретичних побудов щодо особливостей четвертинного періоду в Україні і в Європі взагалі. На цьому емпіричному матеріалі виникли його узагальнення про причини великого плейстоценового оледеніння, викопних пустель Північної півкулі, походження лесу і неолітичної культури, класифікації ландшафтів України.

Великий внесок зробив П.А.Тутковський у розробку природничої бібліографії та української наукової термінології. Він підготував і видав численні покажчики літератури з геології та фізичної географії центрального і південного Полісся, медицини, гігієни, санітарії, бальнеології курортів та народної медицини, української картографії, гідрогеології і сільського господарства. П.А.Тутковський — ініціатор видання першого словника української геологічної термінології, який включив більше п'яти тисяч наукових термінів. Він став одним з перших учених, які послідовно і самовіддано пропагували красу рідної природи, відзначали її особливості, пояснювали причини виникнення тих чи інших ландшафтів і природних явищ, визначали шляхи використання природних багатств. У результаті опрацювання проблем четвертинної геології та палеогеографії П.А.Тутковський створив класифікацію ландшафтів України — оригінальну концепцію природного районування, яка заклала теоретичні підвалини українського краєзнавства.

П.А.Тутковський мав власну, чітко сформульовану дослідницьку програму. Ядро його наукової ідеології склали дві взаємопов'язані теоретичні конструкції, центральні ідеї його наукової творчості — гіпотези походження лесу і викопних пустель Північної півкулі.

У 1920-ті роки П.А.Тутковський багато зробив для формування школи українських геологів. Могутній імпульс наукова школа П.А.Тутковського отримала з організацією 1926 р. Українського науково-дослідного інституту геології, який він очолив. Другою установою, яка сприяла формуванню школи П.А.Тутковського, був відкритий 1927 р. в Києві Національний геологічний музей. У 20-ті роки П.А.Тутковському вдалося згуртувати колектив геологів, які багато зробили для розвитку геологічних наук в Україні в наступні десятиліття.

П.А.Тутковський був природодослідником з глибоким, органічним інтересом до вивчення природи. Він постійно перебував у пошуку, багато читав, самостійно вибирав об'єкти і методи дослідження. Іноді захоплювався деякими новими, ще недостатньо апробованими ідеями і відразу ж намагався застосувати їх у дослідницькій практиці. Деякі його екстраполяції, перенесені з інших регіонів земної кулі і

некритично поширені на геологію України, були легко уразливими. Довгожителлями виявились його роботи, присвячені вивченню крейдяних і палеогенових відкладів України і Білорусі, що не втратили свого значення і тепер. Методи мікрофауністичних досліджень, якими користувався П.А.Тутковський при вивченні крейдяних і третинних форамініфер, не застаріли. Високо оцінюються роботи П.А.Тутковського з гідрогеології Білорусі, зокрема щодо забезпечення артезіанського водопостачання населених пунктів. У подальші десятиліття білоруські геологи продовжили розпочаті П.А.Тутковським піонерні роботи в галузі болото- і ґрунтознавства, підсумком яких стала розробка схем висусшення районів Полісся. Пропозиції П.А.Тутковського сприяли формуванню наукових основ меліорації збитково-зволочених земель. Це ще раз стверджує високу практичну значущість багатьох наукових розробок вченого.

Ужвій
Наталія Михайлівна
(1898-1986)
— актриса.

Народилася Наталія Михайлівна Ужвій 22 серпня 1898 року в містечку Любомлі на Волині, в селянській сім'ї. Згодом життєві обставини змусили батька майбутньої актриси шукати робітничого щастя на Привіслянській залізниці.

До 1912 року сім'я Ужвій жила в робітничому селищі Брудно, поблизу Варшави. Там минули дитячі роки Наталі, там вона отримала початкову освіту — спершу в залізничному, а потім у міському дворянському училищі. Та дівчинці не вдалося далі продовжити навчання через матеріальну скруту в сім'ї. Наталія влаштовується працювати швачкою, але не лишає самоосвіти. Наполегливо і старанно готується вона до іспитів і в 1914 році успішно складає їх на звання сільської вчительки.

Так, серед гущі народу, розпочинається трудова біографія Наталії Михайлівни. Побут, звички, культура і традиції села дозволили талановитій дівчині накопичити багатий емоційний досвід, який потім живитиме її протягом усього творчого життя.

Визначальною для юної акторки стала зустріч і знайомство з І.Мар'яненком у 1912 році, в день, коли вони вперше переступили поріг професійного театру. Наталія потрапляє в допоміжний склад Київського українського драматичного театру імені Т.Шевченка.

У 1926 році Н.Ужвій переходить до харківського театру «Березиль», що об'єднував навколо себе майбутній цвіт української сцени — Л.Курбаса, А.Бучму, М.Крушельницького, О.Сердюка, І.Мар'яненка та ін. Це був час пошуків і дерзаних, змужніння, осмислення свого покликання.

З 1936 року актриса працює в Київському українському драматичному театрі ім. І.Франка. Звернення до класичного репертуару по-новому розкрило творче обдаровання Н.Ужвій, збагатило й розширило його.

У роки Великої Вітчизняної війни Н.Ужвій разом з театром перебувала в евакуації, спочатку в Тамбові, а згодом у Семипалатинську і Ташкенті. З концертними бригадами вона побувала на багатьох фронтах, виступаючи і на передових позиціях, і в санчастинах, і в ар'єргардних військах. То були часи, коли як ніколи відчувалася потреба в мистецькому слові, у чистих і світлих емоціях та почуттях.

Влітку 1943 року актриса знімається у кінофільмі «Райдуга» (за однойменною повістю В.Василевської), що приніс їй славу й любов мільйонів і мільйонів глядачів.

У повоєнні роки Н.Ужвій плідно працює над образами своїх сучасниць у п'єсах О.Корнійчука, А.Якобсона, О.Васильєва, В.Собка. «Образ може бути лише тоді ширим і

переконливим, коли актор, творець його, поріднився з ним, злився, «увібрав» його в себе і всіма своїми почуттями і поведінкою втілює в образ», — писала Наталія Михайлівна про особливості власної творчої лабораторії. «Не вважайте ніколи свою роботу завершеною, — радить вона молодим акторам. — Ніколи не заспокоюйтесь на тому, що вже досягнуто. Де настає спокій — там кінець творчості і мистецтва».

Сама ж актриса, здається, взагалі не знала такого поняття, як спокій, коли йшлося про роботу над роллю, або ж взагалі коли справа торкалася сценічної діяльності. Палка й неспокійна вдача її ніколи не дозволяла тут навіть хвилиної розслабленості чи найменшої байдужості.

Серед численних акторських робіт Н.Ужвій практично нема прохідних, виконаних, так би мовити, на самій техніці. Здавалося б, найневиграшніша роль, оживлена талантом і серцем актриси, позначена оригінальним витлумаченням, сприймалася по-новому.

Поруч з великою актрисою виросло не одне покоління молодих митців, які з перших самостійних кроків на сцені відчували не тільки опіку майстра, але й саму атмосферу живої легенди театру.

Творчу працю Наталії Михайлівни Ужвій відзначено рядом високих державних нагород, зван-

нями народної артистки СРСР та Героя Соціалістичної Праці.

Померла Н.М.Ужвій 22 липня 1986 року.

Характерною ознакою справжнього таланту є його життєдайна здатність створювати атмосферу особливого силового поля, що дозволяє краще й повніше сприймати все, до чого б тільки той не долучався. Він, ніби чарівний ліхтарик, освітлює найпотаємніші куточки душі, змушуючи дивувати, захоплюватися, збагачуватися духовно, тільки-но потрапляє під те магічне проміння.

Наталія Михайлівна Ужвій не лише глибоко усвідомлювала своє покликання, але й з усією вимогливістю і серйозністю ставилася до тих можливостей, які відкривалися перед нею завдяки дару Божому.

«Найбільш ображає мене, коли в листах знаходжу легковажні міркування про акторську професію. Декому здається, ніби тому, хто щовечора виходить на сцену, та ще причепурений, гарно одягнений, у красивій перуці, живе незвичним життям, виголошує високі слова, а після вистави ще нагороджується оплесками, — все легко дається, все приходить само собою. Ні! Ой, як помиляються наївні люди! Чи можуть вони збагнути, скільки фізичних і моральних сил

коштує кожна роль! І яка то надзвичайна, хоч і радісна доля акторська! Радісна, коли бачиш, що кінцевий результат часом виснажливої праці — твоя гра — дає людям естетичне задоволення, будить думку, зворушує серце, примушує замислитися над своїм і чужим життям, приносить хоча б крихітку щастя. Заради цього варто трудитися, хвилюватися, нервуватися, тремтіти за майбутню долю і своєї ролі, і вистави в цілому. Ось що хочеться відповісти тим, хто уявляє акторське життя суцільним святом, прогулянкою не без приємностей, як іронічно сказав великий письменник...» — за цими схвильованими словами мудрої, збагаченої досвідом людини відкривається глибоке розуміння життя, головних його цінностей, зворушливе почуття відданості своїй справі і справжньої відповідальності за неї.

У житті Н.Ужвій, щедрому на знайомства з талановитими людьми, які сприяли й допомагали їй у творчій самореалізації, здавалося б, не було нічого неможливо, адже все, що їй хотілося сказати зі сцени чи з кіноекрана, вона сказала. Сказала вагомо, пристрасно, пам'ятно — про те свідчить всенародна любов і шана. Але була в актриси одна заповітна мрія, яку вона трепетно виношувала в серці довго-довго і яку не судилося втілити в життя з цілого ряду причин. Наталія Ми-

хайлівна зіграла стільки жіночих характерів, що важко уявити навіть, кого ж вона не відтворила на сцені. Серед її героїнь — королеви і партизанки, лікарі і колгоспниці, кріпачки і вчені, народні майстри і актриси, пенсіонерки і юнки, борці й полонянки. Різні натури, різні почуття й пристрасті — щасливі й нещасні, духовні й аморальні, добрі і злі, величні й підступні, симпатичні й антипатичні. Здається, ціла плеяда образів і характерів, одухотворених талантом актриси, дозволяє спокійно спочивати на лаврах, але оскільки серед того огрому не знайшлося місця для тієї найомріянішої, велика актриса почувала себе в чомусь обділеною. Роль Шевченкової Катерини, як згадувала велика майстриня, навіть увижалося їй. І життя, яке після всього зробленого нею не могло не бути прихильним, подарувало їй унікальну можливість здійснити свою мрію і втілити улюблений образ по-особливому для всіх і назавжди. Натхненний скульптурний портрет

героїні великого Кобзаря увінчив скульптор М. Манізер, для якого позувала славетна актриса. «...горда з того, що є не тільки свідком, а й співучасницею цієї події, — згадувала Н.Ужвій. — Моя участь у роботі по створенню пам'ятника — значний етап мого творчого зростання. З радістю віддала все своє вміння і майстерність на створення образу Катерини. У цьому образі мені хотілося відобразити безвихідну долю жінки кріпосної України. Прагнучи повніше втілити образ Катерини, я жила нею. З трепетом стежила за майстерною рукою професора Манізера, під якою з кожним днем усе помітніше оживала глина».

Пам'ятник Тарасу Шевченку в Харкові є одним з найцікавіших у творчому вирішенні, і, безсумнівно, добру частку його успіху по праву слід віддати і великій нашій актрисі. Прозора й глибока символіка цього моменту життя актриси мовби вирізьблює в часі уже саму її творчу постать.

Траплялися і важкі для мене часи, і різні трупи, і різні режисери... Але завжди зі мною залишалося головне — наше мистецтво. Так, я переконана, що мені випала щаслива акторська доля.

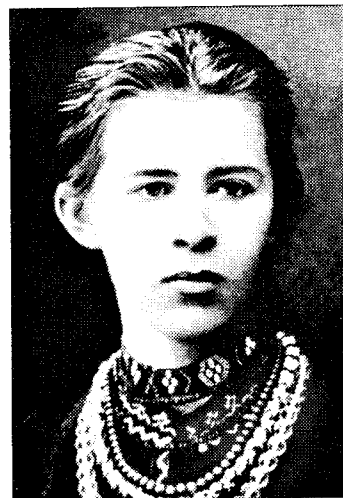
Н.Ужвій.

Є актори, що потребують не механічної поради, а смислового дороговказу, філософської спрямованості, образного натяку. Ужвій належить саме до таких майстрів.

Їй потрібне зелене світло семафора, а дорогу вона знаходить сама...

Г.Юра.

Українка

Леся

(1871-1913)

— поетеса, перекладачка,
громадська діячка.

Лариса Петрівна Косач народилася 25 лютого 1871 року в містечку Новограді-Волинському. Батько письменниці, Петро Косач, був освіченою прогресивною людиною, членом Старої Громади, близьким товаришем Михайла Драгоманова. Мати, Ольга Косач, — відома в українській літературі письменниця під псевдонімом Олена Пчілка.

Дівчинка виховувалася в культурному українському середовищі, де завжди панував дух національних традицій, піднесеного волелюбства, прагнення знань, вшанування передового суспільного досвіду.

Змалечку, вражена тяжкою недугою, туберкульозом кісток, дівчина змушена була подовгу лежати прикутою до ліжка. І саме хвороба, і лікування її завдавали нестерпних мук, але мужня дівчинка терпляче зносила страждання.

У перерві між нападами болю Леся вчилася, самотужки освоюючи нові й нові предмети. Програму їй склали батьки. Не довіряючи офіційній шкільній, вони розробили свою методику: самі добирали літературу, самі визначали обсяги необхідних знань з тієї чи іншої дисципліни. Іноземних мов Лесю навчили спеціально запрошені для цього вчителі. Це дало змогу їй вільно опанувати французьку, німецьку, англійську мови, не ка-

жучи вже про російську та польську. Окрім того, вона добре знала грецьку, латинську, болгарську, італійську, іспанську, грузинську та інші. Маючи за плечима ці знання, геніальна поетеса могла знайомитися з найпередовішими досягненнями світової думки і долучатися до них.

Писати дівчина почала ще й не досягнувши десятирічного віку. Вірш «Надія» позначено 1880 роком, а вже через декілька років поетичні публікації, підписані промовистим псевдонімом Леся Українка, почали з'являтися в пресі регулярно.

У своїй другій збірці «Думи і мрії», виданій у Львові 1899 року, Леся Українка вмістила дві поеми: «Роберт Брюс, король шотландський» і «Давня казка», які своєю тематичною й ідейною спрямованістю становили певний етап не лише у творчості поетеси. Питання, пов'язані з соціальним та національним визволенням народу, піднімалися з особливою виразністю та гостротою.

Леся Українка взагалі відзначалася прихильністю до тем, пов'язаних з давньою історією, з далекими середньовічними часами. Це дозволило їй з більшою волею говорити про речі, які суворо контролювалися цензурою. Хоча де б і в яких умовах не відбувалися події, зображені в її творах, стосувалися вони виключно сучасності.

Новоград-Волинський, Луцьк, Ковель, село Колодяжне, в якому з 1882 року стала постійно мешкати сім'я Косачів, — це ті місця, де минули, можливо, найкращі роки життя юної поетеси. Ці місця дали їй найосновніше — відчуття батьківщини, народу, його традицій і віри. Все життя, як дорогоцінний скарб, збирала Леся твори народної поезії. Тут вона згодом стала вірним творчим побратимом своєму чоловікові — Клименту Васильовичу Квітці, талановитому музикознавцю.

У 1894 році родина поетеси поселяється в Києві. Серед людей, з якими Леся Українка постійно спілкується, — Микола Лисенко, Михайло Старицький, інші видатні представники української інтелігенції. Добрі взаємини склалися і підтримувалися з Іваном Франком, Михайлом Коцюбинським. У 1899 році поетеса вперше зустрічається з Ольгою Кобилянською, дружба з якою матиме благодотворний вплив на творчість обох письменниць.

Особливого, життєдайного значення для життя та творчості Лесі Українки набуло спілкування з Сергієм Мержинським, з яким вона познайомилася в Криму під час чергового лікування. Поетеса переймається соціал-демократичними ідеями, що й призвело до її арешту в січні 1907 року.

Починаючи з 1903 року, коли здоров'я Лесі Українки погіршило-

ся, вона майже постійно живе в Грузії.

Саме хвороба була причиною того, що поетесі доводилося постійно їздити з надією віднайти те чудодійне місце чи ліки, які позбавили б її від щоденних фізичних тортур. Лікувалася вона в Болгарії, Італії, Єгипті.

Спілкування з людьми, представниками різних націй і народностей, пізнання культур інших народів, з одного боку, розширювало знання, а з іншого — давало тверде переконання про самотність і велич вітчизняної духовної спадщини. Все життя Лесі Українки — свідоме служіння ідеї братерства. Перекладацька діяльність, популяризація серед українства досягнень світової думки і відкриття України іншим народам — взірцевий приклад подвижництва митця.

Померла Леся Українка 1 серпня 1913 року в курортному грузинському містечку Сурамі. Згодом прах великої дочки українського народу було перевезено до Києва і перепоховано на Байковому кладовищі.

Творчість Лесі Українки — нове пафосне слово не тільки в українській, але й у світовій літературі. Життя поетеси — це легендарний подвиг мужньої і мудрої люди-

ни, ніжної й нескореної жінки, геніального митця і борця рівноцінну постать якій важко знайти навіть на планетарних художніх теренах.

Якщо її великі попередники Тарас Шевченко та Іван Франко тільки відкривали світові Україну, то Леся Українка вже доносила до свідомості найширшого загалу суспільні й естетичні ідеали нації, прославляла творців її матеріальних і духовних цінностей, відкривала основні рушійні сили історичного поступу.

Як справжній, істинний виразник народних інтересів, вона жила не тільки животрепетними проблемами сьогодення, але й передчуттям майбутніх суспільних катаклізмів.

Початок ХХ століття для імперії означився тривалим 1905 роком, що витягнувся моральним терором і жорстоким ставленням аж до початку першої світової війни. На цей час припадають і останні мученицькі роки життя Лесі Українки. Саме тепер, страждаючи від невиліковної недуги, побиваючись від матеріальних нестатків, у постійних роз'їздах і лікуваннях, за неповні 12 літ поетеса написала близько двадцяти драматичних поем — поетичний огром, який важко виміряти звичайними методами. Це апофеоз поетичної думки найвищого емоційного гатунку.

Здається, через слово поета шукали і знаходили вихід біль і трагедія народу, його муки і сподівання, його віра, прагнення й ідеали. Слово, насичене думкою й почуттям, мовби стало єднальною точкою перетину часу й свідомості.

Свого часу Гегель зазначав, що «мова — це єдиний елемент, гідний передавати дух». Леся Українка своєю творчістю, особливо ж останнього періоду, сповна підтвердила це визначення. Вона з надзвичайною чіткістю і чуйністю діагностувала суспільство, відкриваючи з разуючою правдивістю істинну природу речей.

Останнє десятиріччя життя Лесі Українки, доба її «титанічного ходу по верхогір'ях» вивершується драмами «Блакитна троянда», «Руфін і Прісцилла», «Лісова пісня», «Осіння казка», «Камінний господар», «Бояриня», «Адвокат Мартіан», «Касандра», драматичними поемами «Вавилонський полон», «Оргія», «На руїнах», «Магомет та Айша», «Йоанна, жінка Хусова», діалогами «Три хвилини», «На полі крові», «У катакомбах» та ін.

Художньо викінчений, образний світ цих шедеврів, окрім всього, вражає глибиною думки, торжеством невмирущої ідейності, надзвичайно чуттєвою настроєністю душі.

У біографіях великих творців часто зустрічаються моменти, коли

якась подія чи факт стають поштовхом для здійснення, здавалося б, немислимого злету думки й духа, відкривають незнані досі грані таланту, змінюють звичне уявлення, перекроюють усталеність.

Прикладом такого «каталізатора», трагічним і високим втіленням, опредмеченим почуттям такої шокуючої емоційної реальності стала смерть Сергія Мержинського — першого, сильного, великого кохання Лесі, брутално й безжально обірваного смертю.

Поему «Одержима» вона написала за одну ніч біля ліжка вмираючого Мержинського. Тридцять дві сторінки стрімкого, вивільненого почуттям, почерку, висіяного могутнім напруженням сил тексту свідчать уже про здатність до абсолютно іншої форми існування — суто духовної. А саме таке (і тільки таке!) існування може гарантувати істинність творчого вияву.

Подолавши гіркоту переживань, відчуження, зраду друзів коханого, оцінивши всю безрадісність і заземленість конкретики крізь призму вищих моральних цінностей, поетеса вивіщує планку свідомості аби ще і ще спробувати збудити людину в людині. М.Зеров саме про це і писав: «Її індивідуалізм — бурхливий протест проти кволости й дрімливості громадянства, проти його невільницького духу й пасивності... Це звичайне явище, коли

ватажок, поет чи мислитель переростає своє оточення, убоге, безсиле, не розвинене естетично, не піднесене культурно». Це рішуча форма незгоди, бунт проти звичного конформізму, що межує з подобою рабства.

В «Одержимій» поетеса підходить до відкриття, яке в морально-етичному аспекті може бути актуальним безкінечно. Можливо, вперше у світовій літературі піддається сумніву доцільність смерті Христа, саме такої ціни такої жертви в ім'я такого людства. Справді, Христос один, за кого варто іти на муку. Але Міріам не може змиритися, що не знайдеться нікого, хто б міг постраждати за того, хто прийняв муку за всіх. Вона повстає. Вона мусить довести, що зерна його вчення дали сходи. Вона уособлює собою іпостась спокути. Уже після неї будуть мученики.

Христос своєю смертю спокутував людські гріхи перед Богом, а Міріам спокутувала людські гріхи перед Сином Божим.

Цей образ, несподіваний для християнської етики, покликаний, зрештою, не захищати людство від звинувачення про його нездатність зрозуміти Істину й недоцільність жертвувати заради нього, а звернений саме до тих внутрішніх струн, які здатні відкритися для благодаті Святого Духа. Цей образ вказує шлях для відкриття себе, а відтак і

відкриття свого покликання як Божого створіння.

Поема «Одержима» є дуже показовою для всієї творчості геніальної поетеси, адже звернення до визначальних моментів буття одночасно визначає і рівень достойності автора. Безсумнівно, розуміння Істини відбилося у самій життєствердності творчості Лесі Українки.

Як приклад могутнього пророчого дару великої поетеси може слугувати один з білих віршів, датованих 1904 роком, але який здатний сприйняти в усій повноті його смислу лише сучасний читач:

*І ти колись боролась, мов Ізраїль,
Україно моя! Сам Бог поставив
Супроти тебе силу неблаганну
Сліпої долі. Оточив тебе
Народами, що мов леви в пустині
Рикали, прагнути твоєї крові.
Післав на тебе тьму таку,*

*що в ній
Брати братів не пізнавали
рідних.*

*І в тьмі з'явився хтось
необоримий,
Якийсь дух часу,
що волав ворожо:*

*«Смерть Україні!»
Та знялась високо
Богданова правиця, і народи
Розбіглися, немов шакали ниці.
Брати братів пізнали
і з'єднались.*

*І дух сказав:
«Ти переміг, Богдане,
Тепер — твоя земля обітована!»
І вже Богдан пройшов
по тій землі*

Від краю і до краю. Свято згоди
Між ним і духом гучно відбулося
В золоті верхах місті.
Але раптом Дух зрадив.
Знову тьма, і жах, і розбрат.
І знов настав єгипетський полон,
Та не в чужій землі,
а в нашій власній
А далі — розлилось Червоне море
І розділилося по половині,
І знов злилось до купи
й затопило —
Кого? Ой леле! Новий фараон
Пройшов живий поміж
Червоне море,
Але козак з конем пропав навіки.
Співай, радій,
ненависна чужинко,
Бий в бубон і лети в танок
з нестями,
Кінь і їздець
в Червонім морі згинув,
Тобі зостався спадок
на прикраси,
Бо зносиш ти України клейноди,
Святкуючи над нею перемогу.
Такий для нас був вихід
із Єгипту...
Немов потоп. Заграло і ущухло
Червоне море, висохло,
й осталась
Безрадівна пустина після нього.
І став по ній блукать новий
Ізраїль,
По тій своїй землі обітованій,
Немов якась отара безпричальна.
З отарою блукали й пастухи,
Вночі за тінню йшли,
а вдень з вогнем.
Коли ж у їх з'являвся дух
величний,
Що вогняним стовпом палав
у тьмі,
А вдень ішов мов туча грізно-
біла, —

Вони не вірили своїм очам,
І врозтіч розбігались манівцями,
І попадали ворогам в полон.

... Чи довго ще, о Господи,
чи довго
Ми будемо блукати і шукати
Рідного краю на своїй землі?
Який ми гріх вчинили проти
Духа,
Що він зламав свій заповіт
великий,
Той, взятий з бою волі, заповіт?

Так доверши ж до краю тую
зраду,
Розбий, розсій нас геть по цілм
світі,
Тоді либонь журба по ріднім краю
Навчить нас —
де і як його шукать.

Тоді покаже батько своєму сину
На срібне марево удалині.
І скаже: «Он земля твого народу!
Борись і добувайся Батьківщини,
Бо прийдеться загинуть
у вигнанні
Чужою-чуженицею в неславі».

І, може, дасться заповіт новий,
І Дух нові напише нам скрижалі.

Але тепер? Як маємо шукати
Свого народу землю?

Хто розбив нам
Скрижалі серця, Духа заповіт?
Коли скінчиться той полон
великий,

Що нас зайняв в землі
обітованній?
І доки рідний край Єгиптом
буде?

Коли новий загине Вавилон?

(1904)

Тверда, переконлива віра в людину, в її високе покликання, торжество християнських істин — головний рушій творчості геніальної дочки українського народу. Те, що колись спекулятивно охрещували як революційність, насправді було палким прагненням якнайскорішого утвердження справжніх мораль-

них цінностей як у конкретно взятій людині, так і в суспільстві загалом.

Ця переконаність не була декларативним проповідуванням догм, а ґрунтувалася на знанні Духа, що відкривається лише обраним раз на сто років.

❖
Як я умру, на світі запалає
Покинаний вогонь моїх пісень,
І стримуваний племін засіяє,
Вночі запалений, горітиме удень.

Лєся Українка.

❖
Се талант наскрізь мужній, хоч не позбавлений жіночої грації і ніжності... Її поезія — то огнисте оскарження того гніту сваволі, під яким стогне Україна.

І. Франко.

❖
Інтереси Лєсі Українки були дуже широкі: поезія, драматургія, проза, літературна критика, публіцистика, історія, етнографія й фольклор, музикознавство. В усіх цих різноманітних ділянках духовного життя українського народу вона стояла на рівні передових ідей свого часу.

О. Білецький.

❖
Її твори були не для загального розуміння і впоодобання.

О. Пчілка.

**Федоров
Іван**
(бл. 1525-1583)
— засновник
книгодрукування
в Україні.

Народився близько 1525 року в Москві. До 1553 року був дяконом у московській церкві Миколи Гостунського. 1551 року московський цар Іван Грозний і Стоглавий Собор, спираючись на думку просвітителя Максима Грека, вирішили з метою уникнення помилок у церковних книгах переписувачами запровадити друкування книг на взірць тих, що виходили у Греції, Італії. Близько 1552 року в Москві запроваджено друкарський верстат і літери, привезені із західноруських земель, і під керівництвом данського місіонера-протестанта Місінгейма та за допомогою дякона Івана Федорова, його підмайстрів Петра Мстиславця та Маруші Нефедьєва розпочато друкарську справу. 1564 року вийшла перша книга московського друку за участю Івана Федорова та Петра Мстиславця — «Апостол». Після смерті московського митрополита Макарія, протектора друкарської справи, почалися конфлікти між конкурентами, переписувачами книг і новозаснованою друкарнею, що переросли у ворожнечу, яка закінчилася вигнанням друкарів з Москви. Іван Федоров та Петро Мстиславець опинилися у Литві. На початку 1566 року вигнанці звернулися до гетьмана Великого князівства Литовського Григорія Ходкевича, мецената й просвітителя, який планував засну-

вати друкарню в Заблудові, з проханням прийняти їх. Іван Федоров і Петро Мстиславець закладають друкарню в Заблудові. 1568 року вийшло «Заблудівське Євангеліє», пізніше «Псалтир» та «Часословець». 1570 року друкування книг у Заблудові припинилося у зв'язку з хворобою Ходкевича та погіршенням його фінансових справ. 1569 року Заблудів залишив Мстиславець. 1572 року Іван Федоров переїжджає до Львова, де з допомогою духівництва, міщан та ремісників закладає нову друкарню. 25 лютого 1573 року друкар Іван Федоров почав друкувати першу відому нам друковану книгу в Україні — «Апостол». 15 лютого 1574 року «Апостол» побачив світ. Того року вийшов також «Буквар», перший навчальний посібник з граматики старослов'янської мови. Через деякий час Івана Федорова запрошує до себе князь Костянтин Острозький і з 1575 року він перебуває у нього на службі з метою видати слов'янську Біблію. Деякий час, з 1575 по 1576 рік, Федоров був управителем Дерманського монастиря поблизу Острога. 1676 року провадить підготовчі видавничі роботи, бере участь у діяльності вченого гуртка, до якого належали Герасим Смотрицький, Даміян Наливайко, Василь Суразький, які, ймовірно, допомагали Федорову готувати книги до друку. 12 липня 1580 року в Острозькій дру-

карні Іван Федоров надрукував «Острозьку біблію», наклад якої вийшов 12 серпня 1581 року. У 1583 році Федоров повернувся до Львова, заклав нову друкарню, але за браком коштів так і не зміг почати роботи. Щоб добути кошти, на замовлення короля Стефана Баторія відливає гармати. Того року князь Острозький на прохання кардинала Птолемео Галлі посилає Івана Федорова в Рим для надання допомоги в друкуванні. Тоді ж Федоров побував у Відні, щоб запропонувати австрійському імператору Рудольфу II свій винахід — скорострільну гармату. Великі борги та судові справи з кредиторами підірвали здоров'я Івана Федорова, і 15 грудня 1583 року він помер. Поховано його на цвинтарі в Онуфріївському монастирі у Львові.

Перша друкована книжка в Європі побачила світ 1450 року в німецькому місті Майнці, в друкарні Гутенберга, і до кінця XV століття друкарні з'явилися майже в кожній європейській країні. Першим друкарем українських книжок був німець Швайпольт Фіоль, який надрукував у Кракові кирилицею 1491 року «Октоїх» та «Часословець». Обидва видання містять багато ознак живої української мови. Першим власне руським друкарем

був Франциск Скорина, книги якого, видані у Вільні 1525 року, справили помітний вплив на раннє українське друкарство. З часу прийняття Люблінської унії 1569 року, коли активізувався наступ католицизму на православ'я й почали виникати церковні православні братства, які боронили свою віру та національність, постала особливо гостро проблема освіти, задовольнити яку могло лише друкарство та друкована книга. Друкарня, заснована в 1572—1573 роках у Львові емігрантом, московитином Іваном Федоровим, поклала початок постійному українському друкарству.

Нині дискутується факт першості Івана Федорова як українського першодрукаря, оскільки напис на надгробку свідчить, що він відновив занедбану раніше справу, проте роль його в тогочасному культурному житті важко переоцінити.

Іван Федоров був безмежно відданий своїй справі. Тривалий час він наполегливо вчиться друкарства й різьбярства у Москві, винаходить нові зразки шрифтів і окрас книжкових на основі давніх традицій слов'янської рукописної книги та західноєвропейських взірців книжкового мистецтва. Підступи заздрісників змушують його залишити Москву й успішно почати друкарську справу, і він їде у край, де були кращі умови, щоб, за його сло-

вами, «розсівати по землі зерна духовні». Він кидає нажите місце у литовського гетьмана Ходкевича в Заблудові, щоб мати можливість продовжувати улюблену справу після смерті свого покровителя. Осівши у маєтку багатого й впливового в Польщі, Литві й Україні князя Костянтина Острозького, Іван Федоров виявляє себе як здібний організатор і невтомний ентузіаст друкарства.

У лютому 1574 року у Львові Іван Федоров закінчив друкувати першу відому нам книгу в Україні — «Апостол», який повторював в основному московське видання 1564 року і закінчувався спеціально написаною післямовою, в якій описано історію створення львівської друкарні. Того самого року друкар видав один з найвидатніших своїх творів — «Буквар», що був першою спробою створення навчального посібника з граматики старослов'янської мови в історії української науки. «Буквар» призначався, очевидно, для спеціальної школи при друкарні Івана Федорова у Львові.

Коли фінансові обставини склалися для нього несприятливо, Іван Федоров іде на службу до короля Стефана Баторія й береться відливати гармати за своєю технологією. У той час в Римі за наказом Папи Урбана VIII кардинал Птолемео Галлі вирішив удосконалити друкарські шрифти. «Острозька бі-

блія» Івана Федорова була вже відома на сході Європи, тому звернулися по допомогу до князя Костянтина Острозького, який послав до Рима свого «дуже вмілого друкаря, щоб надати посильну допомогу».

Людина всебічно обдарована, Іван Федоров був інженером-винахідником, який не тільки удосконалював шрифти, друкарський верстат, а й зробив відкриття в артилерійській справі. Навесні 1583 року він їде у Відень, щоб запропонувати австрійському імператорові Рудольфу II швидкострілну багатоствольну гармату, свого роду «катушу» XVI століття. Як писав сам винахідник у листі до імператора, гармату можна було «розбирати на п'ятдесят, сто або, якщо потрібно, на двісті частин» і змонтувати за три дні і три ночі. На той час такої гармати світ ще не знав. Іван Федоров привіз гармату у Відень і продемонстрував її імператору. За словами майстра, «всі дуже хвалили його», але хотіли дізнатися про секрет без винагороди винахідникові. А Івану Федорову були конче потрібні кошти для продовження видання слов'янських друкованих книг. Тому він звертається до саксонського курфюрста Августа. Подальша доля винаходу Івана Федорова невідома, але цей факт його біографії засвідчує, окрім таланту, його наполегливість і підприємливість у досягненні мети.

Останній рік життя, 1583-й, був трагічним для Івана Федорова. Не добувши достатніх коштів ні у Римі, ні у австрійського імператора, ні у саксонського курфюрста, він потрапляє в скруту, його майно, друкарське обладнання, книги описують за борги. Не витримавши цього, він захворів і в ніч з 5 на 6 грудня 1583 року помер на руках у сина Івана.

Після смерті батька Іван продав свою палітурну майстерню, щоб розплатитися з батьковими боргами, а друкарню Івана Федорова викупили у гендлярів ентузіаста друкарської справи Львова, які заснували друкарню Львівського братства.

Існують припущення, що Іван Федоров, перш ніж потрапити в Москву, закінчив Краківський університет і взагалі походив з Литви, з села Пітковичі. В архівах Краківського університету навіть було знайдено у 1969 році документ, що ступеня бакалавра в Кракові був удостоєний «Іван Федоров Москвитин». Як би там не було, але він добре знав традиції давньоруської книги, оскільки після приїзду з Москви в Україну швидко зумів на основі багатой української і російської народної орнаментики та кращих взірців тогочасного західноєвропейського книжкового мистецтва витворити свій стиль книжкової графіки, який був взірцем для наступних поколінь майстрів. Під опікою церкви, православних брат-

ств та шкіл відновлене Іваном Федоровим книгодрукування швидко розвивалося по всій Україні. Друкарні відкривалися наприкінці XVI — на початку XVII століття у багатьох містах та при монастирях, зокрема друкарня Львівського братства, друкарні в Крилосі, Стрятині, Дермані, Уневі, Почаєві, Чернігові, нарешті, у Києво-Печерській лаврі. Традиції Івана Федорова в книжковій графіці та в художньому оформленні плідно продовжували його учні: син Іван, друкар

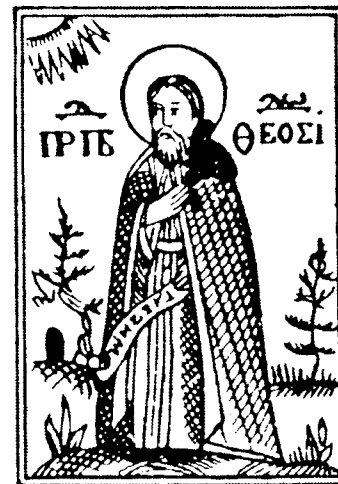
Гринь Іванович із Заблудова, Сачко Сенькович Сідляр, Сенько Корунка та Мина, чернець Онуфрійського монастиря у Львові, де була перша друкарня Івана Федорова, в якій після Івана Федорова нові «ремесниці і люде ученые показалися», як пише в своєму листі 1586 року львівський єпископ Гедеон. У наш час у Львові діє Поліграфічна академія імені Івана Федорова, встановлено пам'ятник видатному українському та російському просвітителю.

Ім'я Івана Федорова варте найширшої пошани — це величний і прекрасний образ людини, що без краю віддана культурній праці.

В. Романовський. 1937.

Феодосій,
преподобний
Печерський
(бл. 1036-1074)
— святий;
церковний письменник,
ігумен
Києво-Печерського
монастиря.

Після преподобного Антонія Печерського великим світільником православної віри і доблесним подвижником Києво-Печерської лаври був преподобний Феодосій, прославлений від Бога численними подвигами й чудесами.

Народився він близько тридцятих років XI століття у Василеві (нині місто Васильків), неподалік від Києва, у родині княжого службовця.

Ще з малолітства дивував він оточення розумом та не відповідною своєму віковій мудрістю. Виховувався Феодосій у благочесті, рано й швидко почав осягати Боже-ственне Письмо. Відзначався при тому особливою ревністю в молитві, з радістю відвідував храм, уважно й з любов'ю вистоював служби, осягаючи глибини літургії.

Праведне життя настільки приваблювало й полонило його душу, що вже з цього часу він став сторонитися однолітків, цураючись дитячих ігор та розваг.

Незабаром його батькам довелося переїхати до Курська, де й пройшли молоді роки Феодосія.

Невдовзі після переїзду на нове місце мешкання помер батько Феодосія. Своєю побожністю він справляв на світоглядне формування сина надзвичайно велике і сильне враження. Приклад благочестивого життя батька був гідним наслідування і відбився на успіхах Феодосія.

досія як у шкільній грамоті, так і в релігійній науці.

Мати ж мріяла про мирську кар'єру сина, не розуміючи і не приймаючи його зацікавленість і уподобань. Чотирнадцятирічний юнак продовжував самотужки укріплюватися у вірі з єдиною метою — досягти спасіння.

Якось йому довелося зустріти прочан з Єрусалима. Захоплений натхненними оповідями, юнак ублагав взяти його з собою до Святої Землі. Йому невимовно хотілося хоч краєчком ока глянути на ті місця, де жив і пролив Своєю безцінну кров заради нас Спаситель. Таємно від матері, вночі, Феодосій вирушає у дальній путь.

Три дні розшукувала свого Феодосія пригнічена горем мати. Лише випадково довідавшись про наміри сина, вона змогла наздогнати й повернути його з дороги. Розгнівавшись, вона суворо покарала хлопця, але він терпляче й смиренно зносив покару і ще палкіше молився.

Довідавшись, що в деяких церквах міста бракує проскур, Феодосій вирішив сам випікати хліб, що приноситься в жертву Богові. Він купував пшеницю, сам перемелював її на жорнах і випікав проскурки, які потім приносив у дар церкві. Якщо ж хтось давав гроші за ті, що подавалися на проскомідію, Феодосій віддавав їх бідним та немічним.

Так він трудився близько двох років. Мати, яка не хотіла миритися з таким життям сина, чинила йому всілякі перепони. Інколи ласкою, іноді силою вона переконувала хлопця облишити цю справу і займатися працею, яку виконували більшість його однолітків.

Тоді він залишає Курськ і поселяється в іншому місті біля священика, якому допомагає під час Богослужінь, співає й читає у храмі, випікає проскурки. Але мати знаходить його й там і знову повертає додому.

Благочестиве життя хлопця не лишилося непомітним для оточення. Градоначальник Курськка перейнявся повагою до хлопця, купив йому дорогий світлий одяг, але той віддав його біднякам. І так було декілька раз.

Двадцятидвохлітнім юнаком Феодосій назавжди залишає Курськ і вирушає до Києва з твердим наміром стати ченцем і присвятити своє життя служінню Богові.

У стольному місті він дізнається про преподобного Антонія і спрямовує свої стопи до печери старця. Слізно й палко благає він святого отця прийняти до себе. Преподобний Антоній не міг не відчувати полум'яного стану справжнього благочестя і віри. Він вволив бажання юнака і невдовзі благословив преподобному Никоніві постригти його в ченці.

Прийнявши святий чин ченця, Феодосій з особливою ревністю став виконувати волю своїх наставників.

Тяжку чернечу працю сприймав він за благо і підносив вдячні молитви Богу за саму можливість такого подвижництва. Ночами Феодосій трудився духовно, а вдень, гамуючи плоть постом і утриманням у всьому, вів численні господарські роботи, які вимагали неабиякої фізичної сили й витривалості.

Працелюбність, смиренність, доброта, сердечність, а особливо палке прагнення до богоугодного життя молодого ченця дивували навіть преподобного Антонія.

Тим часом мати продовжувала розшукувати Феодосія, поступово втрачаючи надію побачити його живим. Лише через тривалий час вона нарешті дізналася про місце перебування його і вирушила до Києва.

Зустрівшись із сином, вона довго і слізно вмовляла його повернутися додому, обіцяючи Феодосію повну волю у всьому, лиш би він був поруч з нею, доглянув її у старості та поховав по смерті.

Феодосій терпеливо переконував її відійти від мирської суєти, стати на шлях спасіння душі, прийняти його благословення на чернецтво.

Мати спочатку гнівно відкинула синові поради, але через декілька днів погодилася з його настановами

і постриглася в черниці при монастирі св. Миколая в Києві, де скоро й спочила у Бозі.

Ступивши на шлях чернецтва, преподобний Феодосій невдовзі був рукопокладений в ієродиякони, а згодом — в ієромонахи. Коли ж перший ігумен Печерського монастиря преподобний Варлаам, виконуючи волю князя Ізяслава, став на чолі монастиря св. Димитрія (пізніше Михайлівського Золотоверхого), братія одноставно обрала його своїм ігуменом.

Рішення це було аж ніяк не випадковим, оскільки за короткий час Феодосій здобув глибоку пошану й повагу своїми подвигами на шляху спасіння.

Аби ще сильніше вигартувати дух і волю, Феодосій часто вночі роздягався до пояса й віддавав своє тіло для болючих укусів комарів і комах, а сам одночасно тяжко працював: молов на жорнах збіжжя, прях вовну, носив воду. При цьому він завжди співав Давидові псалми. На тілі Феодосій носив жорстку, грубу волосяницю, яку приховував зверху старенькою одежиною, аби про те ніхто не довідався. Спав преподобний сидячи. Їв зовсім мало сухого хліба або ж варені овочі.

Уже будучи ігуменом, преподобний Феодосій не тільки не зменшив своїх подвижницьких подвигів, а ще й примножив їх. Наснагу і сили знаходив у молитві.

Особливо благодатними він вважав нічний час, коли ніщо не заважало полум'яному славослов'ю Бога, ніщо не остуджувало гарячих сліз, ніщо не відволікало від колінопреклоніння.

Одночасно Феодосій мудро і вправно керував життям монастиря. Кількість ченців постійно й неухильно збільшувалася. Той факт, що печерне життя братії не відповідало гуртожитковому ідеалові преподобного, а мало пустельницький характер, змусив його провести основну зміну в монастирі.

Ще за часів ігумена Варлаама над печерами було збудовано невеличку церкву. За Феодосія на поверхні землі було зведено келії для ченців, що переселилися туди з печер, у яких пізніше стали ховати померлих. Тепер у печерах лишалися в затворах лише схизматики.

Монастир невпинно розростався. Час вимагав запровадження єдиного і загального правила впорядкованого чернечого співжиття. Тонко відчуваючи цю потребу, преподобний Феодосій постановив запровадити Студійський статут. Він доручив ченцеві Печерського монастиря Єфремові відвідати Константинополь і детально вивчити особливості Студійного монастиря, його статут, аби запозичити звідти все краще.

Запровадження статуту регулювало гуртожиткове життя, вводило

усталений і точний порядок церковних Богослужінь. Відтоді чернече життя в Печерській обителі набуло організованої форми.

Ця подія мала неординарне й неабияке значення.

Преподобний Феодосій ставав свого роду мовби співзасновником Печерського монастиря та основоположником упорядкованого за Студійським статутом чернечого життя в Київській Русі, оскільки невдовзі його перейняли решта обителей, і не тільки на наших землях, але й по всій Східній Європі.

Подвижництво, трудове й братське життя ченців преподобний Феодосій ставив вище за мовчання й роздуми, яким віддавалися ченці, коли перебували в печерах. Його вроджений, розвинутий досвідом талант організатора давав змогу гармонійно поєднати громадське служіння з особистими подвигами на шляху спасіння. Саме така позиція ігумена дозволила не тільки не ізолювати від світу Печерський монастир, а навпаки, залучити його до тісного зв'язку і взаємозбагачувальної співпраці зі світом. Цим було окреслено спасенний напрямок для православного чернецтва у його перспективному розвитку.

Історична роль Печерського монастиря, що згодом став духовним осердям не тільки української нації, але і всього православного світу, — надзвичайна.

Важко переоцінити роль і святих наставників цього оплоту православ'я — преподобних Антонія і Феодосія.

Ще у ті далекі княжі часи слава про святих отців рознеслася по найвіддаленіших куточках.

Важко уявити собі більшу несхожість, ніж ту, яку ми бачимо у святих Антонія і Феодосія: святий Феодосій — образ євангельської легкості, окрилення, живого, доброзичливого милосердя, святої, братерської, лагідної товариськості. І саме в цьому проявляється геніальність духовного обдаровання і внутрішньої відчуженості від усього мирського святого Антонія — він зумів побачити свого учня таким, яким той був насправді, з його самотністю, можливостями і спроможностями, в його унікальності, — і використав увесь свій духовний досвід для того, аби допомогти йому стати самим собою, а не копією свого учителя. Тут святий Антоній виявив якості, що згодом знайдуть яскраве вираження у старості: дар виховувати людину не за трафаретом, а згідно з її власними можливостями й обдаруванням.

Святий Антоній став взірцем самотнього подвигу зрілого духовного подвижника, святий Феодосій — основоположником гуртожиткового чернецтва.

Преподобний Феодосій був духівником багатьох мирян. Любов'ю

і всепрощенням намагався він навертати на шлях істинний тих, які блудили чи зовсім сходили з цього шляху. Він повчав усіх словами та власними чудотворними ділами і прикладами.

Про богообраність ігумена свідчить те, що він не дозволяв робити у монастирі жодних запасів. Це відбувалося навіть у голодні й лихолітні роки, але, за дивним вищим покровительством, монастир ніколи не бідував. Більше того, допомагав нужденним.

У 1073 році за діяльної допомоги високодостойних покровителів преподобний Феодосій розпочав будівництво великого мурованого храму Успіння Пресвятої Богородиці. Невдовзі після закладіння ігумен захворів і упокоївся 3 травня 1074 року в середньому віці.

Поховали його в печері під старим монастирем, яка разом з іншими сусідніми печерами дістала назву Феодосієвих, або Дальніх печер.

У 1091 році було відкрито нетлінні мощі преподобного Феодосія.

Канонізація святого відбулася у 1108 році.

Життя преподобного Феодосія було сповнене чудес, але й серед них виокремлюються ті, які своєю прозорливістю послужили спасінню монастиря від всіляких небезпек.

Зі збільшенням числа братії преподобному отцю довелося розширювати територію монастиря, аби розпочати будівництво нових келій.

Разом з іншими ченцями узявся він до будівництва нової, більшої огорожі. Коли було зламано старий мур, обитель залишилася зовсім незахищеною. Уночі до монастирських стін підійшли розбійники з надією чимось пожитися у чернечих келіях.

Наближившись до храму, зловмисники почули у церкві спів. Вирішивши, що там відбувається Богослужіння, вони сховалися у густому лісі. Трохи перечекавши, вони знову попрямували до храму. І цього разу грабіжники зупинилися перед дверима — в церкві лунав чарівний спів, всередині виблискувало дивне світло, а від самої будівлі поширювалися духмяні пахощі.

Це відбувалося тому, що в церкві знаходилися ангели, які славословили Бога. Розбійники, подумавши, що братія відбуває нічне молитовне стояння, знову відступили. Вони вирішили дочекатися, поки

ченці розійдуться, аби зробити свою чорну справу.

Таким чином вони декілька разів підступали і відступали від церковних стін, відлякувані співом ангелів.

А між тим почало світати, і пономар задзвонив до заутрені. Зачувши дзвін, грабіжники попрямували в лісові хащі.

І тоді злодії вирішили: коли зберуться усі ченці разом з ігуменом Феодосієм у церкві, вони перекриють вихід і виріжуть їх усіх, а потім заволодіють майном.

Наближившись до храму, злодії раптом були вражені страшним чудом: церква разом з ченцями стала підніматися вгору і застигла у повітрі на такій висоті, що грабіжники не могли дістати її навіть пострілом.

Перелякані таким видовом, у панічному страху вони розбіглися. З часом вони всі розкаялися у своїх намірах і поклялися більше ніколи не займатися злочинним ремеслом, а їхній ватажок, з трьома найближчими побратимами, сповідувався і шукав спокути у самого преподобного Феодосія. Зі спасительними настановами ігумен відпустив колишніх зловмисників.

Це був далеко не поодинокий випадок чудесного спасіння Печерського монастиря і його братії.

**Філатов
Володимир
Петрович**
(1875-1956)

— офтальмолог, хірург.

Народився в селі Михайловка (зараз Пензенської області). Закінчив Московський університет (1897 р.). У 1897—1902 рр. працював у Московській очній клініці, в 1903-1911 рр. — в очній клініці Новоросійського університету в Одесі, з 1911 р. завідував цією клінікою та кафедрою очних хвороб, водночас з 1936 р. очолював організований ним Одеський науково-дослідний інститут очних хвороб та тканинної терапії.

Основні наукові праці присвячені проблемам офтальмології та вивченню біогенних стимуляторів. Запропонував новий оригінальний метод відновної хірургії — пластику на круглому шкірному стеблі (1917 р.). Науково обґрунтував і практично розробив операцію пересадки рогової оболонки (1924 р.). Вдосконалив техніку операції часткової наскрізної кератопластики. Вперше використав для пересадки рогівку очей трупів (1931 р.). Створив вчення про біогенні стимулятори, що стало основою методу тканинної терапії при багатьох захворюваннях людини і тварин. Створив школу офтальмологів.

Володимир Філатов почав наукові дослідження, маючи великий досвід роботи у практичній офтальмології. В 1917 р. він опублікував свій новий метод пластики круглим стеблом, що здобув широке визнання хірургів і відомий як філатовське кругле стебло. Цей метод і досі використовується у відновній хірургії при обширних дефектах тіла.

В очній клініці Новоросійського університету В.П.Філатов почав свої роботи щодо пересадки рогової оболонки при більмах. Тут вперше у світі він широко використав рогівку трупних очей при операціях пересадки і цим розв'язав проблему матеріалу для кератопластики. Він розробив засіб консервації рогівки у вологій камері при температурі +4°C. В.П.Філатов розробив техніку операції часткової наскрізної кератопластики, доступну для виконання офтальмохірургами. Кератопластика перестала бути «клінічним експериментом» і стала дійовим засобом повернення зору

сліпим з більмами. У пересадці рогівки В.П.Філатов досяг значних успіхів, і це принесло йому світове визнання.

В очній клініці було проведено дослідження з вивчення лікувальних властивостей при зниженій температурі тканин, що консервувалися, і це стало основою для створення В.П.Філатовим нового методу лікувальної медицини — тканинної терапії, яка згодом дістала широке впровадження у практику охорони здоров'я.

В.П.Філатов вніс цінні пропозиції в багато розділів офтальмології. Основні його праці — «Оптична пересадка рогівки і тканинна терапія» (1945 р.) і «Тканинна терапія» (1948 р.) — надовго стали важливими посібниками для офтальмологів. Організований ним Український інститут експериментальної офтальмології (зараз — Інститут очних хвороб і тканинної терапії імені В.П.Філатова) став кузницею кадрів офтальмологів.

Франко
Іван Якович
(1856-1916)

— письменник, вчений,
перекладач, філософ,
громадський діяч.

Народився 27 серпня 1856 р. в селі Нагуєвичі (нині с. Івана Франка) Львівської області. Після Дрогобицької гімназії вступив до Львівського університету. Через 16 років закінчує Чернівецький університет. У 1893 р. захистив у Відні докторську дисертацію.

Організатор видань «Громадський друг», «Дзвін», «Молот». Його друкована спадщина сягає 50 томів «Зібрання творів». Відомий визначними творами політичної лірики: «Гімн», «Каменярі», «Товаришам із тюрми». У збірнику «Зів'яле листя», «Мій ізмарagd» переважають мотиви філософської та інтимної лірики. Автор поем «Панські жарти», «Смерть Каїна», «Похорон», «Іван Вишенський», «Мойсей», оповідань «Бориславського циклу», повістей «Борислав сміється», «Захар Беркут», «Для домашнього вогнища», «Перехресні стежки» та ін. Написав драматичні твори «Сон князя Святослава», «Кам'яна душа», «Украдене щастя» та ін. Автор праць з історії та теорії літератури, перекладач творів з російської, польської, чеської, сербської, хорватської, німецької, англійської, французької, старогрецької, римської, арабської, асиро-вавилонської та інших мов.

Твори І.Франка перекладено багатьма мовами світу. Окремі поезії покладено на музику, деякі прозові твори екранізовано й інсценізовано. Помер І.Франко 28 травня 1916 року.

Коли ми думаємо про Івана Франка, в нашій уяві постає перш за все титан думки і праці, людина, в якої дух і тіло рве до бою заради поступу і щастя людського, українця, корені якого сягають глибини народного життя і переходять у дерево, квіт якого величний, щедрий, добрий.

Той корінь бере початок з батьківської хати. Батько Яків — відомий на всю округу коваль, невтомна у праці мати Марія. В такій сім'ї найперше привчали до праці, поваги до людей. І, звичайно ж, хотіли, щоб дитина вчилася на радість батькам, на добро людям. З шести років хлопець навчається в початковій школі в сусідньому селі Ясениця-Сільна, пізніше у Дрогобицькій нормальній школі отців-василіан, а ще через деякий час — у Дрогобицькій гімназії. Михайло Коцюбинський у нарисі про Івана Франка зазначає, що злібна дитина в сільській школі навчилася читати українською, польською і німецькою мовами. Сміялися з Франка в німецькій школі при монастирі. Але «минув рік, настав екзамен — і малий Франко здивував усіх: він опинився першим учеником».

1865 року помер батько. В дім прийшов вітчим Гринь Гаврилик, ріпник. На шістнадцятому році Франко залишився круглим сиротою — померла мама. Дорога ж до знань не зупинилася. Під час

навчання в гімназії Франко читає твори Гете, Лессінга, Шіллера, Расіна, Корнеля та ін., писані німецькою та французькою в оригіналі.

Береться й сам за літературну працю. Перший вірш — «Великдень 1871 року» — присвятив батькові. Перекладає твори Гомера, Софокла, Горація, Гейне, а також «Слово о полку Ігоревім», «Краледворський рукопис» В.Ганки. В гімназії Іван Франко обстоює думку, що основою української літературної мови повинна бути мова народна.

Після Дрогобича юнак їде у Львів, вступає до університету. Багато пише, стає найвпливовішою постаттю в редакції журналу «Друг», знайомиться з М.Павликом і І.Белеєм. Івана Франка цікавить також філософія, політична економія, соціологія.

1877 року Іван Франко переживає перший арешт. Перед цим поліція зробила обшук на квартирі, виявивши революційну літературу. Франка звинувачують у належності до таємної соціалістичної організації. «Протягом дев'яти місяців, — писав він, — проведених у тюрмі, сидів я переважно у великій камері, де перебувало 18—28 злочинців, де зимою ніколи вікно не зачинялося і де я, слабкий на груди, з бідною добився привілею спати під вікном... але зате прокидався майже завжди з повним снігу волоссям на голові».

Широта політичних і літературних уподобань викликала неоднозначну реакцію у громадськості. Реакційні кола Галичини доходили навіть до ігнорування його творчості. Зокрема, в «Зорі» відмовилися друкувати оповідання «Муляр», оскільки мулярі «найгірші п'яниці» і не варті уваги.

Відстоювання власних позицій позначалося й на матеріальних статках. Був час, коли письменник зовсім не мав коштів на проживання і змушений був мешкати у робітника Данилюка. У квітні 1881 року Франко їде в село Нагуєвичі. Крім літературної праці, виконував і щоденну селянську роботу.

Великі надії на здійснення політичних і літературних намірів покладав Франко на Київ, куди він прибув наприкінці лютого 1885 року. Зустрічі з О.Кониським і В.Антоновичем не виправдали сподівань щодо видання газети. Теплий спогад залишили зустрічі з родинами Лисенків, Старицьких і Косачів. Приїхавши в Київ наступного року, Франко одружується з Ольгою Хорунжинською.

1892 року Франко виїжджає до Відня, щоб закінчити докторську дисертацію «Про Варлаама і Йоасафа та притчу про однорожця». Через рік відбувся захист, Франко здобув ступінь доктора філософських наук.

1894 року трапилася нагода по-

сісти професорську посаду кафедри історії української літератури і мови Львівського університету. Хоч пробна лекція і мала успіх, однак лідери народовців, «москвофілів», польсько-шляхетські шовіністи вдалися до наклепів і провокацій, щоб не допустити Франка до професорства. Кандидатуру письменника було забалотовано.

Це не могло не засмутити Франка, але й не зупинило його подальшого духовного поступу, яким би важким він не був. Не вистачало хіба що фізичних сил. У 1897 році Франко від перевтоми захворів. Подальші роки також були не з легких.

«Сильна, уперта натура, яка цілою вийшла з житейського бою, — писав про зустріч з І.Франком у 1905 році Михайло Коцюбинський. — В своїй убогій хаті сидів він за столом босий і плів рибацькі сіті, як бідний апостол. Плів сіті й писав поему «Мойсей». Не знаю, чи попала риба у його сіті, але душу мою він полонив своєю поемою».

1908 року Франко знов переживає хворобу. Велика перевтома призвела до нервових розладів, контрактири обох рук і пальців. Вийти з цього стану допомогло лікування в Хорватії, на берегах Адриатичного моря.

Початок першої світової війни застав родину Франка в трагічному становищі. Хвора дружина перебувала в лікарні, сини — в армії. Поз-

бавлений засобів до існування, письменник мешкав у домі шкільного товариша. Невдовзі захворів, але й, перебуваючи в такому стані, не випускав пера з рук.

Помер І. Франко 27 травня 1916 р., поховано його 31 травня на Личаківському кладовищі у Львові.

Радянське літературознавство розглядало творчість письменника з позицій соціалістичного реалізму, уникало оцінок його поглядів щодо суверенності України. У той час ніхто інший, як Франко, писав:

«Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фанатів, що раді би широкими і вселюдськими фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації». І донині актуальні його слова про те, що «ми мусимо навчитися чути себе українцями — не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів».

**Хмельницький
Богдан
(Зіновій)
Михайлович**
(бл. 1595-1657)
— державний діяч,
полководець,
Гетьман України
(1648-1657).

Народився близько 1595 року на Наддніпрянщині, ймовірно у Чигирині, в родині службовця при дворі коронного гетьмана Станіслава Жолкевського, пізніше чигиринського підстарости Михайла Хмельницького.

Навчався в одній з Братських шкіл, а також у єзуїтському колегіумі у Львові, заснованій 1608 року. Опанував польську, латинську мови, писав і говорив тогочасною українською мовою.

У 1620 році разом з батьком, старшиною загону охочих стрільців з Чигиринщини, бере участь у поході гетьмана Жолкевського на Молдавію. У бою з татарами під Цецорою в жовтні того ж року Михайло Хмельницький загинув, а Богдан потрапив у полон, в якому був два роки. Після повернення з полону вступив до Запорозького війська, брав участь у козацьких походах на татар і турків, у селянсько-козацьких повстаннях проти польської шляхти 1630, 1632, 1637 років.

1637 року бере участь у битві під Боровицею як військовий писар Запорозького війська. 1638 року у складі делегації їздив до Варшави до короля з петицією про повернення реєстровому козацтву привілеїв.

1640-ві роки. Стає відомим козацьким діячем, який викликав недовіру у польської влади й популярність на Запорозжжі. У березні

1645 року разом з козаками брав участь у битві французів проти іспанців під Дюнкерком (Франція). З квітня 1646 року організує козацтво та селянство на боротьбу з Польщею. Восени 1647 року скликає таємну нараду однодумців і оприлюднює план повстання проти шляхти. Того самого року за наказом гетьмана О. Конецького був заарештований, у грудні того ж року втік на Запорозжя, де активно готує повстання проти Польщі. Січень 1648 року. На Запорозжі вибухнуло повстання, що поклато початок війні 1648—1654 років. Очолив його Богдан Хмельницький, якого тоді ж козаки обрали гетьманом. Лютий 1648 року. Хмельницький укладає союз з кримським ханом. Протягом 1648 року козацько-селянське військо на чолі з Хмельницьким здобуло перемоги над польським військом під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями, здійснює облогу Львова й Замостя, визволяє з-під влади Польщі велику територію України. У наступні роки завдає поразок полякам під Збаржем, Батогом, Жванцем та ін.

З початком війни Хмельницький сформулював ідею незалежної Української держави, здійснив принципову державну реформу в Україні, запровадив полковосотенний адміністративний устрій, створив регулярне військо, упорядкував податкову систему, судочинство,

встановив дипломатичні стосунки з багатьма іноземними державами.

1654 року, враховуючи ослаблення України у війні з Польщею, пішов на переговори з Московією й у березні того ж року уклав з царем Олексієм Михайловичем так звану Переяславську угоду, згідно з якою Україна ввійшла до складу Московської держави на конфедеративній основі. Частина вищого українського суспільства, старшинства, а також духовництво та київський митрополит не підтримали угоди й відмовилися присягати цареві.

1656 року російський цар підписав у Вільно договір між Московією та Польщею і фактично зрадив переяславські домовленості. На початку 1657 року Хмельницький, намагаючись вийти з-під влади Москви, визволити Україну від Польщі й утвердити її як державу, укладає таємний договір зі шведським королем Карлом X та семиградським князем Юрієм Ракочі про переділ Польщі. Повідомлений поляками про наміри Хмельницького російський уряд перешкодив здійсненню цих планів гетьмана. Того ж року Хмельницький тяжко захворів. Перед його смертю на козацькій раді в Чигирині козаки обрали його наступником неповнолітнього сина Юрія.

6 серпня 1657 року Б.Хмельницький помер. Поховано його в родинному маєтку в селі Суботіві, в Іллінській церкві, яку він побудував.

Шість років боротьби за Українську державу під час національно-визвольної війни нашого народу під проводом Богдана Хмельницького 1648—1654 років продемонстрували надзвичайно високий як на той час рівень громадянської зрілості наших предків. Перемоги українського війська над польською шляхтою, постать Богдана Хмельницького як державного діяча, полководця, дипломата, запорозькі козаки і їхня легендарна відвага та умілість у бойових діях викликали захоплення всього світу. В короткий строк і в екстремальних умовах бойових дій створена Богданом Хмельницьким козацька держава характеризувалася високими демократичними принципами самоврядування. При гетьманові України існував дорадчий орган — Рада Генеральної старшини, яка обговорювала найскладніші питання державного життя та поточні справи. Водночас на Запорозжі діяла Рада січової старшини на чолі з січовим отаманом, яка приймала рішення, що стосувалися Запорозької Січі. Ще одним важливим органом державного самоврядування була полкова Рада, яка крім поточних питань полкового життя обирала з участю козаків полкову старшину та полковника. Хмельницький запровадив ефективну податкову систему, збирався налагодити карбування власних грошей, встановив і

підтримував дипломатичні стосунки з багатьма країнами Європи, зокрема з Польщею, Туреччиною, Молдавією, Волощиною, Австрією, Швецією, Італією, Трансильванією, які визнали Україну як суб'єкт міжнародного права. Водночас він організував ефективну і розгалужену службу безпеки. Великий канцлер литовський Ольбрахт Радзивілл писав у своєму щоденнику «про розвідників Хмельницького, котрих він мав повсюди, навіть у Венеції». Український історик Іван Крип'якевич зауважував, що гетьман «мав не тільки дуже точні відомості про події у Польщі, Криму, Туреччині, карпатських князівствах, але також стежив за політикою Швеції, Німеччини, Австрії, Італії, збирав потрібні відомості через своїх послів та агентів, користувався повідомленнями чужоземних посланців. Зібрані відомості він умів використовувати для політичних цілей — своїми рішеннями захоплював ворогів знеачька».

Усе вищезазначене, як і продумана, ефективна і злагоджена організація адміністративно-територіального, судового та військового устрою, давало надію Хмельницькому утвердити Українську державу. Навесні 1649 року Хмельницький, після цілого ряду блискучих перемог над поляками, мав щасливу нагоду зробити це. Разом з ордою хана Іслам-Гірея він узяв об-

логою польське військо під Збаржем. На допомогу обложеному вирушив сам король Ян Казимир з двохсоттисячною армією, але її оточило і блискавично розгромило українське військо. Та доля розпорядилася інакше. Хмельницький взяв у полон самого короля, проте, певно, не усвідомлюючи майбутніх наслідків свого «лицарського кроку», змілоствився над ним і відпустив його, після чого під Зборовом Ян Казимир, скориставшись зрадою Хмельницького кримським ханом, який, підкуплений поляками, перейшов на їхній бік, схилив гетьмана підписати невігідний для України Зборівський договір, що звів нанівець попередню перемогу.

Збарзька битва та Зборівський договір знаменували собою завершення першого блискучого періоду війни Хмельницького, після якого настали важкі випробування, що закінчилися врешті-решт втратою хисткої державності після підписання Переяславської угоди. Та попри це Українська держава часу гетьманування Хмельницького стала прикладом того, як у результаті прагнення до свободи та незалежності на боротьбу піднялися всі соціальні прошарки українського суспільства, ядром якого виступило козацтво. Основою цієї боротьби стали ідеологічні засади, любов до рідної землі, віра, мова, культура. Підґрунтям цієї ідеологічної скеро-

ваності був високий рівень освіти в тогочасній Україні, вірність народу традиціям часів Київської держави, висока духовність православ'я.

Своїми дипломатичними та військовими заходами український гетьман домогся майже повної міжнародної ізоляції Речі Посполитої, яка доти в мілітарному плані вважалася чи не наймогутнішою державою Європи. Він забезпечив Україні збройну допомогу Кримського ханства, досяг прихильного нейтралітету Туреччини й Трансільванії, примусив Молдавію розірвати союз з Польщею, зав'язав дружні стосунки з Венеційською республікою, вступив у переговори зі Швецією.

Українська держава Богдана Хмельницького викликала захоплення численних сучасників — дипломатів, мандрівників, літописців. Італієць Альберто Віміна, який особисто бачив гетьмана 1656 року й неодноразово розмовляв з ним, у своїх спогадах пише про український народ у період його найвишого злету в часи Хмельниччини. Особливо його вразила демократична форма правління козаків — скликання Ради для обговорення важливих державних питань, коли козаки у присутності гетьмана спільно їх вирішують. Подорожні нотатки сирійського архідиякона Павла Алеппського, який описав подорож антіохійського патріарха

Макарія по Україні у 1654 і 1656 роках, зафіксували для нас подробиці побуту і звичаїв українців, які здивували його тим, що скрізь зустрічали хлібом-сіллям як символом добробуту. Описуючи своє враження від гетьмана Хмельницького, Павло Алеппський підкреслює: «Так ось він, Хмель, якого слава й ім'я рознеслися по всьому світу». Багато і захоплено пише мандрівник про освіту в державі Хмельницького: «Всі вони, за винятком небагатьох, навіть більшість дружин і дочок, уміють читати і знають порядок церковних служб... Число письменних особливо збільшилося з часу появи Хмеля». Алеппського вразила велика друкарня у Києво-Печерській лаврі, де «виходять усі їхні церковні книги дивного друку, різного кольору і вигляду, а також малюнки на великих аркушах, визначні місця країн, ікони святих, вчені дослідження тощо».

Яскраву грань обдаровання Хмельницького становить його талант полководця. Почавши з масових рухів повстанців, Богдан Хмельницький переходить до операцій добре вишколеного, добірного, хоч і не такого вже й численного, війська. Використавши в організації української армії свій попередній великий військовий досвід і залучивши талановитих полководців, таких як Іван Богун чи Максим Кривоніс, Хмельниць-

кий сповідував вирішальну роль проводу у війську, роль авторитету командування та його уміння підтримувати дисципліну. Польське військо здебільшого кількісно переважало українську армію, але знавало поразки через відсутність серйозного й авторитетного командування. Навпаки, від самого початку боротьби Богдана Хмельницького козацьке військо було згуртоване залізною дисципліною й послухом своєму вождеві. Прикладом того, як Хмельницький виховував своє військо, є факти, коли козаки свідомо йшли на смерть, на тортури як «язики», яких брали у полон поляки, і вони під тортурми давали ворогові невірні відомості й рятували своє військо, або коли в битві під Берестечком козаки вразили світ своєю мужністю, фанатичною вірою в перемогу.

Моральну вартість війська Хмельницького сучасники вбачали не лише в регулярних засадах організації, умінні перемагати з меншими силами, а й у здоровому світогляді козаків, у їхній величезній релігійній і національній згуртованості і зосередженості на єдиній головній меті — перемозі. Саме ці засади завдяки великому талантові Богдана Хмельницького створили у середині XVII століття в Україні непоборну армію, одну з найкращих у тогочасній Європі. Виявом незвичайної на ті часи дис-

циплінованості війська Богдана Хмельницького було й те, що не лише козацькі, а й наймані татарські загопи не наважувалися чинити грабунки у здобутих містах. Навіть вороги, поляки, з подивом висловлювалися про високу дисципліну, послух і нечувану доти карність за порушення у війську Хмельницького. Основами тих чеснот і високої жертвовності та дисципліни були виплекані з часів Київської держави такі риси воїнської доблесті, як честь, хоробрість. Богдан Хмельницький вміло застосовував новітню тактику, яка з'явилася у Європі в часи тридцятирічної війни. Апогеєм його таланту як полководця перемагати з меншими силами була битва під Батогом, блискучий реванш за поразку під Берестечком.

Польський історик Людвік Ку-

баля, котрий присвятив багато років дослідженню життя й діяльності Богдана Хмельницького, порівнював українського гетьмана з його сучасником — вождем Англійської революції середини XVII століття Олівером Кромвелем, відзначаючи при цьому, що завдання у Богдана Хмельницького виявилось набагато складнішим, оскільки «він не мав у своєму розпорядженні вишколеної інтелігенції й засобів старої, сильної держави. Військо, фінанси, державне господарство, адміністрація, зносини з сусідніми державами — все це треба було створити... Він мусив добирати і вчити людей. Була то людина з кожного погляду надзвичайних вимірів, він переростав талановитих людей настільки, що переступав межі збагненого».

Великий рух народній, піднятий Хмельницьким, дав новий лад усій східній Україні — Гетьманщині.

М. Грушевський. 1913.

Хмельницький став керівником Визвольної війни завдяки тому, що здобув довір'я мас. Він ріс і жив серед козацтва, розумів його прагнення й інтереси. Народні маси зустріли Хмельницького з цілковитим довір'ям, розуміючи, що він є справжнім захисником їх інтересів.

І. Крип'якевич. 1954.

Він поводи́вся так, неначе був монархом суверенної держави, й розвинув широку дипломатичну акцію на міжнародному полі для зміцнення свого становища.

Д. Дорошенко. 1921.

**Холодний
Микола Григорович**
(1882-1953)
— ботанік і мікробіолог

Народився у 1882 р. у Тамбові. Закінчив Київський університет (1906 р.), працював у ньому до 1941 р. Водночас був викладачем Жіночих курсів (з 1919 р. — професор). З 1919 р. — працював також на Дніпровській біологічній станції «Гористе». 1922—1931 рр. — співробітник науково-дослідної кафедри ботаніки, згодом Інституту ботаніки.

Автор понад 200 праць, присвячених різним питанням фізіології, анатомії та екології рослин, мікробіології та ґрунтознавства. Основоположник так званої фітогормональної теорії тропізмів, що пояснює ростові рухи рослин. Встановив, що збільшені дози ауксину гальмують ріст кореня або зовсім припиняють його, причому в зоні росту з'являється потовщення. Це дозволило намітити шляхи боротьби з бур'янами за допомогою певних синтетичних речовин. Провів досліді з штучної стимуляції розвитку рослин, яку широко застосовують у сільськогосподарській практиці. Велику цінність становлять його дослідження з морфології та фізіології залізобактерій. Займався також екологічними дослідженнями, дослідженнями у галузі ґрунтознавства. Встановив, що значна частина летких органічних речовин атмосфери поглинається ґрунтом і засвоюється ґрунтовими мікроорганізмами.

Микола Холодний, натураліст дарвінівського типу, приділяючи багато уваги «лабораторії в природі», завжди був на рівні сучасної йому науки, вміло використовував нові наукові дані та оригінальні напрямки для обґрунтування своїх експериментальних досліджень і для оцінки одержаних результатів. Він починав свій шлях у науці вивченням тропізмів рослин, і це значною мірою визначило головний напрям його досліджень. Першим узагальненням, зробленим після багаторічних експериментів, стала фізико-хімічна теорія геотропізму, яку він розглядав як корисну робочу гіпотезу. Суть її така. Сила тяжіння, діючи на рослинний орган, викликає у протоплазмі його клітин особливий характер розподілу в них крупніших колоїдних часточок протоплазми, які несуть електричний заряд. Внаслідок цього у клітині виникає електрорушійна сила, вона спрямована паралельно напрямку дії сили тяжіння і викликає пересування катіонів у клітині. В результаті цього виникають зміни у співвідношеннях концентрацій одно- і двовалентних іонів у протоплазмі верхньої і нижньої частин клітини, що зумовлює збільшення чи зменшення проникності протоплазми. З різною проникністю пов'язане і різне надходження в окремі ділянки протоплазми пластичних речовин, а від цього залежить

активність росту клітинної оболонки на протилежних сторонах клітини. Сума таких клітинних ефектів виявляється у спрямованості геотропічного вигину рослинного органу.

У 1918—1923 рр. різні автори запропонували й інші іонні або електричні гіпотези геотропізму. Гіпотеза М.Г.Холодного була першою в цьому плані, хронологічно передувала їм. Її автор разом з тим бачив недостатню експериментальну обґрунтованість її положень, усвідомлював необхідність подальшої роботи над цією проблемою. Подальшим розвитком його досліджень стало вчення про фітогормони — це була тоді нова, майже не досліджена галузь явищ.

Значну частину фітогормональних досліджень М.Г.Холодний провів на Старосільській біологічній станції. Дослідження 1924—1926 рр. дали М.Г.Холодному експериментальні основи для формулювання нової, вже гормональної, гіпотези геотропізму. В ній висловлювалось припущення, що при горизонтальному положенні кореня чи стебла ростовий гормон розподіляється в них нерівномірно, в більшій кількості він зосереджується в клітинах нижнього боку органу. У стеблї та інших негативно геотропічних органах це викликає посилення росту нижнього боку і як наслідок цього негативний гео-

тропічний вигин. Підвищення вмісту гормону у клітинах нижнього боку кореня викликає тут гальмування росту, в результаті чого відбувається вигин кореня вниз (позитивний геотропізм).

Розвиваючи далі свої уявлення, М.Г.Холодний поширив їх на явища фототропізму (1927 р.). На цей час припадає і його спроба запропонувати загальну теорію тропізмів, яка вже ґрунтувалась на уявленнях про важливу роль ростового гормону в цих явищах. Майже одночасно і незалежно від М.Г.Холодного аналогічні ідеї висловив і обґрунтував експериментальні дані голландський фітофізіолог Ф.Вент (1928 р.).

Гіпотеза Холодного—Вента досить швидко знаходила визнання у більшості фітофізіологів, поступово перетворювалась на гормональну теорію тропізмів. У цілому вона не викликала серйозних заперечень, суперечки виникали переважно на ґрунті різної інтерпретації деяких експериментальних даних, на яких вона базувалася. Творці ж її продовжували працювати над зміцненням її фундаменту новими експериментальними даними, над з'ясуванням механізму пересування гормону росту під дією електрофізіологічної поляризації тканин. Про роль гормонів у тропізмах М.Г.Холодний опублікував близько 40 праць. У середині 1930-х років

гормональна теорія тропізмів стала загально визнаною. Можна назвати три основних факти, експериментально встановлених М.Г.Холодним, Ф.Вентом та іншими дослідниками: електрофізіологічна поляризація тканин органів рослини під спрямованою дією зовнішніх факторів (гравітації, світла); нерівномірний розподіл у тканинах ростового гормону, зумовлений електрополяризацією; неоднакове регулювання ростучих тканин різних органів рослини на дію розчинів ростового гормону однієї і тієї самої концентрації.

Розробку гормональної теорії тропізмів і встановлення факту величезної ролі фітогормонів у рості рослин М.Г.Холодний вважав першим і найбільш істотним результатом своїх досліджень з фізіології гормональних явищ у рослин.

Величезну заслугу М.Г.Холодного в розвитку вчення про гормони рослин у цілому визнавали всі вчені. Він по праву вважається фундатором і натхненником розробки вчення про фітогормони. Узагальненням його багаторічних досліджень з цієї проблеми стала монографія «Фітогормони» (1939 р.).

Іншим важливим внеском у науку М.Г.Холодного була розробка проблеми летких органічних сполук атмосфери та з'ясування їх біологічної ролі. З неї він опублікував 18 праць. Дослідження М.Г.Хо-

лодного показали, що леткі органічні сполуки, які виділяються в атмосферу рослинністю Землі, не розсіюються безслідно. Основна їх маса, очевидно, поглинається ґрунтом і використовується його мікробним населенням. Таким чином було виявлено ще одну ланку в складному ланцюгу явищ кругообігу речовин у біосфері, зумовлену життєдіяльністю організмів, які її населяють. М.Г.Холодний акцентував увагу на тому, що саме газова оболонка Землі, точніше її тропосфера, являє собою те «живильне середовище», з якого організми беруть майже всі необхідні їм для життя речовини. Ці ідеї доречно корелювали з ідеями його багаторічного кореспондента академіка В.І.Вернадського про двосторонній характер зв'язку між атмосферою Землі та її біосферою.

Своїми дослідженнями М.Г.Холодний значно розширив знання про фітогенні та інші органічні компоненти атмосфери. Він довів, що ці речовини можуть засвоюва-

тись багатьма мікроорганізмами ґрунту і за певних умов служити для них додатковим джерелом вуглецевого живлення. Він зробив значний внесок у розробку методик дослідження мікробного населення ґрунтів та водоймищ, у розвиток екологічного напрямку в мікробіології. Йому належать оригінальні уявлення про виникнення органічних речовин на Землі абіогенним шляхом. Він збагатив цікавими ідеями й експериментальним матеріалом немало розділів сучасної біології. М.Г.Холодний та В.І.Вернадський накреслили програму досліджень повітряних вітамінів, про яку В.І.Вернадський писав: «...таке дослідження повинно мати велике значення для медицини, метеорології і особливо біохімії, бо різноманітність газових мінералів у тропосфері повинна обчислюватись тисячами видів». Експериментатор у М.Г.Холодному завжди поєднувався з допитливим натуралістом, для якого природа була головною лабораторією.

**Чижевський
Дмитро
Іванович
(1894-1977)
— учений-**

**енциклопедист, славіст,
культуролог, філософ,
літературознавець,
релігієзнавець, лінгвіст.**

Народився Чижевський Дмитро Іванович 4 квітня (23 березня) 1894 р. у місті Олександрія Херсонської губернії (тепер — Кіровоградської області). Закінчив Олександрійську чоловічу гімназію (1911). Вищу освіту здобував у Петербурзькому (1911—1913) та Київському (1914—1919) університетах. 1921 року виїхав до Німеччини, де навчався в Гейдельберзькому та Фрейбурзькому університетах. З 1924 року викладає в Українському педагогічному інституті в Празі, а з 1929 — в Українському Вільному університеті в Мюнхені. У 1949—1956 роках працює на посаді професора Гарвардського університету (США), завідує філософським відділом Української Вільної Академії наук у Нью-Йорку. З 1956 року й до кінця життя обіймає посаду професора, керівника Інституту славістики Гейдельберзького університету (ФРН). Помер 18 квітня 1977 року в м. Гейдельберг (ФРН).

У російській Енциклопедії Брокгауза і Ефрона (т. 76, 1903 р.) згадується Петро Чижевський, «придворний тенорист», який отримав дворянство 1843 року. Це був предок Д.Чижевського. З роду Чижевських вийшов відомий український діяч, член торговельної місії в Швейцарії уряду УНР Павло Чи-

жевський. Батька Д.Чижевського Івана Костянтиновича, артилерійського офіцера, за участь у народницькому гуртку було виключено з Військової академії, заарештовано й вислано з Петербурга на північ, а пізніше — на батьківщину, в Олександрію. Мати, українська дворянка Марія Єршова, була талановитою художницею. І.Репін, якого вона знала особисто, рекомендував їй розшукувати в провінції обдарованих дітей і навчати їх живопису, що вона й робила, поїхавши зі столиці за нареченим.

Незважаючи на те, що Іван Костянтинович був членом земської управи, давав приватні уроки, сім'я жила досить скромно. Проте в родині панував культ науки, літератури, живопису. Дітей Дмитра та Марію виховували на ідеалах просвітництва. Підрісши, Дмитро організовує спочатку просвітницькі, а потім і політичні молодіжні гуртки, члени яких збиралися у Чижевських удома. Молодь читала заборонені цензурою книги, а при зустрічах віталися словами «Хай згине дім Романових!». Вісім майбутніх професорів були членами цих зібрань. А Дмитра Чижевського вже тоді одолітки з повагою називали професором. Науки даються йому дуже легко. І, закінчивши 1911 року зі срібною медаллю чоловічу гімназію, він вступає на фізико-математичний факультет Петербурзького

університету. Проте клімат північної столиці вихідцеві з півдня не підійшов — він часто хворіє. І 1913 року переїздить до Києва, де стає студентом історико-філологічного факультету університету св. Володимира. За революційну діяльність 1916 року потрапляє до в'язниці. Але жовтневий переворот визволив його. 1919 року Д.Чижевський закінчує університет і отримує диплом першого (тобто найвищого) ступеня. Під час революції брав активну участь у російській фракції Центральної Ради. Представники «революційної влади» заарештували його, і лише щаслива випадковість уберегла Д.Чижевського від розстрілу.

Про більшовицький режим Д.Чижевський говорив, що він не знає гуманності і повертає суспільство до варварства. «Дивно, що знаходяться поети, які в своїх віршах прославляють цей бандитизм, мов досягнення поступу», — писав він.

1921 року Д.Чижевський разом із дружиною Лідією через Польщу добирається до Німеччини. Обоє записуються на навчання в німецьких університетах. На прожиття Чижевський заробляє лекціями з латинської мови.

1924 року його запрошено викладати в Українському Високому Педагогічному інституті ім. Драгоманова в Празі.

1929 року він стає професором

Українського Вільного університету (Мюнхен). Своїми працями з філософії та літературознавства Д.Чижевський здобуває авторитет у науковому світі. І в 1932 році його запрошують викладати в університеті в Галле (Німеччина), де він здобуває титул доктора філософії. Багатші столичні університети (Віденський, Братиславський) хотіли запросити на той час досить відомого вченого, але гітлерівська адміністрація не дозволила їм цього зробити, оскільки дружина Чижевського «не належала до арійської раси».

Під час війни Д.Чижевський живе надзвичайно скромно, недоїдає. Та й після війни американська військова адміністрація не довіряє вченому, підозрюючи його в симпатіях до комуністів. Проте Чижевський бере участь у створенні в Німеччині Вільної Української Академії наук та відновленні Українського Вільного університету.

Лише в 1949 році Чижевський зміг виїхати до США, де на нього давно чекали дружина Лідія та донька Тетяна, — Гарвардський університет запрошує його на посаду професора. На той час стан українознавства в цьому провідному американському університеті був вельми убогим, про що Чижевський писав до Європи своїм друзям: «В бібліотеці є тільки «Кобзар» Шевченка в російському перекладі».

1956 року Д.Чижевському пропонують очолити інститут славістики Гейдельберзького університету, на що він охоче погоджується. Фактично він і створив цей інститут, оскільки до приходу вченого той існував лише номінально. Ця робота стала справою його життя. «Він віддав інституту всю душу, інститут був для нього домом, дружиною і дитиною», — писав його сучасник поляк А.Вінценз.

У рекордний строк бібліотека інституту збрала понад 30 тисяч томів. Інколи вчений доводив університетську касу до відчаю, закуповуючи книги на суми, що набагато перевищували бюджет. Проте університет поставився до вченого дріб'язково, як, власне, було прийнято у ті часи. Мізерна пенсія змушувала його викладати також в інших університетах.

Тим часом науковий світ високо цінує здобутки вченого. На відзначення його 60-та 70-річчя виходять збірники статей різних авторів. На Батьківщині ж про нього згадують лише як про «буржуазного націоналіста».

Після виходу в світ 1956 року його фундаментальної праці «Історія української літератури» академік О.Білецький, який очолював тоді Інститут літератури АН УРСР, писав, що ця «Історія...» є такою ж диверсією, як повітряні розвідувальні кулі, що начебто запуска-

ються Заходом на територію Союзу РСР, чи брехня «Голосу Америки».

Своє ставлення до «совітів» Д.Чижевський продемонстрував на конгресі славистів у Празі (1968 р.). Чехи та їхні «наставники» із СРСР намагалися створити атмосферу розрядки, запросивши вчених зі Сходу та із Заходу. Чижевський мав зробити доповідь про східнослов'янське бароко (тема, на яку в СРСР існувало табу). Він підійшов до кафедри, привітав присутніх у залі, а потім російською мовою повідомив, що на знак протесту проти замовчування його імені і праць у Радянському Союзі він не читатиме своєї доповіді. Був міжнародний скандал, адже Чижевського вчені-слависти Заходу вважали вже тоді «патріархом» чи «Нестором славистики». А вже через тиждень у Празі були радянські танки. Чехи говорили про Чижевського із захопленням: тільки він знав, як треба розмовляти з росіянами.

Сучасники Чижевського визнавали, що він був далекий від будь-якого шовінізму. Лекції часто читав російською мовою. Проте ніколи й не приховував, що він не росіянин, а українець, навіть підкреслював це. А в своїх працях він завжди наголошував, що староруська література є літературою Київської Русі, а отже є українською. Також учений завжди намагався довести вищість і пріоритет української літератури

над російською аж до твердження, що російської літератури не існує, існують тільки російські письменники.

У 1976 році вчений тяжко захворів. Але до лікарні не захотів переходити, щоб не розлучатися з книгами й рукописами. З Америки викликали дружину й дочку. Вони згадували, що до останніх днів хворий жив науковими інтересами. 18 квітня 1977 року Д.Чижевського не стало.

Уже згадуваний А.Вінценз писав: «Зі смертю Чижевського зійшов зі сцени один з найвидатніших славистів останнього тридцятиліття ХХ століття, довголітній «патріарх» німецької славистики, останній її полігістор і один з останніх представників ліберальної інтелігенції колишньої російської імперії».

Наукова спадщина Д.Чижевського ще дасть роботу багатьом дослідникам. Лише зі славистики він опублікував понад 900 праць. Перші ж його наукові праці було присвячено історії філософії переважно слов'янських країн. Фахівці вважають класичним твором російської філософської історіографії його монографію «Гегель у Росії» (1924). Її було опубліковано, коли вченому виповнилося лише 30 років. Далі Чижевський видав конспект лекцій із логіки (1924), хрестоматію з грецької філософії (1927), історіог-

рафічну працю «Філософія на Україні» (1926, 1929), монографію «Сковорода» (1931), «Нариси історії філософії на Україні» (1931).

Паралельно з поглибленням філософських досліджень («Філософія Г.С.Сковороди», 1934, та інші праці) він все більше властєється до літературознавства. У 1942 році виходять друком «Історія української літератури» (давній період), у 1948 — «Історія давньоруської літератури: київська епоха» (німецькою мовою). Пізніше — «Порівняльний нарис слов'янських літератур» (1952), «Про романтизм у слов'янських літературах» (1957), «Історія руської літератури до епохи бароко» (1960, англійською), «Порівняльна історія слов'янських літератур» (1971). Однією з найгрунтовніших праць фахівці називають «Історію української літератури (від початків до доби реалізму)» (1956), де досліджується період від названої вченим «доісторичної доби» (обрядові пісні, плачі, закляття і т. п.) аж до кінця романтизму (Т.Шевченко та інші) і де вчений робить висновок, що українська література є неповною. У передмові до цієї праці, виданої в Україні лише 1994 року, доктор філологічних наук професор М.Наєнко пише: «...без його праць українське літературознавство було й залишається не просто «непов-

ним», а злидненным. Як, до речі, й українська філософська думка ХХ століття... В часи, коли Україна стала незалежною, вона особливо має пишатися тим, що і в часи неволі не давали заснути тій думці такі сподвижники, як Д.Чижевський».

«Д.Чижевський... — зірка світової славистики, постать, якою пишалася б кожна цивілізована нація... Тому повернення Чижевського сьогодні — справа реабілітації нашої національної гідності, справа відновлення заслуженого престижу української духовної культури», — писали вже в 1990 році українські вчені (М.Попович, О.Забужко, Ю.Прилюк та інші) в «Літературній Україні».

В Україні лише починають вивчати спадщину Д.Чижевського, діаспора ж давно дала їй найвищу оцінку.

Відомий вчений Осип Данко писав: «Якби хтось зробив серйозну спробу дослідити, який вклад українці за кордоном внесли у світову науку, то незалежно від того, чи цей вклад — у порівнянні до загальної кількості українців за кордоном — виявився б більший чи менший, немає сумніву, що найвизначніше місце серед невеликої групи українських вчених, що такий вклад зробили, належало б Дмитрові Чижевському».

**Чубинський
Павло Платонович**
(1839-1884)
— етнограф,
фольклорист, поет.

Народився 27 січня 1839 року на хуторі, що нині входить у межі міста Борисполя поблизу Києва, в сім'ї бідного дворянина. Закінчив Другу Київську гімназію, навчався у Петербурзькому університеті на юридичному факультеті. В студентські роки брав участь у діяльності петербурзької української громади. Був автором журналу «Основа», де познайомився з Т.Шевченком, М.Костомаровим. Після мітингу проти розправи над учасниками варшавської маніфестації Чубинського виключають з університету, і він деякий час живе на Чернігівщині, в селі Ропша. 1861 року захищає в Петербурзі дисертацію «Нариси народних юридичних звичаїв і понять з цивільного права Малоросії» й одержує вчений ступінь кандидата правознавства. Повернувшись в Україну, впродовж 1861—1862 років пише статті для «Основи»: «Значення могорича у договорі, господарські товариства, найм робітників», «Український спектакль у Чернігові», «Два слова про сільське училище», «Ярмарок у Борисполі», співпрацює у «Черниговском листке», де публікує матеріал «Декілька слів про значення казок, прислів'їв та пісень для криміналіста», та у «Киевских губернских ведомостях», в яких побачила світ його «Програма для вивчення народних юридичних звичаїв у Малоросії» (1862). У цей час на-

магається відкрити безплатну сільську школу в Борисполі, але не добився дозволу влади. 1862 року в Києві кілька українофільських гуртків об'єдналися в Громаду, серед перших членів якої були П.Чубинський, В.Антонович, П.Житецький, Тадей Рильський та ін. Проти Громади невдовзі було заведено кримінальну справу, почалося слідство. У вересні того року в Золотоніському повіті поліція виявила прокламацію українською мовою «Усім добрим людям». Тієї осені 1862 року П.Чубинський пише вірш «Ще не вмерла Україна», що став національним гімном українського народу. 20 жовтня шеф жандармів князь Долгоруков дає розпорядження вислати Чубинського «за вредное влияние на умы простолюдинов» на проживання в Архангельську губернію під нагляд поліції. Туди ж висилають громадивця Петра Єфименка та його дружину, історика Олександрю Єфименко. Через рік він оселяється в Архангельську, де працює слідчим, потім секретарем статистичного комітету, редактором губернської газети, чиновником з особливих доручень при губернаторі. За сім років заслання в Архангельську українець Чубинський зробив чимало для російської науки, зокрема написав дослідження про ярмарки в архангельському краї, про смертність на Архангеліщині, про печор-

ський край, торгівлю в північних губерніях Росії, дослідив юридичні звичаї в губернії та ін. 1869 року йому дозволяють повернутися в Петербург, а потім і в Україну, щоб очолити експедицію в Південно-Західний край для етнографічних та статистичних досліджень. Протягом двох років експедиція досліджувала Київську, Волинську, Подільську губернії, частину Мінської, Гродненської, Люблінської, Седлецької губерній та Бессарабію, де автохтонно проживали українці. Матеріали експедиції увійшли до семитомника, виданого протягом 1872—1879 років. У 1872 році Чубинський засновує Південно-Західний відділ Російського Географічного товариства. У серпні-вересні 1874 року в Києві відбувся III Археологічний з'їзд, що мав велике значення в активізації українознавчих досліджень. 1873 року Російське Географічне товариство нагородило Чубинського золотою медаллю. 1875 року він одержав золоту медаль Міжнародного етнографічного конгресу в Парижі. Почалася кампанія, піднята реакційним українофобським «Киевлянином» проти діяльності громадівців. Помічник попечителя Київського навчального округу М.Юзефович, учасник арештів Т.Шевченка та кирилломефодіївців, послав Олександрю II донос про українофільство й сепаратизм Громад, що зазіхали «на

державну єдність Росії». У відповідь цар видав так званий Емський акт (18 травня 1876 року), який заборонив діяльність українських товариств, видання літератури, театральні та концертні програми українською мовою. Чимало діячів української культури змушені залишити Україну. На початку 1877 року Чубинський знову у Петербурзі, де працює чиновником Міністерства шляхів. У той час він тяжко захворів, у квітні 1879 року йде у відставку й після наполегливих клопотань дістає дозвіл повернутися в Україну. Живе у Борисполі та на своєму хуторі неподалік. 1880 року його розбив параліч, і він до кінця життя був прикутий до ліжка. Помер Чубинський 26 січня 1884 року. Похований у Борисполі.

Павло Чубинський працював у надзвичайно складних умовах переслідування царським урядом української культури і за своє недовге життя встиг зробити стільки, що, за висловом його друга і співробітника Федора Вовка, його заслуг вистачило б і на декількох професійних учених. Один лише вірш «Ще не вмерла Україна» зробив його ім'я безсмертним навіки. Що вже казати про титанічну працю його в галузі етнографії. За словами академіка Л.Берга, експедиція, очолювана Павлом Чубинсь-

ким у Південно-Західний край, була найвидатнішим явищем в історії тогочасної етнографії. Вже в наш час академік Олександр Білецький писав, що видання етнографічних та фольклорних праць П.Чубинського було надзвичайним фактором у галузі збирання пам'яток.

Вражає обсяг і глибина дослідницької праці експедиції, як вражають і ті незліченні скарби народної культури, зібрані в семи томах (дев'яти книгах) «Праць етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край», які вийшли в Петербурзі у 1872—1879 роках.

Домогтися від уряду, який вважав, що українського народу, української мови немає й ніколи не було, а є лише південна окраїна Російської імперії і зіпсоване польськими впливами «малоросійское наречие», було вельми складно, а вже здійснити таку широкомасштабну експедицію — й поготів. «Я старався збирати матеріали ще й тому, — писав Чубинський у передмові до першого тому «Праць», — що численні пам'ятки народної творчості вимирають, народ їх забуває. Якби М.Максимович та інші збирачі матеріалів не записали історичних дум і пісень, то багато з них було б назавжди втрачено. Те ж могло б статися з багатьма обрядами, повір'ями, казками, легендами й навіть звичаями; тому й пропускати якусь рису народної творчості чи

народного побуту я вважав непростим».

Чубинський записав майже чотири тисячі обрядових пісень, триста казок, у шістдесяті місцевостях зафіксував і опрацював говірки, звичаї, повір'я, прикмети. З книг волосних та земських судів, староств та управ він вибрав тисячі справ, випадків та ухвал, які б вияскравлювали характерні типи взаємовідносин між людьми, виявляли залишки стародавніх звичаїв, повір'їв, звичаєвого права, дохристиянських вірувань українського народу, їх залишки й органічне поєднання староукраїнської, дохристиянської та християнської культур. Він скрізь фіксував рід та характер занять населення, відмінності в обробі ґрунту, народні прикмети, за якими регламентується сільськогосподарське життя селянина. Особливу увагу вченого привертала головні події людського життя — народження, одруження, проводи в рекрути, смерть людини, і Чубинський на багатьох яскравих прикладах показав велику естетичну набаженість і гуманістичну значущість обрядових дійств під час цих подій. Завдяки експедиції Чубинського збереглися матеріали про стан торгівлі в різних місцевостях, бджолярства, тютюнництва, виноробства, шовківництва, броварства. Але найцікавішими в «Працях» експедиції є численні записи

свят, в яких найбільше розкривається душа українського народу, його художній геній.

Завдяки експедиції Павла Чубинського і виданню її «Праць» нащадкам залишилися прекрасні перли усної народної творчості, які безслідно зникали з наступом цивілізації, нівелізації національних рис, безвір'я та духовного поневолення.

Експедиція Чубинського набула розголосу, й до неї прилучилося багато ентузіастів, які надавали їй свої матеріали. Зокрема, значний внесок зробив І.Новицький, який передав у розпорядження Чубинського п'ять тисяч записаних ним раніше пісень, О.Кістяківський, який надав цінні записи з ухвал волосних судів і додав історичний нарис цієї інституції. В.Антонович зробив виписки з судових процесів минулого століття про відьомство та чаклунство. М.Лисенко поклав на ноти видані у «Працях» мотиви весільних та інших обрядових пісень Бориспільщини. В.Симиренко зібрав рідкісні фотографії народних типів з різних регіонів України, архітектури та улаштування житла. Матеріали надавали також Я.Темненко, Г.Залюбовський, Димінський, Чернецький, Петров, Воронецький, Столбін, Андрієвський, Жданов та ін.

«Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край» були явищем величезної ваги

в історії української культури. Вони показали світові яскраві взірці вияву вроджених якостей духу українців, величну простоту, безпосередність і водночас глибоку емоційність, естетичну наснаженість, силу поетичного чуття, яскравість барв народної поезії та пісні — те головне, що відрізняє український народ серед інших слов'янських народів. Водночас публікація матеріалів експедиції була відчутним ударом по офіційній погодінсько-валуєвській теорії про несамоцінність української нації, її мови та культури.

Блискуче проведення експедиції зробило ім'я Чубинського відомим і авторитетним в офіційних наукових колах і дозволило йому домогтися від уряду створення Південно-Західного відділу Російського Географічного товариства в Києві., який відіграв визначну роль у збиранні, дослідженні й популяризації фольклорних, історичних, етнографічних та археологічних пам'яток на території України. Усього за кілька років ця наукова установа, яку очолювали, крім Чубинського, Г.Галаган, О.Русов, за кілька років видала два томи «Записок Південно-Західного відділу імператорського РГТ», де опубліковано праці М.Драгоманова, В.Антоновича, П.Чубинського, Ф.Вовка та багатьох інших відомих вчених. Було зібрано матеріалів ще на три томи

«Записок». Відділ підготував до видання три томи праць Михайла Максимовича, вперше опублікував українські думи й пісні з репертуару кобзаря Остапа Вересая. Крім того вийшов «Календар Південно-Західного краю на 1873 рік», «Програма для збирання етнографічних та статистичних даних», «Звіт про діяльність Південно-Західного відділу Російського Географічного товариства» за 1873—1874 роки.

З ініціативи київських вчених було організовано проведення у Києві III Археологічного з'їзду Російського географічного товариства, який, за висловом О.Терлецького, приніс велику користь «українофільській справі в Росії, бо сливе всі рефератори торкалися України, а щойно на конгресі побачили і свої, і великороси, яка багата Україна на наукові сили».

1873 року Російське географічне товариство нагородило Чубинського золотою медаллю «за особенную его деятельность и те неусыпные труды, коим русская наука обязана собранием громадного материала для изучения быта, юридических обычаев и народной жизни Юго-Западного края». 1875 року Міжнародний етнографічний конгрес у Парижі також нагороджує його золотою медаллю. 1879 року він отримав найпочеснішу наукову нагороду в Росії — Уваровську премію Петербурзької Академії наук.

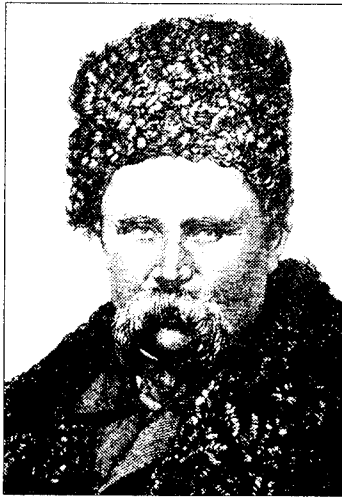
Успіх ученого та його однодумців з київського відділу Російського географічного товариства викликав хвилю нападок і цькування у шовіністичній пресі, особливо у газетах «Киевлянин», «День», які звинувачували вчених у сепаратизмі, насміхалися з «бесплодной и смешной забавы сочинять и издавать сочинения и переводы на малороссийском крестьянском говоре... Край этот русский, русский! В нем нет разных национальностей и вер» (газета «День», І.Аксаков). Над Чубинським знову нависли хмари й він переїжджає до Петербурга, де йому було дозволено працювати чиновником у департаменті загальних справ Міністерства шляхів, і сумлінний трудивник, хоч і відірваний силоміць від улюбленої справи, також досяг успіхів і 1878 року був призначений статським радником.

❖
Слід, що його залишив він в етнографії, заслуги його такі великі, що їх вистачило б і на декількох професійних вчених.

Ф.Вовк.

❖
П.П.Чубинський, з усіма його достоїнствами й недоліками, був, безперечно, надзвичайно великою особистістю, якій за інших обставин належала б набагато більша історична роль. Але у нього начебто не було і усвідомлення своєї переваги над багатьма іншими, і з усім своїм бурхливим темпераментом він був, по суті, вражаюче скромним і невибагливим, і ніколи не виявляв претензій на який би там не було авторитаризм. Це ще одна симпатична риса для характеристики його високого громадського значення, яке не забудеться Україною ніколи.

❖
Ф.Вовк.

Шевченко
Тарас Григорович
(1814-1861)
— поет, художник,
мислитель.

Народився майбутній великий поет України 9 березня (25 лютого за ст. ст.) 1814 року в селі Моринці Звенигородського повіту на Київщині в родині селян-кріпаків Григорія Івановича та Катерини Якимівні Шевченків.

З цього села походила мати поета, кріпачка пана Енгельгардта. Сюди після одруження, за розпорядженням поміщика, переселилися вони з Кирилівки на короткий час. Під час цього переселення у них народився син Тарас.

У 1816 році родина Шевченків повертається до рідної Кирилівки. У цьому селі проминуло все дитинство нашого поета, з ним пов'язані всі перші його дитячі спогади і життєві враження.

«І ось стоїть переді мною наша убога, стара біла хата з потемнілою солом'яною покрівлею та чорним димарем, а коло хати на причіпку яблуня з червонобокими яблуками, а круг яблуні квітник — улюбленець моєї незаміжньої сестри, моєї терплячої, моєї ніжної няньки! А коло воріт стоїть стара розлога верба з засохлим верхів'ям, а за вербою — клуня, омочена стіжками жита, пшениці й різного, всякого збіжжя; а за клунею косогором піде вже сад! Та який сад!.. густий, темний, тихий, одне слово, іншого такого саду немає на цілому світі. А за садом левада, а за левадою долина, а в долині тихий, ледве журкотить, стру-

мок, оброслий вербами й калиною та окутаний широколистими темно-зеленими лопухами; а в цьому струмку під навислими лопухами купається опецькуватий білявий хлопчик...»

До смерті матері (у 1823 р.), живучи під її опікою, здається, що хлопчик і горя не знає. Опісля ж, почалися ті життєві невзгоди, які переслідували Тараса до самої могили.

У овдовілого батька на руках лишається п'ятеро дітей, Микита, Катерина, Тарас, Ярина та Йосип, а згодом у їхню хату ввійшла мачуха зі своїми трьома малолітніми дітьми.

З гірким болем згадуватиме пізніше поет цей період свого життя: злидні, сварки, несправедливість, знущання.

У 1825 році помирає батько, висловивши знаменне пророцтво щодо майбутнього сина: «Синові Тарасу із мого хазяйства нічого не треба, він не буде абияким чоловіком: з його буде або щось дуже добре, або велике ледащо; для його моє наслідство або нічого не буде значить, або нічого не допоможе».

Після смерті батька, малого Тараса віддали в школу до сільського дяка, де він вчився читати й писати, засвоїв часослов і псалтир. Наука йому давалася легко, але відзначався він непосидючістю й норовливістю, за що часто бував битим.

Уже з дитячих років виявляється в ньому надзвичайна допитливість

розуму, особлива вразливість натури. Наймилішим же заняттям для нього, що перетворювалося на справжнє свято, були оповіді про минуле. Він міг слухати їх годинами, живо уявляючи ті картини й події. Батько Тараса Григоровича був грамотний і досить обізнаний як для свого середовища, відзначався побожністю. Часто й охоче він переказував життя святих та подвижників благочестя. Інший характер розповідей був у діда Івана — живого свідка Коліївщини. Герої його оповідань були добре відомими людьми, а події ще не стерлися з народної пам'яті.

Безсумнівно, це не могло не позначитися на формуванні та творчому розвитку майбутнього поета. Тоді ж проявляється неабиякий його хист до малювання. Вуглиною чи крейдою малював він на стінах, дверях, дошках, де тільки можна було вмістити образ, що поривався на волю з дитячої уяви.

Наснажений цією пристрасною і втративши всяке терпіння зносити знущання дяка Богорського, Шевченко робить спроби влаштуватися в науку до малярів у Лисянці, Тарасівці, наймитиє згодом в кирилівського священника Кошиця.

З 1828 року Тарас деякий час живе у хліпнівського маляра, той, запримітивши його меткість, залишає при собі у прислуги.

Незабаром від'їхав на батьків-

шину сам поміщик і доля поета була вирішена: він був переведений до пана у кімнатні козачки. Вигадуючи вільні хвилини, хлопець копіює лубочні картини суздальської школи, що прикрашали панські покої. Відомий факт, як заставши одного разу свого козачка за таким заняттям, Енгельгардт наказав влаштувати тому екзекуцію, за те, що насмілювався малювати вночі, запаливши свічку.

З Вільна Енгельгардти поїхали до Варшави. Там його віддали в науку до якогось покоєвого маляра, який, розгледівши в юнакові великий талант, порадив панові віддати його відомому митцю Францу Лямпі молодшому.

У 1830 році у Варшаві вибухнуло повстання, що змусило Енгельгардта покинути її разом із своєю челядю і виїхати до Петербурга.

Вісімнадцятий рік свого життя поет зустрів уже в непривітній, вологій, закутій в граніт і оповитій туманами північній столиці. Спогади про Вільно й Варшаву, про малярські студії видавалися далеким сном.

Тараса уже ні на хвилину не полишас бажання навчитися «божественного мистецтва». Він ублажав пана віддати його («законтрактувати») на чотири роки живописцю В.Ширяєву для подальшого навчання, аби мати у майбутньому свого дворового художника.

У 1836 році термін контракту

закінчився, але Шевченко залишається в нього вже як найманий робітник-підмайстер. Завантаження приходить терпіти хлопцеві нещадні. Помалювати для себе, дати відпочинок душі — на це просто немає часу. Але нестримне бажання стати справжнім художником змушувало вишукувати всякі можливості.

Коли настав сезон білих ночей, уриваючи години від сну, заходив Тарас у літній сад і змальовував там скульптури. Це був період надзвичайного творчого піднесення митця. Саме в цей час він робить і перші поетичні спроби — з'являється балада «Причина».

Під час таких етюдів відбулася його перша зустріч із своїм земляком — художником І.Сошенком. Вона мала надзвичайно важливе значення для подальшої долі Тараса Григоровича. І.Сошенко знайомить його з Є.Гребінкою, дістає дозвіл відвідувати вечірні класи Товариства заохочення художників, а пізніше зводить з ушляхенням художником, професором Академії художеств Карлом Брюлловим.

Підневільне становище молодого талановитого художника хвилювало його петербурзьких друзів.

У перших числах квітня 1837 року К.Брюллов розпочав працю над портретом В.Жуковського. Цю роботу передбачалося розіграти в лотереї і на зібрані кошти викупити художника. У квітні 1838 року було

розіграно лотерею, панові Енгельгардту вручена величезна на той час сума — 2500 карбованців, і 22 квітня підписано документ, яким поміщик надавав Шевченкові волю. А з наступного дня він уже відвідував рисувальні класи Академії і скоро став одним з найулюбленіших учнів К.Брюллова.

Час навчання в Академії художеств стає періодом остаточного формування його естетичних і суспільних поглядів, становлення його як поета і художника.

В Академії художеств Шевченко успішно виконував навчальні завдання і завжди отримував високі оцінки за свої роботи. Рада Академії тричі нагороджувала його срібними медалями другого ступеня.

У квітні 1840 року з'являється друком «Кобзар», що став переломною віхою не тільки в творчому житті поета, але і в житті всього українського народу. Журнали та газети Петербурга одразу ж помістили рецензію на цю книгу. Усі вони одноставно відзначили високий талант, неповторну емоційну інтонацію, образність, народний колорит, ширість і самотність видання.

Цей час стає періодом справжнього розквіту геніального митця. З особливим натхненням він малює, пише вірші, багато подорожує.

У травні 1843 року разом з письменником Є.Гребінкою поет відвідує Україну. Качанівка, Київ, Кате-

ринослав, Хортиця, Кирилівка — ось лиш деякі села і міста, де побував Кобзар. Тривалий час живе в Яготині, у маєтку князя Рєпніна. Відвідує він і ряд інших міст.

У 1844 році виходять друком поеми «Гамалія», «Чигиринський кобзар», «Гайдамаки», альбом офортів «Живописная Украина». Роком пізніше, тяжко захворівши під час чергової подорожі, пише славетний «Заповіт» в Переяславі.

Подорожі, зустрічі, читання надихають поета на все нові й нові задуми. У кінці квітня 1846 року він повертається до Києва, де знайомиться з М.Костомаровим, одним з організаторів Кирило-Мефодіївського товариства, бере участь в його засіданнях. Взимку 1847 року здійснює тривалу подорож на Чернігівщину. У березні цього ж року видається таємне розпорядження про арешт Шевченка. 30 травня йому оголосили вирок про заслання в Окремий Оренбурзький корпус солдатом «под строжайший надзор с запрещением писать и рисовать». З Оренбурга поета відправляють в Орську фортецю. Та попри суворий нагляд і заборону, Шевченко намалював автопортрет і написав ряд поетичних творів для захлавлених книжечок.

У квітні 1850 року за порушення указу про заборону писати й малювати Шевченка заарештовують і відправляють на півострів Ман-

гишлак. Весною наступного року його зараховують в експедицію для пошуків кам'яного вугілля в горах Каратау.

З 1853 року, коли комендантом Новопетровського укріплення став майор І.Усков, що з розумінням і співчуттям ставився до поета, умови його життя трохи пом'якшилися і полегшали. Через рік Шевченко звертається з клопотанням до віцепрезидента Академії мистецтв Ф.Толстого з проханням порушити клопотання перед урядом про його звільнення.

1 січня 1857 року він одержує листа від дружини Ф.Толстого, в якому повідомлялося, що його звільнено з заслання. Однак розпорядження надійшло сюди лише через півроку 21 липня.

5 серпня з Астрахані Тарас Григорович вирушає до Нижнього Новгороду, де дізнається про нову заборону — право в'їзду до Москви та Петербурга. Шоправда, менше ніж через рік заборону було знято. На початку березня 1858 року він прибуває до Москви, де відвідує О.Бодяньського, С.Аксакова, М.Максимовича, Варвару Рєпніну, якій свого часу присвятив поему «Тризна». 27 березня Шевченко прибув до Петербурга, де його радо вітали представники творчої інтелігенції. У червні він одержує окрему кімнату від Академії мистецтв, починає опрацьовувати ті нароби, що зіб-

ралися за довгі роки заслання. Вичитує невільничу поезію, трудиться над офортами, відвідує театри, літературні вечори, зустрічається з друзями. Життя поступово набувало тієї повнокровності й інтенсивності, якої так не вистачало поетові, якою він був насильно обділений у найкращі роки свого життя.

Влітку 1859 року поет знову вирушає на батьківщину, зустрічається з друзями, ріднею, подовгу живе у них. 15 липня, поблизу Прохорівки, Шевченка заарештовують і відправляють спочатку до Черкас, потім у Мошни, а 30 липня — в Київ, у розпорядження губернатора І.Васильчикова. Звідти, через Москву, він повертається у Петербург.

Ностальгія, туга за рідною землею не полишають великого Кобзаря. Восени він звертається до Варфоломія Шевченка з проханням купити матеріал для будівництва хати і знайти ділянку для неї.

Влітку 1860 року знайомиться з Ликерою Полусмаковою і, як йому здається, зустрів ту жінку, яку шукав усе життя. Та побудувати сімейне щастя йому так і не судилося.

З осені починає різко занепадати здоров'я поета. Та, навіть, хворим продовжує він малювати, писати вірші, листуватися.

25 лютого поет ще одержав вітальні телеграми з нагоди дня народження, а наступного дня, о 5-ій годині 30 хвилин ранку його вже не стало.

28 лютого відбувся похорон Тарас Григоровича Шевченка на Смоленському кладовищі Петербурга, а 10 травня його було перепоховано у Каневі, на Чернечій горі.

❖
*... возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово...*

Т.Шевченко

❖
*Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує!... Знать, од Бога
І голос мой, і ті слова
Ідуть меж люди!..*

Т.Шевченко

❖
*— Учітєся, брати мої,
Думайте, читайте,
І чужому научайтєсь,
Й свого не цурайтєсь.*

Т.Шевченко

❖
*В своїй хаті — своя правда,
І сила, і воля.*

Т.Шевченко

**Яворницький
Дмитро Іванович**
(1855-1940)
— історик, археолог,
етнограф, фольклорист,
письменник.

Народився 7 листопада 1855 року в селі Сонцівці Харківського повіту (нині село Борисівка Дергачівського району Харківської області) в родині сільського псаломщика і селянки. З 1867 року навчався у Харківському повітовому училищі. 1874 року вступив до Харківської духовної семінарії, але не закінчив її і 1877 року вступив до Харківського університету на історико-філологічний факультет. Слухав лекції Олександра Потебні та Миколи Сумцова, вільнолюбні ідеї яких справили вплив на формування світогляду Яворницького в умовах заборони царським урядом у 70–80-х роках українського слова та переслідувань українських діячів культури. По закінченні університету 1881 року був залишений як обдарований студент позаштатним стипендіатом для підготовки до професорського звання. Водночас працює у 3-й Харківській чоловічій гімназії викладачем історії. З 1897 року, відмовившись від офіційно запропонованої на факультеті теми з загальної історії, починає студіювати історію Запорозжя. У 1881–1882 роках вийшла перша його праця — «Виникнення і будова Запорозького Коша», за що його було позбавлено університетської стипендії. Здійснює експедиції по місцях Запорозької Січі. З весни 1884 року читає серію публічних лекцій під назвою «Про запорозь-

ких козаків», бере участь у роботі Історико-філологічного товариства разом з О.Потебнею, М.Сумцовим, Д.Багалієм, П.Єфименком. 1884 року університетське начальство за сепаратизм та відверте українофільство звільняє Яворницького з посади в університеті. Позбавлений засобів до існування і можливості займатися улюбленою працею, 1885 року він переїжджає до Петербурга, де знайомиться з І.Репіним, О.Сластьоном, Д.Мордовцевим, М.Микешиним, пише низку статей з історії Запорозжя, передмову до поеми «Гайдамаки», що вийшла російською мовою з ілюстраціями О.Сластьона. Того ж року Яворницький стає членом Археологічного товариства, викладає історію в кількох навчальних закладах, влаштовує суботні вечори, які відвідували його земляки, письменники, художники, студентська молодь. За порадою Яворницького Ілля Репін починає працювати над картиною «Запорозжці пишуть листа турецькому султанові», користуючись матеріалами та колекцією вченого. Дмитро Іванович надихнув Миколу Лисенку на створення опери «Тарас Бульба». 16 червня за політичну неблагонадійність Яворницького знову позбавлено права викладати і звільнено з роботи. 1888 року опубліковано двотомник «Запорозжя у залишках старовини і переказах народу» та «Збірник ма-

теріалів для історії запорозьких козаків». 1891 року Яворницький повертається до Харкова в пошуках роботи, але, не знайшовши її, знову їде в Петербург. Навесні 1892 року виходить перший том «Історії запорозьких козаків», а невдовзі Яворницького посилають у трирічне відрядження, а фактично висилають у Середню Азію, де він працює молодшим чиновником особливих доручень при туркестанському генерал-губернаторі в Самарканді. 1895 року, відбувши заслання, вечний від'їжджає до Варшави, планує скласти у Варшавському університеті магістерський іспит. З 1897 року власті дозволили Яворницькому жити в Москві, де він стає приватдоцентом Московського університету. 1902 року захистив у Казанському університеті магістерську дисертацію. Того ж року переїхав до Катеринослава, став директором Музею старожитностей Катеринославської губернії. З 1920 по 1933 рік працював в Інституті народної освіти у Катеринославі, у 1925–1929 році завідував кафедрою українознавства, був професором. З 1927 року — відповідальний керівник експедиції з виявлення старожитностей під час будівництва Дніпрогесу. До останніх днів життя завідував Дніпропетровським історичним музеєм, брав участь у численних експедиціях по місцях Запорозької Січі. Крім фундамен-

тальної «Історії Запорозьких козаків» у трьох томах (1892—1897), написав ще понад двісті праць, присвячених здебільшого українській історії. Виступав також як поет і прозаїк, уклав «Словник української мови» (1920). З 1929 року — дійсний член Академії наук УРСР. Помер Дмитро Іванович Яворницький 5 серпня 1940 року. Поховано видатного вченого у Дніпропетровську, на території створеного ним музею, що носить його ім'я.

Дмитро Іванович Яворницький був людиною надзвичайно різнобічних інтересів, ініціативним і невтомним трудівником на ниві національної культури. З його іменем насамперед пов'язана подвижницька праця із збирання, дослідження й популяризації історії запорозького козацтва. Він залишив помітний слід як археолог, етнограф, фольклорист, лексикограф, автор великої кількості наукових статей, публікацій у періодичних виданнях. Праця над темами з історії українського козацтва в умовах дії в Росії Емського та Валувеського указів про заборону української культури була виявом його патріотизму та громадянської мужності. Усе, що вийшло з-під пера невтомного дослідника, позначене його особливою любов'ю до історії Запорозжя.

Яворницький був одним з перших українських вчених, які свої дослідження ґрунтували на комплексному вивченні того чи іншого історичного явища. Як і Федір Вовк, Володимир Антонович, Павло Чубинський, Михайло Грушевський, він свої історичні дослідження робив на базі археології, археографії, етнографії, фольклору, мовознавства. Яворницький був одним з перших некабінетних вчених. За життя йому довелося брати участь у розкопках сотень курганів, козацьких могил. Він був палким популяризатором наукової археології як основи історичної науки і обстоював захист археологічних об'єктів від скарбощукачів.

Вагомий внесок зробив Яворницький у становлення історичного краєзнавства. Крім історії Запорозжя, яка й досі не втратила свого значення, він написав історію міста Катеринослава, села Фаліївки-Садової на Херсонщині, видав альбому «української старовини» та «Дніпрові пороги», науково-популярне видання «Слідами запорозжців», безліч розвідок та популяризаторських статей, якими започаткував жанр так званої краєзнавчої, або, як нині її називають туристської літератури, надаючи їй великого значення у популяризації рідної історії серед широких верств населення.

Як збирач і колекціонер старожитностей, Дмитро Іванович був одним з перших в Україні організаторів музейної справи, теоретиком-музезнавцем, архівістом та археографом, знавцем архівної справи. Від самого початку своєї діяльності він дослідив безліч нових матеріалів, документів в архівах Москви, Петербурга. Завдяки його невтомній праці вони побачили світ і дали можливість сучасникам поновому оцінити Запорозжя як світове явище, як лицарську організацію з демократичним парламентським устроєм. На противагу російським історикам XIX століття, які висвітлювали Запорозжя з точки зору імперської офіційної історіографії, Яворницький формулював свої висновки на основі архівних матеріалів, пам'яток археології, літописання, усної народної творчості і переконливо доводив, що Січ була прогресивним явищем протягом усього існування і виникла як протест проти духовного насильства та поневолення українського народу. Заперечуючи тезу Миколи Костомарова, Олександра Лазаревського та інших російських істориків, які твердили про історичну неминучість загибелі Запорозької Січі, Яворницький доводив, що знищено її було тому, що «Весь лад Запорозького Війська з його широко демократичними засадами не пасував до корінного ладу Великої Росії».

Демократизм і неупередженість ученого виявилися і в об'єктивній оцінці ним гайдамаччини як національно-визвольного руху. Вслід за Тарасом Шевченком він висловлює гнівний осуд фальсифікаторам гайдамаччини й козацтва історикові Скальковському, який беззастережно називав гайдамацький рух розбійницьким. Щодо цього питання він висловив свої думки у неперсичному й на сьогодні дослідженні «Запорожці в поезії Т.Г.Шевченка» (1912), яка й нині працює проти фальсифікаторів творчості національного генія України. 1914 року, коли було заборонено святкування 100-річчя від дня народження Кобзаря, Яворницький, як голова ювілейного Катеринославського комітету, ціною великих зусиль, ризикуючи вкотре втратити роботу, один в усій російській імперії домігся від влади офіційного дозволу на проведення ювілею.

Окремою яскравою сторінкою творчої біографії Яворницького є його етнографічна та фольклористична діяльність. Збірник зібраних і записаних ним в експедиціях протягом 1878—1905 років взірців народного мелосу — «Малоросійські народні пісні» (1906) сучасники називали кращим серед подібних праць у тогочасній Росії.

Всебічно вивчаючи життя й буття українського народу, Яворницький виявляв великий інтерес до на-

родного мистецтва, зокрема до народної вишивки та писанкарства. Він дослідив також звичай розмальовувати хати узорами й уперше кваліфікував цей звичай як народне мистецтво, гідне вивчення. Яворницькому належить першість відкриття й дослідження петриківського декоративного розпису, нині відомого в усьому світі. Зразки цього мистецтва завдяки Яворницькому 1905 року потрапили через археолога та етнографа Федора Вовка до колекції українського розділу етнографічного відділу Російського музею у Петербурзі. А в Катеринославському історичному музеї він зібрав близько тисячі різноманітних узорів цих розписів. І взагалі, створений Яворницьким Катеринославський музей був свого часу винятковим явищем культури, оскільки зберігав унікальні твори народного мистецтва, речі побутового вжитку, архівні матеріали.

Ще однією важливою рисою Яворницького як збирача народної творчості є те, що він надавав великого значення виявленню і популяризації талановитих народних співців-кобзарів та розповідачів. Дмитро Іванович відіграв велику роль у житті й творчості багатьох кобзарів, зокрема Пасюги, Кучугури-Кучеренка, Кожушка та ін.

Завдяки енергії й завзяттю молодий вже Яворницький до по-

чатку будівництва Дніпрогесу та під час його організував обстеження будівельних робіт і виявив багато цінних знахідок, які могли бути назавжди втрачені. Символічною в житті невтомного вченого й полум'яного патріота України була його остання подорож човном дніпровськими порогами перед їх затопленням. Він розумів, що, знищуючи пороги, котрі кілька століть були символом волі й звияги запорожців, влада намагається стерти в пам'яті народу навіть згадки про славне минуле України. Незважаючи на похилий вік, Яворницький піклувався про свій музей, збирав лексикографічний матеріал до словника української мови, який у часи війни було втрачено. Зберігся лист вченого за квітень 1939 року до російського літературознавця В. Данилова, в якому Яворницький пише: «Тепер залишилося у мене на руках 50000 народних слів — цілі пуди наукового матеріалу, але чи побачу я його в друці, аллах знає, адже мені 83-й рік». До останніх днів вчений дотримувався свого життєвого кредо:

«Працой, працой, не вдивляючись уперед і не озираючись назад; працой, не чекаючи нізвідки і ні від кого ні нагороди, ні подяки; працой, поки служать тобі руки і поки б'ється живе серце у твоїх грудях; працой на користь свого народу і на користь своєї Батьківщини...»

Яворський Стефан

(1658-1722)

— письменник, філософ,
церковний діяч.

Стефан Яворський (в миру — Семен Іванович Яворський) народився в містечку Яворі біля Турки (тепер Львівська область) у сім'ї дрібномаєтного шляхтича, можливо, родом з Наддніпрянської України, бо пізніше родина Яворських оселяється у селі Красилівці неподалік Ніжина. Початкову освіту Семен Яворський здобув, ймовірно, у братській школі в Турці або в Яворі. Вже в той час він отримав добру освіту, знання латинської та давньогрецької мов, умів писати вірші латиною. 1673 року Яворський вступає в Києво-Могилянський колегіум. У колегіумі мав добрі успіхи з усіх дисциплін, завоював прихильність ректора — Варлаама Ясинського, пізніше митрополита Київського і Галицького. Високо шануючи свого покровителя, Яворський складає йому панегірики латинською мовою. Вирішивши удосконалити освіту, Яворський з благословення Варлаама Ясинського їде до Львова, де вступає до Львівського єзуїтського колегіуму, перед цим прийнявши уніатство. Провчившись рік у Львові, удосконалює освіту в колегіумах Любліна, Познані, Вільно, в яких бере участь у філософських диспутах, вивчає філософські курси відомих у той час професорів філософії Яна Моравського та Яна Млодзяновського, складає власний курс філософії. У Вільно Яворського за великі успіхи

в науці призначають на посаду керівника «Конгрегації пресвятої Діви». Яворський прийняв чернецтво під іменем Станіслава, але невдовзі, виступивши з критикою окремих положень католицизму, викликає цим невдоволення святих отців, залишає Вільно й повертається до Києва, де 1698 року зрікається уніатства і складає іспити перед духовною владою та професорами Колегіуму на магістра вільних мистецтв, філософії і теології. З того року викладає у класі поезії, пише вірші та складає орації. Згодом укладає власний курс філософії. Стає популярним у Києві оратором і поетом, знайомиться з гетьманом Іваном Мазепою, складає панегірик його родичу полковникові Івану Обидовському. Пише курс психології, використавши новітні досягнення європейських учених у цій галузі. Яворський в роки викладання написав також твори з догматики «Про святу Трійцю» та «Про церкву». Під час одного з візитів до Москви Яворський виголошує блискучу промову на похоронах боярина Шеїна, яка сподобалася Петрові I і молодого київського ієромонаха 1700 року залишають у Москві. Згодом стає протектором Московської слов'яно-греко-латинської академії, в якій він реформував навчальний процес на зразок Київського колегіуму, засновує при академії театр і керує ним. Пізніше

згуртовує навколо себе однодумців, здебільшого вихідців з Києва, бере активну участь у реформах Петра I, багато сил віддає видавничій діяльності як фаховий рецензент, редактор багатьох наукових видань, що виходили у Московській друкарні. 1700 року Яворського висвячено на митрополита Рязанського та Муромського. 1702 року він стає екзархом та місцеблюстителем всеросійського патріаршого престолу. В той час починаються його суперечки й незгоди з Феофаном Прокоповичем. 1715 року закінчив головну свою полемічну працю «Камінь віри». 1721 року Яворського призначено главою Священного Синоду Російської православної церкви, але, вже тяжко хворий, він майже не брав участі в його роботі, фактично керував Синодом віце-президент Феофан Прокопович. Помер Стефан Яворський 24 листопада 1722 року. Поховано його у Переяславі-Рязанському, у Донському монастирі, під церквою Стрітення.

Стефан Яворський був одним з найосвіченіших діячів свого часу, автором цілого ряду глибоких літературних, філософських і теологічних праць, що відіграли помітну роль в культурно-освітньому житті України кінця XVII століття. Сте-

фан Яворський як викладач Києво-Могилянського колегіуму, поет і оратор був дуже популярний в освічених колах київської еліти. Його вірші цитували викладачі на лекціях, зокрема, Феофан Прокопович, майбутній суперник у Москві, цитував вірш «Богородице Діво, що влягнена в сонце». Згадує його й Митрофан Довгалецький у своїй книзі «Сад поетичний». Стефан Яворський вільно володів і писав трьома мовами — латинською, польською та книжною українською. Знав грецьку та старослов'янську. Багато київських зверхників вважали за честь мати від Яворського панегірик. Він пише панегірики полковникові Івану Обидовському, родичеві всемогутнього гетьмана Мазепи. 1684 року Яворський створює блискучий панегірик митрополитові Варлаамові Ясинському «Геракл після Атланта», в якому засвідчує свій великий поетичний хист.

Яворський був чудовий оратор, і в умінні складати так звані орації з ним не міг ніхто зрівнятися. Як яскравий представник барокової літератури в Україні, використовував бароковий стиль з його динамічністю, яскравою театральністю, складною метафоричністю, у своєму лекційному курсі з філософії, зокрема у вступі до цього курсу, що має пишну назву: «Філософське змагання, що розпочинається на

арені православної Києво-Могилянської гімназії руськими атлетами для більшості слави того, котрий, будучи вільним від гріха пілігримом єдинородним Сином Отця, вступив на шлях помноження слави найблаженнішої Його Матері, яка пройшлась колись швидко Юдейськими узгір'ями». Яворський відкривав свій курс у найкращих традиціях українського бароко: «Я відкриваю для вас, о найстаранніші атлети, не так олімпійські ігри, як лабіринт Арістотеля, що переважає лабіринт Дедала. Тут що не питання, то пастка, яка очікує вас на відкритих шляхах...» Стефан Яворський розумів, що філософію можна осягти лише у поєднанні з іншими суміжними науками, зокрема з логікою, і тому розробив свій курс цієї науки, оскільки вважав, що її можливості є гарантом подолання всіх труднощів філософії. Логіка давала Яворському можливість будувати правильні визначення, без яких не могла йти мова про точність і однозначність вживаних філософських термінів. «Метою нашої пізнавальної потенції є пізнання та встановлення істини, — писав Яворський. — Але оскільки людський розум сам по собі є слабкий та ненадійний і може, звичайно, хитатися між істинним і хибним, то потребує якоїсь наукової навички, яка у змозі керувати діями нашого розуму».

Стефан Яворський та інші викладачі колегіуму виступали проти неправильного розуміння значення логіки представниками православної ортодоксії, які вважали цю науку не тільки непотрібною, а й шкідливою. Ця традиція заперечення логіки йшла ще від Івана Вишенського, який піддавав анафемі учителів філософії у братських школах. Стефан Яворський наважується заперечити думки цього та інших отців церкви, вважаючи, що наука немислима без логіки, яка дає можливість досягти точності і однозначності наукових термінів, переконливо обґрунтувати ті чи інші положення. «Нам закидають, — писав він, — що отці церкви засуджували логіку, отже морально вона не є потрібною. Я відповідаю: вони засуджували не логіку, а зловживання логікою, яке було тоді, коли віра такувалася логікою, наприклад Августином і маніхейцями; так що латиняни у своїх літаніях повинні були співати: «Звільни нас Боже від логіки Августина».

Стефан Яворський блискуче читав курс натурфілософії, ґрунтуючи своєї висновки на працях Арістотеля, Птоломея, Коперника. Хоч його теорія будувалася головним чином на спостереженні, а не на експерименті, як пізніше у Феофана Прокоповича, проте Яворський намагався пояснити явища природи, виходячи з неї самої і вірячи в силу

людського розуму, в можливості його не тільки пізнавати «дивні явища», а й створювати їх для власного добра. Тобто Яворський закликав до дальшого дослідження природи і використання досягнень науки в житті.

Найбільш цікавим у київському колегіумі був курс Яворського з психології, в якому вчений спирався на вчення Арістотеля «Про душу» та інші його твори. Душу Яворський розглядав як форму органічного тіла, яка має життя в потенції. Він вирізняв три її види: вегетативна душа — для рослин; відчуттєва — для тварин; розумна — для людини.

С. Яворський дає поняття анатомо-фізіологічної властивості людини, стверджуючи, що всі її життєві функції зумовлені «життєвими духами», які виробляються з серця і крові. Життя людини вчений ділить на три періоди: дитинство, юність, старість, а також на семирічні цикли, під час яких є критичні й небезпечні моменти для життя людини. Яворський вважав, що життя людське надто коротке, але його можна продовжити, вгамовуючи свої пристрасті, зберігаючи помірність у харчуванні, не займаючись надмірною працею, а вести життя здорове, на гарній місцевості. Тобто Яворський пропагував засади геронтології в тих межах, які тоді були можливі. Але насамперед він закликав до

духовного життя, до знань, які зроблять життя повнокровним і щасливим. З цього погляду вельми цікавий вірш Яворського «Прощання з книгами». Це чудовий взірць барокової поезії і водночас глибокодумний філософський трактат, вирішений у блискучій поетичній формі. Це немов життєве кредо філософа-поета, яке може стати взірцем і нині сущим любомудрам:

*В путь вирушайте, книжки,
що часто гортав я і пестив,
В путь, моє сяйво, ідіть!
Втіхо й окрасо моя!
Іншим, щасливішим, душам
поживою будьте одинні,
Інші, блаженні, серця нектаром
вашим поїть!
Горе мені: мої очі розлучаються
з вами навіки
Та й не спроможуться вже душу
мою наситить.
Ви-бо єдині були мені нектаром,
медом поживним;
З вами на світі, книжки,
солодко жити було.*

(Переклад Миколи Зерова).

Стефан Яворський був одним із найвідоміших ревнителів православ'я. Сміливий, благородний і відвертий. Він говорив правду самому Петру Великому, оточеному протестантами. Це не заважало, однак, монарху поважати святителя; зате лютеранці дивилися на нього як на непримиренного й небезпечного ворога. І не вони одні, але й усі вороги церкви православної боялися сильних, прямих і непереможних його звинувачень. Твори Стефана Яворського служать живим свідченням енергійної боротьби його з противниками віри істинної.

В. Аскоченський. 1856.

Цілком можливо, що і реформи загального і церковного характеру, задумані і проведені Петром, підпирав Прокопович не тільки з власного бажання, але з особистого переконання. Все-таки головними пружинами його діяльності було — персональне четолубство і кар'єризм. Як вигідно відрізнявся від нього в цім відношенні Стефан Яворський, який не побоювався стати в опозицію цареві, коли прийшлося захищати права церкви.

Б. Крупницький. 1935.

ління стало забезпечення їх живучості та можливість нарощувати кількість комплексів на озброєнні. Застосування нової паливної пари (несиметричний диметилгідрозин і азотний тетраоксид) та ампулізація систем дали змогу утримувати ракету в заправленому стані 5–10 років, тобто весь час експлуатації. Це давало можливість виключити заправні системи зі складу шахтних пускових установок, а самі установки рознести на значну відстань одна від одної. Такі «поодинокі старти» мали набагато більше шансів уціліти в разі ядерного нападу.

Базовою ракетою цього покоління стала міжконтинентальна багаточільова ракета важкого класу 8К67, або Р-36 (СС-9). На її базі вперше у світовій практиці було створено ракету з головною частиною, що розділялась (8К67П), та ракету 8К69, або Р-36 (СС-9) з орбітальною головною частиною — теж вперше у світовій практиці. На переговорах про скорочення стратегічних озброєнь США вимагали знищити передусім саме ці ракети — адже вони були практично невразливі для засобів протиракетної оборони США.

Унікальну систему для дальнього виявлення міжконтинентальних балістичних ракет було зорієнтовано на північ, на висоту орбіти 1300 км. Орбітальну головну частину, що з'являлася з протилежного

боку на низькій орбіті (120 км), виявити було практично неможливо. Наявність на озброєнні цієї ракети змусила США розпочати переговори про обмеження стратегічних озброєнь, в результаті яких США припинили роботи по розгортанню системи ПРО «Сейфгард». Комплекс 8К69 було знято з озброєння у 1983 р.

Таким чином із створенням та розгортанням ракет другого покоління було досягнуто паритету в галузі стратегічних озброєнь, і це стало основою для початку переговорного процесу. Колектив розробників цих ракет у КБ «Південне» (цю назву ОКБ-586 дістало в 1966 р.) за цей час виріс до найбільшого в галузі спеціалізованого головного проектно-конструкторського підприємства і перетворився на науково-конструкторську школу М.К.Янгеля, яка довела, що їй під силу виконання будь-якого завдання по створенню зразків нової техніки.

М.К.Янгель рано пішов з життя — надлюдські перевантаження, стреси далися взнаки. Серце зупинилося 25 жовтня 1971 р., в день 60-річчя вченого. Учням М.К.Янгеля довелося завершувати розробку розпочатих ним ракетних комплексів третього і четвертого покоління (1969 — кінець 80-х років). При розробці цих комплексів було використано низку революційних рі-

шень, зокрема застосування систем керування на базі бортових цифрових обчислювальних машин як єдиний напрям, здатний забезпечити створення багатоелементної головної частини, що розділяється, а також реалізацію гнучких схем експлуатації комплексів, засоби подолання ПРО, впровадження так званого мінометного старту. Створення нового типу старту, мобільного для виробів легкого класу, потребувало переходу до застосування твердопаливних двигунів. І це завдання було вирішено.

Розгортання комплексів четвертого покоління було відповіддю на створення в США ракети МХ і стало надійною основою для ведення переговорів по виробленню нової угоди про 50-процентне скорочення стратегічних озброєнь. Як не парадоксально, але виходило, що, підвищуючи ефективність стратегічних сил, створюючи нове озброєння, ракетники янгелівської школи водночас створювали основу для уповільнення гонки озброєнь, згорання цілих класів озброєнь. Так, створення головних частин, що розділялися, і засобів подолання ПРО супротивника стало технічною основою згорання американською стороною програм розробки наземного ешелону ПРО «Сейфгард» і укладання договору з ПРО 1972 р., значення

якого важко переоцінити.

На базі бойових ракетних комплексів ще в 50-ті роки янгелівці почали розробляти ракети-носії для штучних супутників Землі. На криогенних компонентах було створено другий ступінь для ракети Р-12. Так з'явився космічний носій «Космос», який показав високу надійність і доцільність використання вже створеної, відпрацьованої військової техніки. За ним було створено носії: наймасовіший і найдешевший для запуску космічних апаратів серії «Космос», «Інтеркосмос», створений на базі Р-14, «Циклон» з автоматизованим стартом — базовий програми «Січ». Гордістю колективу стала ракета-носії «Зеніт», для якої характерна точність виведення на орбіту, що перевершує точність зарубіжних носіїв, висока надійність, рівень автоматизації робіт на стартовому комплексі, екологічна чистота. Вантажопідйомність «Зеніту» становить 13740 кг. Не дивно, що до цього носія виявляють велику зацікавленість зарубіжні фірми.

Школа М.К.Янгеля виплекала яскраве сузір'я видатних вчених-конструкторів, спеціалістів світового рівня, талановитих керівників галузі, державних діячів. Серед них Л.Кучма, О.Негода, С.Конюхов, Ю.Семенов, В.Уткін, В.Ковтуненко, В.Прісняков та багато інших.

Ярослав Мудрий

(бл. 978-1054)

— державний діяч
Київської Русі, великий
князь Київський
(з 1019).

Великий князь київський, син Володимира Святославича, святого Київської Русі. Народився близько 978 року. У 988-му батько посадив його намісником у Ростові. По смерті у Новгороді брата, князя Вишеслава, став новгородським князем. 1014 року, прагнучи утвердити незалежність Новгорода від Києва, відмовився виплачувати батькові, щорічну данину, за що Володимир зібрався йти походом на Новгород, але перед цим помер 15 липня 1015 року. На престол у Києві сів Ярославів старший син Святополк, який, перебуваючи у Вишгороді, дізнавшись першим про смерть батька, вбив своїх братів Бориса, Гліба та Святослава і захопив владу. Після смерті батька Ярослав тривалий час веде боротьбу за київський стіл. 1019 року він переміг головного суперника, Святополка, прозваного в народі Окаяним, і став великим князем київським. Вів також боротьбу проти Мстислава Володимировича, внаслідок якої змушений був поступитися йому Чернігівщиною та деякими землями на схід від Дніпра. По смерті Мстислава 1036 року Ярослав зробився одноосібним володарем Руської землі. За час свого майже сорокарічного князювання доклав багато зусиль для централізації князівської влади навколо Києва та зміцнення держави. Здійснив ряд блискучих по-

ходів проти печенігів і назавжди відкинув їх від кордонів руських земель. На початку 1030-х років відвоював у Польщі червенські, тобто галицькі, міста і Белзьку волость, провів успішні походи проти ятвягів та литовців. Розбудував Київ, заклав величний храм святої Софії, а в ньому заснував бібліотеку та книгописню, розширив центр столиці, так зване місто Ярослава, де поставив величний князівський палац та потужні укріплення із Золотими воротами і церквою над ними. Значних зусиль докладав у поширенні і зміцненні християнства, 1039 року було засновано Київську митрополію. Наприкінці 40-х — на початку 50-х років, коли намітився конфлікт Ярослава з Візантією, що завершився морським походом руських дружин 1043 року на Царгород, Ярослав ставить у Києві першого руського митрополита негрецького походження — Іларіона, чим зміцнює незалежність Київської митрополії. З ім'ям Ярослава пов'язане створення найдавнішого літописного зведення 1037 року, збірника правових актів «Руська правда», спеціального Церковного статуту. У Софійському соборі в його часи виник гурток вчених книжників, що став своєрідною академією. Ярослав розбудував також Новгород та Полоцьк, де звів Софійські собори. У Чернігові спорудив Спасо-Преображенський со-

бор. Під час конфлікту з візантійським імператором, намагаючись заручитися підтримкою західних та скандинавських країн, київський князь влаштував ряд династичних шлюбів з найбільшими королівськими домами Європи. Помер Ярослав Мудрий 20 лютого 1054 року на 76-му році життя, залишивши політичний заповіт, що дійшов до нас у складі «Повісті минулих літ», в якому було сформовано систему удільного врядування у Київській державі. Поховали князя у збудованому ним Софійському соборі, у мармуровому саркофазі, який стоїть там і нині.

З прийняттям християнства на давньоруських землях розпочався новий етап історичного, суспільного та культурного поступу. Внаслідок епохальних змін у житті країни значно зріс престиж Володимирової династії, яка тепер стала належати до кола християнських правителів і насамперед встановила тісні зв'язки з впливовим домом візантійських імператорів. Але по смерті Володимира спалахнула боротьба за великокнязівський престол між його синами, і лише 1036 року, коли помер останній конкурент, князь Мстислав, а на київському престолі утвердився князь Ярослав і став єдиновладним правителем Русі, в державі настав пе-

ріод миру, що дав можливість їй досягти вершин свого розквіту.

Тривале князювання Ярослава принесло Русі могутність і бурхливий розвиток в усіх сферах політичного та культурного життя. Одночасно з великим будівництвом у Києві князь здійснив важливі заходи щодо зміцнення південних кордонів держави, збудував нові оборонні укріплені лінії на річці Росі, поставив там кілька городів, зокрема Юр'їв, а на Волзі — Ярослав. Він відвоював на заході червенські землі, захоплені поляками у період внутрішньої смути між руськими князями, підкорив прибалтійські племена, значно розширивши межі своїх володінь, і розгромив давніх і страшних ворогів Русі — печенігів. Завдяки Ярославу кордони давньоруської держави простяглися від Балтійського до Чорного морів та від річки Оки до Карпатських гір. Ярославу вдалося довершити велике діло, почате його батьком, Володимиром Великим: на сході Європи сформувалася велика слов'янська держава з могутньою армією, високим рівнем культури, широкими економічними та політичними зв'язками із світом.

Ярослав більше за все полишив по собі пам'ять в історії як князь-будівничий Русі. Він, за висловом М. Костомарова, мав «справжню пристрасть до будов», про що свідчать як літописці, так і храми, що їх

він збудував, і найкращий з-поміж них — Софійський собор у Києві, зведений на тому місці, де відбулася жорстока січа руських дружин з печенігами.

Ярослав постійно вживав заходів щодо поширення і зміцнення християнства, оскільки розумів його величезне значення у зміцненні князівської влади та консолідації всіх руських земель. За нього, як каже літопис, «почала віра християнська множитися і ширитися». Руська православна церква з ініціатив князя запровадила спеціальний Церковний статут, яким визначався її правовий статус у системі державного управління. Ярослав вважав за необхідне домагатися більшої незалежності Київської митрополії від Константинополя і був ініціатором обрання київським митрополитом пресвітера церкви села Берестове на Печерську Іларіона, родом руського, а не грека, як було доти. Попередній митрополит, грецького походження, намагався використати в політичних інтересах Візантії формальну залежність руської церкви від Константинополя і цим поставив себе поза колом державних інтересів Ярослава.

Велике значення для розвитку церкви та утвердження християнського світогляду в суспільстві мали еклезіастичні заходи Ярослава, який уперше запровадив канонізацію національних святих. Насампе-

ред святим було проголошено його батька, Володимира, визнаного великим просвітником Русі, який повернув свою державу до християнства. Згодом канонізовано його синів — Бориса та Гліба, як мучеників, що загинули від руки Святополка Окаянного під час усобиці 1015 року. Канонізація викликала появу агіографічної, тобто житійної літератури, мета якої була теоретично обґрунтувати право кандидатів на роль святих і водночас ширити серед людної християнську мораль.

Утверджуючи християнство, Ярослав досяг завдяки церкві значних успіхів у внутрішній політиці. Фундовані ним монастирі перетворювалися на осередки культури й освіти. У Софії Київській князь заснував першу на Русі бібліотеку та скрипторій — книгописню, де перекладалися на давньоруську мову грецькі тексти, переписувалися книги, привезені з Болгарії та Моравії, створювалися оригінальні літературні твори різних жанрів, з'явилося перше так зване Найдавніше літописне зведення 1037 року. Особливо ж уславився великий київський князь будівництвом храмів. У Києві діяло за його правління 400 церков, і серед них собор Святої Софії, зведений на зразок храму Софії у Константинополі. Запрошені з Греції майстри прикрашають нові храми й палаци розпи-

сами та мозаїками, іконами, високимистецьким церковним начинням. Як свідчать фрески із зображенням музикантів на стінах Софійського собору, за Ярослава процвітало музично-видовищне мистецтво. Продовжуючи справу свого батька, великого київського князя Володимира, у поширенні освіти, Ярослав засновував у містах школи, зокрема відомо, що у Новгороді він зібрав 300 дітей у старост і священників і віддав їх «вчитися книгам».

У роки правління князя Київська Русь підтримувала тісні контакти з Візантією, Польщею, Угорщиною, Францією, Німеччиною, скандинавськими країнами, а з деякими з них, Францією, Норвегією, Польщею та Угорщиною, відносили одну з граней тогочасної дипломатії й політики. Сам Ярослав був одружений з дочкою шведського короля Олафа; дочка Єлизавета була в шлюбі з норвезьким королем Гаральдом Суворим, друга дочка, Анна, — з французьким королем Генріхом, третя, Анастасія, — з угорським королем Андрашем I. У 1043 році польський король Казимир одружується з сестрою Ярослава Марією. Усі ці династичні зв'язки вели, безумовно, до зростання становища великого князя київського, до збільшення його авторитету й міжнародної поваги.

Київський двір за Ярослава став притулком, де шукали пристановища й захисту члени різних європейських династій, заскочені різними пригодами тогочасного бурхливого й сповненого небезпеки життя. Приміром, норвезький король Олаф, втративши престол, віднятий у нього датським королем Канутом Великим, знаходить притулок разом із сином у Києві. Коли 1016 року Канут Великий захопив Англію, королевичі Едвард і Етельред, сини страченого англійського короля Етельреда, переходять у Ярославовому дворі.

Активна дипломатична діяльність Ярослава Мудрого з країнами Заходу та Скандинавії мала на меті встановлення повної незалежності від Константинополя не лише в державних, а й у церковних справах, оскільки візантійський імператор та Константинопольський патріарх намагалися за будь-якої можливості чинити тиск на Руську державу, використовуючи для цього церкву. Поява митрополита-русича Іларіона та будівництво Святої Софії й Золотих воріт, було результатом суперництва дедалі міцніючої Київської держави з могутньою Візантійською імперією, котра тоді диктувала політику у всій Європі.

Таким чином Київська Русь за часів Ярослава Мудрого посіла одне з центральних місць у системі європейських політичних взаємовідносин. Але найбільша заслуга велико-

го князя київського перед нащадками, за що вони й прозвали його Мудрим, це законотворча діяльність як автора так званої Короткої редакції славнозвісної «Руської правди», або «Правди Ярослава», збірника норм давньоруського права, за яким нормувалося життя тогочасного суспільства. В ній існуючі на той час закони та звичаї не лише систематизувалися, а й пристосовувалися до нових реалій тогочасного життя й ставили Русь у ряд з передовими правовими європейськими країнами.

Перед смертю Ярослав залишив політичний заповіт, що дійшов до нас у складі «Повісті минулих літ», в якому встановив принцип старшинства в межах родини, в розподілі земель і політичної влади між спадкоємцями, завдяки якому сподівався уникнути запеклих родинних чвар і міжособної боротьби. І хоч певний час це нововведення давало позитивний результат, проте в майбутньому не змогло утримати Ярославових нащадків від ще запекліших сутичок за владу, що спричинили роздроблення і занепад Київської держави, зміцненню й утвердженню якої Ярослав віддавав так багато сил.

Помер Ярослав Мудрий у Вишгороді на руках свого улюбленого сина Всеволода й знайшов вічний спочинок у київському храмі, збудованому ним самим в ім'я Святої Софії, премудрості Божої.

Заклав Ярослав місто велике, біля того міста Золоті Ворота. Заклав і церкву Святої Софії, митрополиту, потім церкву на Золотих Воротах, а потім монастир Святого Георгія і святої Ірини, і стала при ньому віра християнська плодитися і поширюватися.

*«Повість минулих літ».
Кінець XI — початок XII ст.*

Володимир... землю зорав і розпушив її, тобто просвітив християнством. А син же його Ярослав засіяв книжними словами, а ми тепер починаємо, приємлемо серцем книжну науку. Велика-бо користь від навчання книжного. Книги — мов ріки, які напоюють собою увесь світ; це джерело мудрості, в книгах — бездонна глибина... в книгах знайдеш велику втіху і користь для своєї душі, бо той, хто часто читає книги, той веде бесіду з Богом і наймудрішими мужами.

*«Повість минулих літ».
Кінець XI — початок XII ст.*

Ярослав над усе полишив по собі пам'ять в руській історії своїми справами внутрішнього устрою.

М. Костомаров. 1873.

Його часи, його порядки зісталися на цілі століття потім взірцем, правилом, основою для всяких розпоряджень, а все його князюванне — світлою і щасливою добою супроти пізніших бід, які впали на Україну потім.

М. Грушевський. 1913.

І в дорослому, і в похилому віці, вже як верховний володар Русі, він вкрай неохоче сідав на коня і лише в разі особливої потреби брав участь у походах. Книга і перо були для нього милішими меча та військового обладунку.

М. Браїчевський. 1999.

100 prominent Ukrainians

Andrusov, Mykola Ivanovych, (1861-1924). Geologist, stratigraphist, paleontologist; member of the Petersburg Academy of Sciences (1920). Laid foundation for the national marine geology.

Anna Yaroslavna, (between 1024-1032 - about 1075). Daughter of Yaroslav the Wise, from 1049 - wife of Henry I of France. From 1060 - regent of her son Philip I.

Antony, saint of Kyevo-Pecherska Lavra, (983-1073). Saint and one of the founders of Kyevo-Pechersky Monastery.

Antonov, Oleg Kostyantynovych, (1906-1984). Aircraft designer; member of the Academy of Sciences of the UkrSSR(1967), member of the Academy of Sciences of the USSR (1981). Designed more than 60 types of planes and gliders.

Babko, Anatoly Kyrylovych, (1905-1968). Chemist-analyst; member of the Academy of Sciences of the UkrSSR(1957). Set forth the chemistry of complex compounds and their application in the analytical chemistry, elaborated photometrical and luminescent methods of analysis.

Bilokur, Kateryna Vasylivna, (1900-1961). Master of folk decorative art, People's artist of the UkrSSR (1956).

Bogolyubov, Mykola Mykolaiovych, (1909-1992). Mathematician, mechanical engineer, physicist; member of the Academy of Sciences of the UkrSSR (1948), member of the Academy of Sciences of the USSR(1953). Main works on approximate methods of mathematical analysis, statistical physics, nonlinear mechanics, quantum field theory. Founded the school of nonlinear mechanics and theoretical physics.

Bogomolets, Olexandr Olexandrovych, (1881-1946). Pathophysiological; member of the Academy of Sciences of the UkrSSR (1929), member of the Academy of Sciences of the USSR (1932). President of the Academy of Science of the UkrSSR (1930-1946). Founded the school of pathological physiology.

Boichuk, Mykhailo Lvovych, (1882-1939). Painter. Founded his own school of painting.

Bortniansky, Dmytro Stepanovych, (1751-1825). Composer and conductor. Composed operas, chamber and instrumental compositions, choir concertos, cantatas.

Bubka, Serhy Nazarovych, (1963). Athlete. Several times became world, Europe, Olympic champion and record-holder.

Vasylykivsky, Serhy Ivanovych (1854-1917). Painter. Created pictures of landscapes, genre paintings of the Ukrainian heroic past.

Veresay, Ostap Mykytovych (1803-1890). Kobza-player. Sang folk ballads, historical, genre, humorous and satiric songs.

Vernadsky, Volodymyr Ivanovych, (1863-1945). Natural historian; academician (1909), member of the Academy of Sciences of the UkrSSR (1919). First President of the Academy of Science of the UkrSSR (1919-1921). Founder of geochemistry, biogeochemistry, instigated the doctrine about biosphere and neosphere.

Vynnychenko, Volodymyr Kyrylovych (1880-1951). Writer, statesman, prominent public figure. President of Directorate (1918-1919).

Vovk, Fedir Kindratovych (1847-1918). Ethnographer, anthropologist and archeologist. Author of scientific works on anthropology and paleontology.

Volodymyr Monomakh (Gr. Monomachus)(1053-1125). Grand prince of Kyiv. Son of Vsevolod Yaroslavovych and grandson of Byzantine emperor Kostantin Monomachus (whence is his surname). Waged numerous war campaigns. Author of «Sermons» that were addressed to his children and later included to Lavrentivsky Chronicle.

Volodymyr Svyatoslavovych, (Christian name - Vasyly; ? - 1015). Saint, equal to the Apostols. Grand prince of Kyiv (reigned in 980-1015). Son of Sviatoslav Ihorovych. Completed the process of unification of the Eastern Slavic principalities into Kyiv Rus. Introduced Christianity as a state religion.

Hlushkov, Victor Mykhailovych (1923-1982). Mathematician, cyberneticist; member of the Academy of Sciences of the UkrSSR (1961); member of the Academy of Sciences of the USSR (1964). Author of fundamental works on algebra, theory of automatic machines, electronic computers, economic cybernetics, systems of artificial intellect.

Gogol, Mykola Vasyliovych (1809-1852). Writer, playwright. Called father of critical realism in Russian literature.

Hrebinka, Yevhen Pavlovych (1812-1848). Fable writer.

Hrinchenko, Borys Dmytrovych (1863-1910). Writer, scientist, publicist, prominent public figure. Author of numerous fiction books, textbooks, works on pedagogy. Composed and published «Dictionary of Ukrainian Language» (in 4 volumes).

Hrushevsky, Mykhailo Serhiovych (1866-1934). Historian, prominent statesman and public figure; member of the Academy of Sciences of the UkrSSR (1924), member of the Academy of Sciences of the USSR (1929). Head of Central Rada (1917-1918).

Danylo Halitsky (1201-1264). Prince of Halich-Volin principality, diplomat and army commander; son of Roman Mstyslavovych. Encouraged foundation of new cities (Lviv, Kholm, etc.). In 1254 was made a king by a Roman Papa.

Dovjenko, Olexandr Petrovych (1894-1956). Writer, film director. Laid foundation for Ukrainian cinematography. Honoured Art Worker of the UkrSSR (1939).

Doroshenko, Petro Dorofiovych (1627-1698). Hetman of the Right-bank Ukraine (1665-1676).

Drahomanov, Mykhailo Petrovych (1841-1895). Publicist, historian, specialist in study of literature and folk art, economist, philosopher, prominent public figure.

Zabolotny, Danylo Kyrylovych (1866-1929). Microbiologist, epidemiologist, member of the Academy of Sciences of the UkrSSR (1922), member of the Academy of Sciences of the USSR (1929). President of the Academy of Sciences of the UkrSSR (1928-1929). Organized the first department of epidemiology in the world. Author of scientific works on plague, cholera, gas gangrene, enteric and spotted fever, dysentery.

Zankovetska, Maria Kostyantynivna (real surname - Adayuvska; 1854-1934). Actress, prominent public figure. From 1882 - leading actress of leading theatrical companies: M. Kropyvnytsky's, M. Starytsky's, P. Saksahansky's and I.Karpenko-Kary's. People's actress of the UkrSSR (1923).

Job, of Pochaiv (1551? - 1651). Saint, miracle-worker. Father-Superior, also wrote books, translated the scriptures of the Fathers of the Church and composed sermons.

Kavaleridze, Ivan Petrovych (1887-1978). Sculptor, film director, playwright. People's artist of the UkrSSR (1969).

Kadeniuk, Leonid (1951). First cosmonaut of the independent Ukraine.

Karpenko-Kary, Ivan Karpovych (real surname - Tobilevych; 1845-1907). Playwright, actor, director, prominent theatrical figure. One of the initiators of the Ukrainian theatre.

Kypychov, Victor Lvovych (1845-1913). Scientist, conducted researches in mechanics. First Director of Kharkiv Technological Institute (1885-1898) and Kyiv Polytechnic Institute (1898-1902). Elaborated the method of similarity in the machines and machinery studies, worked out the method of space form calculation.

Kozlovsky, Ivan Semenovych (1900 -1993). Opera singer (tenor). People's Artist of the USSR (1940).

Kondratyuk, Yuri Vasyliovych (1897-1941). Scientist. Designed rocket machinery and elaborated the theory of space flights.

Korolyov, Serhy Pavlovych (1907-1966). Scientist, conducted researches in mechanics; designed space-rocket systems; member of the Academy of Sciences of the USSR (1958).

Kotlyarevsky, Ivan Petrovych (1769-1838). Writer, playwright, the first classic of the new Ukrainian literature.

Kotsyubynsky, Mykhailo Mykhailovych (1864-1913). Writer, translator, prominent public figure.

Kravchuk, Leonid Makarovich (1934). Prominent public figure and statesman. First President of the independent Ukraine (1991-1994).

Krymsky, Agatangel Yukhymovych (1871-1942). Conducted research in Oriental and Slavonic studies, writer, translator; member of the Academy of Sciences of the UkrSSR (1919).

Krychevsky, Fedir Hryhorovych (1879-1947). Painter. Honoured Art Worker of the UkrSSR (1940).

Kropyvnytsky, Marko Lukych (1840-1910). Playwright, actor, director, composer. Author of more than 40 plays.

Krushelnytska, Solomia Amvrosiivna (1872-1952). Singer (soprano), pedagogue. Honoured Art Worker of the UkrSSR (1951).

Kulish, Panteleimon Olexandrovych (1819-1897). Writer, historian, folklorist, ethnographer, translator.

Kuchma, Leonid Danylovych (1938). Scientist, statesman and prominent public figure. President of the Ukraine (1994-1999). Reelected President on October, 14 1999.

Leontovych, Mykola Dmytrovych (1877-1921). Composer, chorus conductor, pedagogue, folklorist, prominent public figure.

Lysenko, Mykola Vitaliovych (1842-1912). Composer, pianist, pedagogue, chorus conductor, prominent public figure. Creator of the Ukrainian classical music.

Mazepa, Ivan Stepanovych (1644-1709). Hetman of the Left-bank Ukraine (1687-1709).

Maksymovych, Mykhailo Olexandrovych (1804-1873). Specialist in natural studies, historian, folklorist, writer. First rector of Kyiv University (1834-1835).

Mechnykov, Illya Illich (1845-1916). Biologist. One of the creators of embryology, comparative pathology, immunology and microbiology. Formulated theory of phagocytosis, investigated problems of immunity, inflammation, infectious diseases. For discovering phagocytosis (1882) was awarded 1908 Nobel prize.

Mohyla, Petro Symeonovych (1597-1647). Saint. Politician, influential religious figure, pedagogue, (from 1632) metropolitan of Kiev and Halitsiya.

Murashko, Olexandr Olexandrovych (1875-1919). Painter, pedagogue, prominent public figure.

Nalyvaiko, Syveryn (?-1597). Leader of popular uprising in Ukraine and Belarus (1594-1596).

Narbut, Hryhory Ivanovych (1886-1920). Graphic artist. Rector of the Ukrainian Academy of Art (1919).

Nestor the Chronicler (Litopysets) (?-about 1113). Saint; writer, chronicler. Author of the first chronicle «The Tale of Bygone Years».

Nechuy-Levytsky, Ivan Semenovych (real name - Levytsky; 1838-1918). Writer, translator. Author of numerous popular science works, as well as works on linguistics, ethnography, folk studies.

Olga (Christian name - Helena; about 890-969). Saint; grand princess of Kyiv (reigned in 945-957), wife of prince Ihor.

Orlyk, Pylyp (1672-1742). Hetman of the Right-bank Ukraine (1710-1714), hetman of Ukraine in emigration (1714-1742). Composed agreement «Pacts and constitution of rights and liberties of Zaporizhya Army», later known as «P.Orlyk's Constitution».

Ostrogradsky, Mykhailo Vasyliovych (1801-1862). Mathematician; member of the Petersburg Academy of Sciences (1830). Author of fundamental works on mathematical analysis, mathematical physics, theoretical mechanics.

Palladin,
Olexandr Volodymyrovych
(1885-1972). Biochemist; member
of the Academy of Sciences
of the UkrSSR (1942). President
of the Academy of Sciences
of the UkrSSR (1946-1962).
Creator of national school
of biochemistry. Author of fundamen-
tal works on biochemistry of the
nervous system and muscle activities,
vitamins.

Paton, Borys Evhenovych
(1918). Scientist, specialist
in electric welding, metallurgy
and metal technology; member
of the Academy of Sciences
of the UkrSSR (1958), member
of the Academy of Sciences
of the USSR (1962), member
of some foreign academies.
President of the Academy
of Sciences of Ukraine (from 1962).
Investigated welding,
special electric metallurgy, welding
in cosmos.

Paton, Yevhen Oskarovych
(1870-1953). Scientist, specialist
in bridge-designing and welding;
member of the Academy of Sciences
of the UkrSSR (1929). Creator
of the national school
of metal welding.

Peretz, Volodymyr Mykhailovych
(1870-1935). Literature critic;
member of the Petersburg Academy
of Sciences (1914), member
of the Academy of Sciences of the
UkrSSR (1919). Author of scientific
works on historiography, archeogra-
phy, methodology of carrying out
researches on the history of literature,
bibliography, textual studies,
paleography.

Pylchikov, Mykola Dmytrovych
(1857-1908). Physicist. Works on
optics, electrical engineering,
radiography, geophysics, metrology.

Piddubny, Ivan Maksymovych
(1871-1949). Sportsman, wrestler.
Honoured Master of Sports (1945).
Was in sport for 40 years and did not
lose any championships.

Potebnya, Olexandr Opanasovych
(1835-1891). Philologist;
Corresponding Member of the
Petersburg Academy of Sciences
(1875). Laid foundation for so called
psychological trend in national
philology. Creator
of linguistic poetics.

Prokopovych, Theothan
(1681-1736). Religious
and public figure, writer, scientist.
Prominent publicist, playwright, poet,
literature theorist, improved poetic
traditions.

Ptukha, Mykhailo Vasyliovych
(1884-1961). Statistician,
demographer; member of the
Academy of Sciences of the UkrSSR
(1920). Works on general statistic
theory, theoretical and applied
demography, history of statistics
and demography.

Pulyuy, Ivan Pavlovych
(1845-1918). Physicist, electrical
engineer. Author of scientific works
on electrical discharges in gases,
molecular physics and electrical
engineering of alternative currents.

Revutsky, Lev Mykhailovych
(1889-1977). Composer, pedagogue,
prominent public figure; member
of the Academy of Sciences
of the UkrSSR (1957).
People's Artist the USSR
(1944).

Rylsky, Maksym Tadeiovych
(1895-1964). Poet, translator,
publicist, member of the Academy
of Sciences of the UkrSSR (1943),
member of the Academy
of Sciences of the USSR
(1958).

Rozumovsky, Kyrilo Hryhorovych
(1728-1803). Last hetman
of the Left-bank Ukraine (1750-1764).
President of the Petersburg
Academy of Sciences
(1746-1798).

Rudnytsky, Stepan Lvovych
(1877-1937). Geographer,
cartographer, member of the
Academy of Sciences of the UkrSSR
(1929).

Sahaidachny, Petro Kononovych
(Konashevych-Sahaidachny; ?-1622).
Hetman of Ukrainian kozaks.

Sikorsky, Ihor Ivanovych
(1889-1972). Aircraft designer.
Designed the first multi-engine
airplanes.

Skovoroda, Hruhory Savych
(1722-1794). Humanitarian,
philosopher, poet, translator.

Skoropadsky, Pavlo Petrovych
(1873-1945). Hetman of the Ukraine
(1918).

Solovianenko, Anatoly Borysovych
(1932-1999). Opera singer (tenor).
People's actor of the USSR (1975).

Srtajesko, Mykola Dmytrovych
(1876-1952). Physician, member
of the Academy of Sciences
of the UkrSSR (1943). His main works
are devoted to the study of heart
diseases, hypertensive disease,
rheumatism, septicemia, intestinal
and gastric diseases,
liver diseases.

Sukhomlynsky,
Vasyl Olexandrovych (1918-1970).
Pedagogue, publicist, writer;
Corresponding Member of the
Academy of Sciences of the USSR
(1986), Honoured Teacher the
UkrSSR (1958). Elaborated theory
and methods of up-bringing
children at school
and in family.

Tymoshenko,
Stepan Prokopovych (1878-1972).
Mechanical engineer, scientist;
member of the Academy of Sciences
of the UkrSSR (1919), member
of many foreign academies
of sciences. Works on deformed solid
mechanics and structure
calculations.

Tychyna, Pavlo Hryhorovych
(1891-1967). Poet, statesman
and prominent public figure; member
of the Academy of Sciences
of the UkrSSR (1929). Head of the
Supreme Rada of the UkrSSR
(1953-1959).

Tuptalo, Danylo Savych
(Dymytry of Rostov; 1651-1709).
Saint; writer, religious and cultural
figure. Author of «Hagiography»
(Ukr. «Chet'i Minei»).

Tutkovsky, Pavlo Appolonovych
(1858-1930). Geologist, geographer;
member of the Academy of Sciences
of the UkrSSR (1919). Main works are
on mineralogy, petrography, geo-
chemistry, paleontology, historical
and dynamic geology, geomorpholo-
gy, physical geography.

Uszviy, Nataliya Mykhailivna
(1898-1986). Actress. People's
Actress of the USSR (1944).

Ukrainka, Lesya
(real name - Kosach-Kvitka, Larysa
Petrivna; 1871-1913). Poet, translator,
prominent public figure.

Fedorov, Ivan (Ivan Fedorovych;
?-1583). Originated book-printing
in the Ukraine.

Theodosy,
saint of Kyevo-Pecherska Lavra
(about 1036-1074). Saint, religious
writer, Father-Superior of Kyevo-
Pecherska Lavra (Monastery).

Filatov, Volodymyr Petrovych
(1875-1956). Ophthalmologist,
surgeon, member of the Academy
of Sciences of the UkrSSR (1939),
member of the Academy of Sciences
of the USSR (1944). Creator of the
national school of ophthalmology.
Author of scientific works on surgery,
cornea transplantation, the study
of biogenic stimulants.

Franko, Ivan Yakovych
(1856-1916). Writer, scientist,
translator, philosopher, prominent
public figure.

Khmelnytsky, Bogdan (Zinovy)
Mykhailovych (about 1595-1657).
Statesman, army commander.
Hetman of the Ukraine
(1648-1657).

Kholodny, Mykola Hruhorovych
(1882-1953). Botanist, microbiologist;
member of the Academy of Sciences
of the UkrSSR (1929). Originated
scientific school of plant physiology.
One of the creators
of the phytohormone theory.
Works on physiology, anatomy
and ecology of plants,
microbiology, etc.

Chyzsevsky, Dmytro Ivanovych
(1894-1977). Scientist, person with
encyclopedic knowledge, specialist
in Slavic and cultural studies,
philosopher, literature critic,
specialist in religious studies,
philologist.

Chubynsky, Pavlo Platonovych
(1839-1884). Ethnographer,
folklorist, poet. Author of the
Ukrainian national anthem.

Shevchenko, Taras Hruhorovych
(1814-1861). Poet, painter,
philosopher. Completed the process
of formation of Ukrainian national
literature as part of the world
literature. Regarded as the father
of Ukrainian national literature.

Yavornytsky, Dmytro Ivanovych
(1855-1940). Historian, archeologist,
ethnographer, folklorist, writer;
member of the Academy of Sciences
of the UkrSSR (1929). Specialized
in the history of Zaporizska Sich.

Yavorsky, Stephan
(1658-1722). Writer, philosopher,
influential religious figure.

Yangel, Mykhailo Kuzmych
(1911-1971). Scientist, mechanical
engineer, space-rocket system
designer; member of the Academy
of Sciences of the UkrSSR (1961),
member of the Academy of Sciences
of the USSR (1966).

Yaroslav the Wise
(about 978-1054). Statesman,
grand prince of Kyivska Rus.

З М І С Т

<i>Від автора</i>	5	Гребінка Євген Павлович	97
Андрусов Микола Іванович	9	Глушков Віктор Михайлович	102
Анна Ярославна	15	Гоголь Микола Васильович	106
Антоній, преподобний Печерський	19	Грінченко Борис Дмитрович	111
Антонов Олег Костянтинович	25	Грушевський Михайло Сергійович	116
Бабко Анатолій Кирилович	29	Данило Галицький	121
Білокур Катерина Василівна	33	Довженко Олександр Петрович	127
Боголюбов Микола Миколайович	38	Дорошенко Петро Дорофійович	132
Богомолець Олександр Олександрович	42	Драгоманов Михайло Петрович	137
Бойчук Михайло Львович	45	Заболотний Данило Кирилович	143
Бортнянський Дмитро Степанович	51	Заньковецька Марія Костянтинівна	147
Бубка Сергій Назарович	56	Іов, преподобний Почаївський	152
Васильківський Сергій Іванович	60	Кавалерідзе Іван Петрович	157
Вересай Остап Микитович	66	Каденюк Леонід Костянтинович	163
Вернадський Володимир Іванович	73	Карпенко-Карий Іван Карпович	166
Винниченко Володимир Кирилович	77	Кирпичов Віктор Львович	169
Вовк Федір Кіндратович	81	Козловський Іван Семенович	173
Володимир Мономах	86	Кондратюк Юрій Васильович	177
Володимир Святославич	92	Корольов Сергій Павлович	181
		Котляревський Іван Петрович	185
		Коцюбинський Михайло Михайлович	191
		Кравчук Леонід Макарович	196
		Кримський Агатангел Юхимович	200
		Кричевський Федір Григорович	205
		Кропивницький Марко Лукич	210
		Крушельницька Соломія Амвросіївна	213
		Куліш Пантелеймон Олександрович	218
		Кучма Леонід Данилович	224
		Леонтович Микола Дмитрович	230
		Лисенко Микола Віталійович	235
		Мазепа Іван Степанович	241
		Максимович Михайло Олександрович	246
		Мечников Ілля Ілліч	252

Могила Петро Симеонович	256
Мурашко Олександр Олександрович	262
Наливайко Сиверин	268
Нарбут Григорій Іванович	273
Нестор-літописець	278
Нечуй-Левицький Іван Семенович	282
Ольга, рівноапостольна княгиня	287
Орлик Пилип	293
Остроградський Михайло Васильович	298
Палладін Олександр Володимирович	301
Патон Борис Євгенович	305
Патон Євген Оскарович	311
Перетц Володимир Миколайович	315
Пильчиков Микола Дмитрович	319
Піддубний Іван Максимович	323
Потебня Олександр Опанасович	328
Прокопович Феофан	332
Птуха Михайло Васильович	337
Пулюй Іван Павлович	341
Ревуцький Лев Миколайович	345
Рильський Максим Тадейович	349
Розумовський Кирило Григорович	354
Рудницький Степан Львович	359
Сагайдачний Петро Кононович	363
Сікорський Ігор Іванович	369
Сковорода Григорій Савич	373
Скоропадський Павло Петрович	379
Солов'яненко Анатолій Борисович	385
Стражеско Микола Дмитрович	390
Сухомлинський Василь Олександрович	393
Тимошенко Степан Прокопович	397
Тичина Павло Григорович	402
Туптало Данило Савич (Димитрій Ростовський)	405

Тутковський Павло Аполлонович	410
Ужвій Наталія Михайлівна	415
Українка Леся	419
Федоров Іван	426
Феодосій, преподобний Печерський	431
Філатов Володимир Петрович	437
Франко Іван Якович	439
Хмельницький Богдан Михайлович	443
Холодний Микола Григорович	449
Чижевський Дмитро Іванович	453
Чубинський Павло Платонович	458
Шевченко Тарас Григорович	464
Яворницький Дмитро Іванович	470
Яворський Стефан	475
Янгель Михайло Кузьмич	480
Ярослав Мудрий	484
<i>100 prominent Ukrainians</i>	<i>490</i>

Навчальний посібник

Тираж 25 000

З питань придбання
книжкової продукції
Видавничого дому «Альтернативи»
звертатися за адресою:

01021, м.Київ-21,
Кловський узвіз, 6.
Тел.: (044) 253-7120.